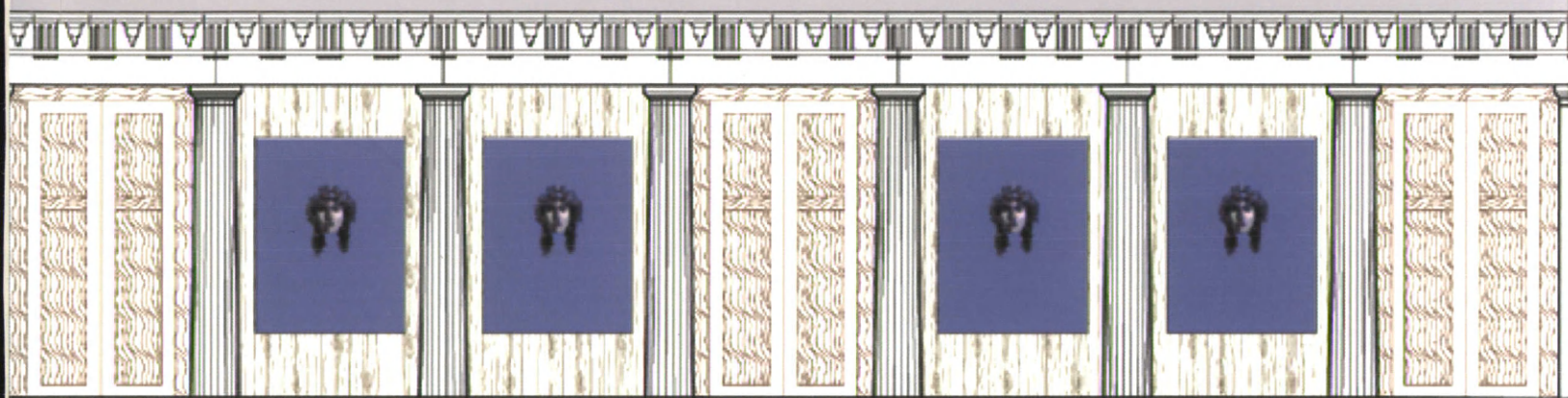

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡΙΘ. 255

ΜΕΣΣΗΝΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ

ΤΟ ΩΔΕΙΟ
ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ
ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ 2008

ΜΕΣΣΗΝΗ

ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΚΑΙ
ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ
ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ

ΜΕΣΣΗΝΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ

ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΚΑΙ
ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ
ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72, Ἑλλάς
FAX 210 3644996, τηλ. 210 3609689
secr@archetai.gr – www.archetai.gr

ISSN 1105-7785
ISBN 978-960-814-69-6

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Ἀναπαράσταση τῆς πρόσθιας ὀψης τοῦ κτίσματος
τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου μὲ συμβατικὴ ἀπεικόνιση
τῶν ζωγραφικῶν ξύλινων πινάκων (βλ. καὶ Σχέδιο 73).

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἑλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

Περιεχόμενα

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ	θ'
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	ι'
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	ιγ'
Ι. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	1
ΙΙ. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ	9
1. ΤΟ ΚΟΙΛΟ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ	10
α. Νότιο τμήμα τοῦ κοίλου	10
β. Οἱ κλίμακες τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου	12
γ. Τὰ μικρὰ ἀναλήμματα τῶν παρόδων	12
δ. Τὸ διάζωμα	14
ε. Καμπύλος βαθμιδωτὸς τοῖχος ἀντιστήριξης	14
στ. Βόρειο τμήμα τοῦ κοίλου	15
ζ. Ἔρευνα τῆς θέσης τῶν τοποθετημένων σὲ λάθος σημεῖο διάσπαρτων τμημάτων ἐδωλίων, πλακῶν ἔδρασης καὶ βαθμίδων τοῦ καμπύλου τοίχου ἀντιστήριξης τοῦ κοίλου	16
η. Κρυπτὸ κλιμακοστάσιο ΒΔ γωνίας τοῦ Ὁδείου	17
2. Η ΟΡΧΗΣΤΡΑ	24
3. ΤΟ ΚΤΙΣΜΑ ΤΗΣ ΣΚΗΝΗΣ	27
α. Ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ κτίσματος	27
β. Ἡ μικρὴ κλίμακα τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς	35
4. ΤΟ ΟΡΘΟΓΩΝΙΟ ΚΕΛΥΦΟΣ	35
α. Δυτικὸ ἀνάλημμα	35
β. Βόρειο ἀνάλημμα	37
β1. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων κυφωτῶν λιθοπλίνθων στὸ δυτικὸ πέρας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος	38
γ. Ἀνατολικὸς τοῖχος - ἀνάλημμα	42
δ. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων μελῶν στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου	43
ε. Νότιος τοῖχος	43
5. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΕΓΑΣΗΣ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ	44
ΙΙΙ. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ	
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ	47
1. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΤΜΗΜΑ	47
α. Ὁψη	47
β. Ἀνατολικὴ πλακόστρωτη αἴθουσα	53

2. ΤΟ ΤΡΙΘΥΡΟ	54
3. ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ	56
α. Δυτική αίθουσα	56
4. ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ	58
α. Ανατολικό τμήμα	58
β. Έρευνα της θέσης διάσπαρτων στέψεων ὀρθοστατῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου	59
γ. Δυτικό τμήμα	61
δ. Έρευνα της θέσης διάσπαρτων στέψεων ὀρθοστατῶν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου	62
5. ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ	62
α. Ανατολικό τμήμα	62
β. Έρευνα της θέσης διάσπαρτων μελῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου	63
γ. Δυτικό τμήμα	64
δ. Έρευνα της θέσης διάσπαρτων μελῶν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοίχου	64
ε. Προσδιορισμός τῶν ποιοτικῶν ἀρχιτεκτονικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Προπύλου	64
IV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΠΥΛΟΥ	67
1. Η ΑΡΧΙΚΗ ΦΑΣΗ	67
2. ΟΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΦΑΣΕΙΣ	74
V. ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ	77
I. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΑΡΜΟΖΟΜΕΝΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ - ΠΛΑΚΩΝ ΕΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΔΩΝ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΟΣ ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ	77
IIΑ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ ΚΕΡΚΙΔΑΣ	78
IIΒ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ ΚΕΡΚΙΔΑΣ II	79
IIΓ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ ΚΕΡΚΙΔΑΣ III	80
III. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΔΩΛΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ	81
IV. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΔΩΛΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟ ΝΟΤΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ	82
V. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΣΥΝΑΡΜΟΖΟΜΕΝΩΝ ΜΕΛΩΝ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΣΤΑ ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ	83
SUMMARY	85
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ	95
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ	97
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	100
ΣΧΕΔΙΑ	
ΠΙΝΑΚΕΣ	

Προοίμιον

Ὁ ἀρχιτέκτων μηχανικὸς Παναγιώτης Μπίρταχας συγκαταλέγεται ἀνάμεσα στοὺς παλαιότερους καὶ πιστότερους συνεργάτες μου στὸ ἔργο τῆς ἀρχαίας Μεσσηνίας. Ἀπὸ τὸ 1986, ὅταν ἡ Ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μοῦ ἔκανε τὴν τιμὴ νὰ μοῦ ἀναθέσει τὴ διεύθυνση τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν στὴν ἀρχαία Μεσσηνία, ὡς τὸ 1993, πρόσφερε ἀνελλιπῶς τὶς ὑπηρεσίες του ἀσχολούμενος μὲ τὴ λήψη ἄμεσων σωστικῶν μέτρων γιὰ τὴν προστασία τῶν μνημείων, τὴν ἀποτύπωση καὶ τὴ μελέτη στερέωσης καὶ ἀποκατάστασης καὶ ἀναστήλωσής τους. Ἀνέλαβε ἀρχικὰ τὴν ἀποτύπωση τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ κοίλου τοῦ Θεάτρου τῆς Μεσσηνίας καὶ στὴ συνέχεια ἀφοσιώθηκε στὴ μελέτῃ τοῦ Ὡδείου (Ἐκκλησιαστηρίου) καὶ τοῦ Προπύλου. Καὶ μετὰ τὸ 1993, ὡς ἀρχιτέκτων μηχανικὸς τοῦ Υπουργείου Πολιτισμοῦ συνέχισε νὰ ἐργάζεται γιὰ τὸ ἀναστηλωτικὸ ἔργο στὴν ἀρχαία Μεσσηνία ὡς ἐπιβλέπων καὶ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ προσωπικοῦ.

Σὲ ἐφαρμογὴ δικῆς του ἀρχιτεκτονικῆς μελέτης καὶ μὲ δική του ἐπίβλεψη ἀποκαταστάθηκε τὸ κάτω κοίλο, ἡ ὀρχήστρα καὶ ἐν μέρει τὸ προσκηνίον τοῦ ἀξιόλογου αὐτοῦ θεατροειδοῦς οἰκοδομήματος τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων τῆς μεσσηνιακῆς πρωτεύουσας. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτό, ἐνταγμένο σπὸν ἀρχικὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμὸ τοῦ Ἀσκληπείου, κατέχει μιὰ ὅλως ἰδιαίτερη θέση στὴν ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν τῆς ἀρχαίας Μεσσηνίας. Ἀπὸ τὸ προεξέχον ἀνάλημμα τοῦ ἄνω κοίλου τοῦ Ὡδείου ἄρχισαν τὸ 1895 οἱ πρῶτες ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴ Μεσσηνία ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Σάμιου ἀρχαιολόγου Θεμιστοκλῆ Σοφούλη, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειπε τὸ 1912 τὴν ἀρχαιολογία καὶ στράφηκε ὀριστικὰ στὴν πολιτική. Ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο συνέχισε τὶς ἀνασκαφικὲς του ἔρευνες ὁ Γραμματέας τῆς Ἑταιρείας καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Γεώργιος Οἰκονόμος τὸ 1909 καὶ τὸ 1925 καὶ προχώρησε νότια στὸ Πρόπυλον καὶ τὸ λεγόμενο Βουλευτήριον. Ἀπὸ ἐδῶ ξεκίνησε τὶς εἰκοσαετεῖς ἀνασκαφές του καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἑταιρείας καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος τὸ 1957, ποὺ ἔφεραν σταδιακὰ στὸ φῶς, ὡς τὸ 1975, ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ οἰκοδομικὸ συγκρότημα τοῦ Ἀσκληπείου.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Ἀσκληπείου ὁλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν ὑπογραφόμενο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1987-1996. Τὸ 1996, κατὰ τὴ διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν ἀποστράγγισης τῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὡδείου ἀποκαλύφθηκε, στὸ δυτικὸ πέρασ τῆς, φρέαρ βάθους 4.50 μ., λαξευμένο στὸ φυσικὸ πέτρωμα. Εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ λόγῳ ρωγμῶν στὸ πέτρωμα, πρὶν ὁλοκληρωθεῖ ἡ κατασκευὴ του καὶ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀποθήκη. Ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ νομίσματα ποὺ ἀποτελοῦν «κλειστὸ σύνολο» χρονολογοῦνται στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ ὀρίζουν τὸν *terminus post quem* γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Ὡδείου καὶ συνακόλουθα ὁλόκληρου τοῦ Ἀσκληπείου (ΠΑΕ 1996, 149· Π. Θέμελης, Πρώιμη ἑλληνιστικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Μεσσηνία, ΣΤ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντησις γιὰ τὴν Ἑλληνιστικὴ Κεραμικὴ, Βόλος 2000, 409-439).

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

Ἀπρίλιος 2008

Πρόλογος

Τὸ Ὡδεῖο καὶ τὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς ἀρχαίας Μεσσηνίας συγκαταλέγονται, χωρὶς ἀμφιβολία, στὰ κτίρια ἐκεῖνα τοῦ εὐρύτερου ἀρχαιολογικοῦ χώρου ποὺ διατηροῦν σημαντικὸ ποσοστὸ τῆς ἀρχικῆς τους μορφῆς, μὲ συνέπεια νὰ ἀποτελοῦν, συγκρινόμενα μὲ τὰ ἄλλα, τὰ βασικότερα σημεῖα ἀναφορᾶς. Ἦδη, ἀπὸ τὸ 1987, ἐπισημάνθηκε ἡ κατὰ προτεραιότητα ἀνάγκη σύνταξης ὁλοκληρωμένης μελέτης, ἡ ὁποία θὰ ἀποσκοποῦσε ἀφενὸς στὴν ἀποσαφήνιση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τῶν δύο κτιρίων καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ διατύπωση προτάσεων στερέωσης - ἀναστήλωσης καὶ ἀνάδειξής τους.

Ὁ διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν καθηγητὴς Πέτρος Θέμελης μοῦ ἀνέθεσε τὸ ἔργο τῆς σύνταξης σειρᾶς μελετῶν καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐκφράζω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ μοῦ ἔδωκε. Ἡ συνεργασία κατὰ τὴν ἐκπόνηση τῶν ἐπιμέρους μελετῶν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια ὑλοποίησης τῶν ἀντίστοιχων ἔργων ἦταν διαρκῆς καὶ γόνιμη μέσα ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων, προβληματισμῶν καὶ καθορισμοῦ στόχων. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἦταν σὲ ὅλους μας γνωστὸ ὅτι ἡ προσπάθεια σύνταξης αὐτῆς τῆς μελέτης θὰ συναντοῦσε πολλὰ καὶ μεγάλες δυσκολίες, ποὺ ὀφείλονταν ἀφ' ἑνὸς μὲν στὴν ἔλλειψη προηγούμενων μελετῶν καὶ γιὰ τὰ δύο κτίρια καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν ἀπουσία ὑλικοῦ τεκμηριώσεως ἀπὸ τὸ στάδιο τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν ἀλλὰ καὶ τῆς διευθέτησης ποὺ ἔγινε σὲ αὐτὰ ἀμέσως μετὰ. Εἶναι αὐτονόητο, γιὰ τοὺς γνωστέστες τοῦ ἀντικειμένου, ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο ἀρνητικοὶ παράγοντες εἶχαν ὥς συνέπεια ὅλα νὰ πρέπει νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιμήκυνση τοῦ χρονοδιαγράμματος σύνταξης τῆς μελέτης. Ἡ μελέτη ἄρχισε νὰ ἐκπονεῖται τὸ 1988 καὶ παρουσιάστηκε σὲ πρώτη μορφή τὸ 1994.

Στὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε ἀπὸ τότε ἕως τὴν παρούσα δημοσίευση χρειάστηκε νὰ γίνουν ἀρκετὲς ἀλλαγές καὶ βελτιώσεις, οἱ ὁποῖες προέκυπταν κάθε φορὰ ποὺ ἐντοπίζονταν καὶ συσχετίζονταν μὲ τὰ δύο κτίρια νέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν διάσπαρτων. Αὐτὴ, ἡ σὲ μεγάλο βάθος χρόνου διαδικασία, εἶχε ὥς ἀποτέλεσμα τὴν ἀποσαφήνιση πολλῶν ἐρωτημάτων καὶ ἀμφιβολῶν ὑποθέσεων ποὺ παρέμεναν ἀδιευκρίνιστες στὴν πρώτη μορφή τῆς μελέτης. Πιστεύουμε ὅτι στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προέκυψε ὅσον ἀφορᾷ τὶς διατυπωμένες ἀπόψεις τῆς μελέτης ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὶς ἀναπαραστάσεις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν δύο κτιρίων ὑπάρχουν ὄχι μόνο ἓνα ἀλλὰ πολλὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπαληθεύσουμε στὰ πλαίσια τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐπεμβάσεων.

Ἡ σὲ καθημερινὴ βάση μελέτη τοῦ διάσπαρτου ὑλικοῦ ἔδωσε ταυτόχρονα τὴ δυνατότητα νὰ συνταχθοῦν τρεῖς μελέτες ἀναστήλωσης, οἱ ὁποῖες μετὰ τὴν ἔγκρισή τους ἐφαρμόστηκαν σταδιακά. Ἡ πρώτη μελέτη ἀφοροῦσε τὴν ἀναστήλωση τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου, συμπεριλαμβανομένου τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ καμπύλου βαθμιδωτοῦ ἀναλήμματος, ἡ δευτέρη τὴν ἀνατολικὴ αἴθουσα τοῦ Προπύλου, καὶ ἡ τρίτη τὴ στερέωση-ἀναστήλωση τῆς ΒΔ

γωνίας του Ώδείου. Εκτός των παραπάνω επεμβάσεων, πραγματοποιήθηκε ή αναστήλωση του πρόσθιου τοίχου του κτίσματος της σκηνής του Ώδείου και πρόσφατα ή συντήρηση και μερική συμπλήρωση του πλακόστρωτου δαπέδου της όρχήστρας.

Ελπίζω ή συγκεκριμένη μελέτη της αρχιτεκτονικής των δύο κτιρίων, σέ συνδυασμό με τὸ ὀπτικὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπεμβάσεων στερέωσης - αναστήλωσης - ανάδειξης νά συνεισφέρει, ἀφ' ἑνὸς στὴ γνώση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δύο κτιρίων καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴ βελτίωση τῆς ἀναγνωσιμότητάς τους ἀπὸ τὸ εὐρὺ κοινό.

Σέ καμία περίπτωση δὲν μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι οἱ ἀνάγκες καὶ οἱ δυνατότητες περαιτέρω αναστήλωσης τοῦ Ώδείου καὶ τοῦ Προπύλου ἔχουν καλυφθεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὸ δικό μας ἔργο. Εἶναι ἀναγκαῖο, στὸ μέλλον, νά συνταχθοῦν νέες μελέτες αναστήλωσης ποὺ θὰ ἀφοροῦν καὶ ἄλλα τμήματα τῶν δύο κτιρίων. Δὲν εἶναι ἄλλωστε λίγα τὰ στατικά προβλήματα ποὺ ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν καὶ ἀπαιτοῦν λύσεις δομικῆς ἀποκατάστασης. Συγκεκριμένα, πρέπει τὸ συντομότερο δυνατόν νά δοθεῖ λύση: α) στὸ πρόβλημα ἀπορροῆς τῶν ὀμβρίων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν χώρο τῆς Ἀγορᾶς καὶ συσσωρεύονται κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Ώδείου καὶ τοῦ Οἴκου (Η) με καταστροφικὲς γι' αὐτὰ συνέπειες, β) στὸ πρόβλημα τῆς διόγκωσης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ δυτικῶ ἀναλήμματος τοῦ Ώδείου λόγω τῶν μεγάλων ὀριζόντιων ὠθήσεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀντιστηριζόμενα φορτία τοῦ κοίλου καὶ τὰ διεισδύοντα ὄμβρια στὸν πυρήνα τοῦ τεχνητοῦ ὑπόβαθρου του, καὶ γ) στὴ στερέωση τοῦ κυφωτοῦ τμήματος τοῦ ἀνατολικῶ ἀναλήμματος. Ἡ ἐπίλυση τῶν παραπάνω προβλημάτων στερεωτικοῦ χαρακτήρα θὰ ἐπιτρέψει τὸν σχεδιασμὸ νέων προγραμμάτων αναστήλωσης ὅπως: τοῦ βόρειου καὶ δυτικῶ ἀναλήμματος καὶ τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ κοίλου. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ προοπτικὴ σχεδιασμοῦ νέων προγραμμάτων αναστήλωσης ἐνισχύεται ἀπὸ τὰ ἑκατοντάδες ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ποὺ εἴτε βρίσκονται διάσπαρτα στὸν χώρο εἴτε παραμένουν ἀκόμα ἐντοιχιζόμενα στὶς μάντρες τῶν κτημάτων τῆς περιοχῆς, τὰ ὁποῖα μπορούν καὶ πρέπει νά ἐνσωματωθοῦν στὸ μέλλον στὰ δύο κτίρια.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἤθελα νά εὐχαριστήσω τοὺς δικούς μου ἀνθρώπους, συνεργάτες καὶ φίλους ποὺ συνετέλεσαν σημαντικὰ στὴν ὀλοκλήρωση τῆς μελέτης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν δύο κτιρίων, ταυτόχρονα στὴ σύνταξη τῶν τριῶν μελετῶν στερέωσης - αναστήλωσης καὶ στὴ συνέχεια στὴν ὑλοποίηση τῶν ἀντίστοιχων ἔργων. Συγκεκριμένα, τὴ φιλόλογο Ἀντωνία Τζώρτζη καὶ τὴν ἀρχαιολόγο-μουσειολόγο Καλὴ Τζώρτζη, γιὰ τὸν συνεχῆ ἐλεγχὸ τῶν κειμένων, τὴν ὑποστήριξή τους σέ ὅλες τὶς φάσεις ἐξέλιξης τῆς μελέτης καὶ τοῦ ἔργου καὶ τὴν ἀποψή τους πάνω σέ θέματα αἰσθητικῆς τῶν ἐρειπίων, τὸν ἀρχιτέκτονα μηχανικὸ Γιώργο Βογιατζῆ γιὰ τὴν σέ καθημερινὴ βάση ἐπίβλεψη τοῦ ὑποέργου τῆς αναστήλωσης τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου, συμπεριλαμβανομένου τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ καμπύλου βαθμιδωτοῦ ἀναλήμματος, τὸν πολιτικὸ μηχανικὸ Ἀναστάσιο Βουρδέρη, ἀνάδοχο τοῦ ὑποέργου στερέωσης τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ Ώδείου γιὰ τὴν ἀριστη συνεργασία μας καὶ τὴν ποιότητα τοῦ ἔργου, τοὺς ἐργατοτεχνίτες Κώστα Κρόμπα, Βασίλη Κορμᾶ, Δημήτρη Παπαδόπουλο, Σίμο Γιαννακόπουλο (†), Γιάννη Καραμπάτσο, Γιάννη Οἰκονομόπουλο, Παναγιώτη Ντόκο, Γιώργο Κορμᾶ καὶ τέλος, τοὺς φύλακες τοῦ χώρου Γιώργο Μπαλόπουλο (συνταξιούχο σήμερα), Κώστα Κώτσιαρη καὶ Δημήτρη Φλώρο. Ἡ συνεισφορὰ τους καθὼς καὶ τοῦ φυλακτικοῦ προσωπικοῦ ἦταν ὀρισμένες φορὲς κάτω ἀπὸ ἀντίξοες συνθῆκες, ἀνεκτίμητη, ἀφ' ἑνὸς στὸν ἐντοπισμὸ ἀνάμεσα στὸ πλῆθος τῶν πολυἀριθμῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τὸν συσχετισμὸ τους με τὰ δύο κτίρια καὶ ἀφ' ἑτέρου, στὴν ὑλοποίηση σειρᾶς ἐξειδικευμένων ἐργασιῶν. Σημαντικὴ συνεισφορὰ στὸν τομέα τῆς σχεδίασης στὸ πρόγραμμα Auto Cad εἶχε ὁ φίλος καὶ

για πολλά χρόνια συνεργάτης στο χώρο της αρχαίας Μεσσήνης Ἀναστάσιος Παπαδόγκωνας, τὸν ὁποῖο θεωρῶ ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἀποτυπωτὲς ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων στὴ χώρα μας. Τέλος, θέλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἀρχαιολόγο Ἀλέξανδρο Μάντη διότι ἦταν αὐτὸς ὁ ὁποῖος μὲ ἔφερε σὲ ἐπαφὴ γιὰ πρώτη φορά, σὺς ἀποθήκες τοῦ μικροῦ μουσείου Ἀκροπόλεως, μὲ τὸ γοητευτικὸ παιχνίδι τῆς ἀνεύρεσης συναρμογῶν ἀνάμεσα σὲ συνανήκοντα θραύσματα (Παρθενώνας γλυπτικῆς), καὶ στὴ συνέχεια τὸ 1986, μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης ὅπου μὲ παρακίνησε νὰ ἀσχοληθῶ μὲ αὐτόν.

Ἡ μετάφραση τῆς ἀγγλικῆς περίληψης ὀφείλεται στὸν κύριο Timothy Cullen, τὸν ὁποῖο θερμὰ εὐχαριστῶ.

Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζω ἀκόμη πρὸς τὸν Γενικὸ Γραμματέα Βασιλεῖο Πετράκο καὶ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ποὺ δέχθηκαν νὰ περιληφθεῖ ἡ μελέτη αὐτὴ στὴ σειρά δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας. Ἰδιαίτερος εὐχαριστῶ τὴν διευθύντρια Δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας Ἐλευθερία Κονδυλάκη γιὰ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως.

Κλείνοντας, θὰ ἤθελα νὰ ἐκμνηστευθῶ ὅτι, ἡ συνεχὴς ἐνασχόλησή μου γιὰ εἴκοσι χρόνια μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον τῆς Ἀρχαίας Μεσσήνης, γεγονὸς ποὺ συνεπάγεται τὴν ἄμεση ἐπαφὴ-ἐπικοινωνία μὲ πρωτογενὲς ἀρχιτεκτονικὸ ὑλικὸ μελέτης, ἀποτέλεσε γιὰ ἐμένα ἕνα μεγάλο πεδίο ἄσκησης καὶ σχολεῖο γνώσης σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Θεωρῶ τὴν ἄμεση ἀνάγνωση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, αὐτὴ δηλαδὴ ποὺ γίνεται διαμέσου τῆς ὀπτικῆς παρατήρησης ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ψηλάφισμα τῆς ἐπιδερμίδας του ὡς τὴ μοναδικὴ δίοδο ποὺ ὀδηγεῖ στὴ γνωστικὴ τιθάσσεια τοῦ ὑλικοῦ. Ταυτόχρονα ἀποτέλεσε αἰτία ὥριμανσης πάνω σὲ θέματα θεωρητικοῦ χαρακτήρα, ποὺ ἀφοροῦν τὸν τομέα τῶν ἀναστηλώσεων καὶ διαχείρισης τῶν μνημείων. Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου πολὺ τυχερὸ ποὺ μοῦ δόθηκε ἡ δυνατότητα βίωσης αὐτῆς τῆς ἀναντικατάστατης ἐμπειρίας ἡ ὁποία τελικὰ προσδιόρισε τὴν ἐπαγγελματικὴ μου σταδιοδρομία.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΠΙΡΤΑΧΑΣ

Συντομογραφίες

- ADLER, *Das Mausoleum*
 BIEBER, *Greek and Roman Theater*
 BLOUET, *Expédition Scientifique*
 BOHN, *Athena Polias*
 BULLE, *Griechischen Theatern*
 BÜSING, *Halbsäule*
 CARPENTER, *The Propylon*
 CLARKE, BACON, KOLDEWEY, *Assos*
 COULTON, *Greek Stoa*
 COURBY - PICARD, *Stratos*
 CURTIUS - ADLER, *Echohalle*
 CURTIUS - ADLER, *Leonidaion*
 CURTIUS - ADLER, *Philippeion*
 CURTIUS - ADLER, *Südhalle*
 ΔΑΚΑΡΗΣ, Δωδώνη
 ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Damophon
 ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Ἀνδριάς ἱερείας
 DICKINS, Damophon
 DINSMOOR, Olympia
 DÖRPFELD, Lykosura
 DÖRPFELD, Bühne
 DÖRPFELD - REISCH, *Theater*
 FIECHTER, *Eretria*
 FIECHTER, *Oropos*
 FIECHTER, *Sikyon*
 FIECHTER, *Oiniadai*
 FIECHTER, *Athen I*
 FIECHTER, *Athen III*
 F. ADLER, *Das Mausoleum zu Halikarnassos* (Berlin 1900).
 MARGARET BIEBER, *The History of the Greek and Roman Theater* (Princeton University Press 1939, 1961, 1971).
 ABEL BLOUET, *Expédition Scientifique de Morée* (Paris 1831).
 R. BOHN, *Das Heiligtum der Athena Polias* (Berlin 1885).
 H. BULLE, *Untersuchungen an griechischen Theatern* (München 1928).
 H. H. BÜSING, *Die griechische Halbsäule* (Wiesbaden 1970).
 J. R. CARPENTER, *The Propylon in Greek and Hellenistic Architecture* (University of Pennsylvania 1971).
 J. CLARKE, F. BACON, R. KOLDEWEY, *Investigations at Assos* (Boston 1902).
 J. J. COULTON, *The Architectural Development of the Greek Stoa* (Oxford 1976).
 F. COURBY - CH. PICARD, *Recherches archéologiques à Stratos* (Paris 1924).
 E. CURTIUS - F. ADLER, *Olympia I* (Leonidaion, Südhalle, Echohalle), *Olympia II* (Philippeion), *Die Ergebnisse der 1892, 1896. von dem deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung* (Berlin 1892, 1896).
 ΣΩΤ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἀνασκαφὴ ἱεροῦ Δωδώνης, *ΠΑΕ* 1973, 87-98.
 Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Ein neues Werk des Damophon, *AA* 81/1966, 378-385.
 Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Ἀνδριάς ἱερείας ἐκ Μεσσηνίας, *Χαριστήριον εἰς Ἀν. Ὁρλάνδον*, τόμ. Β' (Ἀθήνα 1966) 220-238.
 G. DICKINS, Damophon of Messene, *BSA* 12, 1905-6.
 W. B. DINSMOOR, An archaeological earthquake at Olympia, *AJA* 45, 1941, 399-427.
 W. DÖRPFELD, Lykosura, *AM* 18, 1893, 221.
 W. DÖRPFELD, Die griechische Bühne, *AM* 28, 1903, 383-436.
 W. DÖRPFELD - E. REISCH, *Das griechische Theater* (ἀνατύπωση) (Germany 1966).
 E. R. FIECHTER, *Antike griechische Theaterbauten* (Stuttgart 1930).
 E. R. FIECHTER, *Das Theater in Oropos* (Stuttgart 1930).
 E. R. FIECHTER, *Das Theater in Sikyon* (Stuttgart 1931).
 E. R. FIECHTER, *Die Theater in Oiniadai und Neupleuron* (Stuttgart 1931).
 E. R. FIECHTER, *Das Dionysos - Theater in Athen*, I. Die Ruine (Stuttgart 1935).
 E. R. FIECHTER, *Das Dionysos - Theater in Athen*, III (Stuttgart 1936).

- FIECHTER, *Athen IV*
 FIECHTER, *Piraeus*
 FRICKENHAUS, *Bühne*
 GARDNER, *Megalopolis*
- VON GERKAN, *Priene*
- VON GERKAN - MÜLLER-WIENER, *Epidauros*
 GNEISZ, *Rathaus*
 KIRSTEN - KRAIKER, *Griechenlandkunde*
 KIRSTEN, *Griechischen Stadt*
- KLEINER, *Die Ruinen von Milet*
- KNACKFUSS, *Das Rathaus von Milet*
- KOENIGS, *Echohalle*
- KUNZE - SCHLEIF, *Südhalle, Echohalle*
 LAUTER, *Architektur*
 LYTTTELTON, *Baroque Architecture*
- MACDONALD, *The political meeting places*
 MARTIN, *Manuel*
 MEINEL, *Das Odeion*
 MIGEOTTE, *Reparation des monuments publics*
 MILLER, *The Philippeion*
- MODONA, *Edifici Teatrali*
- ΜΠΟΥΡΑΣ, *Ιστορία της αρχιτεκτονικής*
 MUROLO, *Odeo di Pompei*
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *ΠΑΕ* 1909, 1925
 ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ναὸς τοῦ Διὸς*
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1957...
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Τὸ Ἔργον* 1957...
- E. R. FIECHTER, *Das Dionysos - Theater in Athen, IV* (Stuttgart 1950).
 E. R. FIECHTER, *Das Theater im Piraeus* (Stuttgart 1950).
 A. FRICKENHAUS, *Die alte griechische Bühne* (Strassburg 1917).
 E. A. GARDNER - W. LORING - G. C. RICHARDS - W. J. WOODHOUSE, *Excavations at Megalopolis, JHS 1890-1891, Supplementary Papers I*.
 A. VON GERKAN, *Das Theater von Priene* (München-Berlin-Leipzig 1921).
 A. VON GERKAN - W. MÜLLER-WIENER, *Das Theater von Epidauros* (Stuttgart 1961).
 DORIS GNEISZ, *Das antike Rathaus* (Universität Wien 1990).
 E. KIRSTEN - W. KRAIKER, *Griechenlandkunde* (Heidelberg 1962).
 E. KIRSTEN, *Die Entstehung der griechischen Stadt*, AA 79/1964, 906-910.
 G. KLEINER, *Die Ruinen von Milet*, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Istanbul (Berlin 1968) 77-88.
 H. KNACKFUSS, *Das Rathaus von Milet*, Königliche Museen zu Berlin (Berlin 1908).
 W. KOENIGS, *Die Echohalle, Olympische Forschungen*, τόμ. XIV (Berlin 1984).
 E. KUNZE - H. SCHLEIF, *Die Südhalle, Ost-Altismauer und Echohalle, II. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, 1937-1938.
 H. LAUTER, *Die Architektur des Hellenismus* (1986).
 M. LYTTTELTON, *Baroque Architecture in Classical Antiquity* (London 1974).
 W. A. MACDONALD, *The political meeting places of the Greeks* (Baltimore 1943).
 R. MARTIN, *Manuel d'Architecture grecque* (Paris 1965).
 R. MEINEL, *Das Odeion* (Frankfurt 1980).
 L. MIGEOTTE, *Reparation des monuments publics à Messène au temps d'August*, BCH 109, 1985, 597-607.
 S. G. MILLER, *The Philippeion and macedonian hellenistic architecture*, AM 88, 1973, 189-218.
 ALDO NEPPI MODONA, *Gli Edifici Teatrali Greci e Romani* (Firenze MCMLXI).
 ΧΑΡ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Μαθήματα ιστορίας της αρχιτεκτονικής*, Πρώτος τόμος (Αθήνα 1991).
 M. MUROLO, *Il cosiddetto «Odeo» di Pompei ed il problema della sua copertura*, Rendiconti della Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti di Napoli (1959).
 Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *ΠΑΕ* 1909, 64, 201-205· 1925, 55-56.
 ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ὁ ἐν Στράτῳ τῆς Ἀκαρνανίας ναὸς τοῦ Διός*, AD 8, 1923, 1-51.
 ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1957 (121-125), 1958 (177-183), 1959 (162-173), 1960 (210-227), 1962 (99-112ι), 1963 (122-129), 1964 (96-101), 1969 (98-120), 1970 (125-141), 1971 (157-171), 1972 (127-138), 1973 (108-111), 1974 (102-109), 1975 (176-177).
 ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας* 1957 (75-80), 1958 (142-148), 1959 (110-117), 1960 (159-167), 1962 (119-132), 1963 (88-102), 1964 (90-101), 1969 (97-132), 1970 (100-131), 1971 (144-173), 1972 (67-83), 1973 (79-82), 1974 (62-73), 1975 (107-116).

- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *BCH* 84/1960... ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *BCH* 84/1960 (696-700), 85/1961 (697-703), 87/1963 (768-777), 88/1964 (734-742), 89/1965 (729-732), 94/1970 (984-989), 95/1971 (892-895), 96/1972 (660, 665-671), 97/1973 (307-312), 98/1974 (615-617), 99/1975 (626-630), 100/1976 (614, 617-619).
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *AJA* 64/1960... ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *AJA* (News Letter from Greece), 64/1960 (270), 67/1963 (281-282), 74/1970 (275-276).
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *JHS* 78/1958... ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *JHS* (Archaeology in Greece, Reports), 78/1958 (11), 79/1959 (7), 80/1960 (12), 81/1961 (11-12), 83/1963 (17-18), 84/1964 (10), 85/1965 (12), 90/1970 (15), 91/1971 (10), 92/1972 (16), 93/1973 (17), 95/1975 (16-17), 96/1976 (15).
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Νεώτεροι ἔρευναι ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Νεώτεροι ἔρευναι ἐν Μεσοήνῃ, *Neue Forschungen in griechischen Heiligtümern*, 1976.
- ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, *Μεσσηνιακά* Ν. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, *Πανσαίνου Ἑλλάδος Περιήγησις, Δ' Μεσσηνιακά*, 37-190.
- ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Τὸ Ἀσκληπιεῖο Ν. Δ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσοήνης ὡς κέντρο τῆς δημόσιας ζωῆς τῆς, *Χαριστήριον εἰς Ἀν. Κ. Ὀρλάνδον*, Τόμος Δ' (Ἀθήνα 1967/68).
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ὠρωπός* Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ὁ Ὠρωπός καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀμφιαράου* (Ἀθήνα 1968).
- PICKARD-CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus* Α. W. PICKARD-CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus in Athens* (Oxford 1973) (πρώτη ἔκδοσις 1946, ἀνατύπωσις 1956, 1966, 1973).
- SCHAZMANN, Asklepieion P. SCHAZMANN, *Kos I, Asklepieion* (Berlin 1932).
- SCHEDE, *Die Ruinen von Priene* M. SCHEDE, *Die Ruinen von Priene* (Berlin 1934).
- SCHRAMMEN, *Der grosse Altar* J. SCHRAMMEN, *Altertümer von Pergamon, Der grosse Altar*, Τόμος III (Berlin 1906).
- ΣΟΦΟΥΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1895 Θ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1895 (27).
- THEMELIS, *Architectural terracottas* P. THEMELIS, *Architectural terracottas of the Classical and Hellenistic Periods, Hesperia*, Supplement XXVI, 141-169 (Princeton, New Jersey 1994).
- THEMELIS, Damophon P. THEMELIS, Damophon. Personal styles in Greek sculpture, *Yale Classical Studies* 30, 1996.
- ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1986... Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1986 (74-82), 1987 (73-104), 1988 (43-79), 1989 (63-122), 1990 (56-103), 1991 (85-128), 1992 (60-87), 1993 (48-72), 1994 (69-99), 1995 (55-86).
- ΘΕΜΕΛΗΣ, *Τὸ Ἔργον* 1986... Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Τὸ Ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 1986 (100-105), 1987 (98-104), 1988 (27-46), 1989 (30-37), 1990 (26-35), 1991 (28-35), 1992 (27-41), 1993 (26-43), 1994 (37-42), 1995 (27-36), 1996 (47-57).
- TRAVLOS, *Dictionary* J. TRAVLOS, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens* (London 1971).
- VASDARIS, *Dorische Kapitell* CH. VASDARIS, *Das dorische Kapitell in der hellenistisch-römischen Zeit im östlichen Mittelmeerraum* (Athen 1987).
- WIEGAND - SCHRADER, *Priene* TH. WIEGAND - H. SCHRADER, *Priene* (Berlin 1904).
- ZSCHIEZSCHMANN, *Das Philippeion* W. ZSCHIEZSCHMANN, *Das Philippeion, Olympische Forschungen*, Τόμ. I, 1944.

Γενική άποψη του χώρου της όρχήστρας, του ανατολικού τμήματος του κοίλου (κερκίδα Ι), της αντίστοιχης παρόδου καὶ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν ἀναστήλωσης-συντήρησης-ἀνάδειξης.

I. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο χώρος της Ἀρχαίας Μεσσήνης δὲν ἀποτελέσῃ ἀντικείμενο συστηματικῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας κατὰ τὸν 19ο αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλους χώρους, ὅπως τὸ ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας, τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Δήλου. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ χωρὶς ὑπερβολὴ ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Μεσσήνης παρέμεινε ἄγνωστη ὄχι μόνον στὸ εὐρὺ κοινὸ ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπιστημονικὸ ἕως καὶ τὴ δεκαετία τοῦ '70, καὶ μόνον μετὰ τὸ πέρασ τοῦ ἀνασκαφικοῦ ἔργου τοῦ Ὁρλάνδου ἄρχισε νὰ γίνετα ἀντικείμενο μελέτης. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἔχει ὡς θετικὸ ἀποτέλεσμα τὰ κτίρια ποὺ ἔρχονται σήμερα στὸ φῶς, ὅπως καὶ ὅλο τὸ ἀνασκαφικὸ ὑλικό, νὰ μελετῶνται σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ δεοντολογία, ἀποφεύγοντας ἀδυναμίες καὶ λάθη ποὺ ἔγιναν σὲ ἄλλους ἀρχαιολογικοὺς χώρους κατὰ τὸ παρελθόν.

Τὴν πρώτη καταγεγραμμένη μαρτυρία ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν χώρο τῆς πόλεως τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης ἀποτελοῦν τὰ σχέδια τοῦ Carl Haller von Hallerstein ποὺ ἀποτυπώνουν τμήματα τοῦ ἀμυντικοῦ τεύχους καὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπείου. Ὁ γερμανὸς ἀρχιτέκτονας Haller ἐποκέφθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. (1810-1817) γνωστοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν ἀρχαία Μεσσήνη. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν σχεδίων ποὺ ἔκανε στὴ Μεσσήνη, τρία μόνον ἀφοροῦν τὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπείου, καὶ συγκεκριμένα τὴν ἀνατολικὴ πλευρά του (σχέδ. 1-2). Στὸ πρῶτο (σχέδ. 1) σχεδίασε, ὑπὸ μορφὴ πολὺ μικροῦ ἀφαιρετικοῦ σκαριφήματος, κατ' ἀρχὴν τὴν κάτοψη ὅλης τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ, μὲ τὰ τρία συνεχόμενα κτίρια γνωστὰ σὲ ἡμᾶς σήμερα ὡς: τὸ Ὠδεῖο στὰ βόρεια, τὸ Πρόπυλο στὸ κέντρο καὶ τὸ Συνέδριο στὰ νότια. Παρατηρώντας προσεκτικὰ τὸ μικρὸ σκαρίφημα διαπιστώνουμε ὅτι ὁ χώρος τῆς ὀρχήστρας καθὼς καὶ τὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου τοῦ Ὠδείου δὲν συμπεριλαμβάνονται. Στὸ ἴδιο φύλλο ποὺ ἔκανε τὸ παραπάνω σκαρίφημα ἀποτύπωσε ἐπίσης, μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια, τὸ περίγραμμα τῆς κάτοψης τοῦ Ὠδείου, σημειώνοντας βασικὲς μετρήσεις καθὼς καὶ τὴ θέση τοῦ καμπύλου βαθμιδωτοῦ ἀναλήμματος τοῦ διαζώματος. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Ὠδείου ἀποδίδεται πιστὰ ἐνῶ λείπει ἐντελῶς ὁ χώρος τῆς ὀρχήστρας καὶ τὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κατώτερα τμήματα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ κτιρίου ἦταν κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐπίσκεψής του καλυμμένα μὲ χώματα καὶ βλάστηση. Στὸ δεύτερο σχέδιό του (σχέδ. 2α) καταγράφονται λεπτομέρειες ὑπολειμμάτων τοῦ κοίλου στὰ βόρεια τοῦ διαζώματος, τεκμηριώνοντας γιὰ πρώτη φορὰ ἔτσι τὴν ὑπαρξή του. Ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σημαντικὸ αὐτὸ στοιχεῖο δὲν καταγράφεται ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους μελετητὲς καὶ ἀνασκαφεῖς τοῦ Ἀσκληπείου, τῶν ὁποίων τὰ σχέδια χαρακτηρίζονται ἐν γένει ὡς ἐλλιπῆ.

Είναι άγνωστη ή έκταση διατήρησης του βόρειου τμήματος του κοίλου έως και την περίοδο επίσκεψης του Haller. Τò γεγονός όμως ότι στο σκαρίφημα της κάτοψης δέν καταγράφονται πλήρως οι σειρές των έδωλιών του βόρειου τμήματος του κοίλου, ούτε οι δύο μεγάλες κλίμακες που θα πρέπει να διέθετε αρχικά, μάς κάνει να πιστεύουμε ότι ο Haller πρόλαβε να δει μόνο περιορισμένης έκτασης υπολείμματα, τὰ όποια βρίσκονταν σε έπαφή με τὸ καμπύλο βαθμιδωτὸ ανάλημμα του διαζώματος.

Όσον αφορά τὸ ανατολικὸ Πρόπυλο του ἱεροῦ, καταγράφεται μόνο ἡ ανατολική αἴθουσά του στὸ πρῶτο σκαρίφημα καὶ με έντελῶς σχηματικὸ τρόπο. Προφανῶς ἡ δυτική αἴθουσα του Προπύλου, λόγω του ότι βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο, ἦταν καλυμμένη με προσχώσεις καί, κατὰ συνέπεια, μὴ όρατή.

Στὸ τρίτο σχέδιο (σχέδ. 2β) αποδίδεται, ὑπὸ μορφὴ σχεδιαστικῆς λεπτομέρειας, τμήμα τῆς άνωδομῆς του ανατολικου πέρατος του βόρειου κυφωτου άναλήμματος του Ὠδείου. Σε αυτό διαπιστώνουμε ότι τὴν περίοδο αὐτὴ σώζονταν, ὅπως καὶ σήμερα, έννέα δόμοι πάνω από τὴ στέψη τῶν ὀρθοστατῶν.

Δυστυχῶς τὰ σχέδια του Haller δέν δημοσιεύθηκαν, με αποτέλεσμα να μὴ γίνουν γνωστὰ στοὺς μελετητὲς του κτιρίου. Δέν εἶναι τυχαίό ότι ούτε ὁ βασικός άνασκαφέας του Ἀσκληπείου Ἀν. Ὀρλάνδος δέν άποσαφήνισε –ὅπως θα άναφέρουμε έκτενέστερα στὴ συνέχεια– άν στα βόρεια του διαζώματος ὑπῆρχε διαμορφωμένος κοίλος χῶρος, γιὰ τοὺς θεατὲς.

Λίγα χρόνια αργότερα, τὸ 1828, τὸν χῶρο τῆς αρχαίας Μεσοήνης έποκέφθηκε πολυπληθὴς ομάδα έρευνητῶν, με επικεφαλῆς τὸν Γάλλο αρχιτέκτονα Guillaume Abel Blouet. Στόχος τῆς ομάδας ἦταν να μελετήσει τὴν τοπογραφία, τὴν αρχαιολογία καὶ τὴ χλωρίδα χῶρων τῆς Πελοποννήσου. Παρέμειναν γιὰ μεγάλο σχετικὰ χρονικὸ διάστημα (έννα μήνα) στὸ χωριὸ Μαυρομάτι σχεδιάζοντας κατ' αρχὴν έμπεριστατωμένο γενικὸ τοπογραφικὸ τῆς αρχαίας πόλης καί, στὴ συνέχεια, μιὰ σειρά από έρευνητικὲς τομὲς γιὰ τὴ μελέτη τῶν επιμέρους κτισμάτων. Θα πρέπει να τονιστεῖ ότι ἦταν ἡ πρώτη φορὰ που άναγνωρίστηκαν κτίρια τῆς πόλης, σε ὀρισμένα από τὰ όποια έγιναν σχέδια λεπτομερειῶν καὶ συνολικῶν άναπαραστάσεων. Όσον αφορά στὸ συγκρότημα του Ἀσκληπείου, στὸ όποιο άνήκουν τὰ ὑπὸ μελέτη κτίρια, πραγματοποιήθηκε, ὅπως φαίνεται, μιὰ τουλάχιστον άνασκαφικὴ τομὴ, μικρῶν διαστάσεων, γιὰ τὴν άποσαφήνιση τῆς μορφῆς τῆς άνωδομῆς του βόρειου άναλήμματος του Ὠδείου. Τὸ έρευνητικὸ σκάμμα έγινε έξωτερικὰ καὶ σε έπαφή με τὴ ΒΑ γωνία του Ὠδείου ὅπου άποτυπώθηκε ἡ μορφὴ τῆς άνωδομῆς τῆς. Στὴν τρίτομη δημοσίευση που έκαναν τὸ 1831 άπεικονίζεται ἡ ΒΑ γωνία του κτιρίου με σχέδια λεπτομερειῶν¹ (σχέδ. 3). Ἡ έπιλογή τῆς συγκεκριμένης θέσης του μικροῦ σκάμματος ὀφείλεται ἴσως στὸ γεγονός ότι τὴν περίοδο αὐτὴ μόνο τὸ άνωτερο τμήμα του βόρειου άναλημματικου τοίχου βρισκόταν πάνω από τὸ επίπεδο τῆς έπίχωσης μαγνητίζοντας με τὴ μορφὴ του τὴν προσοχὴ τῶν πρώτων έπισκεπτῶν του χῶρου. Μεγάλῃ έντύπωση προκαλεῖ ἡ παντελὴς άπουσία σχεδίων από τὸ έσωτερικὸ του Ὠδείου σε αντίθεση με τὸ Στάδιο

1. BLOUET, *Expédition Scientifique*, 36, εἰκ. 22, 37 (I, FII, FIV).

της πόλης για το όποιο αφιέρωσαν πολύ χρόνο και έκαναν μεγάλες προσπάθειες για την αποσαφήνιση της μορφής του και τη σχεδιαστική αναπαράστασή του.

Η πρώτη ανασκαφική έρευνα στον χώρο της αρχαίας Μεσοήνης από αναγνωρισμένο φορέα, την 'Αρχαιολογική Έταιρεία, έγινε το 1895 από τον Θ. Σοφούλη². Αποκαλύφθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του το κτιριακό συγκρότημα που αποτελείται από το θεατρικό οικόδομημα Α, το μνημειώδες Πρόπυλο Β και το Συνέδριο Γ. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν επιγραφές, μία από τις οποίες³ οδήγησε τον ανασκαφέα να ονομάσει «Συνέδριο» το συγκρότημα των τριών διαδοχικών οικοδομημάτων, το όποιο κατά την άποψή του αποτελούσε τμήμα της αγοράς της αρχαίας πόλης, ενώ μία άλλη⁴ τον οδήγησε στην υπόθεση ότι στον ίδιο περίπου χώρο βρισκόταν το 'Ασκληπιείο και το Καισαρείο.

Το 1909 τις ανασκαφές της αρχαίας Μεσοήνης ανέλαβε ο τότε Γραμματέας της 'Αρχαιολογικής Έταιρείας Γ. Οικονόμος, ο οποίος ασχολήθηκε κυρίως με το στάδιο και την «αγορά» (το μετέπειτα 'Ασκληπιείο)⁵. Τη χρονιά αυτή αποκαλύφθηκαν πλήρως τα οικοδομήματα Β, Γ (άμέσως νότια του Α), τα όποια εν μέρει μόνο είχαν έλθει στο φως κατά τις ανασκαφές του Σοφούλη, αλλά είχαν επχωσθεί στο μεταξύ κατά το μεγαλύτερο μέρος τους. Σχέδιο (κάτοψη) και φωτογραφίες των προαναφερθέντων κτισμάτων δημοσιεύθηκαν για πρώτη φορά στα *ΠΑΕ* του 1909 από τον Οικονόμο (σχέδ. 4, πίν. 1-2).

Μετά από διακοπή 16 ετών, το 1925 πραγματοποιήθηκε νέα ανασκαφική έρευνα από τον Οικονόμο, κατά την όποια αποκαλύφθηκε πλήρως το θεατρικό οικόδομημα Α και έγιναν σημαντικές παρατηρήσεις σχετικά με τη μορφή του κοίλου⁶. Στην ανασκαφή αυτή συνεργάστηκαν ο σχεδιαστής Γ. Ευγενίου και ο φωτογράφος Πετρίτσας, του όποιου οι δημοσιευμένες φωτογραφίες⁷, καθώς και όσες βρέθηκαν πρόσφατα στο αρχείο της 'Αρχαιολογικής Έταιρείας, βοηθούν σημαντικά στην ταύτιση της αρχικής θέσης πολλών αρχιτεκτονικών μελών του θεατρικού οικόδομηματος, καθώς και του γειτονικού Προπύλου (πίν. 3-7). 'Ο Οικονόμος⁸ υπέθεσε ότι οι σειρές εδωλίων του νότιου τμήματος του κοίλου ήταν 11, ότι συνεχίζονταν και πάνω από το διάζωμα που χωρίζει το κοίλο σε δύο μέρη και εδράζονταν σε λίθινες πλάκες, όρισμένες από τις όποιες σώζονται στη θέση τους. 'Επειδή όμως δεν βρήκε κανένα λίθινο έδωλο *κατά χώραν* στο άνω αυτό τμήμα, θεώρησε πιθανό ότι ήταν κατασκευασμένα από ξύλο⁹. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, έφόσον την περίο-

2. ΣΟΦΟΥΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1895, 27.

3. *IG V*, 1, 1449 (έποχή Νέρωνος, 54-61 μ.Χ.).

4. *IG V*, 1, 1462.

5. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *ΠΑΕ* 1909, 201-205.

6. Του ίδιου, *ΠΑΕ* 1925, 15-16, 55-66.

7. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι φωτογραφίες αυτές αποτελούν επίσης τη μοναδική πηγή γνώσης των θέσεων που βρέθηκαν τα μέλη, δεδομένου ότι δεν έγιναν σχέδια για την τεκμηρίωση της ανασκαφικής έρευνας.

8. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *ΠΑΕ* 1925, 15-16, 58.

9. Του ίδιου, *ΠΑΕ* 1925, 58.

δο του Οικονόμου δὲν σωζόταν *κατὰ χώραν* κανένα λίθινο ἐδώλιο ἀπὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ κοίλου, τὰ ἔστω καὶ λίγα ὑπολείμματα τῶν ἐδωλίων ποὺ εἶχε δεῖ καὶ σχεδιάσει, ἕναν αἰῶνα πρὶν, ὁ Haller εἶχαν ἐντελῶς καταστραφεῖ, κατὰ πάσα πιθανότητα ἀπὸ τοὺς χωρικούς, γιὰ τὴν κατασκευὴ τοίχων ἀντιστήριξης στοὺς ἀγρούς. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὅλος ὁ χώρος ποὺ καταλαμβάνει τὸ αἶθριο καὶ οἱ τέσσερις στοῖες τοῦ ἱεροῦ εἶχε μετατραπῇ ἀπὸ τοὺς χωρικούς σὲ ἕνα μεγάλο ἀμπελών. Ἐπομένως, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι μέχρι καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα μεγάλο ποσοστὸ τοῦ κοίλου τοῦ Ὠδείου διατηροῦνταν σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση καὶ ὅτι ἡ καταστροφὴ του συντελέστηκε ὄχι μόνο στὴν πρωτοχριστιανικὴ περίοδο ἀλλὰ καὶ στὰ χρόνια τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπὸ τὸν τοπικὸ πληθυσμὸ τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸν χῶρο.

Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἄποψη τοῦ ἀνασκαφέα, ὁ ὑφιστάμενος πρόσθιος τοίχος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς κατασκευάστηκε ταυτόχρονα μὲ τὸ ὑπόλοιπο οἰκοδόμημα, ἂν καὶ ἡ τοιχοδομία του εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ δὲν ἀλλοίωνε τὴν ὀπτικὴ ἐντύπωση τοῦ συνόλου, διότι ὁ τοίχος καλυπτόταν μὲ ἐπίχρυσμα. Τέλος, συσχέτισε ἐνεπίγραφο ἀβεστολιθικὸ θραῦσμα κυματιοφόρου στέψης μὲ τὸ μεγάλο βάθρο χάλκινου ἀνδριάντος ἱππέως τῆς ἀνατολικῆς παρόδου, ποὺ εἶχε στηθεῖ μὲ τὴ φροντίδα τοῦ Τιβ. Κλαύδιου Σαίθιδα, Ἑλλαδάρχη καὶ ἀρχιερέα¹⁰. Ὁ Οἰκονόμος δὲν ἀσχολήθηκε στὶς δύο ἐκθέσεις του στὰ ΠΑΕ τοῦ 1909 καὶ τοῦ 1925 μὲ τὰ ἄλλα δύο γειτονικὰ οἰκοδομήματα, μὲ ἐξάιρεση μία πολὺ συνοπτικὴ περιγραφὴ τοῦ Προπύλου. Πρόσφατα βρέθηκαν στὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀδημοσίευτα σχέδια ἀναπαράστασης τῆς κάτοψης τῶν τριῶν συνεχόμενων οἰκοδομημάτων καὶ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Προπύλου (ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ ὄψη, κατὰ μῆκος τομὴ), τὰ ὁποῖα ἔγιναν ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο (σχέδ. 5-6) καὶ σὲ ὁρισμένα σημεῖα τοὺς ἀνταποκρίνονται ὅπως φαίνεται στὴν πραγματικότητα. Τὰ σχέδια ἀναπαράστασης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Προπύλου δείχνουν ὅτι ὁ ἀνασκαφέας ἐπικέντρωσε τὴν προσοχὴ του στὸ συγκεκριμένο οἰκοδόμημα. Ὑπέθεσε πολὺ σωστὰ ὅτι ἡ δίρριχτη στέγη του δὲν ἦταν ἐνιαία σὲ ὅλο τὸ μῆκος του, ἀλλὰ ἐκείνῃ τοῦ δυτικοῦ τμήματος βρισκόταν σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Ὠδεῖο, ὑπέθεσε τὴν ὑπαρξὴ μικρῆς εἰσόδου στὴ ΒΔ γωνία χωρὶς ὅμως νὰ μπορέσει νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴ μορφή τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο αὐτὴ ἐντασσόταν.

Τὸ 1943 ὁ W. A. MacDonald, ἔχοντας προφανῶς ἐπισκεφθεῖ τὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, περιέγραψε τὰ τρία συνεχόμενα οἰκοδομήματα στὴ μελέτη του *The political meeting places of the Greeks*, τόνισε τὸν διαφορετικὸ λειτουργικὸ χαρακτήρα τοὺς καὶ ἔκανε ὁρισμένες εὐστοχες παρατηρήσεις¹¹:

α. Διεπίστωσε ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ποὺ εἶχε ὀνομαστῇ «Συνέδριο» ἀπὸ τὸν Σοφούλη ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία, ἀνεξάρτητα μεταξὺ τοὺς, κτίρια. β. Ἐξέφρασε ἀμφιβολίες ὅσον ἀφορᾷ τὸ σύγχρονο τῆς κατασκευῆς τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς σκηνῆς τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος, χωρὶς ὅμως νὰ καταλήξῃ σὲ συμπέρασμα. γ. Ἀντέκρουσε τὴν ἄποψη τοῦ Οἰκονόμου σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ εἰσόδου στὸ βόρειο πέρασ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος, θεώρησε πιθανὸ νὰ ἦταν τὸ κτίριο στεγασμένο, παρόλο ποὺ δὲν

10. Τοῦ ἰδίου, ΠΑΕ 1909, 204, IG V 1 1455α.

11. MACDONALD, *The Political Meeting Places*, 204-211.

βρέθηκαν ίχνη στήριξης της στέγης. ε. Ὑποστήριξε ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ κτιρίου ὡς Ὡδείου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἂν τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ἐντάσσεται ἢ ὄχι στὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ καὶ ζ. χρονολόγησε τὸ κτίριο στὸν 3ο αἰ. π.Χ.

Οἱ ἀνασκαφὲς ποὺ ἐπαναλήφθηκαν τὸ 1957¹² ἀπὸ τὸν Ἀν. Ὁρλάνδο ὑπῆρξαν οὐσιαστικὰ οἱ πρῶτες συστηματικὲς ἀνασκαφικὲς ἐρευνες στὸν χώρο τῆς ἀρχαίας πόλης τῆς Μεσσηνίας. Τὸ συγκρότημα τῶν τριῶν διαδοχικῶν οἰκοδομημάτων καθαρίστηκε ἀπὸ τὰ χρώματα, ποὺ εἶχαν ἐκ νέου κατακλύσει τὸν χώρο καὶ ἐγίνε προσπάθεια ἐρμηνείας τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς του. Ὁ Ὁρλάνδος, υἱοθετώντας τὴν ἄποψη τοῦ MacDonald, ὑποστήριξε (καὶ αὐτὸς ἐπίσης μὲ τὴ σειρά του) ὅτι τὸ συγκρότημα δὲν ἀποτελοῦσε ἐνιαῖο οἰκοδόμημα, ὅπως εἶχε ἀρχικὰ ὑποθεθεῖ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀνασκαφεῖς Σοφούλη καὶ Οἰκονόμο, ἀλλὰ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τρία κτίσματα, λειτουργικὰ ἀνεξάρτητα: στὰ βόρεια ἀπὸ τὸ μικρὸ θεατρικὸ κτίριο Α, στὴ μέση ἀπὸ τὸ μνημειῶδες πρόπυλο Β, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν κύρια ἀνατολικὴ εἴσοδο στὴν «ἀγορά», καὶ στὰ νότια ἀπὸ τὴν αἴθουσα τοῦ Συνεδρίου¹³. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπομάκρυνσης τῶν χρωμάτων ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος βρέθηκαν δύο μονόλιθοι δωρικοὶ ἡμικίονες καὶ τμήμα ἐνὸς τρίτου (σχέδ. 26-27, πίν. 4-5, πίν. 4β-5). Μὲ βάση τὴ θέση εὑρεσης ἐνὸς ἀπὸ αὐτοὺς (στὴν ἑκτὴ σειρά ἐδωλίων, μετρώντας ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω), ὁ Ὁρλάνδος ὑπέθεσε ὅτι οἱ δωρικοὶ ἡμικίονες δὲν ἀνῆκαν στὸν τοῖχο τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ σὲ κάποια καμπύλη στοᾶ, ἢ ὁποία πιθανὸν ὑπῆρχε στὰ βόρεια τοῦ διαζώματος¹⁴. Πιὸ συγκεκριμένα, ὑποστήριξε ὅτι ὁ κυκλικὸς βαθμιδωτὸς τοῖχος ἀντιστήριξης, ποὺ ὀριοθετεῖ τὸ βόρειο τόξο τοῦ διαζώματος, στήριζε κάποιον ἄνδρρο. Σὲ αὐτὸ εἶχαν προφανῶς τοποθετηθεῖ ἡμικίονες πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν θεατῶν, σχηματίζοντας μία καμπύλη στοᾶ. Εἶναι ἐμφανὲς ἡ ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ἄποψη τοῦ Ὁρλάνδου καὶ σὲ αὐτὴν τοῦ Οἰκονόμου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ κοῖλος χώρος τῶν θεατῶν συνεχιζόταν καὶ βόρεια τοῦ διαζώματος μὲ σειρὲς ξύλινων, πιθανῶς, ἐδωλίων.

Ὁ Ὁρλάνδος ὑπέθεσε ἐπίσης ὅτι ὑπῆρχε πρόσβαση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ὡδείου ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ του γωνία. Ἡ ἄποψη αὕτὴ δὲν τεκμηριώθηκε ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη μελέτη τοῦ συγκεκριμένου τμήματος τοῦ κτιρίου καί, ὅπως φαίνεται, ὁ ἀνασκαφέας ἀπέφυγε νὰ καταλήξει σὲ συμπέρασμα. Τέλος, δημοσίευσε στὰ *ΠΑΕ* τοῦ 1957 σχέδιο ἀναπαράστασης τῆς κάτοψης τῶν τριῶν διαδοχικῶν οἰκοδομημάτων, Ὡδείου, Προπύλου, Συνεδρίου (σχέδ. 7). Τὴν ἴδια χρονιά (1957) ἐγίνε προσπάθεια μερικῆς ἐπανατοποθέτησης ἐδωλίων στὴν ἀρχικὴ τοὺς θέση χωρὶς ὅμως τὴν παραμικρὴ φωτογραφικὴ ἢ σχεδιαστικὴ τεκμηρίωση τῆς ἐπέμβασης. Κατὰ τὴν προσπάθεια αὕτὴ δὲν ἀποφεύχθηκαν διάφορα λάθη¹⁵.

12. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1957, 121-125 καὶ *Ἔργον* 1957, 75-80.

13. Ὁ Ὁρλάνδος ἄλλαξε, στὸ σχέδιο τῆς κάτοψης, τὰ γράμματα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Οἰκονόμος συμβόλιζε τὰ τρία οἰκοδομήματα. Γιὰ τὸ θεατρικὸ οἰκοδόμημα χρησιμοποίησε τὸ Α (ἀντὶ γιὰ τὸ Δ), γιὰ τὸ Πρόπυλο τὸ Β (ἀντὶ γιὰ τὸ Β-Γ), καὶ γιὰ τὸ Συνεδριον τὸ Γ (ἀντὶ γιὰ τὸ Α).

14. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1957, 123.

15. Κατὰ τὴν ἐρευνα γιὰ τὴν εὑρεση τῆς ἀρχικῆς θέσης τῶν διάσπαρτων ἐδωλίων ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ ἐπέμβαση ποὺ ἐγίνε στὸ μνημεῖο ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἐπιστάτη τῆς ἀνασκαφῆς –πέρα ἀπὸ

Τὸ 1958¹⁶ συνεχίστηκε ὁ καθαρισμὸς τῆς ὀρχήστρας, ἡ διευθέτηση τῶν ἐδωλίων τοῦ κοίλου καὶ ἔγινε ἀναστήλωση τοῦ βόρειου πεσσοῦ τοῦ Προπύλου μὲ τὴν χρῆση αὐθεντικοῦ ὑλικοῦ¹⁷. Τὸ 1959 ἀναστηλώθηκαν καὶ οἱ ὑπόλοποι τρεῖς πεσσοὶ καὶ ἔγινε συγκόλληση γωνιακοῦ θραύσματος τοῦ ἐπικράνου τοῦ νότιου πεσσοῦ¹⁸. Ἐπίσης ἔγινε νέα προσπάθεια ἀποτύπωσης τοῦ Ὠδείου (κατόψεις, ὄψεις, τομές), ἡ ὁποία ἀπέβλεπε στὴ λεπτομερὴ τεκμηρίωση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης τοῦ μνημείου· αὐτὰ τὰ σχέδια παρέμειναν ἀδημοσίευτα. Παρόλο ποὺ οἱ ἀποτυπώσεις ἔγιναν σχετικὰ σύντομα, μόνο δύο δημοσιεύθηκαν στὰ *ΠΑΕ* τὸ 1973 (σχέδ. 8)¹⁹. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ ὑπόλοιπου χώρου, ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1958 νὰ ἔρχονται στὸ φῶς τμήματα μεγάλων στοῶν (τῆς ἀνατολικῆς καὶ βόρειας στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου) κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῶν τριῶν διαδοχικῶν κτισμάτων (σχέδ. 9)²⁰.

Τὶς ἐπόμενες χρονιές, ἕως καὶ τὸ 1972²¹, οἱ ἀνασκαφικὲς ἐρευνες ἐπεκτάθηκαν ἀπὸ τὸν Ὀρλάνδο στὸν ὑπόλοιπο χῶρο καὶ ἔφεραν σταδιακὰ στὸ φῶς ὁλόκληρο τὸ κυριακὸ συγκρότημα, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται μὲ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς πόλης καὶ ὄχι τὴν ἀγορά, ὅπως εἶχε ἀρχικὰ ὑποτεθεῖ²² (σχέδ. 10). Θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ πρῶτος ποὺ ταύτισε τὸ κυριακὸ συγκρότημα μὲ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς πόλης ἦταν ὁ Kirsten²³. Στὴ συνέχεια, τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑποστήριξαν ὁ Δεσπίνης²⁴ καὶ ἀργότερα ὁ Παπαχατζής²⁵. Ὁ Δεσπίνης τεκμηρίωσε τὴν ἀποψη στὴ μελέτη του γιὰ τὰ μαρμάρινα μέλη ἀγάλματος ποὺ βρέθηκαν στὸν χῶρο τοῦ οἴκου Η τῆς βόρειας στοᾶς. Ταύτισε τὰ μέλη (κεφάλι, χέρι, ἄκρο ἀριστερὸ πόδι) μὲ τὸ ἀκρόλιθο ἔργο τοῦ γλύπτη Δαμοφῶντος, ποὺ παρίστανε τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ τὸν Πausanias²⁶, βρισκόταν στὸ Ἀσκληπιεῖο.

τὰ λάθη ποὺ ἔγιναν—εἶχε μάλλον χαρακτήρα διευθέτησης τοῦ χώρου καὶ ὄχι ἀναστήλωσης, ὅπως ἀνέφερε ὁ Ὀρλάνδος στὰ *ΠΑΕ* τοῦ 1957, 121 καὶ 1958, 178.

16. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1958, 177-183 καὶ *Ἔργον* 1958, 142-148.

17. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1958, 179.

18. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1959, 173.

19. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1973, πίν. Ζ.

20. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1959, 162-173 καὶ *Ἔργον* 1959, 110-117.

21. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1960, 210-227, 1962, 99-112, 1963, 122-129, 1964, 96-101, 1969, 98-120, 1970, 125-141, 1971, 157-171, 1972, 127-138, 1973, 108-111 καὶ *Ἔργον* 1960, 159-167, 1962, 119-132, 1963, 88-102, 1964, 90-101, 1969, 97-132, 1970, 100-131, 1971, 144-173, 1972, 67-83, 1973, 79-82 καὶ *BCH* 84/1960, 696-700, 85/1961, 697-703, 87/1963, 768-777, 88/1964, 734-742, 89/1965, 729-732, 94/1970, 984-989, 95/1971, 829-895, 96/1972, 660, 665-671, 97/1973, 307-312 καὶ *AJA* 64/1960, 270, 67/1963, 281-282, 74/1970, 275-276 καὶ *JHS* 78 1958, 11, 79/1959, 7, 80/1960, 12, 81/1961, 11-12, 83/1963, 17-18, 84/1964, 10, 85/1965, 12, 90/1970, 15, 91/1971, 10, 92/1972, 16.

22. Τοῦ ιδίου, *ΠΑΕ* 1971, 166 καὶ *Ἔργον* 1971, 167.

23. KIRSTEN - KRAIKER, *Griechenlandkunde*, 424 κέ. καὶ *Griechischen Stadt*, *AA* 79, 1964, 907.

24. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, *Damophon*, 378-385.

25. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, *Μεσοσηνιακά* 143 καὶ *Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσηνίας*, *Χαριστήριον* Δ' 1967-68, 363-365.

26. ΠΑΥΣ., *Μεσοσηνιακά*, IV, 31, 10.

Στὸ *Έργον* τοῦ 1974²⁷ δημοσιεύθηκαν φωτογραφίες (πίν. 8) τοῦ γύψινου προπλάσματος τοῦ Ἀσκληπιείου, ποὺ ἐκτίθεται σήμερα στὸ μουσεῖο τῆς Μεσσήνης. Τὸ πρόπλασμα ἀποτελέσκει σημαντικὴ προσπάθεια συνολικῆς ἀναπαράστασης τοῦ ἱεροῦ· εἶναι ὅμως ἐμφανὴς ἡ ἀδυναμία ἐπίλυσης τῶν προβλημάτων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ Ὡδείου καὶ τοῦ Προπύλου, ὅπως ἡ μορφή τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ κοίλου πάνω ἀπὸ τὸ διάζωμα, ἡ πρόσβαση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία, ἡ στέγασή του, ἡ ἀνωδομὴ τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου καὶ ἡ μορφή τῆς στέγης του.

Ὁ Carpenter ἀσχολήθηκε, στὴ γενικὴ μελέτη του γιὰ τὰ Πρόπυλα²⁸, καὶ μὲ ἐκείνο τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Μεσσήνης, χωρὶς ὅμως νὰ προσθέσει κάτι τὸ καινούργιο στὴ γνώση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς του. Τὸ 1975²⁹ ἔγινε ἡ φωτογράφηση τοῦ χώρου μὲ μπαλόνι ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Whittlesey Foundation, μὲ τὴν καθοδήγηση τοῦ καθηγητῆ Wilson Myers (πίν. 9-10).

Ὁ Lauter κατέταξε, στὴν πρόσφατη μελέτη του γιὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἀρχιτεκτονική³⁰, τὸ Ἀσκληπιεῖο στὸ δεῦτερο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ προσπάθησε νὰ ἀναλύσει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ἱεροῦ, τονίζοντας τὴν ἰδιαίτερότητα καὶ τὴ σημασία της γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς περιόδου. Ἡ Gneisz στὴ μελέτη της γιὰ τὰ βουλευτήρια ὑποστήριξε, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι τὸ θεατροειδὲς οἰκοδόμημα ἦταν τὸ ἐκκλησιαστήριο τῆς πόλης³¹ καὶ ὅτι χρονολογικὰ ἀνήκει στὸν 2ο αἰ. π.Χ.³².

Μετὰ ἀπὸ μακροχρόνια παύση, τὸ 1986 τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸν χώρο τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης ἀνέλαβε ὁ καθηγητὴς Πέτρος Θέμελης, ὁ ὁποῖος πραγματοποίησε σειρὰ τομῶν μέσα στὸ αἶθριο τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιείου καθὼς καὶ στὸν εὐρύτερο χώρο ἔξω ἀπὸ αὐτό, μὲ σκοπὸ τὴν ἀποσαφήνιση προβλημάτων χρονολόγησης καὶ τὴν ἀναζήτηση προγενέστερων φάσεων³³. Στὰ *ΠΑΕ* τοῦ 1991 δημοσιεύθηκε ὁλοκληρωμένο σχέδιο κάτοψης τοῦ ἱεροῦ, στὸ ὁποῖο ἀπεικονίζονται τὰ ἀποτελέσματα τῶν πρόσφατων ἐρευνῶν (σχέδ. 11). Τὸ 1994 δημοσίευσε μελέτη του γιὰ τὰ πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ἱεροῦ, στὴν ὁποία ἔγιναν παρατηρήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρονολόγησή τους καὶ τὴ συσχέτισή τους μὲ ἄλλους χώρους³⁴. Ἀργότερα τὸ 1996 σὲ ἄλλη μελέτη, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε τὴ δράση τοῦ γλύπτη Δαμοφῶντος, ἔγινε δυνατὸ νὰ ἀποσαφηνιστοῦν ὀριστικὰ τὰ προβλήματα χρονολόγησης ὅλου τοῦ ἱεροῦ³⁵.

27. ΟΡΑΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1974, εἰκ. 86γ, 87α, β καὶ *Έργον* 1974, εἰκ. 63.

28. CARPENTER, *The Propylon*, 146-149.

29. ΟΡΑΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1975, πίν. 154-160 καὶ *Έργον* 1975, εἰκ. 104-110.

30. Βλ. παρακάτω σημ. 106.

31. GNEISZ, *Rathaus*, 194.

32. Βλ. παρακάτω σημ. 107.

33. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1986, 74-82, 1987, 73-104, 1988, 43-79, 1989, 63-122, 1990, 56-103, 1991, 85-128, 1992, 60-87, 1993, 48-72, 1994, 69-99, 1995, 55-86 καὶ *Έργον* 1986, 100-105, 1987, 98-104, 1988, 27-46, 1989, 30-37, 1990, 26-35, 1991, 28-35, 1992, 27-41, 1993, 26-43, 1994, 37-42, 1995, 27-36, 1996, 47-57.

34. Τοῦ ἰδίου, *Architectural terracottas*, 146-149, 155-162.

35. Τοῦ ἰδίου, *Damophon*, 155-156, 167, 172.

Διαπιστώνουμε, με βάση τη μέχρι τώρα έρευνα, ότι η ανατολική πτέρυγα του Ἀσκληπιείου, όπως άλλωστε και τὸ υπόλοιπο ἱερό, δὲν ἔχει ἀποτυπωθεῖ οὔτε μελετηθεῖ ἐμπεριστατωμένα ἀπὸ κανένα μελετητή· μετὴν ἐργασία μας αὕτη, προῖόν δεκαετοῦς ἔρευνας, ἐλπίζουμε νὰ καλύψουμε τὸ ὑπάρχον κενὸ παρέχοντας συγκροτημένη καὶ συστηματικὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου.

II. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ

Ἡ ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παυσανίας (IV. 31, 10-12) ποὺ ἐπισκέφθη-κε τὸ ἱερό, ἀναφέρεται στὴν παρουσία ἀγαλμάτων διαφόρων θεοτήτων καὶ ἐνὸς ναοῦ –καμία μνεία δὲν κάνει γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν μεγάλων κτιρίων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας. Εἶναι ἐπόμενο ἡ ἀπουσία γραπτῶν μαρτυριῶν νὰ δημιουργεῖ, ἐκ πρώτης ὄψεως, δυσκολίες στὴν ταύτιση τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὸ Ὁδεῖο ἢ τὸ Βουλευτήριο τῆς πόλης. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι στὴν ἂν καὶ περιορισμένη βιβλιογραφία προβάλλεται συχνὰ ὁ προβληματισμὸς σχετικὰ μὲ τὴ λειτουργία του.

Τὸ θεατρικὸ οἰκοδόμημα Α καταλαμβάνει τὸ βορειότερο τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ Ἀσκληπιείου (σχέδ. 11). Ἡ παρουσία του, ὅπως καὶ ἐκείνη τοῦ Συνεδρίου στὰ ΝΑ τοῦ χώρου, δίνει στὸ συγκρότημα πολιτικοθρησκευτικὸ χαρακτήρα. Κτίστηκε ταυτόχρονα μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἱερό, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπὸ τὴ διάταξη τῶν δόμων, οἱ ὁποῖοι εἰσχωροῦν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο ἐναλλάξ, στὸ σημεῖο συνάντησης τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος μὲ ἐκεῖνο τῆς βόρειας στοᾶς (πίν. 11). Ἐπομένως, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ὡς τμήμα ἐνιαίας ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης, ἡ ὁποία ὑπακούει σὲ ἀριθμητικὴ καὶ σχεδιαστικὴ τάξη.

Τὸ οἰκοδόμημα Α ἔχει ἐσωτερικὲς διαστάσεις 31.64×19.20 μ. Ἀποτελεῖ, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν ἐπιμέρους στοιχείων του, ἰδιόμορφη περίπτω-ση μικροῦ θεατρικοῦ οἰκοδομήματος ἑλληνιστικῆς περιόδου³⁶ διότι : α. δὲν ἦταν στεγασμένο, β. ἐντασσόταν σὲ παραλληλόγραμμο πλαίσιο, κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ὁποῖου ἀναπτυσσόταν τὸ κοῖλο, γ. τὸ κοῖλο χωριζόταν σὲ δύο μέρη ἀπὸ διάζωμα, δ. τὰ μικρὰ ἀναλήμματα τῶν παρόδων ἔτεμναν διαγώνια τοὺς πλευρικοὺς ἀναλημματικοὺς τοίχους καὶ ε. διέθετε κτίσμα σκηνῆς τῆς ὁποίας ὁ πρόσθιος τοῖχος ἦταν διαμορφωμένος ὡς τοῖχος προσκηνίου.

Ἡ μορφή τῆς κάτοψης τοῦ κοίλου χαρακτηρίζεται ἐπομένως ἀπὸ αὐστηρότητα, ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρήση τῶν τυπικῶν στοιχείων τῶν μεγάλων ἀνοιχτῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων τοῦ τέλους τῆς κλασικῆς περιόδου. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ λίθινο κοῖλο (χώρο τῶν θεατῶν), τὸ διάζωμα, τὴν κυκλικὴ ὀρχήστρα, τὶς δύο παρόδους ποὺ τέμνουν διαγώνια τοὺς δύο μεγάλους ἀναλημματικοὺς τοίχους καὶ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς μὲ τὰ δύο μικρὰ καὶ στενὰ παρασκήνια. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ἐπίσης τὸ γεγο-

36. Παρόμοιο παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ Βουλευτήριο τῆς Δωδώνης, μὲ τὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι ἡ στέγη του στηριζόταν σὲ ἐνδιάμεσους κίονες (σχέδ. 56).

νός ὅτι ἡ μορφή τῆς κάτοψης τοῦ Ὁδείου, ὅπως καὶ ὅλου τοῦ Ἀσκληπιείου, διατηρήθηκε ἀναλλοίωτη κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεταγενέστερων περιόδων, ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ, ἐφόσον ἐγιναν μικρῆς κλίμακας οἰκοδομικὲς ἐπεμβάσεις σὲ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ, στὶς ὁποῖες θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο.

1. ΤΟ ΚΟΙΛΟ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ

α. Νότιο τμήμα τοῦ κοίλου (σχέδ. 61-62, 64B-65, πίν. 9, 12-13)

Οἱ ἑξι πρῶτες σειρὲς ἐδωλίων τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου ὀριοθετοῦν τμήμα τῆς ὀρχήστρας ποὺ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ ἡμικύκλιο, ὅπως σὲ ὅλα τὰ γνωστὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ θεάτρα. Χωρίζεται ἀπὸ δύο κλίμακες σὲ τρεῖς κερκίδες· ἡ κεντρικὴ ποὺ εἶναι καὶ ἡ μεγαλύτερη, ἀριθμεῖ δώδεκα σειρὲς ἐδωλίων καὶ ὄχι ἔντεκα, ὅπως σημειώνει ὁ Ὁρλάνδος³⁷. Ἰδιο ἀριθμὸ σειρῶν ἐδωλίων ἔχουν καὶ οἱ ἄλλες δύο πλάγιες κερκίδες (ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ δυτικὴ). Ὑπάρχουν δύο ἀκόμα κλίμακες, μικρότερες σὲ μῆκος, οἱ ὁποῖες ὀριοθετοῦν τὸ κοῖλο πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν δύο παρόδων.

Τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ κοίλου στηρίζεται σὲ φυσικὸ πρανές, κατάλληλα διαμορφωμένο. Τὰ πέρατα τῶν σειρῶν τῶν ἐδωλίων, ἀπὸ τὴν ἑβδομὴ καὶ πάνω, δὲν ἐφάπτονται τῶν δύο μεγάλων ἀναλημματικῶν τοίχων (δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ), ἀλλὰ βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 0.56 μ. ἀπὸ αὐτούς. Στὰ ἐνδιάμεσα κενὰ ποὺ δημιουργοῦνται παρεμβάλλονται ἀνὰ δύο βαθμίδες. Μὲ αὐτὴ τὴ διευθέτιση δίνεται στοὺς θεατὲς ἡ δυνατότητα πρόσβασης στὶς ἄνω σειρὲς καὶ στὸ διάζωμα ἀπὸ τὰ πλάγια καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ὀρχήστρας μέσω τῶν κλιμάκων, ποὺ τὸ χωρίζουν σὲ τρεῖς κερκίδες.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὑπάρχουν κυρίως δύο τρόποι κατασκευῆς λίθινων κοίλων: εἴτε ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδωλίου γίνεται στὸν ἴδιο λίθο μὲ τὴν πλάκα ἔδρασης τῆς ὑπερκείμενης σειρᾶς, ἀποτελώντας ἔτσι ἓνα ἐνιαῖο μέλος, μὲ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τὸ θέατρο τοῦ Διονύσου στὴν Ἀθήνα, τὸ θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ θέατρο τοῦ Πειραιᾶ καὶ τὸ Βουλευτήριον τῆς Μιλήτου, εἴτε οἱ πλάκες ἔδρασης ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητα μέλη μὲ παραδείγματα, τὸ Ὁδεῖο τῆς Μεσοῆνης, τὸ Ὁδεῖο τοῦ Ἀγρίππα στὴν ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας, τὸ θέατρο τῆς Μεγαλόπολης, καὶ τὸ Ἐκκλησιαστήριον τῆς Πριήνης (σχέδ. 12).

Κάθε σειρὰ ἐδωλίων ἔχει πλάτος 0.315 μ. καὶ ὕψος 0.36 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης, ἐνῶ ἔχει ὕψος 0.34 μ. ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τῆς ἀμέσως προηγούμενης ὑποκείμενης σειρᾶς (σχέδ. 13). Τὸ μῆκος τῶν μεμονωμένων ἐδωλίων ποικίλλει: τὰ μικρότερα σὲ μῆκος ἐδῶλια εἶναι τοποθετημένα σὲ ἐνδιάμεσες θέσεις, ἐνῶ τὰ μεγαλύτερα ὀριοθετοῦνται πάντα ἀπὸ τὶς κλίμακες τοῦ κοίλου. Οἱ πλάκες πάνω στὶς ὁποῖες ἐδράζονται τὰ ἐδῶλια ἔχουν πάχος 0.17 μ. περίπου καὶ εἶναι τοποθετημένες χαμηλότερα ἀπὸ τὴ γειτνιάζουσα σειρὰ ἐδωλίων κατὰ 0.03 μ.³⁸ Μὲ αὐτὴ τὴ διάταξη ἐξοικο-

37. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1957, 121.

38. Οἱ πλάκες ἔδρασης ἔχουν ὑποχωρήσει ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο βρίσκονταν καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸ ἀποτέλεσμα τῶν μετρήσεων ἀντιπροσωπεύει ἓνα μέσο ὄρο.

νομοῦνται 0.33 μ. συνολικὰ ἀπὸ τὶς ἔντεκα σειρὲς ἐδωλίων μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῶν πλακῶν ἔδρασης τοῦ δαπέδου τοῦ διαζώματος.

Οἱ ὁρατὲς ἐπιφάνειες τῶν ἐδωλίων εἶναι πολὺ καλὰ λειασμένες καὶ τὰ ἐφαπτόμενα μέλη παρουσιάζουν τέλεια ἐπαφὴ μεταξύ τους, δημιουργώντας τριχοειδεῖς ἀρμούς. Ἡ πρόσθια διαμόρφωση τῶν ἐδωλίων ἀποτελεῖται στὸ πάνω τμήμα ἀπὸ συνεχὲς κατακόρυφο μέτωπο, ὕψους 0.085 μ., ἐνῶ στὸ κάτω ἀπὸ βαθιὰ καμπύλη ἐσοχή, ἐλλειπτικῆς διατομῆς. Ἡ καμπύλη αὐτὴ ἐσοχὴ ἀπολήγει ἀπευθείας στὴν κάτω πρόσθια ἀκμὴ τῆς ἐπιφάνειας ἔδρασης χωρὶς τὴν παρεμβολὴ κυματίου. Οἱ πλευρικὲς ἀπολήξεις τῆς πρόσθιας ὀψης κάθε σειρᾶς ἐδωλίων διαμορφώνονται μὲ κατακόρυφες φαρδιὲς ταινίες πλάτους 0.085 μ. οἱ ὁποῖες τέμνουν σὲ ἀβαθὴ ἐσοχὴ (0.001 μ.) τὸ ὀριζόντιο μέτωπο ὑπὸ ὀρθὴ γωνία σχηματίζοντας ἓνα ἐπίμηκες πλαίσιο μορφῆς Π ποὺ σκεπάζει τὴν ὑποκείμενη ἐλλειπτικὴ ἐσοχὴ. Ἡ πίσω μὴ ὁρατὴ ἐπιφάνεια ἔχει κλίση πρὸς τὰ ἔξω καὶ παρουσιάζει κατὰ μῆκος τοῦ κάτω τμήματός της ἀδρὰ δουλεμένο ἔξαρμα ποὺ εἰσχωρεῖ στὸ χῶμα. Ἔτσι ἡ προεξοχὴ αὐτὴ ἀφ' ἐνὸς ἐξασφαλίζει τὴν ἀναγκαία μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους τους ὅσο τὸ δυνατό πρὸς τὰ πίσω καὶ ἀφ' ἑτέρου συμβάλλει, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ὄγκο τῶν ὑπερκείμενων χωμάτων, στὴν ἱκανοποιητικὴ εὐστάθεια τῶν ἐδωλίων ἀπὸ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀνατροπῆς, πάνω σὲ πλάκες ἔδρασης. Δὲν ἔχει παρατηρηθεῖ κανένα ἴχνος ποὺ νὰ μαρτυρεῖ ὅτι τὰ ἐδῶλια (ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς δωδέκατης σειρᾶς) ἦταν στερεωμένα πάνω σὲ πλάκες μὲ κατακόρυφες συνδέσεις (γόμφους). Σὲ πλάκες τῆς ἀνώτερης σειρᾶς τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου παρατηροῦνται ἴχνη ἔδρασης ὑπερκείμενων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, καθὼς καὶ τὸρμοι, τετράγωνης διατομῆς, γιὰ τὴν κατακόρυφη σύνδεσή τους. Στὴν πρώτη πλάκα (ἀριθμ. 405, σχέδ. 62) ἀμέσως μετὰ τὸ κατώφλι τῆς βόρειας εἰσόδου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος σώζονται ὄχι μόνο ἴχνη ἔδρασης, ἀλλὰ καὶ τὸρμος μὲ αὐλάκα μολυβδοχόησης καθὼς καὶ μοχλοβόθριο γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ τελευταίου ἐδωλίου τῆς δωδέκατης σειρᾶς πρὸς τὰ ἀνατολικά. Τὸ ὅτι μόνο τὰ ἐδῶλια τῆς δωδέκατης σειρᾶς, καὶ ὄχι καὶ τῶν ὑπολοίπων ἦταν στερεωμένα πάνω σὲ πλάκες μὲ κατακόρυφες συνδέσεις ὀφείλεται μάλλον στὸ γεγονός ὅτι ἡ πίσω ἐπιφάνεια τῶν ἐδωλίων τῆς σειρᾶς αὐτῆς ἦταν ὁρατὴ, μὲ κατακόρυφη διαμόρφωση καλὰ δουλεμένη, καὶ ὄχι μὲ ἔξαρμα ὅπως οἱ ὑποκείμενες σειρές, δεδομένου ὅτι οἱ πλάκες ἔδρασής τους βρισκόνταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνες τοῦ δαπέδου τοῦ διαζώματος. Ἐπομένως τὸ κέντρο βάρους τους προκύπτει ἐλάχιστα μετατοπισμένο πρὸς τὴν πρόσθια πλευρὰ μὲ συνέπεια ἡ εὐστάθειά τους νὰ ἦταν ἐπισημασμένη, καθιστώντας ἀναγκαῖα τὴ στήριξή τους μὲ κατακόρυφους συνδέσμους.

Ἡ καλύτερα διατηρημένη κερκίδα εἶναι ἡ κεντρικὴ (κερκίδα II), τῆς ὁποίας σώζονται *κατὰ χώραν* ὅλα τὰ ἐδῶλια μέχρι καὶ τὴ δέκατη σειρά. Τὴ μεγαλύτερη καταστροφὴ ἔχουν ὑποστῇ ἡ ἀνατολικὴ (I) καὶ δυτικὴ (III) κερκίδα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πολὺ λίγα ἐδῶλια, ἀπὸ τὴν ἕκτη σειρά καὶ πάνω, βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση.

Μὲ βάση τὸ γεγονός ὅτι στὰ ἀρχαῖα θέατρα ὁ χῶρος τοῦ ἐδωλίου ποὺ καταλαμβάνει ὁ θεατὴς εἶναι 0.41 μ., ὑπολογίζουμε ὅτι στὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου μπορούσαν νὰ καθίσουν 600 περίπου θεατές³⁹.

39. DÖRPFELD-REISCH, *Theater*, 44-45 καὶ PICKARD-CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 140-141.

β. Οί κλίμακες τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου

(σχέδ. 13, σχέδ. 61-62, 64B-65, πίν. 14-15)

Οἱ δύο κλίμακες ποὺ χωρίζουν τὸ κοῖλο σὲ τρεῖς κερκίδες ἀποτελοῦνται ἀπὸ 22 βαθμίδες, οἱ ὁποῖες ἔχουν πλάτος 0.56 μ. περίπου καὶ ὕψος 0.18 μ. Οἱ βαθμίδες ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς σειρὲς ἐδωλίων ἔχουν εὖρος πατήματος 0.30 μ., ἐνῶ ἐκεῖνες ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὶς πλάκες ἔδρασης 0.37 μ. περίπου. Πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ βαθμίδες τῶν κλιμάκων δὲν χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀκρίβεια ὅσον ἀφορᾷ τὶς διαστάσεις τους, διότι αὐτὲς ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὸ ἐπίπεδο τῶν πλακῶν ἔδρασης ἐπεκτείνονται πολλὰς φορὲς καὶ πίσω ἀπὸ τὶς σειρὲς ἐδωλίων, αὐξάνοντας ἔτσι τὸ πλάτος τους κατὰ 0.015 μ. σὲ σχέση μὲ τὴν ἀμέσως κατώτερη βαθμίδα. Στὴν ἀνατολικὴ κλίμακα σώζονται ὅλες οἱ βαθμίδες στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ἐνῶ στὴ δυτικὴ μόνο 16 καὶ τμήμα τῆς 17ης, μετρώντας ἀπὸ τὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας πρὸς τὰ πάνω. Ὅπως συμβαίνει στὰ περισσότερα ἑλληνικὰ θέατρα, σὲ κάθε σειρὰ ἐδωλίων ἀντιστοιχοῦν δύο βαθμίδες.

Τὸ μικρότερο πίσω τμήμα τῆς πάνω ἐπιφάνειας κάθε βαθμίδας ἀποτελεῖ τὴν κατάλληλα λαξευμένη ἐπιφάνεια ἔδρασης τῆς ὑπερκειμένης. Τὸ πρόσθιο κατακόρυφο μέτωπο τῶν βαθμίδων, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς σειρὲς ἐδωλίων βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεία μὲ ἐκεῖνο τῶν κατακόρυφων ἐπίπεδων ταινιῶν, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἀπόληξη τοῦ πλάγιου πέρατός τους. Καθεμία ἀπὸ τὶς μικρὲς σὲ μῆκος κλίμακες, ποὺ ὀριοθετοῦν τὸ κοῖλο πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν δύο παρόδων, ἀποτελοῦνται ἀπὸ 10 βαθμίδες, οἱ ὁποῖες ἔχουν τὶς ἴδιες διαστάσεις μὲ ἐκεῖνες τῶν κεντρικῶν κλιμάκων καὶ ἐφάπτονται τῶν δόμων τῶν μικρῶν ἀναλημμάτων. Ἡ ἀνώτερη βαθμίδα (ἡ 10η) τῆς ἀνατολικῆς κλίμακας ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ προέκταση τῆς πλάκας ἔδρασης 173 καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἔχει λαξευτεῖ στὸν ἴδιο λίθο μὲ αὐτή. Τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ συνέβαινε καὶ στὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῆς δυτικῆς κλίμακας. Στὴν ἀνατολικὴ κλίμακα σώζονται ὅλες οἱ βαθμίδες στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ἐνῶ στὴ δυτικὴ μόνο 5. Ἡ πρώτη βαθμίδα τῆς δυτικῆς κλίμακας, ὅπως καὶ τῆς ἀνατολικῆς, φέρει μεγάλη μασχαλιαία ἐγκοπὴ γιὰ τὴν προσαρμογὴ σὲ αὐτὴν τῆς κυματοφόρου βάσης τοῦ πεσσίσκου τοῦ ἀναλήμματος.

Στὴ ΝΔ γωνία τοῦ κοίλου μία ἀκόμη, μικρότερη σὲ μῆκος, κλίμακα (πίν. 7α) ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πλακόστρωσης τῆς δυτικῆς παρόδου σὲ ἐκεῖνο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης τῆς ἑβδομης σειρᾶς ἐδωλίων. Ἡ κατασκευὴ αὐτῆς τῆς μικρῆς κλίμακας κρίθηκε προφανῶς ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ κτιρίου ἀπαραίτητη γιὰ τὴν πρόσβαση στὶς ἀνώτερες σειρὲς ἐδωλίων (ἀπὸ τὴν ἑβδομη καὶ πάνω) τῶν θεατῶν ποὺ εἰσέρχονταν στὴ δυτικὴ πάροδο. Ἡ ἴδια ἀκριβῶς δυνατότητα προσφέρεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν πάροδο. Μὲ αὐτὴ τὴ λύση ποὺ δόθηκε ἀποφεύχθηκε τὸ ὑποχρεωτικὸ πέρασμα τῶν θεατῶν μέσα ἀπὸ τὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας, τὸ ὁποῖο ἄλλωστε θὰ δημιουργοῦσε ἀρκετὰ προβλήματα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν παραστάσεων. Οἱ διαστάσεις τῶν βαθμίδων αὐτῆς τῆς μικρῆς κλίμακας δὲν εἶναι ἴδιες μὲ ἐκεῖνες τῶν ἄλλων: ἔχουν πλάτος 0.635 μ., ὕψος 0.25 μ. καὶ εὖρος πατήματος 0.29 μ. Σώζονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση 8 βαθμίδες, ἐνῶ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν συνολικὰ 9. Ἡ ἑνῆς βαθμίδα ἀποτελοῦσε πλευρικὸ πέρασ τῆς τελευταίας πρὸς τὰ νότια πλάκας ἔδρασης τῆς ἑβδομης σειρᾶς ἐδωλίων.

γ. Τὰ μικρὰ ἀναλήμματα τῶν παρόδων (σχέδ. 61-62, 65, πίν. 9, 13β, 16-17)

Τὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ ἀνάλημμα ποὺ ὀριοθετοῦν τὸ κοῖλο ἀπὸ τὰ νότια στὴν

υπάρχουσα κατάσταση αποτελούνται αντίστοιχα από πέντε δόμους συνολικού ύψους 1.875 μ. και τρεις, συνολικού ύψους 1.125 μ. Ο συνολικός αρχικός αριθμός των δόμων ήταν έξι ενώ ο ανώτερος αναγκαστικά είχε μικρότερο ύψος σε σχέση με τους άλλους πέντε. Πρόσφατα έντοπίστηκε στα ανατολικά του Ωδείου λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1306, σχέδ. 14, πίν. 17α), ή οποία ανήκε στον τέταρτο δόμο του δυτικού αναλήμματος. Η μία στενή πλευρά της είναι κεκλιμένη, γεγονός που αποδεικνύει ότι καταλάμβανε την πρόσθια θέση –προς την πλευρά της όρχήστρας– του τέταρτου δόμου. Και τα δύο αναλήμματα εδράζονται σε ευθυνητήρια από ασβεστόλιθο. Η εξωτερική επιφάνεια των λιθοπλίνθων είναι καλά λειασμένη, καθώς και οι επιφάνειες ώσεως τους, σχηματίζοντας έτσι τριχοειδείς αρμούς. Έκατέρωθεν των αρμών ώσεως και έδρασης οι ορατές επιφάνειες των λιθοπλίνθων είναι λειασμένες με φαρδιά λάμα, δίνοντας την αίσθηση της ύπαρξης άβαθων ταινιών, πλάτους 0.035-0.04 μ. Όλες οι λιθόπλινθοι είναι μεταξύ τους συνδεδεμένες με πειόμορφους συνδέσμους. Οι δύο κατώτερες προς την πλευρά της όρχήστρας λιθόπλινθοι είναι διαμορφωμένες με μασχαλιάια έγκοπή, στην οποία προσαρμόζονταν οι κυματοφόρες βάσεις των μικρών πεπλατυσμένων πεσσίσκων στους οποίους κατέληγαν τα δύο αναλήμματα των παρόδων.

Σώζεται μόνο ο κορμός του πεσσίσκου (αὔξ. ἀρ. 629) του ανατολικού αναλήμματος, διαστάσεων $0.56 \times 0.225 \times 0.305$ μ., στον οποίο ανήκει ή κυματοφόρος βάση (αὔξ. ἀρ. 630), που βρέθηκε *κατά χώραν*, διαστάσεων $0.50 \times 0.42 \times 0.245$ μ., και φέρει λέοβιο κυμάτιο, ύψους 0.005 μ. Στην πάνω επιφάνεια του πεσσίσκου διατηρούνται δύο μικροί τόρμοι τετράγωνης διατομής σε διαγώνια διάταξη για την κατακόρυφη στήριξη της στέψης του. Δεν έχει διασωθεί κανένα τμήμα από τις δύο στέψεις των πεσσίσκων των αναλημμάτων και, έτσι, θα είναι υποθετική οποιαδήποτε γραφική αναπαράστασή τους. Ο πεσσίσκος με αὔξ. ἀρ. 629, που βρέθηκε κατά την διάρκεια των ανασκαφών του Οικονόμου, πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερη περίοδο ως βάση για τη στήριξη ενός άλλου πεσσίσκου, με αὔξ. ἀρ. 630, μπροστά από το ανατολικό ανάλημα του κοίλου. Το 1989 αποφασίστηκε ή επανατοποθέτηση του πεσσίσκου με αὔξ. ἀρ. 629 στην αρχική του θέση και ή μεταφορά του άλλου (αὔξ. ἀρ. 630) στο έσωτερικό του κτίσματος της σκηνής, όπου παραμένει έναποθετημένος έως σήμερα μέχρι να αποσαφηνιστεί ποιά θέση κατείχε στο έσωτερικό του Ωδείου.

Τα δύο μικρά αναλήμματα των παρόδων στέφονται με κυματοφόρο στέψη, αρκετά τμήματα της οποίας βρέθηκαν –κυρίως στο ανατολικό ανάλημα– κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Οικονόμου. Στον δυτικό αναλημματικό τοίχο είναι σήμερα τοποθετημένο ένα μικρό μόνο τμήμα της στέψης του (αὔξ. ἀρ. 645) και είναι άγνωστο αν αυτό βρίσκεται πράγματι στην αρχική του θέση. Οι βασικές διαστάσεις της στέψης είναι : ύψος 0.16 μ. και πλάτος 0.317 μ. Αποτελείται (από κάτω προς τα πάνω) από ταινία, ύψους 0.023 μ., αίγυπτιάζον κυμάτιο, ύψους 0.045 μ., ταινία, ύψους 0.057 μ., και τέλος, από κοίλο κυμάτιο, ύψους 0.035 μ. Το πλάτος της επιφάνειας έδρασης είναι 0.27 μ. Κατά τις ανασκαφές του 1995 βρέθηκε έντοιχισμένο στα τοιχώματα φρεατίου, έξω από το Ωδείο, στα ΒΔ του, άλλο ένα τμήμα στέψης (αὔξ. ἀρ. 1305, σχέδ. 15α, πίν. 17β), το οποίο συναρμόζει με το αὔξ. ἀρ. 632 (επίσης τμήμα στέψης), που σήμερα βρίσκεται έναποθετημένο στο ανατολικό ανάλημα του κοίλου. Πρόσφατα έγινε δυνατό να έντοπιστούν στον ευρύτερο χώρο που καταλαμβάνουν

τὰ διάσπαρτα ἄλλα δύο μικρὰ τμήματα στέψης, με ἀϋξοντες ἀριθμούς 1310B καὶ 1311Γ (σχέδ. 15β, γ).

δ. Τὸ διάζωμα (σχέδ. 61-62, 64β, πίν. 6α, 9, 18)

Στὰ βόρεια τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου ἔχει διασωθεῖ διάζωμα, στὸ ὁποῖο τὸ κοινὸ εἶχε πρόσβαση ὄχι μόνο ἀπὸ τὴς προαναφερθεῖσες κλίμακες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ δεύτερη μεγάλη εἴσοδο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου. Τὸ ἐσωτερικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ αὐτῆς τῆς εἰσόδου βρίσκεται κατὰ 1.469 μ. ψηλότερα ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς πρώτης εἰσόδου, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀνατολικὴ ἀπόδο μετὰ τὴ μεγάλη κλίμακα. Τὸ διάζωμα τοῦ κοίλου ἔχει πλάτος 0.68 μ. καὶ ἀρχικὰ βρισκόταν 3.634 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ὀρχήστρας. Καλύπτεται ἀπὸ σειρὰ ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, ποὺ ἔχουν ἄνισο μῆκος μετὰξὺ τους καὶ πάχος 0.23 μ. περίπου. Τὸ πίσω (μὴ ὁρατὸ) τμήμα τῶν πλακῶν αὐτῶν ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐπιφάνεια ἔδρασης τῆς κατώτερης βαθμίδας τοῦ καμπύλου βαθμιδωτοῦ τοίχου· εἶναι ἄγνωστο σὲ πόσο βάθος οἱ πλάκες αὐτὲς εἰσχωροῦν κάτω ἀπὸ τὴν κατώτερη βαθμίδα τοῦ τοίχου.

Κατὰ μῆκος τοῦ πρόσθιου τμήματος τῆς πάνω ἐπιφανείας τῶν πλακῶν τοῦ διαζώματος παρατηροῦνται ἵχνη ἔδρασης τοῦ πίσω τμήματος τῶν ἐδωλίων τῆς δωδέκατης σειρᾶς τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου. Οἱ πλάκες τοῦ διαζώματος μετὰ ἀϋξ. ἀρ. 443, 456, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὴν προέκταση τῶν δύο μεσαίων μεγάλων σὲ μῆκος κλιμάκων τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου, ἔχουν διαφορετικὴ κατεύθυνση ἀπὸ τὴς ὑπόλοιπες, καθὼς οἱ μακρὲς πλευρὲς τους εἶναι κάθετες σὲ ἐκεῖνες τῶν ἄλλων. Τὸ πλάτος τῶν πλακῶν ἀρ. 443 καὶ ἀρ. 456 εἶναι 0.68 μ. καὶ 0.74 μ. ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὸ ἀρχικὸ ὁρατὸ τους μῆκος 1.27μ.⁴⁰ Τὸ πρόσθιο τμήμα τους ἀποτελοῦσε τὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῶν κλιμάκων.

ε. Καμπύλος βαθμιδωτὸς τοῖχος ἀντιστήριξης (σχέδ. 61-62, 64B-65, πίν. 6α, 9, 18)

Ὁ καμπύλος βαθμιδωτὸς τοῖχος ἀντιστήριξης ἀποτελεῖ μοναδικό –ἀπ’ ὅσο γνωρίζουμε– παράδειγμα τρόπου ἀντιστήριξης πρᾶνου, ὃχι μόνο σὲ Ὁδεῖο, ἀλλὰ καὶ σὲ θεατρικὸ οἰκοδόμημα. Ὁ ἀρχιτέκτονας θὰ μπορούσε νὰ εἶχε κατασκευάσει ἓνα μικρὸ κατακόρυφο ἀναλημματικὸ τοῖχο (ὅπως στὴν περίπτωση τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῆς Δήλου), ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν τοποθέτηση περισσότερων σειρῶν ἐδωλίων στὸ βόρειο τμήμα τοῦ κοίλου. Ὅμως, δὲν υἱοθέτησε τὴ λύση αὐτή, πιθανὸν μετὰ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ὁ βαθμιδωτὸς καμπύλος τοῖχος μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀντιστήριξη τοῦ πρᾶνου, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσο πρόσβασης σὲς πρῶτες σειρὲς ἐδωλίων τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ κοίλου. Μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο ὁ χρόνος

40. Ἡ ἀρ. 443 διατηρεῖται σὲ ὅλο τὸ πλάτος τῆς (0.68 μ.), παρόλο ποὺ εἶναι θραυσμένη σὲ δύο τμήματα. Ἡ ἀρ. 456, ἀντίθετα, διατηρεῖ μικρὸ τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ πλάτους τῆς (0.74 μ.).

παραμονής των θεατών στο διάζωμα κατά την είσοδο και έξοδο και τονίζεται ή συνέχεια της καμπύλης βαθμιδωτής μορφής του κοίλου από τα νότια προς τα βόρεια καθ' όλο το μήκος του.

Για τη χάραξη του βαθμιδωτού καμπύλου τοίχου αντιστήριξης χρησιμοποιήθηκε το κέντρο της όρχηστρας. Είναι 13.55 μ. Τα πέρατα των σειρών των βαθμίδων, πλάτους 0.62 μ., είναι ευθύγραμμα και κάθετα προς τους αναλημματικούς τοίχους (δυτικό και ανατολικό)· με αυτόν τον τρόπο, τα ευθύγραμμα τμήματα του αναλήμματος λειτουργούν ταυτόχρονα ως βαθμίδες πλευρικών κλιμάκων, μεγαλύτερου όμως πλάτους από αυτό των αντιστοιχών του νότιου τμήματος του κοίλου. Από το προαναφερθέν ανάλημμα σώζονται τμήματα τεσσάρων βαθμίδων, τα ύψη των οποίων είναι ανισα· της πρώτης είναι 0.245 μ., της δεύτερης είναι 0.23 μ., της τρίτης 0.25 μ. και της τέταρτης 0.225 μ. (συν. ύψος 0.95).

Κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των εργασιών αναστήλωσης του νότιου τμήματος του κοίλου, του διαζώματος και του καμπύλου αναλήμματος έγινε δυνατό να συσχετιστούν από τα διάσπαρτα αρκετά τμήματα των βαθμίδων, τα οποία τοποθετήθηκαν στη θέση τους. Αυτό το απρόσμενο γεγονός είχε ως συνέπεια να συμπληρωθεί σημαντικά ή μορφή του καμπύλου τοίχου, κυρίως στο ανατολικό και δυτικό πέρασ του.

στ. Βόρειο τμήμα του κοίλου (σχέδ. 61-62, 64β-65, πίν. 9, 12α, 18α)

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της αναπαράστασης του Ωδείου της αρχαίας Μεσσήνης είναι η ύπαρξη σειρών έδωλιων πάνω από το βαθμιδωτό καμπύλο ανάλημμα ή οριζόντιο άνδηρο, το οποίο θα έφθανε, κατά τον Όρλάνδο, μέχρι τον βόρειο αναλημματικό τοίχο. Ο ίδιος υπέθεσε επίσης την παρουσία καμπύλης στοάς που πλαισίωνε το βαθμιδωτό ανάλημμα στο άνδηρο αυτό, στην οποία, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ανήκαν ίσως οι δωρικοί ήμικίονες που βρίσκονται σήμερα τοποθετημένοι μπροστά από τον τοίχο της σκηνής (πίν. 19). Είναι εμφανής η άγνοια της ύπαρξης των σχεδίων του Haller από τον ανασκαφέα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, με συνέπεια να μην μπορέσει να διατυπώσει τεκμηριωμένη άποψη. Παρά το γεγονός ότι σήμερα δεν διατηρείται κανένα έδωλιο στον χώρο είμαστε υποχρεωμένοι να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξη κοίλου χώρου και στο βόρειο τμήμα με αδιάψευστα στοιχεία τα οποία διατηρούνται ακόμη *κατά χώραν*. Προσεκτική παρατήρηση αριθμού πλακών που έχουν διασωθεί πάνω στο επικλινές έδαφος και στα βόρεια του καμπύλου βαθμιδωτού αναλήμματος μας επιβεβαιώνει το γεγονός ότι πράγματι υπήρχαν και στο τμήμα αυτό σειρές λίθινων έδωλιων. Την άποψή μας αυτή βασίζουμε στα έξι στοιχεία: 1. οι προαναφερθείσες πλάκες έχουν την ίδια μορφή και πάχος με τις αντίστοιχες πλάκες έδρασης του νότιου τμήματος του κοίλου, 2. στην επάνω επιφάνεια μερικών από αυτές έχουν διασωθεί μοχλοβόθρια, τα οποία μαρτυρούν ότι οι πλάκες αυτές αποτελούν φέροντα στοιχεία και επομένως δεν ανήκαν σε κάποια πλακόστρωση δαπέδου ενός ανδρήρου, όπως υπέθεσε ο Όρλάνδος, 3. το τμήμα της πάνω επιφάνειας των πλακών, όπου έδράζονταν τα υπερκείμενα έδωλια, βρίσκεται κατά 0.001 μ. περίπου χαμηλότερα από εκείνο στο οποίο υποτίθεται ότι άκουμπούσαν τα πόδια των θεατών και 4. όταν μετρήθηκαν οι καμπύλες των διάσπαρτων έδωλιων,

που βρίσκονται σήμερα στο νότιο τμήμα του κοίλου, για την εύρεση των ακτίνων χάραξής τους, διαπιστώθηκε ότι όρισμένες από αυτές είναι μεγαλύτερες από εκείνες που αντιστοιχούν στη δωδέκατη και τελευταία σειρά έδωλιών του νότιου τμήματος του κοίλου. Η άποψη ότι υπήρχαν σειρές έδωλιών και βόρεια του διαζώματος είχε επίσης διατυπωθεί, όπως έχουμε προαναφέρει, από τον Οικονόμο και στη συνέχεια από τον Meinel⁴¹, χωρίς όμως αποδεικτικά στοιχεία. Οι σειρές των έδωλιών του βόρειου τμήματος του κοίλου θα πρέπει να ήταν ισάριθμες με εκείνες του νοτίου, δηλαδή δώδεκα. "Αν επιχειρήσουμε να αποκαταστήσουμε ολόκληρο το κοίλο, βασισμένοι στις διαστάσεις των λίθινων έδωλιών του νότιου τμήματος, παρατηρούμε ότι δημιουργείται ένα δεύτερο άνω διάζωμα (σχέδ. 71-72). Μόνο έτσι αποκτά συνοχή ή μορφή της κάτοψης του έσωτερικού του Ωδείου. Το συνολικό ύψος, από το δάπεδο της ορχήστρας μέχρι την πάνω επιφάνεια της τελευταίας σειράς έδωλιών (της 24ης), έφτανε τα 8.57 μ. (επίπεδο διαζώματος 8.21 μ.). Με βάση το γεγονός ότι το κοίλο άπετελείτο από 24 σειρές έδωλιών, ή χωρητικότητα του Ωδείου θα πρέπει να ήταν περίπου 1116 θεατές.

Στο βόρειο τμήμα του κοίλου, όπως και στο νότιο, τα πέρατα των σειρών των λίθινων έδωλιών δεν θα έπρεπε να έφάπτονταν των δύο μεγάλων αναλημματικών τοίχων του Ωδείου, αλλά θα παρεμβάλλονταν από δύο βαθμίδες σε κάθε σειρά. Έτσι παρέχονταν στους θεατές ή δυνατότητα κίνησης και σε αυτό το τμήμα του κοίλου, κατά μήκος των πλευρών του μέχρι το άνω διάζωμα. Είναι σημαντική ή προσπάθεια του αρχιτέκτονα του κτιρίου να δημιουργήσει ένα πυκνό σύστημα άξόνων κίνησης στο έσωτερικό του οικοδομήματος για την όσο το δυνατό πιο άνετη κυκλοφορία των θεατών. Όλο το βόρειο τμήμα του κοίλου στηριζόταν σε τεχνητό πρανές, το οποίο δημιουργήθηκε με μπάζωμα από χώματα και πέτρες, σε αντίθεση με το νότιο, όπου το πρανές ήταν φυσικό.

ζ. Έρευνα της θέσης των τοποθετημένων σε λάθος σημείο διάσπαρτων τμημάτων έδωλιών, πλακών έδρασης και βαθμίδων του καμπύλου τοίχου αντιστήριξης του κοίλου (σχέδ. 66)

Έχει ήδη αναφερθεί ότι ο Όρλάνδος προχώρησε το 1957 και 1958 σε πρόχειρη διευθέτηση των διάσπαρτων μικρών και μεγάλων θραυμάτων έδωλιών που κείτονταν στον έσωτερικό χώρο του Ωδείου. Επειδή τα μέλη αυτά τοποθετήθηκαν σε λανθασμένη θέση τέθηκε άμεσα ή ανάγκη εύρεσης της αρχικής τους θέσης. Σε πρώτη φάση επιδιώξαμε να προσδιορίσουμε τα θραυσμένα εκείνα μέλη τα όποια ένδεχομένως συνάρμοζαν μεταξύ τους. Έγιναν μέχρι σήμερα 26 συνολικά συναρμογές οι όποιες καταγράφονται κατά είδος στον κατάλογο I (σελ. 77). Τα συναρμοζόμενα τμήματα έδωλιών απέδειξαν ότι οι έργασίες διευθέτησης στον χώρο του κοίλου από τον Όρλάνδο είχαν προσωρινό χαρακτήρα μέχρι να πραγματοποιηθεί μία έμπεριστατωμέ-

41. MEINEL, *Das Odeion* 176.

νη μελέτη αναστήλωσης. Τὸ ἐπόμενο στάδιο τῆς παρούσας μελέτης ἀποσκοποῦσε στὸν προσδιορισμὸ τῆς σειρᾶς στὴν ὁποία ἀνήκαν τὰ διάσπαρτα ἐδῶλια (θραυσμένα ἢ ἀκέραια διατηρημένα). Αὐτὸ κατέστη ἐφικτὸ μὲ τὸν ὑπολογισμὸ τῆς ἀκτίνας χάραξης, μὲ κέντρο πάντα ἐκεῖνο τῆς ὀρχήστρας. Στους καταλόγους II/A-II/B- II/Γ (σελ. 78-80) ἀπαριθμοῦνται, κατὰ κερκίδα, ὅλα τὰ διάσπαρτα μέλη ποὺ βρίσκονται σήμερα σὲ λανθασμένη θέση τοποθετημένα, κυρίως στὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸ τῆς σειρᾶς στὴν ὁποία καθενα ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκει, μὲ κριτήριον τὸ μῆκος τῆς ἀκτίνας χαραξίς τους, ἡ διάκρισή τους σὲ αὐτὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου καὶ σὲ ἐκεῖνα ἀπὸ τὸ βόρειο (κατάλογοι III-IV σελ. 81-82). Ἡ ἀποσαφήνιση τῶν ἀρχικῶν θέσεων τῶν ἐδωλίων σὲ κάθε κερκίδα τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου ἀπέτελεσεν τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς μελέτης. Οἱ προτεινόμενες θέσεις τῶν διάσπαρτων μελῶν καταγράφονται στὴν εἰκόνα 24. Στὸν κατάλογο V καταγράφονται ὅλες οἱ συναρμογές ποὺ ἔγιναν μέχρι τώρα ἀνάμεσα στὰ πολυπληθῆ διάσπαρτα μέλη ποὺ βρέθηκαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴς τοῦ Θέμελι στὰ βόρεια καὶ ἀνατολικά τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου. Στὸν κατάλογο αὐτὸν παρατηροῦμε ὅτι τὰ μέλη ποὺ συναρμολογῶνται δὲν ἀφοροῦν μόνο ἓνα εἶδος καὶ στὴ συντριπτικὴ πλειονότητά τους προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπείου (σ. 83).

η. Κρυπτὸ κλιμακοστάσιο ΒΔ γωνίας τοῦ Ὁδείου (σχέδ. 16-19, 61-62, πίν. 9, 20)

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα ποὺ ἀφορᾷ τὴν κάτοψη τοῦ Ὁδείου τῆς Μεσοῖνης εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἢ ὄχι πρόσβασης στὸ βόρειο τμήμα τοῦ χώρου τῶν θεατῶν ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτιρίου. Στὴ γωνία αὐτὴ ἡ προέκταση πρὸς τὰ βόρεια τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου παρουσιάζει ἐσοχὴ πλάτους 0.67 μ. Ἡ σὲ ἐσοχὴ προέκταση εἶναι μὲ ἐπιμέλεια κατασκευασμένη καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια καλὰ λειασμένη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ ἀναλήμματος (ἀπὸ τὴ γωνία ποὺ σχηματίζει μὲ τὸν οἶκο Η καὶ πρὸς τὰ νότια), ὅπου ἡ ὁρατὴ ἐπιφάνεια τῶν λιθοπλίνθων εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη, διότι καλυπτόταν ἀπὸ ἐπίχρισμα, ἔχνη τοῦ ὁποίου σώζονται σὲ ὀρισμένα σημεῖα μέχρι σήμερα. Ἐπίσης, ἀδρὰ δουλεμένες εἶναι καὶ οἱ ὑπόλοιπες πλευρὲς τῶν λιθοπλίνθων τοῦ ἀναλήμματος, μὲ συνέπεια νὰ μὴν ἔχουν ἀπόλυτὴ ἐπαφὴ μεταξύ τους. Οἱ πίσω πλευρὲς τῶν λιθοπλίνθων τῆς σὲ ἐσοχὴ προέκτασης, οἱ ὁποῖες εἶναι πολὺ ἀδρὰ δουλεμένες, εἰσχωροῦν στὴν ἐπίχωση ἀντιστηρίζοντάς την. Ἐπομένως, τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς προέκτασης εἶχε τὸν ρόλο ἑνὸς μικροῦ τοίχου ἀντιστήριξης, τουλάχιστον μέχρι ἓνα ὀρισμένο ὕψος. Ἀπὸ αὐτὸν τὸν μικρὸ τοῖχο σώζονται τμήματα μόνο δύο δόμων, τὰ ὁποῖα ἐδράζονται σὲ μεγάλη ἐπιμήκη πλάκα, μήκους 1.61 μ., πάχους 0.25 μ. καὶ ὁρατοῦ πλάτους 0.375 μ. Γιὰ νὰ βρεθεῖ μέχρι ποῖο ὕψος καὶ μῆκος ἔφθανε ὁ τοῖχος αὐτός, θὰ πρέπει τοῦτο νὰ ἐρευνηθεῖ σὲ συνάρτηση μὲ τοὺς ἄλλους τοίχους ποὺ διαμορφώνουν τὴ ΒΔ γωνία τοῦ Ὁδείου.

Μελετώντας προσεκτικὰ τὴν ὁρατὴ ἐπιφάνεια τῶν λιθοπλίνθων τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ὑπερυψωμένου τοίχου ἀντιστήριξης, παρατηροῦμε ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς στὴ λείανση. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ ἐπιφάνειες τῶν λιθοπλίνθων I, III καὶ τμήματα τῶν II καὶ IV εἶναι λείες, σὲ ἀντίθεση μὲ ἐκεῖνες τῶν ὑπολοίπων τμημάτων τῶν II καὶ IV ποὺ εἶναι ὄχι ἐπιμελῶς δουλεμένες. Ἐπομένως, αὐτὰ τὰ τμήματα τῶν λιθοπλίνθων

δὲν ἦταν ὁρατά, δηλαδή ἐφάπτονταν σὲ ἄλλα λίθινα μέλη, ποὺ εἶχαν διάταξη κάθετη πρὸς τὸν τοῖχο. Πράγματι, στὴν πάνω ἐπιφάνεια τῆς μεγάλης πλάκας στὴν ὁποία στηρίζεται ὁ τοῖχος καὶ συγκεκριμένα στὸ σημεῖο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἀδρὰ δουλεμένο τμήμα τῆς λιθοπλίνθου Π διακρίνονται ἵχνη ἔδρασης ὑπερκείμενου μέλους.

Τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τέμνεται κάθετα ἀπὸ τοῖχο, τοῦ ὁποίου τὸ σωζόμενο νότιο πέρασ σταματᾷ σὲ ἀπόσταση 1.45 μ. ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ παρεια τοῦ ἀναλήμματος τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου. Ἐπιπλέον, ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν προαναφερθεῖσα σὲ ἔσοχὴ προέκταση τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὤδείου.

Γιὰ τὴν καλύτερη ἀνάγνωση τῶν σχεδίων θὰ ὀνομάσουμε Α τὸν τοῖχο, ποὺ τέμνει κάθετα τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ Ὤδείου, Β τὸν ἐσωτερικὸ, ποὺ ἀποτελεῖ προέκταση πρὸς τὰ βόρεια τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος καὶ Γ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ οἴκου Η. Στὸ σχέδιο 17 παρατηροῦμε ὅτι οἱ κατώτεροι δόμοι τοῦ τοίχου Α ἔχουν βαθμιδωτὴ διάταξη καὶ δὲν ἐδράζονται πάνω σὲ θεμελίωση, ἀλλὰ ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπευθείας πάνω σὲ ἐπικλινὲς μπαζωμένο χωμάτινο ἐπίπεδο. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, τὸ νότιο πέρασ τοῦ τοίχου παρουσιάζει σημαντικὴ ὑποχώρηση καὶ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ του θέση πρὸς τὰ δυτικά. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀνωτέρου σωζόμενου δόμου διακρίνονται δύο μοχλοβόθρια, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξὴ ὑπερκείμενων δόμων. Καὶ σὲ αὐτὸν τὸν τοῖχο, ὅπως καὶ στὸν Β, οἱ πίσω πλευρὲς τῶν λιθοπλίνθων του εἰσχωροῦν στὸ χῶμα στηρίζοντάς το. Κατὰ συνέπεια, ὁ τοῖχος Α, ὅπως καὶ ὁ Β, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἓνα μικρὸ τοῖχο ἀντιστήριξης.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, λόγῳ τῆς βαθμιδωτῆς διάταξης τῶν κατώτερων δόμων τοῦ τοίχου Α, ὅτι ἀνάμεσα σὲ αὐτὸν καὶ στὸ Γ παρεμβалλόταν στενὴ κλίμακα, πλάτους 0.89 μ. Πράγματι, αὐτὸ ἀποδείχθηκε ὅταν τὸν χειμῶνα τοῦ 1988 καθαρίστηκε ἐπιφανειακὰ ὁ στενὸς χώρος ἀπὸ τὰ χῶματα καὶ βρέθηκαν οἱ τρεῖς ἀνώτερες σωζόμενες βαθμίδες τῆς στενῆς κλίμακας. Ἀργότερα, τὸ καλοκαίρι τοῦ ἴδιου ἔτους, ἡ ἀνασκαφὴ⁴² ἔφερε στὸ φῶς ὅλο τὸ σωζόμενο τμήμα τῆς κλίμακας, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ 6 συνολικὰ βαθμίδες, ἀπὸ ἀσβεστόλιθο (σχέδ. 16, 18-19, πίν. 21). Ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς ἔχει ὕψος κατὰ μέσο ὄρο περίπου 0.22 μ. Οἱ βαθμίδες δὲν εἰσχωροῦν κάτω ἀπὸ τοὺς δύο τοίχους Α καὶ Γ στηρίζοντάς τους, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐφάπτονται τῶν ἐξωτερικῶν παρειῶν τους. Ἡ στενὴ κλίμακα ὁδηγοῦσε σὲ ἓνα πρῶτο πλατύσκαλο, παραλληλόγραμμης κάτοψης, καὶ συνεχιζόταν μὲ δεύτερο σκέλος, παράλληλο πρὸς τὸ πρῶτο, ποὺ ἐφαπτόταν τοῦ τοίχου Β. Ἔτσι, καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἐξηγεῖται ἀφενὸς ἡ διαφορὰ στὴ λείανση τῶν ὁρατῶν ἐπιφανειῶν τῶν λιθοπλίνθων τοῦ τοίχου Β καὶ ἀφετέρου ἡ παρουσία ἱχνῶν ἔδρασης σὲ τμήμα τῆς ἐλεύθερης πάνω ἐπιφανείας τῆς ἐπιμήκους πλάκας στήριξής του. Τὸ ὑπόλοιπο ἐλεύθερο τμήμα τῆς μεγάλης πλάκας ἀποτελοῦσε ἐπομένως καὶ αὐτὸ μέρος τοῦ πρώτου πλατύσκαλου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας ποὺ προαναφέρθηκε.

Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ πρώτου πλατύσκαλου καὶ σὲ ἐκείνῃ τῆς δεύτερης βαθμίδας τοῦ σωζόμενου τμήματος τῆς κλίμακας εἶναι

42. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Ἔργον* 1989, 32 καὶ *ΠΑΕ* 1991, 54.

2.42 μ. Διαιρώντας τὸ ὕψος αὐτὸ μὲ τὸ 0.22 μ. (ὕψος βαθμίδας), μπορούμε νὰ βροῦμε τὸν ἀριθμὸ τῶν συνολικῶν βαθμίδων τοῦ πρώτου σκέλους τῆς κλίμακας (13. συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς πρώτης).

Μὲ τὰ ἴδια στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ πρώτου σκέλους μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν βαθμίδων ποὺ ἀπαιτοῦνταν καὶ στὰ ὑπόλοιπα τμήματά της. Δηλαδή, διαιροῦμε τὴ διαφορὰ ὕψους ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ πρῶτο πλατύσκαλο τῆς κλίμακας καὶ στὸ ἀνώτερο διάζωμα τοῦ κοίλου (στὸ ὁποῖο ἤδη ἔχουμε ἀναφερθεῖ, 2.377) μὲ τὸ 0.216 μ. καὶ βρίσκουμε ὅτι ὑπῆρχαν 11 βαθμίδες. Ἐπομένως, ἡ κλίμακα εἶχε συνολικὰ 24 βαθμίδες, 2 πλατύσκαλα καὶ 3 σκέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἀνώτερο εἶχε τὸ μικρότερο μῆκος (σχέδ. 71). Πιστεύουμε ὅτι ἡ κλίμακα εἶχε βοηθητικὸ χαρακτήρα, λόγω τοῦ μικροῦ πλάτους της καὶ τῆς πολὺ καλῆς διατήρησης τῶν πάνω ἐπιφανειῶν τῶν βαθμίδων της, οἱ ὁποῖες προφανῶς δὲν ὑπέστησαν φθορὰ ἀπὸ συχνὴ καὶ μακρόχρονη χρῆση. Ἔτσι καὶ τὸ ἀνώτερο διάζωμα εἶχε εἴσοδο, ἔστω καὶ στενὴ, ἀπὸ τὴ βορειοδυτικὴ ἐξωτερικὴ γωνία τοῦ Ὁδείου. Ἐπομένως, ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς εἰσόδων φθάνει τὶς τέσσερις: δύο στὰ ἀνατολικά –ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη, ἡ ὁποία ὅμως ἀνήκει στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς καὶ δὲν τὴν χρησιμοποιοῦσαν οἱ θεατὲς– καὶ δύο στὰ δυτικά. Τὴν ὑπαρξὴ προσβάσεων στὴν πίσω πλευρὰ θεατρικῶν οἰκοδομημάτων συναντᾶμε στὸ βουλευτήριον τῆς Μιλήτου⁴³ (σχέδ. 57), τὸ ἐκκλησιαστήριον τῆς Πριήνης⁴⁴ (σχέδ. 58) καὶ στὸ μικρὸ θέατρο τῆς Πομπηίας⁴⁵.

Ἐνα νέο χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Ὁδείου, τὸ ὁποῖο προέκυψε μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ κτίσματος τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας, εἶναι τὸ μικρὸ προστώο, ποὺ ἦταν τοποθετημένο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδό του (πίν. 36). Τὸ προστώο ἦταν διαμορφωμένο μὲ δύο ἐπιμήκη τοιχάρια, μῆκους 0.655 μ. καὶ πᾶχους 0.195 μ. (στὴ βάση τους), τὰ ὁποῖα τὸ ὀριοθετοῦσαν. Μόνο ἓνα σχετικὰ μεγάλο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχαρίου βρέθηκε στὴν ἀρχικὴ του θέση. Εἶναι πολὺ καλὰ λειασμένο στὶς ὀρατὲς πλευρὲς του καὶ παρουσιάζει μικρὴ μείωση κατὰ μῆκος τῆς ἀνωδομῆς του. Τὰ τοιχάρια ἐδράζονταν σὲ παραλληλόγραμμης μορφῆς βάσεις ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, μῆκους 0.85 μ., πλάτους 0.47 μ. καὶ ὕψους 0.215 μ.· σώζονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση καὶ σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Εἶναι ἄγνωστο ἂν τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς πρόσθιας (στενῆς) πλευρᾶς τῶν τοιχαρίων ἔφερε διακόσμηση μὲ κυμάτια, δημιουργώντας ἔτσι ἓνα συμφυὲς ἐπίκρानο. Μέχρι σήμερα δὲν ἔχει βρεθεῖ κανένα κομμάτι ἢ θραῦσμα ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα τμήματα τῆς ἀνωδομῆς τῶν τοιχαρίων καί, κατὰ συνέπεια, δὲν γνωρίζουμε τὸ συνολικὸ ὕψος τους καθὼς καὶ τὴ μορφή τῆς ἀπόληξής τους. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι, ἐφόσον τὰ τοιχάρια δὲν ἔφεραν κυματοφόρες βάσεις, θὰ ἦταν ἀκόσμητη καὶ ἡ ἀπόληξη τῆς ἀνωδομῆς τους.

Τὰ δύο τοιχάρια τοῦ προστώου ἔφεραν μεγάλη μονόλιθη κυματοφόρο στέψη (μὲ αὐξ. ἀρ. 1287, σχέδ. 20, πίν. 22α), παραλληλόγραμμης μορφῆς, μῆκους 1.84 μ.,

43. KNACKFUSS, *Das Rathaus von Milet*, σχ. 53, πίν. I, IV-V, VII καὶ KLEINER, *Die Ruinen von Milet*, 77-88.

44. WIEGAND - SCHRADER, *Priene*, 219-231 καὶ SCHEDE, *Die Ruinen von Priene*, 63-68.

45. MUROLO, *Odeo di Pompei*.

πλάτους 0.705 μ., ή όποία έπαιζε τόν ρόλο τής στέγης τοῦ άβαθοῦς προστώου. Ἡ στέψη έφαπτόταν τοῦ πρόσθιου τοίχου τής έπικαμποῦς κλίμακας, χωρίς ὅμως νά συνδέεται μέ αὐτόν, διαμέσου μεταλλικῶν συνδέσμων. Εἶναι διαμορφωμένη στίς τρεῖς πλευρές τής μέ ιωνικῆς μορφῆς γείσο άττικοῦ τύπου, τὸ όποῖο άποτελεῖται, άπό κάτω πρὸς τὰ πάνω, μέ τὰ άκόλουθα στοιχεῖα: βάση γείσου ὕψους 0.134 μ., ταινία ὕψους 0.015 μ., τεταρτοκυκλικῆς διατομῆς κυμάτιο ὕψους 0.008 μ., επίπεδο οὐρανίσκο πλάκας γείσου, πλάτους 0.03 μ., στάλαγμα γείσου πρισματικῆς μορφῆς, μέ έσωτερικὸ ὕψος 0.006 μ. καὶ έξωτερικὸ 0.051 μ., τεταρτοκυκλικῆς διατομῆς κυμάτιο ὕψους 0.013 μ., καὶ τέλος μέτωπο ὕψους 0.04 μ., χωρίς τήν παρουσία σὲ αὐτὸ στέψης. Μὲ βάση τήν παραπάνω περιγραφῆ τῶν έπιμέρους στοιχείων τῶν τριῶν ὀρατῶν πλευρῶν τής στέψης μποροῦμε νά διαπιστώσουμε ὅτι ἡ μορφή τους κρίνεται ὡς άπλή χωρίς τήν παρουσία γεισιπόδων καὶ ὅτι ἡ διατομὴ τοῦ σταλάγματος δέν εἶναι παραβολικὴ άλλά άποτελεῖται άπό δύο επίπεδες επιφάνειες, μία ὀριζόντια καὶ μία διαγώνια. Ἡ πάνω επιφάνεια τής στέψης εἶναι κεκλιμένη, ἔτσι ὥστε νά διευκολύνεται ἡ ροὴ τῶν ὀμβρίων ὕδάτων. Ἡ πρόσθια πλευρὰ τής ἔχει ὕψος 0.22 μ., ένῶ ἡ πίσω 0.26 μ. Κατὰ τήν ὑστερορρωμαϊκὴ περίοδο ἡ στέψη χρησιμοποιήθηκε ὡς οἰκοδομικὸ ὕλικὸ σὲ δεῦτερη χρῆση καὶ τοποθετήθηκε άνεστραμμένα ὡς πλάκα δαπέδου σὲ μικρὴ κρήνη, στὰ ΒΑ τοῦ Ὁδείου.

Ἐνα ἄλλο μέλος ποὺ ανήκει στήν πρόσθια ὄψη τοῦ κτίσματος τής έπικαμποῦς κλίμακας εἶναι μία στέψη ὀρθοστατῶν μέ αὔξ. άρ. 1286 (σχέδ. 21α, πίν. 22β). Βρέθηκε τοποθετημένη στοῦ άνατολικὸ πέρας τής βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ. Ἐπειδὴ στήν πρόσθια πλευρὰ τής διατηροῦνται τὰ ἔχνη τής έσοχῆς ποὺ ἔγινε γιὰ τήν προσαρμογὴ τής πίσω πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ τοιχαρίου τοῦ προστώου, συμπεραίνουμε ὅτι κατελάμβανε τήν πρώτη άπό τὰ άνατολικά θέση τῶν στέψεων τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ οἴκου Η. Στὸ πρόσθιο πάνω τμήμα τής διατηρεῖται τὸρμος γιὰ ὀριζόντια σύνδεση μέ τὸ δυτικὸ τοιχάριο.

Στὴν προσπάθεια νά άναπαραστήσουμε γραφικὰ τὴ μορφή τής κάτοψης τοῦ Ὁδείου καὶ συγκεκριμένα τὸ δυτικὸ πέρας τοῦ άνώτερου διαζώματος τοῦ κοίλου σὲ σχέση μέ τὸ άνοικτὸ κλιμακοστάσιο τής έπικαμποῦς κλίμακας, διαπιστώσαμε τήν ανάγκη ὕπαρξης (πάνω στὸν τοῖχο Β) μιᾶς παραστάδας ἢ ένδς πεσσίσκου πλαισιωμένου, ὑπὸ ὀρθὴ γωνία, άπό δύο θωράκια. Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν τριῶν στοιχείων θεωρήθηκε επιβεβλημένη γιὰ τήν προστασία τῶν θεατῶν άπό ένδεχόμενη πτώση πρὸς τήν πλευρὰ τοῦ κλιμακοστασίου.

Ἀρχικὰ συσχετίστηκε μέ τήν ὑποτιθέμενη παραστάδα τὸ μέλος (αὔξ. άρ. 1302, σχέδ. 22, πίν. 23α) τὸ όποῖο βρίσκεται σήμερα σὲ ὀριζόντια στάση, λόγω τής έπαναχρησιμοποίησής του ὡς οἰκοδομικοῦ ὕλικου στὸν άνατολικὸ πλευρικὸ τοῖχο τής ὑστερορρωμαϊκῆς στοᾶς, στὰ βόρεια τοῦ ἱεροῦ. Ἀποκαλύφθηκε τὸ 1962 κατὰ τίς άνασκαφές τοῦ Ὁρλάνδου ὅπου σχηματοποιημένα άποτυπώθηκε άπό τὸν ἴδιο ένταγμένη στὴ κάτοψη τής ΒΑ γωνίας τής στοᾶς (σχέδ. 21β). Πρόκειται γιὰ μία παραστάδα ὕψους 2.575 μ., πλάτους 0.525 μ. καὶ πάχους 0.195 μ. (οἱ δύο τελευταῖες διαστάσεις άφοροῦν τήν κάτω πλευρὰ τής). Ἡ άνωδομὴ τοῦ κορμοῦ τής παραστάδας εἶναι συμφυῆς μέ τὸ ἐπικράνο, ὕψους 0.15 μ. Ἡ μορφή τοῦ ἐπικράνου διαμορφώνεται άπό κάτω πρὸς τὰ πάνω, μέ μεγάλου ὕψους (0.085 μ.) λαιμὸ κορμοῦ, ὁ όποῖος άπολήγει σὲ άποφυγή, μέ ταινία ὕψους 0.005 μ., μέ τεταρτοκυκλικῆς διατομῆς κυμάτιο, ὕψους 0.05 μ., κοῖλο κυμάτιο, ὕψους 0.015 μ., καὶ ταινία, ὕψους

0.015 μ. Ἡ πάνω ὀριζόντια ἔδρα τοῦ ἐπικράνου διαμορφώνεται μὲ λοξότμητο πλαίσιο, τοῦ ὁποίου τὸ ὕψος σὲ προβολὴ εἶναι 0.016 μ. Ἡ γειτνίασή της μὲ τὸν χῶρο τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς, καὶ γενικὰ μὲ τὸ ἴδιο τὸ Ὁδεῖο, καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι σώζεται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση σὲ ὅλο τὸ ὕψος τῆς συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἁποψῆς ὅτι ἡ παραστάδα δὲν θὰ πρέπει νὰ μετακινήθηκε σὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. Κατὰ τὴ λεπτομερὴ παρατήρησή της διαπιστώθηκε ὅτι ἀφενὸς αὐτὴ εἶναι περίοπτη καὶ ἀφετέρου, ἡ μὴ ὀρατὴ ἐπιφάνειά της (ὅπως εἶναι σήμερα τοποθετημένη στὸν ὑστερορρωμαϊκὸ τοῖχο τῆς βόρειας στοᾶς) φέρει στὸ κάτω τμήμα τῆς ἐπιμήκη ἀβαθὴ ἑσοχῆ, ὕψους 1.17 μ. καὶ πλάτους 0.30 μ. Ἡ ἑσοχὴ αὐτὴ, κοντὰ στὴν πάνω στενὴ ἀπόληξή της, φέρει τὸρμο, τετράγωνης διατομῆς. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ συγκεκριμένη πλευρὰ τῆς παραστάδας βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ λίθινο θωράκιο, ἴδιου ὕψους καὶ πλάτους μὲ ἐκεῖνο τῆς ἑσοχῆς. Στὴν ἄλλή πλευρά της, καὶ συγκεκριμένα στὸ πάνω τμήμα της, φέρει τρεῖς τὸρμους, παραλληλόγραμμης διατομῆς, δύο ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρίσκονται στὴν ἴδια ὀριζόντια εὐθεία σχηματίζοντας ζεύγος. Ὁ τρίτος τὸρμος βρίσκεται χαμηλότερα ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες, πάνω στὸν ἄξονα συμμετρίας τῆς πλευρᾶς. Μὲ βάση τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ θέσιν τῶν τὸρμων ὁδηγούμεστε στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὴ ἡ πλευρὰ τῆς παραστάδας ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ μὲ ξύλινο περιθύρωμα. Τὸ ἐπάνω ὀριζόντιο τμήμα τοῦ πλαισίου τοῦ περιθυρώματος γομφωνόταν στὸ ζεύγος τῶν τὸρμων, ἐνῶ τὸ ἓνα ἐκ τῶν καθέτων μὲ τὸν τρίτο τὸρμο. Κατὰ τὴν πορεία τῆς ἔρευνας καὶ τοῦ προβληματισμοῦ μας, σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδεχόμενο ἡ συγκεκριμένη παραστάδα νὰ ἀνῆκε στὸν ἐπίμαχο χῶρο τοῦ Ὁδείου, καταλήξαμε τελικὰ στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ συμβαίνει γιὰ τοὺς παρακάτω λόγους: α. ἡ ἀπόληξη τοῦ κλιμακοστασίου δὲν μπορεῖ νὰ διέθετε δεύτερο ξύλινο θύρωμα ἐφόσον ἤδη διαπιστώσαμε τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς στὴν εἴσοδο τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας καὶ β. δὲν ἔχει νόημα ἡ παρουσία μιᾶς παραστάδας στὸν χῶρο αὐτὸ ἐλεύθερα ἰστάμενη κατὰ τὰ δύο τρίτα ἂν πάνω σὲ αὐτὴ δὲν ἐδράζεται κάποιο ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο. Γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ἡ παραστάδα μὲ ἀρ. 1302 ἀποσυσχετίστηκε ἀπὸ τὸ Ὁδεῖο καὶ θεωρήθηκε ὡς πιθανὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ κτίσμα τῆς Ἀγορᾶς. Ἄλλωστε ὅλα τὰ δομικὰ στοιχεῖα τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς στοᾶς, στὰ βόρεια τοῦ ἱεροῦ, προέρχονται ἀπὸ κτίσματα τῆς Ἀγορᾶς.

Κρίνεται σκόπιμο νὰ ἀσχοληθοῦμε καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς στεγάσεως τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς –ποὺ ἔχει ὡς μακρὲς πλευρὲς τοὺς παράλληλους τοίχους Β καὶ Γ– μέσα στὴν ὁποία ἦταν τοποθετημένη ἡ μικρὴ ἐπικαμπὴς κλίμακα. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ ἐνδεχόμενο παρουσίας στέγης στὴν παραλληλόγραμμη προεξοχὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο τὸ ἴδιο τοῦ Ὁδείου ἦταν στεγασμένο ἢ ὄχι. Αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ στηρίζεται σὲ δύο κυρίως λόγους: α. δὲν ὑπάρχει δυνατότητα σύνδεσης τῆς ὑποτιθέμενης στέγης τῆς προεξοχῆς μὲ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ Ὁδείου, ἂν αὐτὸ τὸ ἴδιο δὲν διέθετε στέγη καὶ β. ἀπὸ αἰσθητικὴ ἄποψη εἶναι ἀδιανόητη ἡ παρουσία ἐνὸς μικροῦ στεγασμένου κλιμακοστασίου σὲ ἐπαφὴ μὲ ἓνα σχετικὰ μεγάλο, μὴ στεγασμένο οἰκοδόμημα. Ἀρχικὰ εἶχε σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωση στὸν γράφοντα ὅτι τὸ Ὁδεῖο θὰ πρέπει νὰ ἦταν στεγασμένο, ὅπως ἄλλωστε ὅλα τὰ παρεμφερῆ οἰκοδομήματα. Ὅμως, πρὸς μεγάλη ἐκπληξὴ μας, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἔρευνας ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ Ὁδεῖο ἦταν ἓνα ἀνοιχτὸ οἰκοδόμημα, ἀποτελώντας, ἀπὸ τυπολογικὴ ἄποψη, τὴν ἐξάιρεση στὸ σύνολο τῶν ἀντίστοιχων κτιρίων. Στὸ κεφάλαιο τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῆς

στέγασης του Ὁδείου ἀναπτύσσονται μὲ λεπτομέρεια ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ὁδήγησαν στὸ προαναφερθὲν συμπέρασμα. Μὲ βάση τὸ παραπάνω σκεπτικό, μπορούμε μὲ βεβαιότητα νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ προεξοχή δὲν ἦταν στεγασμένη, ἀποτελώντας οὐσιαστικὰ ἓνα ἀνοιχτὸ κλιμακοστάσιο, προσκολλημένο στὸ βόρειο πέρασ τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

Μὲ δεδομένη τὴν ἀπουσία στέγης ἀπὸ τὴν προεξοχή, μπορούμε μὲ σχετικὴ εὐκολία νὰ διερευνήσουμε τὴν ἀκριβὴ μορφή ποὺ εἶχε ἡ ἀνωδομή της. Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ἀπολήξεις τῶν ἀνωδομῶν τῶν τοίχων τῆς προεξοχῆς βρίσκονταν ὅλες στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ στέφονταν μὲ ἐνιαία στέψη. Πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο βρισκόταν ἡ κοινὴ στέψη ὅλων τῶν τοίχων τῆς προεξοχῆς καθοριζόταν ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ, ἐφόσον ἡ τελευταία ἐφαπτόταν στὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς προεξοχῆς. Ὅπως θὰ δοῦμε στὸ σχετικὸ μὲ τὸ δυτικὸ ἀνάλημμα κεφάλαιο, εἶναι δεδομένο τὸ ἐπίπεδο τῶν δοκοθηκῶν τῶν ὀριζόντιων ξυλοδοκῶν τῆς στέγης καὶ τῶν δύο στοῶν. Ἄν αὐτὸ τὸ συνδυάσουμε μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κλίση τῆς στέγης μιᾶς στοᾶς δὲν ξεπερνοῦσε συνήθως τὶς 13°, τότε κατὰ προσέγγιση μπορούμε νὰ ὑπολογίσουμε σὲ ποῖο ἐπίπεδο κατέληγε ἡ στέγη τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς πάνω στοὺς δύο ἀναλημματικούς τοίχους, μὲ τοὺς ὁποίους ἐρχόταν σὲ ἐπαφή.

Λογικὰ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀπόληξης τῆς ἀνωδομῆς στὴ νότια πλευρὰ τῆς προεξοχῆς –καί, κατὰ συνέπεια, καὶ τῶν ἄλλων πλευρῶν– θὰ πρέπει μόλις νὰ ξεπερνοῦσε ἐκεῖνο τῆς στέγης τῶν προαναφερθέντων στοῶν τοῦ ἱεροῦ. Τὸ ἐπίπεδο αὐτό, ὑπολογισμένο ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ πρώτου πλατύσκαλου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας, θὰ ἦταν περίπου 2.42 μ. (συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὕψους τῆς στέγης). Υἱοθετώντας τὸ ἴδιο ἐπίπεδο γιὰ τὸν πρόσθιο τοῖχο τῆς προεξοχῆς καί, κατὰ συνέπεια, γιὰ τὸν ἐνδιάμεσο τοῖχο Α, προκύπτει ὅτι εἶχε ὕψος 1.10 μ. ἀπὸ τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ δεύτερου πλατύσκαλου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας.

Μὲ δεδομένο ὅτι οἱ τοῖχοι τῆς προεξοχῆς ἔφεραν στέψη, ἔγινε προσπάθεια νὰ ἐντοπιστοῦν τμήματά της ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη στὴν εὐρύτερη περιοχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ Ὁδεῖο, καθὼς καὶ σὲ ἐκεῖνα ποὺ βρίσκονται ἐντοιχισμένα σὲ μεταγενέστερα κτίσματα. Πράγματι βρέθηκαν δύο μέλη: ἓνα μεγάλο τμήμα στέγης, στὴν ὑστερορρωμαϊκὴ κρήνη στὰ ΒΑ τοῦ Ὁδείου, καὶ ἓνα ἄλλο μικρότερο, στὴ ΝΑ γωνία τοῦ ἱεροῦ, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρόσφατων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν τοῦ 1995. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ πρῶτο μέλος (αὐξ. ἀρ. 1303, σχέδ. 23α, πίν. 23β), μήκους 1.495 μ. καὶ ὕψους 0.20 μ., βρίσκεται σὲ δεύτερη χρήσιμη, στὸ δάπεδο τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς κρήνης καὶ διατηρεῖται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση σὲ ὅλο τὸ μήκος του. Κατὰ μήκος τῆς ἐπάνω πλευρᾶς του φέρει τρεῖς πλατιᾶς ἀποτμήσεις. Ἡ μία ἀπὸ τὶς μακρὲς ἀποτμήσεις δὲν ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ μήκος τῆς πάνω ἐπιφανείας, ἀλλὰ διακόπτεται σὲ ἀπόσταση 0.30 μ. ἀπὸ τὴ στενὴ πλευρά. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ ἐναπομεῖναν τμήμα χωρὶς ἀπότμηση ἐρχόταν σὲ ἐπαφή μὲ ἄλλο μέλος στέγης, σχηματίζοντας ὀρθὴ γωνία. Ἄλλωστε δὲν εἶναι τυχαῖα καὶ τὰ μόλις διακρινόμενα ὑπολείμματα τὸρμου, ὁ ὁποῖος χρησίμευε γιὰ ὀριζόντια σύνδεση μὲ τὸ κάθετα ἐφαπτόμενο ἐπόμενο μέλος. Ἐνας δεῦτερος τὸρμος ὑπάρχει στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο στενὲς παρειὰς τῆς πάνω ἐπιφανείας, ἐπίσης γιὰ ὀριζόντια σύνδεση μὲ συνεχιζόμενο μέλος στέγης. Λόγω τοῦ ὅτι τὸ συγκεκριμένο μέλος ἀφενὸς ἐρχόταν σὲ ἐπαφή μὲ δύο ἄλλα μέλη –ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ

ένα είχε κάθετη διάταξη— καί, αφετέρου, είχε τρεις κατακόρυφες όρατες επιφάνειες, τὸ ἀποδίδουμε στὸν τοῖχο Γ τῆς προεξοχῆς καὶ πὺδ συγκεκριμένα, στὴ γωνία ποὺ σχηματίζει αὐτὸς μὲ τὸν βόρειο τοῖχο. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ὑπαρξη τοῦ σωζόμενου μέλους στέψης τοῦ τοίχου Γ ἀποτελεῖ ἐπιπλέον ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀπουσία στέγης ἀπὸ τὴν παραλληλόγραμμη προεξοχή.

Τὸ δεύτερο μέρος (αὐξ. ἀρ. 1304, σχέδ. 23β, πίν. 24α), ποὺ ἐντοπίστηκε στὰ ΝΑ τοῦ ἱεροῦ, εἶναι μικρῶν σχετικὰ διαστάσεων, μὲ σωζόμενο μῆκος 0.50 μ. καὶ ὕψος 0.225 μ. Στὴ μία ἀπὸ τὶς στενὲς πλευρὲς τῆς πάνω ἐπιφανείας φέρει τὸρμον γιὰ ὀριζόντια σύνδεση μὲ συνεχόμενο μέρος. Ἐχει ἴδια μορφολογικὰ στοιχεῖα μὲ τὸ προαναφερθὲν μέρος, ἀλλὰ διαφέρει στὶς διαστάσεις. Λόγω τῆς ἔστω καὶ μικρῆς διαφορᾶς ποὺ παρατηρεῖται στὶς διαστάσεις τοὺς (μικρότερο πλάτος), ἀποδίδουμε τὸ δεύτερο μέρος στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, ὅλοι οἱ τοῖχοι τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς στέφονταν ἀπὸ ἐπιμήκη στέψη, ἡ ὁποία στὴν ἐπάνω ἐπιφανεία τῆς ἦταν διαμορφωμένη μὲ μεγάλες ἀποτμήσεις. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μορφή τῆς ἀνωδομῆς τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς στὸ σύνολό της, αὐτὴ δίνει τὴν ἐντύπωση ἐνὸς πυργόσχημου κλιμακοστασίου, προσκολλημένου στὸ βόρειο πέρασ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου, διαμορφώνοντας ἔτσι ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο, ποὺ συναντᾶμε καὶ σὲ μεγάλα ἀνοιχτὰ θεατρικὰ οἰκοδομήματα. Ἀξίζει νὰ τονίσουμε τὴν ἐπιλογὴ διαμόρφωσης προστώου στὴ μικρὴ εἴσοδο τοῦ κλιμακοστασίου, ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου τοῦ προσδίδει, ἀπὸ μορφολογικὴ ἄποψη, ἓναν αὐτοτελὴ χαρακτήρα σὲ σχέση μὲ τὸ Ὁδεῖο. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐπιδώξης εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἐξωτερικὰ ἡ προεξοχή φαίνεται ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ Ὁδείου, ἐσωτερικὰ ἡ παρουσία τῆς στενῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας τὴν ἐντάσσει λειτουργικὰ στὸ οἰκοδόμημα τοῦ Ὁδείου. Αὐτὸς ὁ διπλὸς ρόλος, αἰσθητικὸς καὶ λειτουργικὸς, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἡ προεξοχή μὲ τὴ στενὴ κλίμακα, ὀδήγησε τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ Ἀσκληπείου νὰ ἐπιλέξει ὡς χῶρο κατασκευῆς τῆς τὸ βόρειο πέρασ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος καὶ ὄχι τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος, λύση κατὰ πολὺ ἀπλούστερη.

Στὸ σχέδιο τῆς ἀναπαράστασης τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς κάτοψης τοῦ Ὁδείου (σχέδ. 71) καὶ εἰδικὰ στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα, παρατηροῦμε ὅτι ὑπάρχει μία πολὺ προσεγμένη διευθέτηση τῶν χώρων καὶ ἀπόδοση τῶν ἐμβαδῶν, ὥστε νὰ ἐξυπηρετοῦν ἀπόλυτα τὴν προκαθορισμένη λειτουργία τοῦ τμήματος αὐτοῦ καὶ νὰ συμβάλλουν ἐπιπλέον στὴν ἀναγκαῖα ἐνότητα ἀνάμεσα στὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα. Γιὰ παράδειγμα, ὁ μέγας οἶκος Η τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου σκόπιμα δὲν τοποθετήθηκε στὸ ἀνατολικὸ πέρασ της, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἀλλὰ ἀντίθετα σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν δυτικὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο τοῦ Ὁδείου, ἀφήνοντας ἔτσι τὸν ἀπαραίτητο ἐλεύθερο χῶρο γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. Ἀκόμη, τὸ πλάτος τοῦ οἴκου Η τῆς βόρειας στοᾶς καθορίστηκε ἀπὸ τὴ νοητὴ προέκταση τοῦ βόρειου ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου πρὸς τὰ δυτικά, ὥστε τὸ ἐπάνω τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ οἴκου, ἂν καὶ μὲ διαφορετικὴ μορφή, νὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προαναφερθέντος ἀναλήμματος. Ἐπομένως, οἱ κτιριακὲς μονάδες ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ Ἀσκληπιεῖο εἶναι ἀλληλοεξαρτώμενες, διαμορφώνοντας ἓνα ἐνιαῖο καὶ ἰσορροπὸ ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο.

2. Η ΟΡΧΗΣΤΡΑ (σχέδ. 61-62, πίν. 9, 19)

Ὁ κυκλικὸς χώρος τῆς ὀρχήστρας, ἀκτίνας 4.81 μ., καὶ αὐτὸς μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς καλυπτόταν κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο ἀπὸ ἐνιαία πλακόστρωση, τῆς ὁποίας σώζονται ἀρκετὰ τμήματα. Ἡ πλακόστρωση ἀποτελεῖται ἀπὸ πολυχρώμα (ἐρυθρά, λευκά, γκρί) παραλληλόγραμμα ἢ τετράγωνα πλακίδια ποὺ δὲν εἶναι ὅλα ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικό: Συγκεκριμένα, τὰ λευκὰ πλακίδια εἶναι ἀπὸ μάρμαρο Μάνης, τὰ ἐρυθρά, ἀπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ λίθο Μάνης καὶ τὰ γκρί, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, ἀπὸ τοπικὸ μάλλον σχιστόλιθο. Ἡ διάταξη αὐτῆς τῆς τριχρωμίας γίνεται μὲ τὴ διαγώνια σειρὰ τοποθέτησης ἴδιου τύπου πλακιδίων ἔτσι ὥστε νὰ δημιουργοῦνται διασταυρούμενες λωρίδες.

Ἡ πλακόστρωση τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας παρουσιάζει σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ διαμορφώνεται μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς. Δηλαδή, τὰ πλακίδια τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας εἶναι τετράγωνα, μὲ διαστάσεις ποὺ κυμαίνονται ἀπὸ 0.28 μ. ἕως 0.30 μ., ἐνῶ ἀντίθετα αὐτὰ μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς εἶναι παραλληλόγραμμα, μὲ διαστάσεις ἀπὸ 0.28-0.39 μ. X 0.43-0.80 μ. περίπου.

Ὁ Οἰκονόμος⁴⁶, βασισμένος στὴ χρήση διαφορετικοῦ ὑλικοῦ (μάρμαρο καὶ σχιστόλιθος) ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι κατασκευασμένη ἡ πλακόστρωση, ὑποστήριξε ὅτι διακρίνονται δύο φάσεις σὲ αὐτή. Κατὰ τὴν ἄποψή μας αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἡ διαφορὰ ὑλικοῦ ὀφειλόταν στὴν ἐπιλογὴ χρήσης τῆς συγκεκριμένης τριχρωμίας ἀπὸ τοὺς κατασκευαστὲς τῆς πλακόστρωσης. Ἡ πρόσβαση σὲ λατομεῖα γιὰ τὴν εὕρεση μαρμάρου ἐρυθροῦ ἢ γκρί χρώματος ἦταν ἀπαγορευτικὴ, γιὰ οἰκονομικοὺς μάλλον λόγους, δεδομένης τῆς μεγάλης ἀπόστασης. Ἀντίθετα, ἡ γειννίαση μὲ τὴ Μάνη ἀπέτελεσε ἐνδεχομένως ἰδανικὴ λύση, παρόλο ποὺ ὅλο τὸ ἀπαιτούμενο ὑλικό δὲν ἦταν μάρμαρο. Ἐπομένως, ἡ διακρίβωση μεταγενέστερων ἐπεμβάσεων θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ἄλλα στοιχεῖα καὶ ὄχι στὴ διαφορὰ τοῦ ὑλικοῦ.

Παρατηρώντας μὲ προσοχὴ τὶς σωζόμενες νησίδες τῆς πλακόστρωσης, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ κονιάματος τοῦ ὑποστρώματος στὶς ἀκάλυπτες σημερὰ περιοχές, μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι στὴν πλακόστρωση ἔγιναν τουλάχιστον δύο σημαντικὲς μεταγενέστερες ἐπεμβάσεις. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὸν χώρο μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ὅπου τὰ πλακίδια ἔχουν παραλληλόγραμμη μορφή, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ τετράγωνα τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας. Μποροῦμε νὰ διακρίνουμε μία γεωμετρικὴ τάξη στὴ διάταξη τῶν χρωμάτων στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας, ἐνῶ ἀντίθετα μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς, ἡ πλακόστρωση χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τυχαία τοποθέτηση τῶν πλακιδίων. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐνιαία πλακόστρωση ἄλλαξε μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς, ἐπέμβαση ποὺ πιθανὸν θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ ἐργασίες ποὺ ἔγιναν στὸ ἴδιο τὸ κτίσμα.

Θὰ πρέπει σιὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ πρόσθιος τοῖχος τῆς σκηνῆς πιθανῶς τῆς πρώτης Χριστιανικῆς περιόδου (ποὺ θὰ ἀναλύσουμε παρακάτω) ἐδράζεται ἐν μέρει στὴν πλακόστρωση τῆς ὀρχήστρας καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι μεταγενέστερος.

46. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *ΠΑΕ* 1925, 16.

Ἡ τρίτη επέμβαση ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς τετράγωνου σχεδίου στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας, διαστάσεων 4.07×4.07 μ. (σχέδ. 66). Ὁ ἰσχυρισμὸς ἀπὸ τὴν πλευρά μας, ὅτι στὴν ἀρχικὴ πλακόστρωση τῆς ὀρχήστρας δὲν ὑπῆρχε κάποια ἄλλη κεντρικὴ διαμόρφωση διακοσμητικοῦ χαρακτήρα, παρὰ αὐτὴ ποὺ ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, βασιζέται στὸ ὅτι τὰ ὑπολείμματα μιᾶς πλάκας τοῦ τετράγωνου σχεδίου προσαρμόζονται ἀδέξια σὲ αὐτά, τῆς ἀρχικῆς διαγώνιας διάταξης τῶν μικρῶν διαστάσεων πλακιδίων, ἀποκόβοντας τμήματά της σὲ ὀρισμένα σημεῖα. Ἐπομένως, εἶναι ἐμφανὴς ἡ διαφορὰ τοῦ σχεδίου καὶ κατὰ συνέπεια ἀποκλείεται ἡ ἐνιαία φάση κατασκευῆς.

Τὸ τετράγωνο σχέδιο ἔχει κατασκευαστεῖ μὲ μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες, χρώματος λευκοῦ (Δολιανῶν), μαῦρες (Τριπόλεως) καὶ ἐρυθρὲς (Μάνης). Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὁμόκεντρα πλαίσια ὅπου τὸ ἐξωτερικὸ ἔχει πλάτος 0.58 μ. καὶ τὸ ἐσωτερικὸ 0.75 μ. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὅλου σχεδίου (μὲ τὰ δύο πλαίσια) διαμορφώνεται ἓνα τετράγωνο, διαστάσεων 1.43×1.43 μ., ἀποτελούμενο ἀπὸ τέσσερις πλάκες. Περιγράφοντας τὴν ἀκριβὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ τετράγωνου σχεδίου ἀπὸ μάρμαρο ἀναφέρουμε ὅτι οἱ πλευρὲς τοῦ ἐξωτερικοῦ πλαισίου ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς τετράγωνες πλάκες, διαστάσεων 0.58×0.58 μ., καὶ δύο παραλληλόγραμμες, διαστάσεων 1.165×0.58 μ. Οἱ παραλληλόγραμμες αὐτὲς πλάκες ἔχουν μαύρη ἀπόχρωση καὶ βρίσκονται ἀνάμεσα στὶς τετράγωνες, ἐρυθρῆς ἀπόχρωσης. Τὸ ἐσωτερικὸ πλαίσιο διαμορφώνεται στὴν κάθε πλευρά του ἀπὸ μίαν μεγάλην διαστάσεων (1.43×0.75 μ.) παραλληλόγραμμη λευκὴ πλάκα ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δύο τετράγωνες πλάκες ἐρυθρῆς ἀπόχρωσης, διαστάσεων 0.715×0.715 μ. Τέλος τὸ κέντρο ἀποτελεῖται, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, ἀπὸ τέσσερις ἰσομεγέθεις πλάκες, ἐρυθρῆς ἀπόχρωσης. Ὁλοκληρώνοντας τὴν περιγραφή αὐτοῦ τοῦ τμήματος τῆς πλακόστρωσης τῆς ὀρχήστρας, διαπιστώνουμε ὅτι τὸ χρῶμα ποὺ ὑπερισχθεῖ εἶναι σαφῶς τὸ ἐρυθρό, λόγω τῆς παρουσίας τῶν τεσσάρων πλακῶν στὸ κέντρο τοῦ πλαισίου. Αὐτὸ ὀφείλεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὴν ἐπιθυμία τῶν κατασκευαστῶν νὰ τονιστεῖ τὸ κέντρο τῆς σχεδίασης.

Στὴν προσπάθειά μας νὰ προσδιορίσουμε τοὺς λόγους ὑπαρξῆς αὐτοῦ τοῦ μεταγενέστερου τετράγωνου σχεδίου στὸν κεντρικὸν χώρον τῆς ὀρχήστρας θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε μόνον ὑποθέσεις, καθὼς καμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδείξουμε ἐπαρκῶς. Παρόλα αὐτὰ εἶναι δυνατὸ νὰ καταγράψουμε ὡς πὸ πιθανὴ αὐτὴ τῆς ἀνάγκης κατασκευῆς στὸ κέντρο τῆς ὀρχήστρας μιᾶς δεξαμενῆς, μεγάλου σχετικὰ μεγέθους, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ συσχετιστεῖ μὲ συγκεκριμένου εἶδους παραστάσεις-θεάματα, ποὺ προϋπέθεταν τὴ χρήση νεροῦ. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία ποὺ θεωροῦμε πιθανότερη ἐξηγεῖ τὴν χρησιμοποίησιν μεγάλων παραλληλόγραμμων καὶ τετράγωνων μαρμαρίνων πλακῶν στὴν κατασκευὴ τοῦ τετράγωνου σχεδίου, τὸ ὁποῖο θὰ κοσμοῦσε τὸν πυθμὲνα τῆς δεξαμενῆς. Ἡ παρουσία νεροῦ πάνω σὲ αὐτὸ τὸν πυθμὲνα θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔντονη λάμψη τῶν χρωμάτων τῶν μαρμαρίνων πλακῶν. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόθεσή μας, τὰ τοιχώματα τῆς δεξαμενῆς θὰ πρέπει νὰ ἦταν λίθινα καὶ μὲ μορφή ἀντίστοιχη μὲ αὐτὴ τῶν ἐπίσης λίθινων τοιχωμάτων τοῦ βάρου-δεξαμενῆς τοῦ Οἴκου (Η) στὴ βόρεια στοὰ τοῦ ἱεροῦ. Δὲν βρέθηκε κανένα μέλος ἀπὸ αὐτὰ τὰ λίθινα στοιχεῖα τῆς δεξαμενῆς τῆς ὀρχήστρας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ὁδείου, γεγονὸς ποὺ μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι σὲ μεταγενέστερη περίοδο αὐτὰ χρησιμοποιήθηκαν ὡς ὑλικὸ σὲ δευτέρῃ χρήσιν, πιθανὸν γιὰ τὴν κατασκευὴ μιᾶς ἄλλης δεξαμενῆς ἐκτὸς Ἀσκληπείου.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο μποροῦμε νὰ κάνουμε ἄλλη μία παρατήρησιν ποὺ ἔχει σχέση μὲ

τὴν κατασκευὴ τοῦ μαρμάρινου πυθμένα τῆς δεξαμενῆς τῆς ὀρχήστρας. Πιστεύουμε ὅτι ταυτόχρονα μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς ἔγινε ἀντικατάσταση τῶν θραυσμένων πλακιδίων τῆς πλακόστρωσης μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς μὲ νέα, ἀπὸ τὰ μάρμαρα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὸν πυθμένα τῆς δεξαμενῆς. Εἶναι εὐκόλος ὁ ἐντοπισμὸς αὐτῶν τῶν νέων πλακιδίων, διότι ἔρχονται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὰ προγενέστερα λόγω τῆς διαφορᾶς τοῦ ὕλικου. Παρὰ τὴ διαπίστωση αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ παραπάνω ἐργασία ἀποτελεῖ κατασκευαστικὴ φάση τοῦ δαπέδου τῆς ὀρχήστρας, διότι εἶχε καθαρὰ χαρακτῆρα συντήρησης. Μὲ βάση ὅμως αὐτὴ τὴν παρατήρηση μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ φάση κατασκευῆς τοῦ μαρμάρινου πυθμένα τῆς δεξαμενῆς εἶναι μὲ βεβαιότητα μεταγενέστερη αὐτῆς τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ πλακόστρωτου δαπέδου τοῦ χώρου μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.

Στὴν πλακόστρωση μπροστὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο τῆς σκηνῆς ὑπάρχουν ἀνάποδα ἐνσωματωμένες δύο τετράγωνα κυματοφόρες βάσεις βάθρων ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, διαστάσεων ἢ πρώτη 0.81×0.81 μ. (μὲ αὖξ. ἀρ. 642), καὶ ἡ δεύτερη 0.87×0.87 μ. (μὲ αὖξ. ἀρ. 643, σχέδ. 24, πίν. 24β). Οἱ ὁρατὲς σήμερα ἐπιφάνειές τους, ποὺ βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας, δὲν φέρουν, κατὰ περίεργο τρόπο, ἴχνη μεταγενέστερης ἔδρασης κάποιου ὑπερκείμενου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶναι δύσκολο νὰ δοθεῖ λογικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴ χρήση τους. Τὸ γεγονὸς ὅμως τῆς ἐγγύτητας τῆς θέσης τους μὲ τὸν πρόσθιο τοῖχο τῆς σκηνῆς μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε ὅτι σὲ αὐτὲς ἴσως στηρίζονταν ὁ ξύλινος ἢ ὁ λίθινος φορέας ἐνὸς podium, τὴν παρουσία τοῦ ὁποίου δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε. Δὲν γνωρίζουμε ἂν θὰ πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴν τοποθέτηση τῶν τετράγωνων κυματοφόρων βάσεων (σὲ δεύτερη χρήσιμη) ταυτόχρονα ἢ μετὰ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου τῆς σκηνῆς. Πάντως θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ ἐπιφύλαξη ὅτι ἐφόσον στὴν πλακόστρωση τοῦ δαπέδου γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ βάρθρα δὲν διακρίνεται ἐπέμβαση γιὰ τὴν προσαρμογὴ τους, ἢ τοποθέτησή τους ἔγινε ταυτόχρονα μὲ τὴν ἐπισκευὴ τῆς πλακόστρωσης (δεύτερη φάση δαπέδου ὀρχήστρας), ἢ ὁποία τοποθετεῖται μὲ βεβαιότητα πρὶν ἀπὸ τὴν τρίτη κατὰ σειρὰ ἐπανακατασκευὴ τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς σκηνῆς.

Ἀποφασίστηκε ὁ ἀπεγκιβωτισμὸς ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας τῆς βάσης μὲ αὖξ. ἀρ. 643 γιὰ τὴν ἀποτύπωση καὶ μελέτῃ τῆς (σχέδ. 25α). Ἡ βάση φέρει ἴχνη ἀπὸ δύο ἀπολαξευμένους ἀγκῶνες καὶ γενικὰ ὅλες οἱ ἐπιφάνειές της δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχουν μὲ ἐπιμέλεια λειανθεῖ. Ὅταν ἐπιχειρήσαμε νὰ τοθετήσουμε πάνω στὴ βάση τὸ μέλος μὲ αὖξ. ἀρ. 644 (σχέδ. 25β, πίν. 25) ποὺ ἔχει μορφὴ κόλουρης πυραμίδας διαπιστώσαμε ὅτι συνανῆκαν στὸ ἴδιο βάρθρο ἀγάλματος, τὸ ὁποῖο προφανῶς ἦταν τοποθετημένο στὸν ἐσωτερικὸν χώρου τοῦ Ὁδείου, ἴσως στὸ βόρειο διάζωμα (πίν. 25β). Ὁ κορμὸς τοῦ βάρθρου μὲ μορφὴ κόλουρης πυραμίδας, βρέθηκε ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο, κατὰ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ 1925 στὸν χώρου τῆς δυτικῆς παρόδου καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀντίστοιχο ἀνάλημμα τοῦ κοίλου (σχέδ. 62). Στὴν πρόσθια πλευρά του, ἢ ὁποία εἶναι σὲ σύγκριση μὲ τὶς ἄλλες τρεῖς μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια λειασμένη, ὑπῆρχε ἐπιγραφὴ ποὺ ἔχει ὀλοκληρωτικὰ καταστραφεῖ μὲ τὸ ξύρισμα τῆς ἐπιφανείας. Μελετώντας τὸ φωτογραφικὸ ὕλικὸ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1909 καὶ 1925, υποθέτουμε ὅτι μέσα στὸ Ὁδεῖο ἦταν τοποθετημένα καὶ ἄλλα βάρθρα ἀγαλμάτων, λόγω τοῦ ὅτι ἀπεικονίζονται καὶ ἄλλες στέφεις βάθρων πεσμένες στὶς σειρὲς τῶν ἐδωλίων τοῦ κοίλου.

3. ΤΟ ΚΤΙΣΜΑ ΤΗΣ ΣΚΗΝΗΣ

Τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ μία μεγάλη ἐπιμήκη αἴθουσα, τῆς ὁποίας τὸ μῆκος εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἐσωτερικὸ πλάτος τοῦ Ὁδείου (19.20μ.) καὶ τὸ πλάτος 2.62 μ. Στὸν πρόσθιο τοῖχο τῆς ἔχουν διαμορφωθεῖ δύο μικρὰ καὶ στενὰ παρασκήνια, μῆκους 4.05μ. καὶ πλάτους 1.12μ. Τὸ δάπεδό τῆς βρίσκεται στὴν ἴδια στάθμη μὲ αὐτὸ τῆς ὀρχήστρας τοῦ κοίλου καὶ ἔχει διαμορφωθεῖ μὲ τὴ λάξευση τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ αἴθουσα αὕτῃ στὴ σημερινὴ μορφή τῆς χωρίζεται σὲ τρεῖς ἐπιμέρους χώρους ἀπὸ δύο μικροὺς ἐγκάρσιους τοίχους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀνήκουν στὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν πρόσθιο τοῖχο τοῦ κτίσματος, μὲ ἀποτελεσμα ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς νὰ παραμένουν μόνο τὰ μικρὰ παρασκήνια. Γιὰ τὴν σὲ βάθος μελέτῃ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς καθοριστικὸ ρόλο παίζει ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ ὁποίου οἱ κατασκευαστικὲς φάσεις ἀντιπροσωπεύουν ὅλη τὴν ἱστορία τῶν ἐπεμβάσεων καθὼς καὶ τῶν ἀλλαγῶν χρήσης.

α. Ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ κτίσματος (σχέδ. 61-62, πίν. 9-10, 26-28)

Ὁ τοῖχος τῆς σκηνῆς εἶναι στὴ σημερινὴ μορφή του κτισμένος μὲ θραύσματα πῆλινων κεραμιδιῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀπὸ ἀσβεστόλιθο καὶ πωρόλιθο, ὅπως λίθινες σίμες, πώρινοι κίονες καὶ λιθόπλινθοι ἀπὸ τὸν στυλοβάτη τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα συνδέονται μεταξύ τους μὲ κονίαμα. Τὸ ὑλικὸ αὐτὸ σὲ δεύτερη χρῆση προέρχεται σιὸ σύνολό του ἀπὸ τὶς στοῆς τοῦ Ἀσκληπείου. Ἐπομένως, ἡ κατασκευὴ τοῦ σωζόμενου σήμερα τοῖχου ἀνάγεται ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω στὴν πρώτη χριστιανικὴ περίοδο τῆς πόλης καὶ δὲν ἔχει οὔτε χρονολογικὴ οὔτε λειτουργικὴ σχέση μὲ τὸ ὑπόλοιπο κτίριο, ὅπως ἰσχυρίστηκε ὁ Οἰκονόμος⁴⁷. Τὸ σκεπτικὸ αὐτὸ στηρίζεται σιὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τοῖχος παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τοὺς τοίχους τοῦ χριστιανικοῦ οἰκισμοῦ ποὺ ἔχει κτιστεῖ σιὰ ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ. Τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς καθολικῆς χρήσης ὑλικοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἄλλα κτίρια εἶναι ἐμφανὲς καὶ σιὶς δύο περιπτώσεις, γεγονὸς ποὺ ὑποδηλώνει ἔλλειψη πόρων τὴν περίοδο αὕτῃ. Ἐπιπλέον, εἶναι ἀξιοπρόσεκτο τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν περίοδο αὕτῃ ἔκτισαν ἕνα τοῖχο μὲ τρία ἀνοίγματα. Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ μπορεῖ νὰ θυμίζει τὰ κτίσματα σκηνῆς τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ σχετιστεῖ μὲ ἄλλη χρῆση, δεδομένου ὅτι θὰ ἦταν ἀπίθανο τὴν περίοδο αὕτῃ τὸ Ὁδεῖο νὰ λειτουργοῦσε ἀκόμη μὲ βάση τὸν ἀρχικὸ του χαρακτήρα. Πιστεύουμε ὅτι τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τῆς παρουσίας τριῶν ἀνοιγμάτων σιὸν τοῖχο ἔχει νὰ κάνει, ὅπως θὰ δοῦμε σιὴ συνέχεια, μὲ ἀνάγκες λατρείας τῶν πρώτων χριστιανῶν τῆς πόλης.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραπάνω κατασκευαστικὴ φάση τῆς πρώτης χριστιανικῆς περιόδου, πιστοποιεῖται καὶ ἡ ὑπαρξὴ ρωμαϊκῆς ἀνακατασκευῆς σιὸν πρόσθιο τοῖχο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. Αὕτῃ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐπιγραφὴ *SEG XXIII*, 207 καὶ 205 (στὴν ὁποία ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ), ποὺ βρέθηκε ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο καὶ

47. Βλ. σελ. 4.

χρονολογείται⁴⁸ στα τέλη του Ιου αἰ. π.Χ. Σὲ αὐτὴ γίνεται ἀναφορὰ σὲ προσφορὰ χρημάτων (τριακόσια δηνάρια) γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ Λογείου τοῦ Δεικτηρίου. Γνωρίζοντας ὅτι τὸ Λογεῖον σχετίζεται μὲ τὸν ὄροφο κτίσματος σκηνῆς, ὅτι ἓνα τέτοιο κτίσμα θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει μόνο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ὁδείου καί, τέλος, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται σὲ ἐπισκευὴ τοῦ κτίσματος, τότε μπορούμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὴν περίοδο τοῦ Αὐγούστου ἔγινε ἐπισκευὴ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου παραμένει μέχρι σήμερα ἐνσωματωμένη λιθοπλινθος, πλάτους 0.50 μ., τῆς ὁποίας τὸ ἥμισυ προβάλλει κάθετα σὲ αὐτόν (πίν. 26β). Ἡ θέσις τῆς λιθοπλίνθου καθορίζει τὸ πλάτος τοῦ προγενέστερου κτίσματος τῆς σκηνῆς, τὸ ὁποῖο διατηρήθηκε σὲ γενικὲς γραμμὲς καὶ στὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ ἀνακατασκευή, ἃν καὶ ἔχει διαπιστωθεῖ μετατόπιση κατὰ 0.02 μ. πρὸς τὰ βόρεια.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τίθεται ἓνα πολὺ βασικὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπῆρχε ἢ ὄχι στὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς τοῦ Ὁδείου σκηνικὸ κτίσμα, ἐρώτημα στὸ ὁποῖο θὰ ἀπαντήσουμε διατυπώνοντας πρῶτα τὶς παρακάτω παρατηρήσεις: 1. στὸ νότιο πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος διατηρεῖται ἀνοιγμὰ θύρας, πλάτους 1.35 μ. (σχέδ. 63A, 64B, πίν. 29), σύγχρονης μὲ τὸ ἀνάλημμα καὶ γενικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ Ὁδείου. Ἡ παρουσία τῆς ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἀνάγκες μόνο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς, 2. τὰ κατώφλια, ποὺ διατηροῦνται στὶς εἰσόδους τῶν δύο στενῶν παρασκηνίων, καθιστοῦν ἀναγκαῖα τὴν ὑπαρξὴ πρόσθιου τοίχου σκηνῆς, καὶ 3. οἱ ἐσωτερικὲς παρειὲς τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ ἀναλήμματος, ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν παρόδων καὶ πρὸς τὰ βόρεια, εἶναι λειασμένες. Ἀντίθετα, οἱ παρειὲς στὰ νότια τῶν παρόδων καὶ ἐκεῖνη τοῦ νότιου τοίχου εἶναι ἀδρὰ δουλεμένες, διότι καλύπτονταν μὲ κονίαμα καὶ δὲν ἦταν ὁρατὲς ἀπὸ τοὺς θεατὲς, καθὼς παρεμβάλλονταν τὰ μικρὰ παρασκήνια καὶ ὁ πρόσθιος τοῖχος τῆς σκηνῆς. Πρέπει, ἐπομένως, γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους, νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη ἡ παρουσία σκηνῆς στὴν ἀρχικὴ φάση κατασκευῆς τοῦ Ὁδείου. Ἀλλωστε, ὁ μεγάλος χώρος ὁ ὁποῖος ὁρίζεται ἀπὸ τοὺς δύο νότιους μικροὺς ἀναλημματικούς τοίχους τῶν παρόδων καὶ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Ὁδείου θὰ ἔμενε οὐσιαστικὰ ἀνεκμετάλλετος καὶ χωρὶς νόημα στὴν ὅλη σύνθεσις τοῦ οἰκοδομήματος, ἂν δὲν προοριζόταν νὰ δεχθεῖ τὸ σκηνικὸ κτίσμα.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω θεωροῦμε βέβαιη τὴν ὑπαρξὴ τριῶν οἰκοδομικῶν φάσεων στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς. Ἡ πρώτη ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ τῆς σκηνῆς, καὶ θὰ πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ Ὁδείου, ἡ δευτέρη ἀφορὰ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος τὴν περίοδο τοῦ Αὐγούστου καὶ ἡ τρίτη τὴν ἐπανακατασκευὴ ὁλόκληρου τοῦ κτίσματος κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ περίοδο, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ὑπολείμματα τοῦ πρόσθιου τοίχου ποὺ σώζονται μέχρι σήμερα καὶ ὑποδηλώνουν ἀλλαγὴ χρήσης. Καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὑπῆρχε κτίσμα σκηνῆς καί, κατὰ συνέπεια, τὸ θεατρικὸ οἰκοδόμημα ἦταν ἀναμφίβο-

48. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1959, 170-173· ΜΙΓΕΟΤΤΕ, *Reparation des monuments publics*, 597-607 καὶ Θέμελης, *ΠΑΕ* 1996, 147.

λα Ὡδεῖο. Ἀντίθετα, ὁ Meinel⁴⁹ ὅπως καὶ ἡ Gneisz⁵⁰ ὑποστήριξαν ὅτι τὸ θεατρικὸ οἰκοδόμημα χρησιμοποιήθηκε ἀρχικὰ ὡς Ἑκκλησιαστήριον καὶ μόλις τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. προστέθηκε τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.

Κατὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτῃ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς, ἀναπόφευκτα τίθενται ἔξι ἐρωτήματα: α. ἂν ὑπῆρχε προσκηνίον, β. ἀπὸ τί ὑλικὸ ἦταν κατασκευασμένο τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς, γ. ἂν διέθετε τρεῖς θύρες πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ὀρχήστρας, δ. ἂν ὑπῆρχε διακόσμηση στὸν πρόσθιον τοῖχο τοῦ κτίσματος, ε. τί ὕψος εἶχε τὸ κτίσμα, στ. ἂν ὑπῆρχε ἐπισκηνίον πίσω ἀπὸ τὸ Λογεῖο.

Στὸ πρῶτο ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὸ ἐνδεχόμενο παρουσίας προσκηνίου, ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀρνητικὴ, διότι δὲν σώζεται τὸ παραμικρὸ ἶχνος ἀπὸ τὸν στυλοβάτη του, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπὸ ἐνδεχόμενες πλίνθους τῶν δωρικῶν ἡμικίωνων, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ τελευταῖοι δὲν ἐδράζονταν σὲ στυλοβάτη. Ἡ ἀπουσία αὐτῶν τῶν δύο καθοριστικῶν στοιχείων μᾶς κάνει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν παρουσία προσκηνίου στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς τοῦ Ὡδείου. Θὰ μπορούσε ὅμως κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἐνδεχομένως αὐτὸ καταστράφηκε ἐντελῶς καὶ τὰ μέλη τοῦ στυλοβάτη τῶν δωρικῶν ἡμικίωνων ἀπομακρύνθηκαν, ὅταν τοποθετήθηκε ἡ πλακόστρωση τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο, καὶ ἐπομένως, τὸ κτίσμα, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, δὲν διέθετε προσκηνίον. Σὲ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μπορούμε νὰ ἀπαντήσουμε ἐπίσης ἀρνητικά, διότι τὴν περίοδο πού πλακοστρώθηκε τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας ἦταν ἀδιανόγη ἡ ἀπουσία ἐνὸς προσκηνίου σὲ κτίσμα σκηνῆς, καὶ ἐπομένως, στὴν περίπτωση πού αὐτὸ ἤδη ὑπῆρχε, θὰ εἶχε διατηρηθεῖ ἔστω καὶ μὲ ἐπισκευές, ἂν εἶχε ὑποστῇ ζημιές ἀπὸ κάποιο σεισμό. Ὅμως, στὴ δική μας περίπτωση, ἡ ρωμαϊκὴ πλακόστρωση κατέλαβε τὸν χώρον μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς, διότι σὲ αὐτὸν ποτὲ δὲν ὑπῆρξε κιονοστοιχία μὲ δωρικοὺς ἡμικίονες.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς τοῦ Ὡδείου τῆς Μεσοήνης δὲν διέθετε προσκηνίον, ἀκολουθώντας ἔτσι τὸν παλαιὸν τύπο, ἐκεῖνο πού εἶχε ἤδη διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. στὸ θέατρο τοῦ Διονύσου στὴν Ἀθήνα⁵¹, καὶ στὸ θέατρο τῆς Ἐρέτριας⁵², καὶ ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιεῖται καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ νέο, λίθινο κτίσμα τῆς σκηνῆς στὸ θέατρο τοῦ Διονύσου στὴν Ἀθήνα, πού κτίστηκε ἀπὸ τὸν Λυκούργον τὸ 338-326 π.Χ., δὲν διέθετε προσκηνίον. Ἀντίθετα, ὁ πρόσθιος τοῖχος τῆς ἐπιμήκους αἴθουσας, καθὼς καὶ οἱ δύο πλευρὲς τῶν παρασκηνίων, διακοσμήθηκαν

49. MEINEL, *Das Odeion*, 319-320.

50. GNEISZ, *Rathaus*, 204-205.

51. DÖRPFELD-REISCH, *Theater*, 59-82· BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 108-128· BULLE, *Griechischen Theatern*, 24-47, 78-81· FIECHTER, *Athen I*, 20-32, καὶ τοῦ ἰδίου *Athen III*, 10-24· τοῦ ἰδίου *Athen IV*, 23-30 καὶ MODONA, *Edifici Teatrali*, 21-26, 38· PICKARD-CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 175-184, FRICKENHAUS, *Bühne*, 58-70, 43, 55-57.

52. DÖRPFELD-REISCH, *Theater*, 113-117 καὶ BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 108-128· BULLE, *Griechischen Theatern*, 229-230, 2470 καὶ FIECHTER, *Eretria*, 34-41· MODONA, *Edifici Teatrali*, 36-49 καὶ PICKARD-CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 198-199· FRICKENHAUS, *Bühne*, 40-41, 43, 55-56 καὶ GERKAN, *Priene*, 104.

με δωρικούς κίονες. Στὴν ἴδια περίοδο κτίστηκε καὶ τὸ θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς τοῦ ὁποίου ἐπίσης δὲν διέθετε, ἀρχικὰ τουλάχιστον προσκῆνιο⁵³. Μόλις τὸν 2ο αἰ. π.Χ. κατὰ τὴ διάρκεια μετατροπῶν ποὺ ὑπέστησαν τὰ προαναφερθέντα θεάτρα (Ἀθήνα, Ἐρέτρια, Ἐπίδαυρος) προστέθηκε σὲ αὐτὰ προσκῆνιο.

Παρόλα αὐτὰ ὑπῆρχαν στὸν ἑλλαδικὸ χώρο θεάτρα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. διέθεταν προσκῆνιο. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν: τὸ θέατρο τῶν Οἰνιαδῶν στὴν Ἀκαρνανία, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τὸ ὁποῖο ἀπέκτησε προσκῆνιο τὸ 219 π.Χ.⁵⁴, τὸ θέατρο τῆς Σικυῶνος, ποὺ ἀνάγεται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ διέθετε προσκῆνιο⁵⁵ καὶ τέλος, τὸ θέατρο τῆς Δήλου⁵⁶. Σχετικὰ μὲ τὸ τελευταῖο, ποὺ κατασκευάστηκε στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γνωρίζουμε, μὲ βάση δύο ἐπιγραφές, ὅτι ἀπὸ τὸ 282/281 π.Χ. διέθετε προσκῆνιο, κατασκευασμένο ἀπὸ ξύλο, καὶ τὸ 280/279 π.Χ. ἀπέκτησε λίθινο κτίσμα σκηνῆς μὲ προσκῆνιο καὶ πίνakes. Ἀπὸ χρονολογικὴ ἄποψη ὁ χώρος τῆς Μ. Ἀσίας ἀκολουθεῖ σ' αὐτὸ τὸν τομέα, μὲ χαρακτηριστικότερα παραδείγματα τὸ θέατρο τῆς Πριήνης⁵⁷ (250 π.Χ.) καὶ τῆς Ἀσσοῦ⁵⁸ (200 π.Χ.).

Θὰ μπορούσε ἐπομένως νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα, γιὰ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου τῆς Μεσσηνίας, τὸ ὁποῖο κατασκευάστηκε (ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω) στὰ τέλη τοῦ 3ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. δὲν διέθετε προσκῆνιο. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ὁδεῖο τῆς Μεσσηνίας ἐξυπηρετοῦσε συγκεκριμένο εἶδος παραστάσεων, ποὺ δὲν ἀπαιτοῦσαν τὴν παρουσίαν ἐνὸς τέτοιου στοιχείου. Προφανῶς, ὁ παλαιότερος τύπος κτίσματος σκηνῆς κάλυπτε ἀπόλυτα τὶς ὑπάρχουσες ἀνάγκες ἐνὸς μικροῦ Ὁδείου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς τοῦ κτίσματος, αὐτὸ ἦταν χωρὶς ἀμφιβολία ὁ σκληρὸς τοπικὸς ἀβεστόλιθος, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε ἔχει χρησιμοποιοῦν καὶ στὸ ὑπόλοιπο κτίριο τοῦ Ὁδείου, σὲ συνδυασμὸ ὅμως μὲ ξύλο. Αὐτὴ

53. DÖRPFELD - REISCH, *Theater*, 120-133 καὶ DÖRPFELD, *Bühne* 383-436· BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 119, καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 167-174· MODONA, *Edifici Teatrali*, 45-47 καὶ PICKARD - CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 204· FRICKENHAUS, *Bühne*, 38-40 καὶ VON GERKAN, *Priene*, 103 καὶ VON GERKAN - MÜLLER-WIENER, *Epidauros*, 43-75, 77-83.

54. BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 119-120 καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 91-97, 230, 256· FIECHTER, *Oiniadai*, 7-17, MODONA, *Edifici Teatrali*, 37-38 καὶ PICKARD - CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 209.

55. BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 118-119 καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 192-199· FIECHTER, *Sikyon*, 32· MODONA, *Edifici Teatrali*, 35-37, 45· PICKARD - CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 204 καὶ FRICKENHAUS, *Bühne*, 40, 55· VON GERKAN, *Priene*, 103.

56. BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 117-118 καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 174-192, 249-250· DÖRPFELD - REISCH, *Theater*, 144-148, MODONA, *Edifici Teatrali*, 29, 50-51 καὶ PICKARD - CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 206-209, FRICKENHAUS, *Bühne*, 36-37, 49, 50 καὶ VON GERKAN, *Priene*, 97.

57. BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 108-110 καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 250-253· MODONA, *Edifici Teatrali*, 27-30 καὶ PICKARD - CAMBRIDGE, *The Theatre of Dionysus*, 202-204· FRICKENHAUS, *Bühne*, 35-36, 47-48, 55 καὶ VON GERKAN, *Priene*, 37-86, 123-130 καὶ τοῦ ἰδίου, *Die Skene des Theaters von Priene, IstMitt.* 13/14, 1963-1964, 67-72 καὶ SCHEDE, *Die Ruinen von Priene*, 71-80.

58. BIEBER, *Greek and Roman Theater*, 117 καὶ BULLE, *Griechischen Theatern*, 253· DÖRPFELD - REISCH, *Theater*, 148-150, MODONA, *Edifici Teatrali*, 34, FRICKENHAUS, *Bühne*, 36 καὶ VON GERKAN, *Priene*, 102.

ή άποψη βασίζεται άφενδός στο ότi τὰ παρασκήνια είναι κτισμένα με άσβεστόλιθο και άφετέρου, στην παρουσία μιὰς λιθοπλίνθου, στο δυτικό πέρας του πρόσθιου τοίχου του κτίσματος της σκηνής. Ή τελευταία εισδύει ταυτόχρονα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, και στην έξωτερική παρειά του δυτικού τοίχου του Ώδείου. Έπομένως, τὸ κτίσμα της σκηνής ήταν λίθινο στὰ βασικά του μέρη, όπως τὰ παρασκήνια, ἐν μέρει ὁ πρόσθιος τοίχος και φυσικά οἱ ἄλλοι τρεῖς περιμετρικοί.

Έπίσης ἔχει διαπιστωθεῖ στὸν πρόσθιο τοῖχο του κτίσματος ἡ χρήση ξύλου για τὴν κατασκευὴ ζωγραφικῶν πινάκων, οἱ ὁποῖοι ἦταν τοποθετημένοι ἀνάμεσα στοὺς δωρικούς ἡμικίονες και κοσμοῦσαν τὴν ὄψη της σκηνής ὅπως ἀντίστοιχα ἔχει παρατηρηθεῖ και στὸ κτίσμα της σκηνής του θεάτρου του Ώρωπου, της Ἄσσου, της Δήλου και της Πριήνης. Συμπερασματικά θὰ λέγαμε ὅτι τὰ ἐξ ὁλοκλήρου λίθινα τμήματα του βόρειου τοίχου εἶχαν μήκος ἴσο με ἐκεῖνο τῶν δύο παρασκηνίων, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἐνδιάμεσο τμήμα ἦταν κατασκευασμένο ἀπὸ άσβεστόλιθο (δωρικοί ἡμικίονες και θριγκός) και ξύλο (πίνακες με ζωγραφικὲς ἀπεικονίσεις).

Σχετικά με τὸ θέμα του ἀριθμοῦ τῶν θυρῶν ποὺ διέθετε τὸ κτίσμα, ἔχει διαπιστωθεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἡ ὕπαρξη τριῶν ἀνοιγμάτων. Ἀλλωστε ὅλα σχεδὸν τὰ κτίσματα σκηνής εἶχαν τρία ἀνοίγματα πρὸς τὴν πλευρὰ της ὀρχήστρας, ὅπως τὸ θέατρο του Διονύσου στὴν Ἀθήνα, τὸ θέατρο της Ἐρέτριας, της Ἄσσου, της Πριήνης, της Δήλου και της Θήρας.

Στὸ κύριο ἐρώτημα ποὺ ἀφορᾷ τὴ μορφὴ του πρόσθιου τοίχου, καθοριστικὸ ρόλο παίζει ἡ παρουσία δύο μονόλιθων δωρικῶν ἡμικιόνων –ποὺ σώζονται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση– και τέσσερα μεγάλα τμήματα ἀπὸ ἄλλους δύο. Οἱ δύο ἀκέραιοι κορμοὶ τῶν ἡμικιόνων (αὕξ. ἀρ. 677, 678, σχέδ. 26, πίν. 30) και τμήμα ἐνὸς τρίτου (αὕξ. ἀρ. 679, σχέδ. 27α, πίν. 31α) ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο τὸ 1957. Βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του Ώδείου και, συγκεκριμένα, στὴν 6η σειρὰ ἐδωλίων του νότιου τμήματος του κοίλου (πίν. 4β-5). Ένα ἄλλο τμήμα (αὕξ. ἀρ. 808, σχέδ. 27β, πίν. 31β), τὸ ὁποῖο συναρμῶζει με τὸ 679, βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ Ώδεῖο, στὰ ἀνατολικά του και σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν εἴσοδο του πρώτου διαζώματος, ἐνῶ τὸ ἄλλο (αὕξ. ἀρ. 1300, σχέδ. 27γ, πίν. 32α) ἐντοπίστηκε στὰ ἀνατολικά του Συνεδρίου. Τὸ τελευταῖο τμήμα (αὕξ. ἀρ. 1301, σχέδ. 27δ, πίν. 32β) βρέθηκε ἐπίσης ἔξω ἀπὸ τὸ ἱερὸ και συγκεκριμένα κοντὰ στὴ ΝΑ γωνία. Ή συσχέτισή τους με τὸ ἀρχικὸ κτίσμα της σκηνής θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη, διότι δωρικοί ἡμικίονες τέτοιας μορφῆς και μεγέθους συναντᾶμε σὲ ἀρκετὰ θεάτρα στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, και στὴ Μ. Ἀσία. Ὡς τὰ πὸ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν: τὸ κτίσμα της σκηνής του θεάτρου της Ἐρέτριας, του Ώρωπου (σχέδ. 28), της Δήλου, της Πριήνης και της Ἄσσου (σχέδ. 29).

Έντύπωση, ὅμως, προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἡμικίονες ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ του Ώδείου ἦταν πεσμένοι σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο της ὀρχήστρας και, συγκεκριμένα, πάνω στὴν 6η σειρὰ ἐδωλίων. Είναι πιθανό, μετὰ τὴν ἀνακατασκευὴ του κτίσματος της σκηνής κατὰ τὴν πρωτοχριστιανικὴ περίοδο, νὰ χρησιμοποιήθηκαν τὰ μέλη της ἀρχικῆς φάσης ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ σὲ ἄλλα τμήματα του κτιρίου, ἴσως στὸ βόρειο τμήμα του. Έτσι δικαιολογεῖται ἡ θέση εὕρεσής τους στὸ νότιο τμήμα του κοίλου, ἐφόσον, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη του Ώδείου, αὐτὰ κύλησαν σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο.

Ἡ θέση τῶν δωρικῶν ἡμικίωνων στὸ ἀρχικὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ἦταν στὸν πρόσθιο τοῖχο –ἐφόσον ἔχουμε ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενον τῆς παρουσίας προσκηνίου–, τοῦ ὁποίου τὰ τρία θυρώματα πλαisiώναν. Δεδομένου ὅτι δύο ἀπὸ τοὺς ἑξι ἡμικίονες σώζονται ἀκέραιοι καὶ διατηρεῖται ἐπίσης δύο μόνο θραύσματα ἀπὸ τὸ κιονόκρανόν τους, ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίζουμε τὸ συνολικὸ τοῦς ὕψος (2.235 μ., συμπεριλαμβανομένου τοῦ ὕψους τοῦ κιονοκράνου, σχέδ. 31).

Ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῶν δωρικῶν ἡμικίωνων σώζονται στὸ τοπικὸ Μουσεῖο, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, μόνο δύο μικρὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα διατηροῦσαν ὅλες τὶς βασικὲς τοὺς διαστάσεις καὶ τὰ ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τους, παρέχοντάς μας τὴ δυνατότητα συνολικῆς γραφικῆς ἀναπαράστασης (αὔξ. ἀρ. 688, 3029, σχέδ. 30α,β, πίν. 33α). Τὸ πρῶτο τμήμα κιονοκράνου εἶναι καταγεγραμμένο στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου μὲ ἀριθμὸ μητρώου 255, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρεται ὁ χῶρος εὐρεσίης του. Ὑποθέτουμε ὅτι, ὅπως καὶ τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸν θριγκὸ μὲ αὔξ. ἀρ. 689, προέρχεται ἀπὸ τὸν πρόσθιο τοῖχο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς καὶ βρέθηκε, κατὰ πάσα πιθανότητα, ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ὁ ἴδιος πρῶτος συσχέτισε τὸ θραῦσμα τοῦ κιονοκράνου μὲ τοὺς δωρικοὺς ἡμικίονες. Τὸ δεῦτερο τμήμα κιονοκράνου εἶναι μικρότερον διαστάσεων καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν πίσω πλευρά του μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ διαμόρφωση τῶν κυματίων τοῦ ἐπικράνου τῆς παραστάδας. Παρ' ὅλες τὶς προσπάθειές μας δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ βρεθῇ κανένα ἄλλο θραῦσμα ἀπὸ τὰ δωρικὰ κιονόκρανα τῶν ἡμικίωνων εἴτε στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ Ὁδείου εἴτε στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου.

Τὸ κιονόκρανο, ὕψους 0.145 μ., χωρίζεται –ὅπως καὶ οἱ κορμοὶ τῶν ἡμικίωνων– σὲ τρεῖς ἐπιμέρους ἐνότητες. Ἡ πρόσθια διαμορφώνεται μὲ τὸ δωρικὸ κιονόκρανο, τὸ ὁποῖο ἔχει ἄβακα πλάτους 0.374 μ. καὶ ὕψους 0.05 μ., ἐχίνο μὲ τρεῖς ἱμάντες, καὶ τέλος, ὑποτραχήλιο, ὕψους 0.039 μ. Ἡ πρὸς τὰ πίσω ἐνδιάμεση ἐνότητα στέφει τὴν ἀντίστοιχὴ ὑποκείμενη, διαμορφώνοντας ἓνα ἐπίκρανο, τὸ προφίλ τοῦ ὁποίου περιλαμβάνει ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω λαιμὸ κορμοῦ ὕψους 0.044 μ., ὁ ὁποῖος ἀπολήγει σὲ ἀποφυγὴ, ταινία ὕψους 0.008 μ., κεκλιμένη ταινία μὲ ὕψος προβολῆς 0.003 μ., κοῖλο κυμάτιο ὕψους 0.001 μ., λέσβιο κυμάτιο ὕψους 0.025 μ. Τὸ ἐπίκρανο ὁλοκληρώνεται μὲ ἄβακα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ ἓνα κοινὸ μὲ τὴν πρόσθια ἐνότητα στοιχείο. Ἡ πίσω ἐνότητα τοῦ κιονοκράνου δὲν φέρει διακόσμηση, ἀκολουθώντας οὐσιαστικὰ τὶς διαστάσεις καὶ τὴ μορφὴ τῆς ὑποκειμένης ἔχει ὅμως τὸ ἴδιο συνολικὸ ὕψος μὲ τὰ προαναφερθέντα πρόσθια τμήματά του.

Στὶς ἀποθήκες τοῦ τοπικοῦ Μουσείου ἐντοπίσαμε καὶ συσχέτισαμε ἐπίσης τὸ μόνο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ποὺ σώζεται ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 689, σχέδ. 32α, πίν. 33β). Πρόκειται γιὰ ἓνα μεγάλο σχετικὰ τμήμα συμφυοῦς τριγλύφου μὲ μετόπης, ἡ ὁποία κοσμεῖται μὲ βουκράνιο. Ὁ ἀριθμὸς μητρώου μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει καταγραφῇ στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου (225) ὑποδηλώνει ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα εὐρήματα τοῦ χώρου τοῦ Ἀσκληπείου καὶ πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τοῦ Ὁρλάνδου. Οἱ διαστάσεις καὶ ἡ μορφὴ τοῦ μέλους μᾶς ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι ἀνήκει στὸ Ὁδεῖο τοῦ ἱεροῦ, καὶ συγκεκριμένα στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς. Τὴν ὑπόθεση αὕτῃ ἐνισχύει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μετόπη φέρει βουκράνιο, χαρακτηριστικὸ τῆς διακόσμησης τοῦ θριγκοῦ τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ Ἀσκληπείου. Τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ μέλους εἶναι 0.256 μ. καὶ τὸ μέγιστο σωζόμενο

πλάτος του 0.43 μ. Στο δεξι τμήμα της πάνω επιφάνειας φέρει έντορμία για όριζόντια σύνδεση με πειόμορφο σύνδεσμο. Ένα δεύτερο μέλος έντοπίστηκε στον χώρο της αγοράς (αὔξ. ἀρ. 1398, σχέδ. 32β) που αποδόθηκε με σχετική βεβαιότητα στο κτίσμα της σκηνής του Ὁδείου. Έχει ακριβώς τὰ ἴδια μορφολογικά καὶ διαστασιολογικά χαρακτηριστικά με τὸ προηγούμενο μέλος με τὴ μόνη διαφορὰ αὐτῆς τῆς ἀνεστραμμένης ἐναλλαγῆς μετόπης τριγλύφου. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα τὸ ἀρχιτεκτονικὸ αὐτὸ μέλος ἦταν τοποθετημένο στοὺς τοίχους τῶν παρασκηνίων. Στὴν προσπάθειά μας νὰ βροῦμε τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει έντοπιστεῖ μόνο ἓνα μέλος –ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει–, βασιζόμαστε στὶς ἀναλογίες τῆς ἀνωδομῆς τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τοῦ Ὁρωποῦ (ὕψος ἡμικίονα 1.995 μ.)⁵⁹. Ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογὴ συνδέεται με τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ δύο κτίρια ἀνήκουν στὴν ἴδια χρονολογικὴ περίοδο. Τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ στὴν περίπτωση τοῦ Ὁρωποῦ εἶναι 0.496 μ. (ὕψος ἐπιστυλίου 0.218 μ., τριγλύφου καὶ γείσου 0.278 μ.). Με βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα μπορούμε κατὰ προσέγγιση νὰ ὑπολογίσουμε τὸ ὕψος τοῦ θριγκοῦ στὴ Μεσσήνη: 0.61 μ. (ὑποθετικὸ ὕψος ἐπιστυλίου 0.244 μ., δεδομένο ὕψος τριγλύφου 0.256 μ. καὶ ὑποθετικὸ ὕψος γείσου 0.11 μ.). Ἐπομένως, τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ πρόσθιου τοίχου καὶ κατὰ συνέπεια ὅλου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς ἦταν κατὰ προσέγγιση 2.845 μ. Ἐντύπωση προκαλεῖ αὐτὸ τὸ σχετικὰ μεγάλο ὕψος, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς ὅτι τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ἀνῆκε σὲ ἓνα Ὁδεῖο, καὶ ὄχι σὲ ἓνα μεγάλων διαστάσεων θέατρο, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ Ὁρωποῦ (2.51 μ.) καὶ τῆς Πριήνης (2.72 μ.).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μορφή τῶν δωρικῶν ἡμικιόνων τῆς Μεσσήνης εἶναι πανομοιότυπη με ἐκείνη τῶν ἡμικιόνων τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τοῦ Ὁρωποῦ, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς ἐπιμέρους συμφυεῖς ἐνότητες. Ἡ πρόσθια, ἡ ὁποία διαμορφώνει τὸν δωρικὸ ἡμικίονα, ἔχει ἐννέα ραβδώσεις καὶ δύο μισές. Ἡ ἐνδιάμεση ἐνότητα ἔχει τὸ ἴδιο πάχος με τὴν κάτω διάμετρο τοῦ ἡμικίονα, ἐκτείνεται κατὰ 0.225 μ. πίσω ἀπὸ αὐτὸν καὶ παίζει οὐσιαστικὰ τὸν ρόλο τῆς παραστάδας πὺ στέφεται με ἐπίκρανο. Ἡ πίσω ἐνότητα ἔχει πλάτος 0.27 μ., διαμορφώνοντας ἔτσι στὶς δύο πλευρὲς τοῦ ἡμικίονα ἐγκοπές, πὺ ἐκτείνονται σὲ ὅλο τὸ ὕψος του. Οἱ συνολικὲς διαστάσεις τῆς διατομῆς τῶν δωρικῶν ἡμικιόνων (βάση) εἶναι 0.515×0.33 μ.

Λόγω τῆς μορφῆς τῶν δωρικῶν ἡμικιόνων καὶ τῆς παρουσίας παραλληλόγραμμων έντορμιῶν στὶς πλαϊνὲς πλευρὲς του, συνάγουμε ἓνα σημαντικὸ νέο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο σχετίζεται με τὴ μορφή τοῦ πρόσθιου τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἐνδιάμεσο τμήμα τοῦ πρόσθιου τοίχου πὺ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὰ δύο μικρὰ παρασκήνια δὲν ἦταν ἐξ ὀλοκλήρου κατασκευασμένο ἀπὸ λίθινο ὑλικό, ἀλλὰ ὑπῆρχαν καὶ μεγάλα τμήματα ἀπὸ ξύλο. Συγκεκριμένα, οἱ δωρικοὶ ἡμικίονες πλαίσίωναν ὄχι μόνο τὰ τρία θυρώματα, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ πίνακες, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ διάφραγμα τοῦ κτίσματος πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας. Παράλληλα οἱ πίνακες ἀποτελοῦσαν τὸ ἀπαιτούμενο σκηνογραφικὸ βάθος τῶν παραστάσεων πὺ διαδραματίζονταν στὴν ὀρχήστρα (σχέδ. 71-73Α).

Ἀξίζει νὰ γίνουν ὀρισμένες παρατηρήσεις με βάση τὰ προαναφερθέντα νέα δεδομένα:

59. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ὁρωπός*, 92.

1. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἤδη τὴν περίοδο κατασκευῆς τοῦ Ὁδείου (τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.) εἶχε ἀρχίσει νὰ υἰοθετεῖται τὸ προσκηνίον ὡς ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς στὰ θεατρικὰ οἰκοδομήματα. Τυπικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν τὸ θέατρο τῆς Δήλου καὶ τῆς Πριήνης. Ἀντίθετα, στὴ Μεσοήνη ἀκολουθήθηκε –ὅπως ἔχουμε προαναφέρει– ἓνα προγενέστερο πρότυπο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς ἦταν μόνο μιὰ μακρόστενη αἴθουσα, μὲ τρία –συνήθως– ἀνοίγματα πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ὀρχήστρας. Στὰ πέρατά της προσκολλῶνταν παρασκήνια, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ μορφή τῆς κάτοψης τοῦ κτίσματος νὰ σχηματίζει ἓνα Π.

2. Ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς διαμορφώθηκε μὲ δωρικοὺς ἡμικίονες, θυρώματα καὶ πίνακες, σὰν νὰ ἦταν ὁ τοῖχος ἑνὸς προσκηνίου. Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαιτερότητα ποὺ καθιστᾷ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου τῆς Μεσοήνης τὸ μοναδικὸ παράδειγμα ὅπου συνδυάζονται δύο ἐτερόχρονα στοιχεῖα, ἓνα προγενέστερο καὶ τυπικὸ στὰ περισσότερα θέατρα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου καὶ ἓνα νεωτεριστικὸ, προερχόμενο ἀπὸ τὴ Δῆλον καὶ τὸν ὄμιον τῆς Μ. Ἀσίας.

Τὰ ὑπόλοιπα ἀρχιτεκτονικὰ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τῆς πρόσθιας ὄψης τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς ἦταν οἱ δύο παραστάδες τῶν παρασκηνίων (σχέδ. 71-73Α). Κάθε μία ἦταν τοποθετημένη στὴν ἀπόληξη τοῦ βόρειου τοίχου τῶν παρασκηνίων. Ὅμως κανένα μέλος ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τῶν κορμῶν τοὺς δὲν βρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐγίνε δυνατόν νὰ ἐντοπιστεῖ ἀνάμεσα στὰ διάσπαρτα μέλη στὰ βόρεια καὶ στὰ ἀνατολικά τοῦ Ὁδείου. Παρόλα αὐτά, καὶ ἐντελῶς ἀπρόσμενα, μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μικροῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, ποὺ βρίσκεται στὰ ἀνατολικά τοῦ Ἀσκληπείου, διαπιστώθηκε ὅτι σὲ αὐτὸν ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ δεκάδες μέλη ἀπὸ τὸ Ὁδεῖο, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐντοπίσαμε καὶ τὸ κάτω τμήμα τῆς ἀνωδομῆς κορμοῦ μιᾶς παραστάδας, ἡ ὁποία χωρὶς ἀμφιβολία ἀποδίδεται στὰ παρασκήνια. Ὁ ἀριθμὸς μητρώου ποὺ δόθηκε σ' αὐτὸ τὸ μέλος εἶναι 1346. Δοκιμαστικὰ τοποθετήσαμε τὸ μέλος στὴν πρόσθια ἀπόληξη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ ἀνατολικοῦ παρασκηνίου καὶ διαπιστώσαμε ὅτι πράγματι ἀνῆκε σὲ αὐτὴ τὴ θέση. Τὸ πλάτος τοῦ μέλους εἶναι ἴδιο μὲ αὐτὸ τοῦ τοίχου τοῦ παρασκηνίου, δηλαδὴ 0.41μ. ἐνῶ τὸ πᾶχος 0.20μ. Τὸ σωζόμενο ὕψος τοῦ τμήματος τοῦ κορμοῦ τῆς παραστάδας εἶναι 0.558μ. Ἡ πίσω μὴ ὁρατὴ ἐπιφάνειά του φέρει βαθιά, ἀδρὰ δουλεμένη ἀναθύρωση, ἡ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ἐκτεινόταν σὲ ὅλο τὸ ὕψος τῆς ἀνωδομῆς τοῦ κορμοῦ. Δὲν μπορούμε νὰ γνωρίζουμε ἂν οἱ κορμοὶ τῶν παραστάδων ἦταν μονόλιθοι ἢ ὄχι. Πάντως, τὸ ὕψος τοὺς εἶναι γνωστό, ἐφόσον θὰ πρέπει νὰ ἦταν τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τῶν δωρικῶν ἡμικιόνων τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς σκηνῆς. Ἡ συσχέτιση αὐτοῦ τοῦ μέλους μὲ τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο παραστάδες μᾶς ἀποσαφηνίζει ὅτι αὐτὲς δὲν ἔφεραν κυματιοφόρο βάση. Δυστυχῶς παραμένει ἄγνωστο ἂν τὸ ἐπίκρανο ἦταν συμφυὲς μὲ τὸν κορμό. Θεωροῦμε πιθανότερο νὰ ἀποτελοῦσε τὸ ἐπίκρανο ξεχωριστὸ στοιχεῖο, ἔτσι ὥστε αὐτὸ νὰ εἰσχωρεῖ βαθιὰ στὸν τοῖχο τῶν παρασκηνίων γιὰ λόγους ὄχι μόνο αἰσθητικούς ἀλλὰ κυρίως στατικούς.

Στὸ ἐρώτημα ἂν ὑπῆρχε καὶ δεῦτερος ὄροφος (ἐπισκηνίον) στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς, ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητική. Θὰ πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὑπερβολικὴ τὴν παρουσία ἐπισκηνίου στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς Ὁδείου· πούθεν ἀστὸν ἑλλαδικὸν ὄμιον, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴ Μ. Ἀσία, δὲν συναντᾶμε ἀνάλογο παράδειγμα. Ὅμως θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μὴν

ἀποκλείσουμε τη χρήση τοῦ δώματος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς, ὅταν αὐτὸ ἦταν ἀπαράιτητο λόγω λειτουργικῶν ἀναγκῶν. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ νότια παρειὰ τῆς μικρῆς ἀνατολικῆς κλίμακας, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς, καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὴν πλευρικὴ εἴσοδο, βρίσκεται ἐνσωματωμένο ἓνα ὑπερυψωμένο πλατύσκαλο, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν τέταρτη βαθμίδα (πίν. 29, 34). Κατὰ τὴν ἄποψή μας, τὸ πλατύσκαλο ἀποτελοῦσε ταυτόχρονα βάση γιὰ τὴ στήριξη μικρῆς ξύλινης κλίμακας, ποὺ ὀδηγοῦσε στὸ δῶμα τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (σχέδ. 71-72). Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρηθεῖ βέβαιον ὅτι τὸ δάπεδο τοῦ δώματος ἦταν ξύλινο.

β. Ἡ μικρὴ κλίμακα τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς

(σχέδ. 61-62, 64B, πίν.9-10, 29, 34-35)

Ὑπάρχει μία τέταρτη εἴσοδος στὸν χώρο τῆς σκηνῆς, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, καὶ συγκεκριμένα στὰ ἀνατολικά της, σὲ ἐπίπεδο ψηλότερο κατὰ 1.61 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς ἐπιμήκους αἴθουσάς της, ἡ ὁποία ἐξυπηρετοῦσε μόνον τὴς ἀνάγκες τοῦ κτίσματος. Ἡ πρόσβαση ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου γίνεται μέσω μικρῆς κλίμακας, ἡ ὁποία ἔχει κατασκευαστεῖ σὲ μεταγενέστερη περίοδο ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ὑπόλοιπου κτιρίου. Τὴν ἄποψη αὐτὴ βασίζουμε ἀφενὸς στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι ἐνσωματωμένη στοὺς δύο τοίχους μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχεται σὲ ἐπαφή (ἀνατολικὸ καὶ νότιο) καὶ ἀφετέρου στὸ ὅτι ἔχει γίνῃ μετατροπὴ στὸ τμήμα ἐκεῖνο τοῦ δόμου στὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ τὸ ἀνοιγμα τοῦ κατωφλιοῦ τῆς εἰσόδου, δηλαδὴ ἔχουν λαξευτεῖ δύο συνεχόμενες λιθόπλινθοι πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς κλίμακας, ὥστε νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ αὐτὲς ὡς μία βαθμίδα. Ἡ λάξευση αὐτὴ ἔγινε ἐξαιτίας τῆς μεγάλης ὑψομετρικῆς διαφορᾶς ποὺ ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τῆς θύρας καὶ τὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῆς μικρῆς κλίμακας. Αὐτὴ ἡ ἀνορθόδοξη πράγματι λύση ὑπαγορεύθηκε πιθανὸν ἀπὸ τὸ περιορισμένο ὕψος ποὺ θὰ εἶχε τὸ δῶμα τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ. Ἐπομένως, ὑπάρχουν συνολικὰ ἑξὶ βαθμίδες: οἱ πέντε πρῶτες ἀποτελοῦν τὴ μικρὴ κλίμακα καὶ ἡ ἕκτη δημιουργήθηκε μὲ τὴ λάξευση τῶν δύο λιθοπλίνθων τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

Ἡ μικρὴ σκάλα μὲ τὸ κτιστὸ πλατύσκαλο, στὸ ὁποῖο ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ, θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ στὰ πλαίσια τῆς ἴδιας φάσης κατὰ τὴν ὁποία ἔγινε ἐπισκευὴ τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς σκηνῆς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε ἡ μόνη λύση, ἐφόσον στὴ δεύτερη φάση τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς ἔγιναν ἐπισκευὲς στὸ Λογεῖο οἱ ὁποῖες ἐνδεχομένως ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μερικὴ ἢ ὀλικὴ ἀντικατάσταση τοῦ ξύλινου δαπέδου τοῦ καὶ τὴν ἀνακατασκευὴ τμήματος τοῦ πρόσθιου τοίχου, θὰ ἀφοροῦσαν καὶ τὴν κατασκευὴ νέας πρόσβασης στὸν ὄροφο.

4. ΤΟ ΟΡΘΟΓΩΝΙΟ ΚΕΛΥΦΟΣ

α. Δυτικὸ ἀνάλημα (σχέδ. 61-62, 64A, πίν. 36-37)

Χωρίζεται σὲ δύο τμήματα, αὐτὸ ποὺ ἐκτείνεται βόρεια τῆς εἰσόδου τῆς δυτικῆς

παρόδου καὶ ἔχει χαρακτήρα ἀναλήμματος καὶ ἐκεῖνο, πρὸς τὰ νότια, ποὺ ἀποτελεῖ ἀπλὸ τοῖχο. Τὸ βόρειο τμήμα χωρίζεται σὲ δύο ζώνες: τὴ γένεση τοῦ τοίχου καὶ τὴν καθ' ὕψος ἀνάπτυξή του. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ βάση τῶν ὀρθοστατῶν, ὕψους 0.236 μ., τοὺς ὀρθοστάτες, ὕψους 0.72 μ. καὶ τὴ στέψη τους (τοὺς καταληπτήρες), ὕψους 0.18 μ., δηλαδὴ συνολικὸ ὕψος 1.136 μ.

Ἡ βάση τῶν ὀρθοστατῶν, ἡ ὁποία ἐδράζεται σὲ εὐθυνηρία ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, συνεχίζεται καὶ πέρα ἀπὸ τὸ νότιο πέρας τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ἀποτελώντας ἔτσι τὴν πρώτη βαθμίδα τῆς ἀντίστοιχης εἰσόδου τοῦ Προπύλου. Οἱ ὀρθοστάτες εἶναι τοποθετημένοι κατὰ 0.036 μ. πρὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἄνω ἐξωτερικὴ ἀκμὴ τῶν βάσεων τους καὶ δὲν διακόπτονται ἀπὸ διατόνους, ὅπως στὸ ἀνατολικὸ ἀνάλημμα. Οἱ ὀρατὲς ἐπιφάνειες τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῶν λιθοπλίνθων τῆς στέψης εἶναι πολὺ καλὰ λειασμένες καὶ παρουσιάζουν κατακόρυφες ταινίες, πλάτους 0.039 μ. Οἱ ταινίες αὐτὲς βρίσκονται στὸν ἓνα μόνον κατακόρυφο ἀρμὸ ὥσεώς τους, ὅχι ὅμως πάντα στὸν ἴδιο. Πρὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὸν δεύτερο (μετρώντας ἀπὸ τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια) ὀρθοστάτη μέχρι τὸν ἕκτο, οἱ ταινίες βρίσκονται στοὺς βόρειους ἀρμούς ὥσεως, ὁ ἔβδομος φέρει δύο ταινίες καὶ ἀπὸ τὸν ὄγδοο μέχρι τὸν δέκατο ἕκτο στοὺς νότιους ἀρμούς ὥσεως. Οἱ ὀρθοστάτες συνδέονται μεταξύ τους μὲ πειόμορφους συνδέσμους.

Ἡ πρόσθια κατακόρυφη ἐπιφάνεια τῶν λιθοπλίνθων τῆς στέψης τῶν ὀρθοστατῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ξεχωριστὰ διαμορφωμένα τμήματα: τὸ κατώτερο, ποὺ εἶναι λεῖο καὶ τὸ ἀνώτερο, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδρὰ δουλεμένο καὶ εἰσχωρεῖ πρὸς τὰ μέσα κατὰ 0.045 μ. περίπου. Αὐτὴ ἡ ἀδρὴ ἐπιφάνεια τῆς στέψης βρίσκεται στὸ ἴδιο κατακόρυφο ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνο τῶν λιθοπλίνθων τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου. Ἡ στέψη προεξέχει τῶν ὀρθοστατῶν κατὰ 0.025 μ. περίπου. Οἱ λιθόπλινθοι τῆς στέψης δὲν συνδέονται μεταξύ τους οὔτε μὲ τοὺς ὑποκείμενους ὀρθοστάτες.

Ἡ δεύτερη ζώνη ἀποτελεῖται ἀπὸ ἰσοῦψεῖς (0.31 μ. περίπου) δόμους, τῶν ὁποίων ἡ ὀρατὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη, διότι πάνω σὲ αὐτὴ ἀπλωνόταν ἐπίχρισμα ποὺ ἔδινε τὸ ἴδιο περίπου ὀπτικὸ ἀποτέλεσμα μὲ ἐκεῖνο τῆς πρώτης ζώνης. Σὲ πολλὰ τμήματα τῶν ἀρμῶν σώζονται μέχρι καὶ σήμερα ὑπολείμματα αὐτοῦ τοῦ ἐπιχρίσματος. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μὴ ἐπιμελημένη ἐργασία ποὺ παρατηρεῖται στὶς ἐπιφάνειες ἔδρασης τῶν λιθοπλίνθων τῆς δεύτερης ζώνης ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἀπουσία ἀπόλυτης ἐπαφῆς μεταξύ τους, –χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα εὐστάθειας. Οἱ λιθόπλινθοι τῆς ἀνωδομῆς δὲν συνδέονται μεταξύ τους. Ἀπὸ τὴ δεύτερη ζώνη τοῦ ἀναλήμματος σώζονται δεκαεπτὰ τμήματα δόμων.

Στὸν προτελευταῖο δόμο⁶⁰ τῆς δεύτερης ζώνης ποὺ σώζεται παρατηροῦνται ἔχνη

60. Ἀπὸ τὸν τελευταῖο δόμο διατηροῦνται μόνον δύο λιθόπλινθοι, οἱ ὁποῖες, ὅπως φαίνεται, δὲν βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση. Εἶναι τοποθετημένες ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὶς δύο δοκοθήκες καί, ἐπειδὴ ἡ κάτω ἐπιφανεία τους δὲν ἔχει τὶς ἀντίστοιχες ὑποδοχές, οὐσιαστικὰ τὶς καθιστᾷ ἀχρηστες. Ὑπάρχουν δύο ἐκδοχές: ἢ νὰ τοποθετήθηκαν αὐθαίρετα σὲ αὐτὴ τὴ θέση ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνασκαφεῖς ἢ νὰ ἀποτελοῦν μία ἐπανακατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος, ποὺ ἴσως ἐγίνε μετὰ ἀπὸ καταστρεπτικὸ σεισμό. Ἡ κατάρρευση τμήματος τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου πρέπει ἀναπόφευκτα νὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴν καταστροφὴ τῶν στοῶν (ποὺ ἀνάγεται στὸν 3ο αἰ. μ.Χ.), ἐφόσον οἱ δοκοθήκες τῆς στέγης τῶν στοῶν δὲν ἐπαναχρησιμοποιήθηκαν.

δύο δοκοθηκών για τη στήριξη της στέγης της ανατολικής στοάς του Ἀσκληπείου (σχέδ. 17, πίν. 36). Ἡ πρώτη δοκοθήκη βρίσκεται στὴ γωνία ποὺ σχηματίζουν ὁ δυτικὸς ἀναλήμματικὸς τοῖχος τοῦ Ὁδείου μὲ ἐκεῖνον τῆς βόρειας στοάς καὶ ἔχει διαγώνια κατεύθυνση (διχοτόμος) ὡς πρὸς τὸν ἄξονα τῶν δύο κιονοστοιχιῶν τῆς ανατολικῆς στοάς. Ἡ δευτέρα δοκοθήκη βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 2.91 μ. ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα γωνία. Ἡ κατεύθυνσή της εἶναι κάθετη πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος καί, κατὰ συνέπεια, ὡς πρὸς τὸν ἄξονα τῶν δύο κιονοστοιχιῶν τῆς στοάς. Ἡ διαφορετικὴ κατεύθυνση τῶν δύο δοκοθηκῶν δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μία ξυλοδοκὸς τῆς στέγης ἔτεμνε διαγώνια τὰ ἐπιστύλια τῆς στοάς καὶ ἡ ἄλλη, κάθετα. Οἱ διαστάσεις τῶν δοκοθηκῶν εἶναι: πλάτος 0.22 μ., μῆκος 0.24 μ. καὶ ὕψος 0.015 μ. Παρατηροῦμε ὅτι τὸ ὕψος εἶναι πολὺ μικρὸ σὲ σχέση μὲ τὸ πάχος τῆς ξυλοδοκοῦ, ἀλλὰ αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν ξυλοδοκῶν εἰσχωροῦσε στὸν ὑπερκείμενο δόμο καί, κατὰ συνέπεια, ἡ πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ὑποκείμενου δόμου ἐχρησιμοποιεῖτο μόνο γιὰ τὴν ἔδραση. Ἡ θέση τῶν δύο δοκοθηκῶν ἀποτελεῖ σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ ὕψους τῆς ανατολικῆς στοάς καί, ἐπομένως, ὅλων τῶν στοῶν τοῦ Ἀσκληπείου.

Οἱ δοκοθήκες βρίσκονται κατὰ 5.66 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὶς κυκλικὲς βάσεις τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας τῆς ανατολικῆς στοάς καὶ κατὰ 5.80 μ. ἀπὸ τὶς τετράγωνες πλίνθους τῆς ἐξωτερικῆς. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ ὕψη καὶ μετὰ τὴν ταύτιση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς ἀνωδομῆς τῶν στοῶν (γεῖσα, ἐπιστύλια, ἀντιθήματα, κιονόκρανα) (πίν. 77-80), ἐγίνε ἡ γραφικὴ ἀναπαράσταση σὲ τομὴ πρὸς τὰ βόρεια καὶ νότια τῆς ανατολικῆς στοάς σὲ σχέση μὲ τὸ Ὁδεῖο (σχέδ. 73A-B).

Ἡ εἴσοδος τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος ἔχει ἄνοιγμα 2.05 μ. (ἀπόσταση ἀνάμεσα στοὺς δύο ὀρθοστάτες) καὶ καθαρὸ πλάτος 1.51 μ., μετρώντας τὸ διάστημα ἀνάμεσα στὶς ὑποδοχὲς τοῦ ξύλινου περιθυρώματος (πίν. 38α). Τὸ ἐξωτερικὸ δυτικὸ τμῆμα τοῦ κατωφλιοῦ ἔχει πλάτος 0.268 μ. καὶ ἴδιο ὕψος μὲ τὶς βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν, ἀποτελώντας οὐσιαστικὰ προέκτασή τους. Τὸ ἐσωτερικὸ ἀνατολικὸ τμῆμα του, ποὺ βρίσκεται κατὰ 0.031 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, φέρει ἵχνη στήριξης (στροφεῖς) δίφυλλης θύρας καὶ ἐκτεινόταν πρὸς τὸν χῶρο τῆς παρόδου κατὰ 1.28 μ.

β. Βόρειο ἀνάλημα (σχέδ. 61-62, 63B, πίν. 38β-39)

Καὶ αὐτὸ τὸ ἀνάλημα, ὅπως τὸ δυτικόν, χωρίζεται σὲ δύο ζῶνες. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν βάση τῶν ὀρθοστατῶν, ὕψους 0.202 μ., τοὺς ὀρθοστάτες, ὕψους 0.717 μ. καὶ τέλος τὴν στέψη (καταληπτῆρα), ὕψους 0.182 μ.. δηλαδή, ἔχει συνολικὸ ὕψος 1.105 μ. Οἱ ὀρθοστάτες εἶναι τοποθετημένοι κατὰ 0.03 μ. πρὸς μέσα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πάνω ἀκμὴ τῶν βάσεων. Ἡ στέψη ἐξέχει τῶν ὀρθοστατῶν κατὰ 0.02 μ. Ἡ βάση τῶν ὀρθοστατῶν ξεπερνᾷ κατὰ 0.043 μ. σὲ μῆκος τὸ πέρας τοῦ τελευταίου πρὸς τὰ δυτικὰ ὀρθοστάτη. Ἡ διάταξη συνεχίζεται μέχρι τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου στὴν παραλληλόγραμμη προεξοχή μὲ ὀρθοστάτη, τοῦ ὁποῦ τοῦ ὕψους συμπεριλαμβάνει ἐκεῖνο τῆς βάσης τῶν προηγούμενων ὀρθοστατῶν. Αὐτὸς εἰσχωρεῖ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀναλήμματος κατὰ 0.047 μ., σὲ σχέση μὲ τὸν ἀμέσως προηγούμενο. Ἀντίθετα, ἡ στέψη προεκτείνεται μέχρι τὴν προαναφερθεῖσα εἴσοδο, ἀλλὰ παρουσιάζει δύο διαδοχικὲς ἐσοχές: ἡ πρώτη εἰσχωρεῖ κατὰ 0.032 μ. καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸ

νοητό πέρας του αναλήμματος και η δεύτερη, που βρίσκεται σε απόσταση 0.41 μ. από την είσοδο, εισχωρεί κατά 0.023 μ. Σε αυτήν τη ζώνη, και αντίθετα με την αντίστοιχη του δυτικού αναλήμματος, μόνο οι ὀρθοστάτες δεν θα πρέπει να συνδέονται μεταξύ τους με πειόμορφους συνδέσμους, χαρακτηριστικό που δεν μπορούμε όμως να επιβεβαιώσουμε.

Η δεύτερη ζώνη της ανωδομής του αναλήμματος αποτελείται από ἄνισους δόμους (ψευδοϊσόδομο σύστημα), των οποίων η ἑξωτερική ἐπιφάνεια εἶναι κυφωτή. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι τὸ ὕψος τοῦ πρώτου δόμου εἶναι 0.43 μ. ἐνῶ τοῦ δευτέρου 0.28 μ. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι τὸ ὕψος τῶν δόμων μειώνεται σταδιακὰ πρὸς τὰ πάνω. Ἡ κυφωτὴ ὀρατὴ ἐπιφάνεια τῶν λιθοπλίνθων μεταβάλλεται σὲ κατακόρυφη ἐπίπεδη ἀπὸ τὸ νοητὸ δυτικὸ πέρας τοῦ αναλήμματος τοῦ Ὁδείου ἕως τὴν εἴσοδο τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς. Ἄν στὸ σχέδιο τῆς ἀναπαράστασης τῆς κάτοψης τοῦ Ὁδείου προεκτείνουμε πρὸς τὰ βόρεια τὴν ὀρατὴ παρειὰ τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου, θὰ παρατηρήσουμε ὅτι αὐτὴ θὰ τμήσει τὸ βόρειο ἀνάλημμα σὲ ἐκείνη τὴν κατακόρυφη εὐθεία ὅπου σταματᾷ ἡ κυφωτὴ διαμόρφωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τῶν λιθοπλίνθων τοῦ καὶ ἀρχίζει ἡ ἐπίπεδη. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ τὸ οἱ λιθόπλινθοι τοῦ βόρειου ἀναλήμματος μὲ τὶς κυφωτὲς ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες δὲν ἔφθαναν ἕως τὸ δυτικὸ τοῦ πέρας. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος παριστάνει γραφικὰ, καὶ ὄχι ὑλικά, τὸ μέγιστο πλάτος τοῦ Ὁδείου (ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου ἕως καὶ ἐκείνη τοῦ δυτικοῦ).

Ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα σώζονται συνολικὰ ἐννέα δόμοι, ἐνῶ ἀρχικὰ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχαν δώδεκα. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγουμε μὲ βάση τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις: γνωρίζουμε σὲ ποῖο ὕψος βρισκόταν τὸ ἀνώτερο διάζωμα τοῦ κοίλου χώρου τῶν θεατῶν ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ὀρχήστρας, ἐφ' ὅσον θεωροῦμε βέβαιη τὴν ὑπαρξὴ δώδεκα σειρῶν ἐδωλίων καὶ στὸ βόρειο τμήμα τοῦ κοίλου. Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ ποὺ προκύπτει ἀνάμεσα στὸ ἐπίπεδο τοῦ δευτέρου διαζώματος καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς πάνω ἐπιφάνειας τοῦ ἀνωτέρου σωζόμενου δόμου τοῦ ἀναλήμματος εἶναι 0.774 μ. Ἐπομένως, τὸ συγκεκριμένο ὕψος μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ μὲ τρεῖς δόμους.

Ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀνωτέρου διαζώματος ἔπρεπε νὰ ἀλλάξει τὸ σύστημα δόμησης τοῦ ἀναλήμματος καὶ ἀπὸ ψευδοϊσόδομο κυφωτὸ νὰ συνεχίζεται μὲ βάση ὀρθοστατῶν, πάνω στὴν ὁποία ἦταν τοποθετημένοι ὀρθοστάτες σὲ διπλὴ σειρά, στεφόμενοι ἀπὸ στέψη. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ θυμίσουμε ὅτι τὸ Ὁδεῖο δὲν ἦταν ἓνα στεγασμένο οἰκοδόμημα καί, κατὰ συνέπεια, ἡ μορφή τῆς ἀπόληξης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ βόρειου ἀναλήμματος, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων δύο, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἦταν διαφορετικὰ ἀπὸ ὅ,τι τὴν περιγράψαμε παραπάνω διαμορφωμένη. Μὲ βάση τὰ παραπάνω μέχρι τώρα γνωστὰ στοιχεῖα ποὺ προαναφέραμε ἔγινε προσπάθεια ἀναπαράστασης τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου (σχέδ. 74).

β1. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων κυφωτῶν λιθοπλίνθων στὸ δυτικὸ πέρας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος

Πρὶν ἀπὸ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς πολυάριθμα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἦταν διασκορπισμένα μπροστὰ ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ Ὁδείου (σχέδ. 62), τὰ ὁποῖα στὴ συνέ-

χεια για να καταστεί δυνατή τόσο η ανασκαφή στο χώρο, όσο και η μελέτη των ίδιων των μελών, μεταφέρθηκαν στα ανατολικά του Ωδείου. Πριν από τη μεταφορά τους αριθμήθηκαν πρόχειρα, ώστε να είναι γνωστή η θέση στην οποία βρέθηκαν και στη συνέχεια εντάχθηκαν στη γενική αρίθμηση των αρχιτεκτονικών μελών. Επίσης κατά τη διάρκεια της ανασκαφής κατά μήκος του βόρειου αναλήμματος, ήλθαν στο φως και άλλα μέλη, τα οποία μετά την αρίθμυσή τους και την επί τόπου φωτογράφησή τους, μεταφέρθηκαν επίσης στον ίδιο χώρο με τα προαναφερθέντα, με σκοπό τη μελέτη τους και την ενδεχόμενη συναρμογή τους. Μπορέσαμε να συσχετίσουμε πολλά από αυτά τα κομμάτια και τελικά να ανασυνθέσουμε ολόκληρες λιθοπλίνθους, οι οποίες είχαν θραυστεί σε δύο ή περισσότερα τμήματα (βλ. πίνακα συναρμογών). Στη συνέχεια, ύστερα από σειρά παρατηρήσεων, έγινε δυνατή η εύρεση της αρχικής θέσης ορισμένων λιθοπλίνθων. Οι λιθόπλινθοι αυτές απεικονίζονται στο σχέδιο 67 με τους αριθμούς: 1112 (τρίτος δόμος), 1068+1069 (τέταρτος δόμος), 1284 και 1077 (πέμπτος δόμος), 1084 (έκτος δόμος), 1285 και 1098 (έβδομος δόμος), 1076, 965+967 (ογδοός δόμος), 1267, 1183 και 1262 (έννατος δόμος), 719, 684+1089, 1264+ 1265 (δέκατος δόμος), 1271, 981+707+705+702+701, 1062, 1081, 1273+1274 (ένδέκατος δόμος). Στην προέκταση πρὸς τὰ δυτικά του βόρειου αναλήμματος, δηλαδή του τοίχου της εισόδου της επικαμποῦς κλίμακας, ανήκουν τὰ μέλη 1286, 1113 και 1287.

Επιβάλλεται στο σημείο αυτό να μελετήσουμε αναλυτικά και χωριστά κάθε δόμο του αναλήμματος. Από τον τρίτο κατά σειρά δόμο λείπει η γωνιακή λιθόπλινθος, ή οποία θα πρέπει να είχε δύο πλευρές καλά λειασμένες, παραλληλόγραμμη μορφή και ὕψος ἴδιο με ἐκεῖνο τοῦ δόμου. Τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι ἡ λιθόπλινθος με αὔξ. ἀρ. 1112 (σχέδ. 33α, πίν. 40), ή οποία σώζεται σε ὅλο τὸ μήκος της. Ἐχει διαστάσεις 0.84×0.36 μ. καὶ ὕψος 0.39 μ. Ἡ ὁρατὴ πρόσθια πλευρὰ της εἶναι διαμορφωμένη σε δύο ἐπίπεδα. Αὐτὸ ποὺ καταλήγει στὴν εἴσοδο τῆς επικαμποῦς κλίμακας βρίσκεται κατὰ 0.001 μ. βαθύτερα σε σχέση με τὸ ἄλλο. Ἡ μικρὴ κατακόρυφη ἐσοχὴ χρησίμευε γιὰ τὴν καλύτερη ἐπαφὴ τῆς ἀνατολικῆς παραστάδας τοῦ προστώου. Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τὸ συναντᾶμε καὶ στὶς ὑποκείμενες λιθοπλίνθους. Μὲ βάση τὶς συγκεκριμένες διαστάσεις καὶ τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα ποὺ προαναφέρθηκαν, εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ μέρος 1112 ἀνήκει στὴν πρώτη θέση τοῦ τρίτου δόμου. Μία ἄλλη παρατήρηση ποὺ μπορούμε νὰ κάνουμε εἶναι ὅτι στὴν πρόσθια πλευρὰ τοῦ μέλους 1112 δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπαφῆς ἢ σύνδεσης με τὴ στέψη τοῦ προστώου, γεγονὸς ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στοῦ συμπεράσμα ὅτι αὐτὴ βρισκόταν τοποθετημένη σε ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς λιθοπλίνθου 1112.

Στὸν τέταρτο δόμο τὸ κενὸ ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ὑποκείμενου δόμου. Πιὸ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν δόμο αὐτὸ ἀπουσιάζουν ἡ πρώτη γωνιακὴ λιθόπλινθος καὶ ἡ τελευταία κυφωτὴ πρὸς τὰ δυτικά, ή οποία θα πρέπει νὰ ἔφερε στὸ πρόσθιο δυτικὸ πέρασ της κατακόρυφη ταινία. Παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴ γωνιακὴ λιθόπλινθο, ἀλλὰ μόνο τὴν ἀμέσως ἐπόμενη κυφωτὴ. Αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια: τὸ πρῶτο, με αὔξ. ἀρ. 1068 (σχέδ. 33β, πίν. 40), ποὺ φέρει κατακόρυφη ταινία, καὶ ἔχει διαστάσεις 0.485×0.35 μ., καὶ τὸ δεύτερο, με αὔξ. ἀρ. 1069, (σχέδ. 34α, πίν. 40), διαστάσεων 0.475×0.44 μ. Τὸ ὕψος καὶ τῶν δύο κομματιῶν,

0.23 μ., συμπίπτει με εκείνο του δόμου. Θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε ιδιαίτερα ὅτι ἡ ἐνιαια πὰ κυφωτὴ λιθόπλινθος 1068+1069 ἔχει κοπεῖ σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε ἡ διαδρομὴ τῆς ἐπιφάνειας θραύσης τῆς βρίσκεται στὴν ἴδια κατακόρυφο τόσο μὲ τὸν ἄρμὸ ὥσεως τῶν δύο ὑποκείμενων λιθοπλίνθων, ὅσο καὶ μὲ ἐκεῖνο τῶν ὑπερκειμένων. Ὅταν ἡ γωνιακὴ ὑπερκείμενη λιθόπλινθος ἀπομακρύνθηκε τότε τὸ κομμάτι 1068 βρέθηκε ἐκτεθειμένο μέχρι τὸν ἄρμὸ ὥσεως τοῦ 1077. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐγινε ἡ θραύση τῆς ἀρχικῆς λιθοπλίνθου 1068+1069.

Ἀπὸ τὸν πέμπτο δόμο ἀπουσιάζουν οἱ τρεῖς τελευταῖες πρὸς τὰ δυτικὰ λιθόπλινθοι: ἡ γωνιακὴ, ἡ κυφωτὴ μὲ τὴν κατακόρυφη ταινία καὶ ἡ ἀμέσως προηγούμενη. Ἐντοπίστηκαν δύο κυφωτὲς λιθόπλινθοι ποὺ ἀνήκουν στὸν δόμο αὐτό: ἡ 1284 καὶ ἡ 1077. Ἡ 1284 (σχέδ. 34β, πίν. 41) βρέθηκε στὰ νότια τοῦ μεγάλου δωρικοῦ ναοῦ, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἀποτελεῖ τὸ πάνω μόνον τμήμα τῆς ἀρχικῆς λιθοπλίνθου. διατηρεῖ μέρος ἀπὸ τὴν πρόσθια κυφωτὴ πλευρὰ τῆς. Ἐχει συνολικὸ σωζόμενο μῆκος 0.79 μ. καὶ ὕψος 0.21 μ. Ἄν στὸ σωζόμενο ὕψος τῆς προσθέσουμε ἐκεῖνο τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τῆς λιθοπλίνθου, τὸ ὁποῖο ἔχει σήμερα ἀποκολληθεῖ, τότε θὰ ἔχουμε συνολικὸ ὕψος 0.36 μ. περίπου. Μὲ βάση αὐτὸ τὸ δεδομένο πιστεύουμε ὅτι ἡ 1284 ἀνήκει στὸν πέμπτο δόμο καί, συγκεκριμένα, στὴν τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ θέση τῶν κυφωτῶν λιθοπλίνθων.

Στὴν ἀμέσως προηγούμενη θέση ἀνήκει ἡ λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1077 (σχέδ. 34γ, πίν. 41), διαστάσεων 0.99×1.02 μ. καὶ ὕψους 0.36 μ. Δεδομένου τοῦ ὕψους τῆς ἡ συσχέτιση τῆς 1077 μὲ τὴν τρίτη ἀπὸ τὰ δυτικὰ θέση εἶναι βέβαιη. Ἡ λιθόπλινθος διατηρεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς καὶ σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση.

Στὸν ἕκτο δόμο, ὕψους 0.25 μ., λείπουν οἱ δύο τελευταῖοι πρὸς τὰ δυτικὰ λιθόπλινθοι, καθὼς καὶ τμήμα τῆς τελευταίας σωζόμενης πρὸς αὐτὴν τὴν πλευρὰ. Μπορέσαμε νὰ συσχετίσουμε μόνον ἓνα τμήμα λιθοπλίνθου, ποὺ ἀνήκει σὲ αὐτὸν τὸν δόμο: ἔχει αὔξ. ἀρ. 1084 (σχέδ. 34δ, πίν. 41). Βρέθηκε μπροστὰ ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ Ὁδείου καὶ ἔχει διαστάσεις 0.375×0.415 μ. καὶ ὕψος 0.245 μ. Τὸ μέλος 1084 θὰ πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ θέση τῶν κυφωτῶν λιθοπλίνθων, ἐπειδὴ ἀφενὸς τὸ ὕψος του ταυτίζεται μὲ ἐκεῖνο τοῦ δόμου καὶ ἀφετέρου φέρει στὴν πρόσθια πλευρὰ του τὴ χαρακτηριστικὴ κατακόρυφη ταινία.

Οἱ τρεῖς τελευταῖες πρὸς τὰ δυτικὰ λιθόπλινθοι ἀπουσιάζουν καὶ ἀπὸ τὸν ἑβδομο δόμο: ἡ λιθόπλινθος ποὺ ἐδραζόταν ἐν μέρει στὸ ἀνάλημμα τοῦ Ὁδείου καὶ ἐν μέρει στὸν τοῖχο τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας, ἡ κυφωτὴ λιθόπλινθος μὲ τὴν κατακόρυφη ταινία καὶ ἡ ἀμέσως προηγούμενη τῆς. Μὲ τὶς θέσεις αὐτὲς ἔχουν συσχετισεῖ δύο λιθόπλινθοι: ἡ 1285 (σχέδ. 35α, πίν. 42) καὶ ἡ 1098 (σχέδ. 35β, πίν. 42). Ἡ πρώτη βρέθηκε ἐναποθετημένη, πιθανότατα ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο, στὸ βόρειο πέρασ τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς καὶ ἔχει διαστάσεις 0.515×0.71 μ. καὶ ὕψος 0.35 μ. Δεδομένου τοῦ ὕψους τῆς καθὼς καὶ τῆς παρουσίας τῆς κατακόρυφης ταινίας στὴν πρόσθια πλευρὰ τῆς, εἶναι βέβαιο ὅτι ἀνήκει στὸν ἑβδομο δόμο καὶ συγκεκριμένα στὴν τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ θέση τῶν κυφωτῶν λιθοπλίνθων. Ἡ πρόσθια κυφωτὴ ἐπιφάνεια διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση. Ἡ δευτέρη λιθόπλινθος 1098, δὲν διατηρεῖ κανένα ἀπὸ τὰ δύο πλάγια πέρατά τῆς καὶ γι' αὐτὸ δὲν γνωρίζουμε τὸ ἀρχικὸ συνολικὸ μῆκος τῆς. Παρόλα αὐτά, δεδομένου τοῦ ὕψους τῆς καὶ τῆς θέσης στὴν ὁποία βρέθη-

κε –μπροστά από τη ΒΔ γωνία του Ὁδείου–, πιστεύουμε ότι σχετίζεται με την άμέσως προηγούμενη θέση της 1285.

Στὸν ὄγδοο δόμο δὲν σώζεται καμία λιθόπλινθος στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. Μόνο ἓνα μέλος, με αὖξ. ἀρ. 1076 (σχέδ. 35γ, πίν. 42), μπορέσαμε νὰ συσχετίσουμε με τὸν δόμο αὐτόν, καὶ συγκεκριμένα με τὴν τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ θέση τῆς κυφωτῆς λιθοπλίνθου. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 1.14×1.22 μ. καὶ τὸ ὕψος τους 0.23 μ.· εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα διατηρημένα διάσπαρτα μέλη καὶ παρουσιάζει τὸ ἐξῆς ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: ἀποτελεῖ τὴ μόνη λεπτὴ κυφωτὴ λιθόπλινθο, ποὺ εἶναι συμφυῆς με τὴν ἀμέσως ἐπόμενη, κάτι ποὺ παρατηρεῖται ἀποκλειστικὰ στὶς λιθοπλίνθους ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ δόμους με μεγάλο ὕψος. Ἡ πίσω πλευρὰ τῆς εἶναι καλὰ δουλεμένη, διότι ἀποτελοῦσε τμήμα τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς ἐπικαμμοῦς κλίμακας.

Ἀπὸ τὸν ἑνατο δόμο δὲν σώζεται ἐπίσης καμία λιθόπλινθος στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. Τρία συνολικὰ διάσπαρτα μέλη σχετίζονται με αὐτὸν τὸν δόμο. Τὸ πρῶτο ἔχει αὖξ. ἀρ. 1267 (σχέδ. 35δ, πίν. 43), βρέθηκε στὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ χώρου τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ καὶ ἔχει διαστάσεις 0.475×0.73 μ. καὶ ὕψος 0.285 μ. Ἡ πρόσθια κυφωτὴ ἐπιφάνειά του ἔχει ἀποκοπεῖ, ἐνῶ ἡ πίσω εἶναι καλὰ δουλεμένη, διότι ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς ἐπικαμμοῦς κλίμακας. Λόγω τοῦ ὕψους τῆς λιθοπλίνθου καὶ τῆς παρουσίας τῆς κατακόρυφης ταινίας στὴν πρόσθια πλευρὰ τῆς, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θέση τῆς ἦταν ἡ τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ τῶν κυφωτῶν λιθοπλίνθων τοῦ ἑνατου δόμου. Με τὴν ἀμέσως προηγούμενη θέση σχετίζεται ἡ λιθόπλινθος με αὖξ. ἀρ. 1183 (σχέδ. 36α, πίν. 43), ἡ ὁποία βρέθηκε μπροστὰ ἀπὸ τὸ βόρειο ἀνάλημμα καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ. Ἡ πρόσθια πλευρὰ τῆς διατηρεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς, σὲ ἀντίθεση με τὸ πίσω τμήμα τῆς, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποκοπεῖ. Οἱ διαστάσεις τῆς εἶναι 0.91×0.675 μ. καὶ τὸ ὕψος τῆς 0.29 μ. Τὸ συγκεκριμένο ὕψος καὶ μῆκος τῆς λιθοπλίνθου ἐπιβεβαιώνουν τὴν προτεινόμενη θέση. Τὸ τρίτο μέλος ποὺ σχετίζεται με τὸν ἑνατο δόμο εἶναι τὸ 1262 (σχέδ. 36β, πίν. 43). Βρέθηκε ἐναποθετημένο πάνω στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ οἴκου Η, πιθανότατα ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀνασκαφέα τοῦ ἱεροῦ, τὸν Ὁρλάνδο, καὶ ἔχει διαστάσεις 1.03×0.565 μ. καὶ ὕψος 0.29 μ. Δὲν διατηρεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος του, καθὼς τὸ ἓνα πλάγιο πέρασ του ἔχει ἀποκοπεῖ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα τόσο μεγάλων διαστάσεων καὶ βάρους μέλος δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς πτώσης του πάνω ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα, σὲ συνδυασμὸ με τὸ συγκεκριμένο ὕψος του, μᾶς ὁδήγησαν νὰ τὸ τοποθετήσουμε στὴν προτεινόμενη θέση.

Με τὸν δέκατο δόμο, ὕψους 0.22-0.23 μ., σχετίζεται μόνο μία λιθόπλινθος, με αὖξ. ἀρ. 719 (σχέδ. 36γ, πίν. 43). Βρέθηκε μπροστὰ ἀπὸ τὸ βόρειο ἀνάλημμα καὶ ἔχει διαστάσεις 0.85×0.71 μ. καὶ ὕψος 0.22 μ.· δὲν διατηρεῖται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς. Ἡ σωζόμενη πίσω λειασμένη ἐπιφάνειά τῆς θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς ἐπικαμμοῦς κλίμακας. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο, σὲ συνάρτηση με τὸ ὕψος καὶ τὴ θέση εὕρεσής τῆς, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀρχικὴ τῆς θέσης ἦταν ἐκείνη τῆς τελευταίας πρὸς τὰ δυτικὰ κυφωτῆς λιθοπλίνθου.

Με τὸν ἐνδέκατο δόμο, ὕψους 0.27 μ. περίπου, σχετίζεται ἡ λιθόπλινθος με αὖξ. ἀρ. 1271 (σχέδ. 36δ, πίν. 44), ἡ ὁποία βρίσκεται σήμερὰ ἐναποθετημένη στὸ ἀνατολικὸ πέρασ τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ. Διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση καὶ

ἔχει διαστάσεις 0.775×0.705 μ. καὶ ὕψος 0.265 μ. Ἡ πίσω πλευρά της εἶναι καλὰ λειασμένη, διότι ἀποτελοῦσε καὶ αὐτὴ τμῆμα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. Λόγω τῆς παρουσίας στὴν πρόσθια ὄψη τῆς τῆς κατακόρυφης ταινίας καὶ λόγω τοῦ ὕψους τῆς, πιστεύουμε ὅτι ἀνήκει στὴν τελευταία πρὸς τὰ δυτικὰ θέση τῶν κυφωτῶν λιθοπλίνθων. Στὴν ἀμέσως προηγούμενη θέση ἦταν τοποθετημένη ἡ λιθοπλίνθος ποὺ σήμερα εἶναι θραυσμένη σὲ πέντε τουλάχιστον μικροῦ μεγέθους κομμάτια, τὰ ὁποῖα διαπιστώσαμε ὅτι συναρμόζουν. Τὰ κομμάτια αὐτὰ εἶναι: τὸ 981 (σχέδ. 37α, πίν. 44), διαστάσεων 0.43×0.315 μ. καὶ ὕψους 0.265 μ., τὸ 707 (σχέδ. 37β, πίν. 44), διαστάσεων 0.13×0.215 μ. καὶ ὕψους 0.255 μ. καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ πρόσθιο τμῆμα τῆς λιθοπλίνθου, τὸ 705 (σχέδ. 37γ, πίν. 45), διαστάσεων 0.18×0.165 μ. καὶ ὕψους 0.13 μ., ποὺ ἀποτελεῖ ἐπίσης πρόσθιο τμῆμα, τὸ 701 (σχέδ. 37δ, πίν. 45), διαστάσεων 0.135×0.145 μ. καὶ ὕψους 0.14 μ., ποὺ εἶναι τμῆμα τῆς πάνω ἐπιφάνειας καὶ τέλος, τὸ 702 (σχέδ. 37ε, πίν. 45), διαστάσεων 0.34×0.195 μ. καὶ ὕψους 0.26 μ. Τὰ τελευταῖα τέσσερα κομμάτια βρέθηκαν ἐντοιχισμένα στὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου, μπροστὰ ἀπὸ τὸ βόρειο ἀνάλημμα τοῦ Ὁδείου. Χρησιμοποιώντας καὶ πάλι ὡς κριτήρια τὸ συνολικὸ μῆκος καὶ ὕψος τῆς λιθοπλίνθου, ὀδηγούμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνήκει στὴν προηγούμενη θέση τῆς 1271.

γ. Ἀνατολικὸς τοῖχος - ἀνάλημμα (σχέδ. 61-62, 63Α, πίν. 46-48α)

Εἶναι χωρισμένος σὲ δύο μέρη, αὐτὸ ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ διαζώματος καὶ φθάνει ἕως καὶ τῇ ΝΑ γωνία τοῦ Ὁδείου καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἴδια εἴσοδο ἕως τῇ ΒΑ γωνία· τὸ πρῶτο ἔχει καθαρὰ χαρακτήρα τοίχου, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀναλήμματος. Ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὸ νότιο τμῆμα τοῦ τοίχου ἀπλὰ ὀριοθετεῖ τὸ κτίριο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ βόρειο ποὺ ἀντιστηρίζει ταυτόχρονα τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ τεχνητοῦ πρανοῦς τοῦ ἀντίστοιχου τμήματος τοῦ κοίλου.

Τὸ τμῆμα τοῦ τοίχου ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς ἀνάλημμα ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἴδια μορφή μὲ τὸ βόρειο ἀνάλημμα, δηλαδὴ χρησιμοποιήθηκε τὸ ψευδοϊσόδομο κυφωτὸ σύστημα δόμησης. Τὸ ἀνάλημμα αὐτὸ κτίστηκε σὲ ὀριζόντιο ἐπίπεδο, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἄλλο τμῆμα τοῦ τοίχου ποὺ ἐδράζεται σὲ ἐπικλινές. Ὅπως στὸ βόρειο ἔτσι καὶ στὸ ἀνατολικὸ σώζονται ὅλοι οἱ ὀρθοστάτες στὴν ἀρχικὴ τους θέση, καθὼς καὶ τμήματα ἐννέα συνολικὰ δόμων. Ἡ κάτω ζώνη τοῦ ἀναλήμματος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑνδεκα ὀρθοστάτες, τῶν ὁποίων ἡ συνέχεια διακόπτεται ἀπὸ τέσσερις διατόνους, ἄνισου μεταξὺ τους πλάτους. Ὁ πρῶτος, ἀπὸ τὰ βόρεια, ἔχει πλάτος 0.29 μ., ὁ δεύτερος 0.255 μ., ὁ τρίτος 0.23 μ., καὶ ὁ τέταρτος 0.255 μ. Καὶ τὰ τρία στοιχεῖα τῆς κάτω ζώνης, οἱ βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν, οἱ ὀρθοστάτες καὶ τέλος οἱ στέψεις (καταληπτήρες), ἐκτείνονται σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ ἀναλήμματος, ἀπὸ τὸ βόρειο πέρασ τοῦ ἕως τὴν ἀντίστοιχη παρειὰ τοῦ περιθυρώματος τῆς εἰσόδου τοῦ διαζώματος. Ἀντίθετα, ἡ ἀνώτερη ζώνη τοῦ ἀναλήμματος μὲ τίς κυφωτὲς λιθοπλίνθους, σταματοῦσε σὲ ἀπόσταση 1.62 μ. ἀπὸ τὸ προαναφερθὲν περιθύρωμα. Τὸ τμῆμα ποὺ μεσολαβοῦσε ἕως τοὺς δόμους τοῦ ἀναλήμματος καταλάμβαναν ὀρθοστάτες οἱ ὁποῖοι ἐδράζονταν διαδοχικὰ σὲ στρώ-

σεις διατόνων. Αυτόνοητο είναι ότι η μορφή της νότιας ανιούσας απόληξης της ανωδομής του αναλήμματος, δηλαδή εκείνης που βρίσκεται προς την πλευρά των προαναφερθέντων ὀρθοστατών, θα πρέπει να ήταν ανάλογη με εκείνη του δυτικού πέρατος του βόρειου αναλήμματος.

Ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ τοίχου σώζεται μόνο ἡ κάτω ζώνη, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ βάσεις ὀρθοστατῶν, ὀρθοστάτες, ποὺ διακόπονται ἀπὸ διατόνους, καὶ τὴ στέψη τους. Ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ νότια ὀρθοστάτης καλύπτεται ἐν μέρει ἀπὸ τὴ βάση τοῦ βόρειου πεσσοῦ τοῦ Προπύλου. Ἡ βαθμιδωτὴ διάταξη τῆς ζώνης αὐτῆς, ποὺ ὀφείλεται στὸ ἐπικλινὲς τοῦ ἐδάφους, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπῆρχε στὰ ἀνατολικά τοῦ Ὁδείου δρόμος, διαμορφωμένος μὲ βαθμίδες. Δὲν σώζεται κανένα τμήμα τῆς ἀνώτερης ζώνης τοῦ τοίχου, ἀλλὰ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὴ ἀπετελεῖτο ἀπὸ δόμους λιθοπλίνθων, μὲ ἀδρὰ δουλεμένες ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες, ὅπως τὸ δυτικὸ ἀνάλημμα (σχέδ. 75).

δ. Ἐρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων μελῶν στὸ κεντρικὸ καὶ τὸ νότιο τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου (σχέδ. 66)

Μὲ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἔχουν συσχετισεῖ τρία μόνο μέλη ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν διασπάρτων. Τὸ πρῶτο εἶναι ἓνας ὀρθοστάτης μὲ αὔξ. ἀρ. 1307 (σχέδ. 38, πίν. 48β), ὁ ὁποῖος βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ Ὁδεῖο, καὶ συγκεκριμένα στὰ ἀνατολικά, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ διαζώματος. Διατηρεῖται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση καὶ σὲ μία ἀπὸ τὶς δύο στενὲς πλευρικὲς ὄψεις του φέρει μασχαλιαία ἐγκοπή. Οἱ διαστάσεις του εἶναι $1.29 \times 0.685 \times 0.255$ μ. Αὐτὸς ὁ ὀρθοστάτης προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, τὸ τμήμα ἐκεῖνο ποὺ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὶς δύο εἰσόδους (τοῦ διαζώματος καὶ τῆς παρόδου).

Τὸ δεύτερο μέλος, μὲ αὔξ. ἀρ. 1309 (σχέδ. 39, πίν. 49) εἶναι στέψη ὀρθοστατῶν, ἡ ὁποία σώζεται σὲ ὅλο τὸ μήκος τῆς (1.465 μ.) καὶ ἀνήκει στὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τοίχου καί, πὸ συγκεκριμένα, στὸ ἴδιο τμήμα μὲ τὸ προαναφερθὲν μέλος (1307). Ἦταν ἀνάποδα ἐναποθετημένη πάνω στὸν τοῖχο καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης, προφανῶς ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο.

Τὸ τρίτο μέλος, μὲ αὔξ. ἀρ. 1308 (σχέδ. 40α, πίν. 49β), ἀποτελεῖ τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀνατολικῆς πλακόστρωτης αἴθουσας τοῦ Προπύλου. Οἱ διαστάσεις του εἶναι $0.555 \times 0.485 \times 0.215$ μ. Τὸ μέλος αὐτὸ συναρμόζει μὲ μεγάλο τμήμα στέψης, τὸ ὁποῖο βρίσκεται κατὰ χώραν πάνω στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ συγκεκριμένα στὸ τμήμα ἐκεῖνο ποὺ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἀνατολικῆς παρόδου καὶ ἐκεῖνη τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

ε. Νότιος τοῖχος (σχέδ. 61-62, 64B, πίν. 1α, 9-10)

Ὁ νότιος τοῖχος, πάχους 1.09 μ. καὶ συνολικοῦ μήκους 21.40 μ., ἀποτελεῖ τὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ Ὁδεῖο καὶ τὸ μνημειῶδες ἀνατολικὸ Πρόπυλο τοῦ ἱεροῦ. Πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ὁδείου εἶναι κτισμένος μὲ ἀδρὰ δουλεμένες λιθόπλιν-

θους από ασβεστόλιθο, οί όποιες καλύπτονταν με επίχρισμα, όπως και στο δυτικό ανάλημμα. Πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Προπύλου, τὸ κάτω τμήμα τοῦ τοίχου ἀρχίζει με βάση ὀρθοστατῶν, ἡ ὁποία ἐδράζεται σὲ εὐθυντηρία ἀπὸ ασβεστόλιθο, καὶ συνεχίζεται με ὀρθοστάτες καὶ στέψη.

Ἡ εὐθυντηρία βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο με τὶς πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ Προπύλου καὶ ἐφάπτεται με αὐτές. Οἱ ὀρθοστάτες ἦταν συνδεδεμένοι μεταξύ τους με πειόμορφους συνδέσμους, ὅπως ἦταν ἄλλωστε καὶ ἐκεῖνοι τῶν ἄλλων τοίχων τοῦ Ὁδεῖου. Ἀντίθετα οἱ στέψεις δὲν ἦταν συνδεδεμένες μεταξύ τους, ἀλλὰ οὔτε καὶ με τοὺς ὑποκείμενους ὀρθοστάτες. Οἱ πίσω πλευρὲς τῶν τελευταίων εἶναι πολὺ ἀδρὰ δουλεμένες καὶ δὲν ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ με τὶς λιθοπλίνθους τῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου πρὸς τὸ Ὁδεῖο. Ἡ καθ' ὕψος ἀνάπτυξη τοῦ τοίχου ἀπετελεῖτο ἀπὸ λιθοπλίνθους, ἀνάλογης μορφῆς με ἐκεῖνες τῆς πλευρᾶς πρὸς τὸ Ὁδεῖο.

Γιὰ τὴν κατασκευή τοῦ τοίχου πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ὁδεῖου ἔχει κοπεῖ ὁ φυσικὸς βράχος πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ ὅ,τι πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Προπύλου, διότι τὸ δάπεδο τοῦ τελευταίου (τὸ ἀνατολικὸ τμήμα με τὴν πλακόστρωση) βρίσκεται σὲ ἐπίπεδο κατὰ 1.549 μ. ψηλότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. Στὴν ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ τοίχου δὲν παρατηρεῖται (ὅπως ἤδη ἔχει ἀναφερθεῖ) κανένα ἵχνος στήριξης ξύλινης ὀροφῆς τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. Οἱ δοκοθήκες θὰ πρέπει νὰ ἦταν λαξευμένες σὲ ἀνώτερους δόμους, οἱ ὁποῖοι δὲν σώζονται σήμερα.

5. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΕΓΑΣΗΣ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ

Ἐχουμε ἤδη ἀναφέρει ὅτι ἀρχικὰ θεωρούσαμε ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονὸς τὴν ὑπαρξὴ στέγης στὸ Ὁδεῖο τῆς ἀρχαίας Μεσοήνης. Ἄλλωστε καὶ ἄλλοι μελετητές, ὅπως οἱ Meinel⁶¹ καὶ Gneisz⁶², εἶχαν τονίσει τὴν ἀπουσία ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα τοῦ περιφερειακοῦ καναλιοῦ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν νερῶν τῆς βροχῆς ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ του, στοιχεῖο ἀπαραίτητο σὲ ἓνα ἀνοιχτὸ θεατρικὸ οἰκοδόμημα. Με βάση αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ ἐγινε προσπάθεια κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μελέτης τοῦ κτιρίου, νὰ ἐντοπιστοῦν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη στέγη του (βόρειο καὶ νότιο αἶτωμα). Παρόλο ποὺ κατὰ τὸ τελευταῖο χρονικὸ διάστημα ἐγιναν ἐκτεταμένες ἀνασκαφικὲς ἐρευνες ἔξω ἀπὸ τὸν χώρο τοῦ Ὁδεῖου, κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς του, δὲν προέκυψε κανένα νέο ἀρχιτεκτονικὸ μέρος, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε με βεβαιότητα νὰ ἀποδοθεῖ στὴ στέγη. Ἐρευνήσαμε ὅχι μόνο τὰ διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Ὁδεῖου, ἀλλὰ καὶ τὶς τοιχοποιίες τῶν μεταγενέστερων κτισμάτων, ποὺ οἰκοδομήθηκαν στὸν χώρο γύρω ἀπὸ αὐτό, με τὸ σκεπτικὸ ὅτι μέλη τῆς στέγης, ἢ θραύσματά τους, εἶχαν ἴσως χρησιμοποιηθεῖ ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικό. Ἡ πλήρης ἀπουσία τέτοιων μελῶν μᾶς δημιούργησε πολλοὺς προβληματισμοὺς καὶ ἀρχίσαμε νὰ ἐρευνοῦμε τὸ ἐνδεχόμενο τὸ οἰκοδόμημα νὰ μὴν ἦταν στεγασμένο.

61. MEINEL, *Das Odeion*, 176.

62. GNEISZ, *Rathaus*, 129.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε όρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ώδείου, που καθόρισαν τη διαμόρφωση της άποψής μας, ότι δηλαδή το κτίριο δεν πρέπει να έφερε στέγη:

- α. το μεγάλο άνοιγμα του έσωτερικού χώρου του Ώδείου (19.20 μ.),
- β. ή απουσία των απόλυτα αναγκαίων ενδιάμεσων στηριγμάτων, του ξύλινου φορέα της στέγης.
- γ. το μικρό σχετικά πάχος των δύο αναλημμάτων (ανατολικού και δυτικού), και
- δ. ή απουσία αντηρίδων κατά μήκος της έξωτερικής παρειάς των δύο προαναφερθέντων αναλημματικών τοίχων οι οποίες, κατά την άποψή μας, θα ήταν απαραίτητες για στατικούς λόγους.

Έπομένως, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις θα μπορούσαμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι το Ώδειο δεν ήταν, όπως αρχικά είχε υποθεθεί, στεγασμένο, αλλά ανοιχτό οικόδομημα, του οποίου ή ανωδομή των τοίχων κατέληγε σε ενιαία στέψη, τοποθετημένη όχι πολύ ψηλότερα από το δάπεδο του ανώτερου διαζώματος. Αν όμως, θεωρήσουμε όρθη αυτή την άποψη, τότε θα πρέπει να δικαιολογήσουμε την απουσία από την όρχήστρα συστήματος απομάκρυνσης των νερών της βροχής. Γι' αυτόν τον λόγο ή έρευνα στράφηκε σε άλλες πιθανές λύσεις. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Όρλάνδου βρέθηκε πήλινος άγωγός σχεδόν σε έπαφή με την έσωτερική παρεία της θεμελίωσης των πλίνθων της έσωτερικής κιονοστοιχίας της ανατολικής στοάς του ιεροῦ⁶³. Ο άγωγός αυτός είναι παράλληλος με τον δυτικό αναλημματικό τοίχο του Ώδείου και το βόρειο πέρας του παραμένει μέχρι σήμερα άγνωστο. Υποθέτουμε ότι ο κεντρικός αυτός άγωγός έξυπηρετούσε αποκλειστικά το Ώδειο, πιθανόν σε συνδυασμό με ανά διαστήματα τοποθετημένους κάθετους δευτερεύοντες άγωγούς, οι οποίοι θα κατέληγαν στο έσωτερικό του κτιρίου. Η παραπάνω υπόθεση είναι, κατά την άποψή μας, ή μόνη δυνατή, δεδομένου ότι ο κεντρικός άγωγός δεν χρησίμευε στην απόμακρυνση των νερών από το έσωτερικό του οίκου Η, ο οποίος έξυπηρετούνταν αυτόνομα από άλλον υπόγειο άγωγό.

Το ένδεχόμενο της ύπαρξης συστήματος απομάκρυνσης των όμβρίων ύδάτων από το έσωτερικό του Ώδείου διαμέσου πήλινων άγωγών ενισχύεται από το γεγονός ότι πρόσφατα συσχετίστηκε με το Ώδειο τμήμα λιθοπλίνθου του δυτικού αναλημματος (αῦξ. άρ. 1066, σχέδ. 40β, πίν. 50α). Ήταν έναποθετημένη από τον Οικονόμο ή τον Όρλάνδο στη ΒΑ γωνία του οίκου Η. Οι διαστάσεις του σωζόμενου τμήματος της λιθοπλίνθου είναι 0.97 x 0.78 x 0.359 μ. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της είναι ή παρουσία μιās μεγάλης, σφαιρικής μορφής και πολύ καλά λειασμένης κοιλότητας. Πιστεύουμε ότι στη σφαιρική κοιλότητα κατέληγαν τὰ όμβρια ὕδατα που συσσωρεύονταν στο ανώτερο διάζωμα και στη συνέχεια απομακρύνονταν διαμέσου μιās όπης στο κάτω τμήμα της. Έπομένως, είναι πιθανό ή κοιλότητα χρησίμευε ως σιφώνι, διαμέσου του οποίου το νερό περνούσε σε κατακόρυφους πήλινους άγωγούς, για να καταλήξει στους δευτερεύοντες άγωγούς στην ανατολική στοά, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί. Με τον ίδιο τρόπο θα πρέπει να απομακρύνονταν τὰ όμβρια

63. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, ΠΑΕ 1958, 179- 180, πίν. 140α και Έργον 1958, 144-145.

ὕδατα καὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο διάζωμα τοῦ κοίλου. Κατὰ συνέπεια, ἡ ποσότητα τῶν νερῶν ποὺ κατέληγαν στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας θὰ ἦταν ἀρκετὰ περιορισμένη καὶ θὰ ἀντιστοιχοῦσε σὲ αὐτὴν ποὺ συσσωρευόταν μόνο ἀπὸ τὸ νότιο τμήμα τοῦ κοίλου. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καὶ στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας ὑπῆρχε σύστημα ἀπομάκρυνσης, τῶν ἔστω, καὶ λίγων ὀμβρίων ὑδάτων ποὺ κατέληγαν σὲ αὐτήν, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη ἐντοπιστεῖ.

III. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ

Τὸ Πρόπυλο ἀποτελεῖ τὴν κύρια, μνημειώδη εἴσοδο στὸ ἱερό· βρίσκεται στὴν ἀνατολική του πτέρυγα καὶ καταλαμβάνει τὸν κεντρικὸ χῶρο ἀνάμεσα στὸ Ὁδεῖο καὶ τὸ Συνέδριο (σχέδ. 11, πίν. 10). Εἶναι τὸ μικρότερο σὲ μέγεθος κτίριο τῆς πτέρυγας, μὲ διαστάσεις 22.56×8.54 μ. (στὸ μῆκος συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ βάθος τῆς ἀνατολικῆς πρόστασης). Κατασκευαστικὰ ἀνήκει στὴν ἀρχικὴ φάση τοῦ ἱεροῦ, ὅπως μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει κοινούς τοίχους (βόρειο καὶ νότιο) μὲ τὰ δύο προαναφερθέντα γειτνιάζοντα κτίρια (σχέδ. 61-62). Χωρίζεται ἀπὸ ἓνα θυραῖο ἐγκάρσιο τοῖχο, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τρία μεγάλα ἀνοίγματα, σὲ δυὸ ἀνεξάρτητα τμήματα: τὸ ἀνατολικό, διαστάσεων 8.54×8.54 μ. (χωρὶς τὴν πρόσταση), μὲ τὴν πλακόστρωτη αἴθουσα καὶ τὸ μεγαλύτερο δυτικό, διαστάσεων 12.89×8.54 μ. (στὸ μῆκος συμπεριλαμβάνεται τὸ πλάτος τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ), μὲ τὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο πρὸς τὴν ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ ἱεροῦ.

1. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

α. Ὁψη (σχέδ. 41, 61-62, 63Α, πίν. 50β)

Τέσσερις μεγάλοι πεσσοί, ἐδραζόμενοι σὲ ἰσάριθμα βάθρα, διαμορφώνουν τὴν κύρια ὄψη τοῦ Προπύλου, δημιουργώντας τρία ἀνοίγματα γιὰ τὴν εἴσοδο στὴν πλακόστρωτη αἴθουσα. Οἱ δυὸ ἀκραῖοι πεσσοί, ὁ βόρειος (πίν. 51) καὶ ὁ νότιος (πίν. 53β), ἀποτελοῦν οὐσιαστικὰ τὶς στραμμένες πρὸς τὰ ἔξω παραστάδες, στὶς ὁποῖες ἀπολήγουν οἱ δύο τοῖχοι. Ἡ στενὴ πρόσταση, βάθους 1.14 μ. καὶ μήκους 10.42 μ. ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴ συγκεκριμένη διάταξη τῶν τεσσάρων πεσσῶν, τονίζει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ παρουσία τῆς ὄψης τοῦ Προπύλου στὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖο καθορίζεται ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τοίχους τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Συνεδρίου.

Ἡ ἐπιλογὴ τῆς χρήσης πεσσῶν πάνω σὲ βάθρα στὸ κάτω τμήμα τῆς ἀνωδομῆς τῆς ἀνατολικῆς ὄψης, πρέπει νὰ κρίθηκε ἀναγκαῖα ἀφενὸς γιὰ νὰ δοθεῖ στὴν κύρια εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ μνημειώδης μορφή καὶ ἀφετέρου γιὰ νὰ καλυφθεῖ τὸ σχετικὰ μεγάλο ὕψος τῶν δύο γειτνιάζόντων κτιρίων. Ἐπομένως, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ παρουσία τους θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὄχι μόνο ὡς αἰσθητικὴ ἐπιλογὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀναγκαῖα λύση γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ὑψομετρικῶν διαφορῶν. Ἡ διάταξη τῶν δύο

μεσαίων πεσσών δημιουργεί μεγαλύτερου πλάτους άνοιγμα, 2.20 μ., για την κεντρική είσοδο καί μικρότερου, 1.82 μ., για τις δύο πλαϊνές.

Οί πεσσοί, συνολικού ύψους 2.528 μ., συμπεριλαμβανομένων καί τών βάθρων τους, έδράζονται σε μεγάλες πλάκες από άσβεστόλιθο, διαφορετικόν μεταξύ τους διαστάσεων: ή πρώτη (ύπολογίζοντας από τὰ βόρεια πρὸς τὰ νότια) εἶναι 1.17 × 1.145 μ., ή δεύτερη 1.205 × 1.14 × 0.22 μ., ή τρίτη 1.17 × 1.132 × 0.205 μ. καί ή τέταρτη 1.295 × 1.135 × 0.23 μ. Αὐτὲς οἱ τέσσερις πλάκες ἀνήκουν σὶν στυλοβάτη τῆς ὄψης (συνολικὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δέκα πλάκες) καί βρίσκονται σὶν ἴδιον ἐπίπεδο μὲ ἐκείνες τῆς πλακόστρωτης ἀνατολικῆς αἵθουσας. Ἀκουμποῦν ἀπευθείας πάνω σὴν θεμελίωση ἀπὸ πυρόλιθο, τὰ νότια τμήματα τῆς ὁποίας εἶναι σε ὀρισμένα σημεῖα ὀρατά.

Πάνω σὶς τέσσερις πλάκες έδράζονται ἰσάριθμες πλίνθοι - βαθμίδες, τών ὁποίων οἱ διαστάσεις παρουσιάζουν μικρὲς διαφορές: ή πρώτη 1.125 × 1.13 × 0.303 μ., ή δεύτερη 1.13 × 1.135 × 0.303 μ., ή τρίτη 1.12 × 1.118 × 0.32 μ., καί ή τέταρτη 1.115 × 1.125 × 0.32 μ. Καί σὶς τέσσερις πλευρὲς τους οἱ πλίνθοι φέρουν ἀπὸ μία ὑποτομή, ὕψους 0.04 μ., ή ὁποία ἐκτείνεται σε ὅλο τὸ πλάτος τους (πίν. 52δ). Οἱ πίσω πλευρὲς τῆς πρώτης καί τῆς τέταρτης ἀπὸ τὰ βόρεια πλίνθου παρουσιάζουν σὶν μεγαλύτερο τμήμα τους ἀπὸ μία ἑσοχή, μήκους 0.92 μ., για τὴν προσαρμογή τῆς ἀπόληξης τών τελευταίων πρὸς τὰ ἀνατολικά βάσεων τών ὀρθοστατῶν τών δύο τοίχων τοῦ Προπύλου, τοῦ βόρειου (πίν. 52α, 52γ, 53γ-54α) καί τοῦ νότιου, καθὼς καί ἐκείνων τών ἀνατολικῶν τοίχων τοῦ Ὁδείου καί τοῦ Συνεδρίου. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ πλίνθοι αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν πρώτη βαθμίδα τών βάθρων τών πεσσών.

Πάνω σὶς πλίνθους ποὺ προαναφέρθηκαν έδράζονται ἐκείνες τῆς δεύτερης βαθμίδας τών βάθρων, διαστάσεων 1.015 × 1.015 × 0.031 μ., τών ὁποίων οἱ ὀρατὲς ἐπιφάνειες ἔχουν διαμορφωθεῖ με πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα (σχέδ. 46, πίν. 51, 52α, 52δ-53α-β, 54α-β, 55α-β, 56α-β). Σὶς τέσσερις πλευρὲς τους φέρουν ἀπὸ μία ὑποτομή, ὕψους 0.035 μ. καί πλάτους 0.955 μ., τῆς ὁποίας οἱ ἀπολήξεις καταλήγουν σε κατακόρυφα λείβια κυμάτια, ὕψους 0.021 μ. Οἱ πλευρὲς τών πλίνθων τῆς δεύτερης βαθμίδας συνεχίζουν πρὸς τὰ πάνω με πινάκωση, τῆς ὁποίας ὁ ἑλαφρὰ ἔξερτος καθρέπτης ἔχει πλάτος 0.955 μ. (ἴδιο με ἐκεῖνο τῆς ὑποτομῆς) καί ὕψους 0.142 μ. Ἡ περιτένεια τῆς πινάκωσης ἔχει πλάτος 0.03 μ. Ἡ διαμόρφωση τών βαθμίδων αὐτῶν συνεχίζει με σκοτία, ὕψους 0.056 μ., ή ὁποία βρίσκεται ἀνάμεσα σε ταινίες. Ἡ κάτω ταινία ἔχει ὕψος 0.012 μ., καί ή ἀνώτερη, ὕψος 0.0125 μ. Σὶς πίσω πλευρὲς (πρὸς τὰ δυτικὰ) τών πλίνθων τοῦ βόρειου καί νότιου πεσσοῦ ή διαμόρφωση τών ἐπιφανειῶν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τών ἄλλων δύο ἐνδιάμεσων πεσσών (πίν. 52α, 53γ). Ἡ ὑποτομή, ή πινάκωση, ή σκοτία καί ή ταινία συνεχίζουν μέχρι τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τους με τοὺς μεγάλους τοίχους (βόρειο καί νότιο) τοῦ Προπύλου. Τὸ πλάτος αὐτῶν τών τμημάτων τών δύο πλίνθων τῆς δεύτερης βαθμίδας εἶναι 0.215 μ. Στὴ συνέχεια ἀκολουθεῖ ἀπὸ μία ἄπεργη προεξοχή, παραλληλόγραμμης μορφῆς, ὕψους 0.31 μ. καί πλάτους 0.665 μ., ή ὁποία ἐρχόταν σε ἐπαφή με τὴν ἀπόληξη τών δύο προανφερθέντων τοίχων. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τών πλίνθων τῆς δεύτερης βαθμίδας παρατηροῦνται τὸρμοι, τετράγωνης διατομῆς (0.04 × 0.04 × 0.025 μ.), με αὐλακες μολυβδοχόησης, μήκους 0.085 μ., για τὴν στερέωση τοῦ ὑπερκείμενου ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους.

Ἡ ἀνωδομή τῶν πεσσῶν συνεχιζόταν μετὰ τὴν κυρίως βάση τοῦ κορμοῦ, συνολικοῦ ὕψους 0.24 μ., ἡ ὁποία ἀρχίζει μετὰ σπεῖρα, μακεδονικῆς μορφῆς, ὕψους 0.057 μ., πλάτους 0.875 μ., μετὰ ταινία ὕψους 0.08, πλάτους 0.83 μ. καί, τέλος, μετὰ ἀποφυγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία γεννιέται ἄπεργο ὕψους 0.173 μ. καὶ πλάτους 0.81 μ. Οἱ ἐπιφάνειες τοῦ ἄπεργου εἶναι κεκλιμένες, ἀκολουθώντας τὴν κλίση τῆς ἀνωδομῆς τῶν ὑπερκείμενων κορμῶν, μετὰ ἀποτέλεσμα οἱ διαστάσεις τῶν πάνω ἀκμῶν τους νὰ εἶναι 0.795×0.795 μ. (πίν. 51, 54β, 55α). Αὐτὰ τὰ τμήματα τῶν πεσσῶν ἦταν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ἀνωδομή τῶν κορμῶν, μετὰ ἐξαίρεση ἐκεῖνο τοῦ βόρειου πεσσοῦ ποῦ εἶναι συμφυὲς μετὰ τὸν κορμό. Οἱ πίσω πλευρὲς (πρὸς τὰ δυτικὰ) τῶν ὑπὸ ἐξέταση τμημάτων τοῦ βόρειου καὶ νότιου πεσσοῦ συνεχίζουν τὴ διαμόρφωσή τους (ἀπὸ τὶς πλευρὲς τῶν εἰσόδων) μετὰ τὴ σπεῖρα καὶ τὸ ἄπεργο σὲ μῆκος 0.125 μ. Τὸ ὑπόλοιπο τμήμα εἰσχωρεῖ πρὸς τὰ μέσα διαμορφώνοντας ἐσοχὴ ποῦ εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη (πίν. 52α, 53γ). Μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο, οἱ τελευταῖοι πρὸς τὰ ἀνατολικά ὀρθοστάτες τοῦ βόρειου καὶ νότιου τοῖχου τοῦ Προπύλου ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μετὰ τοὺς πεσσούς, μετὰ ἀποτέλεσμα ἡ σπεῖρα καὶ ἡ ἀποφυγὴ νὰ καταλήγουν στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ὀρθοστατῶν⁶⁴.

Ἡ ἀνωδομή τῶν κορμῶν τῶν πεσσῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέλη, τοποθετημένα μετὰ τὴ μεγαλύτερη πλευρά τους κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα Β-Ν (πίν. 55γ, 56γ). Ἐχει ὕψος 1.35 μ., πλάτος 0.79 μ. στὴ βάση καὶ 0.765 μ. στὴν πάνω ἐπιφάνεια ἔδρασης. Ὁ κορμὸς καταλήγει στὸ πάνω τμήμα του σὲ ἀποφυγὴ, τῆς ὁποίας ἡ ταινία ἔχει ὕψος 0.015 μ. (πίν. 53β, 54α, 55δ, 56α). Τὰ μέλη τῶν κορμῶν τῶν τεσσάρων πεσσῶν συνδέονται μεταξὺ τους μετὰ δύο πειόμορφους συνδέσμους, ποῦ ἦταν τοποθετημένοι στὴν πάνω ἐπιφάνειά τους καὶ μετὰ τὰ ὑποκείμενα μέλη μετὰ γόμφους. Τὸ πίσω μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ νότιου πεσσοῦ ἦταν ταυτόχρονα συνδεδεμένο καὶ μετὰ τὸν ἀντίστοιχο τοῖχο τοῦ Προπύλου (πίν. 54γ). Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ δὲν συναντᾶται στὸν βόρειο πεσσό.

Τὸ ἐπικράνο τῶν πεσσῶν (πίν. 53β, 55δ, 56α) ἔχει ὕψος 0.325 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκόσμητο (ἀργὸ) ἀστράγαλο, ὕψους 0.023 μ. καὶ πλάτους 0.806 μ., ἓνα αἰγυπτιακὸν κυμάτιο, ὕψους 0.102 μ., τὸ ὁποῖο στέφεται ἀπὸ ταινία, ὕψους 0.115 μ. καὶ πλάτους 0.895 μ. Ἡ ἀνώτερη ζώνη τοῦ ἐπικράνου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἰωνικὸ ἀργὸ κυμάτιο, ὕψους 0.048 μ., καὶ ἀπὸ τὸν ἄβακα, ὕψους 0.115 μ. καὶ πλάτους 1.042 μ., ὁ ὁποῖος στέφεται ἀπὸ τεταρτοκυκλικῆς διατομῆς κυμάτιο ὕψους 0.021 μ. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπικράνου ἔχει διαστάσεις 1.075×1.075 μ. καὶ σὲ αὐτὴν δὲν παρατηροῦνται, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, ἵχνη ἔδρασης βάσης κίονα. Στὸ μέσον τῆς πίσω πλευρᾶς τῶν ἐπικράνων τοῦ βόρειου καὶ νότιου πεσσοῦ διαμορφώνεται ἀργὴ ἐπιφάνεια, ποῦ ἔχει τὸ ἴδιο ὕψος μετὰ τὸ συνολικὸ ὕψος τοῦ ἐπικράνου καὶ πλάτος 0.60 μ.

64. Πρόσφατα ἐντοπίστηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς τέσσερις πεσσούς καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά τρία νέα θραύσματα (αὐξ. ἀρ. 240Π, 261Π, 127Π, σχέδ. 44, 47, 66) ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ δευτέρου ἀπὸ τὰ βόρεια πεσσοῦ, τὰ ὁποῖα συγκεκριμένα ἀνήκουν στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ κυρίως κορμοῦ. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ δευτέρου πεσσοῦ εἶναι τὸ μόνον ποῦ σώζεται σὲ θραυσματικὴ κατάσταση καὶ στὰ κενὰ ποῦ ὑπῆρχαν τοποθετήθηκαν, πρόχειρα, ξένα θραύσματα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναστηλωτικῆς ἐπέμβασης τοῦ 1957-1958. Τὰ νέα θραύσματα τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους θέσιν στὰ πλαίσια τῆς νέας ἀναστηλωτικῆς ἐπέμβασης τοῦ 1993 καὶ 1996.

Στις πλαϊνές πλευρές τῶν ἁπεργῶν ἀπολήγουν τὰ κυμάτια καὶ οἱ ταινίες τῶν ἐπικράνων (πίν. 52α, 52β, 54α, 57α). Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ δύο ἐπίκρανα (βόρειο καὶ νότιο) ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς δύο ἀντίστοιχους τοίχους τοῦ Προπύλου.

Τίθεται τὸ ἐρώτημα ἐὰν πάνω στοὺς πεσσοὺς ἐδράζονταν κατευθεῖαν κίονες ἢ ἂν μεσολαβοῦσε κάποιο ἄλλο ἀρχιτεκτονικὸ μέλος. Τὴν πρώτη ἐκδοχὴ τὴν ἀποκλείουμε ἐπειδὴ ἡ πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπικράνου δὲν εἶναι κατάλληλα λαξευμένη γιὰ νὰ δεχθεῖ ὑπερκείμενο μέλος, κυκλικῆς μορφῆς (βάση κίονα στὴν προκειμένη περίπτωση), καί, ἐπιπλέον, δὲν παρουσιάζει ἵχνη ἀπὸ νεροφάγωμα, κυκλικῆς ἐπίσης μορφῆς, λόγω τῆς ἔκθεσης τῶν ἀκάλυπτων παρυφῶν τῆς στὰ νερὰ τῆς βροχῆς. Ἐπομένως, τὸ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ποὺ ἐδραζόταν στὰ ἐπίκρανα εἶχε ὀρθογώνια κάτοψη (πλίνθος) καὶ προφανῶς θὰ ἔπαιζε τὸν ρόλο τῆς βάσης τῆς ἀνώτερης ζώνης τῆς ὄψης τοῦ Προπύλου. Δυστυχῶς παρὰ τὶς ἔρευνές μας δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ κάποια πλίνθος ἢ ἔστω τμῆμα τῆς, γεγονὸς ποὺ θὰ μᾶς ἔδινε τὴν ἀκριβῆ μορφή τους καὶ τὶς διαστάσεις τους.

Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ὑπόλοιπη ἀνωδομὴ τῆς ὄψης ποὺ ἐδραζόταν στὶς πλίνθους θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἰωνικοῦ ἢ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση ὁδήγησε τὴν ἔρευνά μας σὲ συγκεκριμένου ρυθμοῦ μέλη, τὰ ὁποῖα βρίσκονται ἐναποθετημένα εἴτε στὸν χώρο τοῦ Ὡδείου, εἴτε διάσπαρτα στὸ συγκρότημα τοῦ ἱεροῦ, ἢ καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ Πρόπυλο.

Τὸ πρῶτο μέλος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μεγάλα συναρμοζόμενα κομμάτια (αὔξ. ἀρ. 262Π, 263Π, σχέδ. 48, πίν. 57β), ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγάλου δωρικοῦ ναοῦ τοῦ ἱεροῦ, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο⁶⁵, διατηροῦνται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση, καὶ διαμορφώνουν σὲ ὅλο τὸ ὕψος του (ὕψους 3.46 μ.) ἓνα σφόνδυλο ἰωνικοῦ κίονα. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ κίονα ἔχει κάτω διάμετρο 0.465 μ. ἐνῶ ἐκείνη τῆς ἀπόθεσης 0.435 μ. Ἀπὸ τὸν κίονα λείπει τὸ κατώτερο τμῆμα μὲ τὴ γέννηση τῶν γλυφῶν, τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ ἦταν συμφυὲς μὲ τὴ βάση του. Ὁ κίονας αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀνῆκε στὸν μεγάλο δωρικὸ ναὸ τοῦ ἱεροῦ, λόγω πρῶτον, τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ρυθμοῦ του καὶ δεύτερον, τῶν μικρῶν σχετικὰ διαστάσεών του, ἂν δεχθοῦμε τὴ μὴ πιθανὴ περίπτωση ὑπαρξῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας στὸ σηκό. Οἱ ἴδιοι λόγοι στηρίζουν τὴν ἀπόρριψη συσχέτισής του μὲ τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ. Παρόλα αὐτὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι πιθανὸ ὁ κίονας αὐτὸς νὰ ἀνῆκε στὴν ἀνώτερη ζώνη τῶν κιόνων τοῦ Συνεδρίου. Ὅμως καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν βρίσκουμε ὅτι τὸ μέγεθός του εἶναι ἀνεπαρκὲς γιὰ τὴν στήριξη τῆς μεγάλης λίθινης τετράριχτης στέγης τοῦ Συνεδρίου τῆς ὁποίας τὸ ἴδιο βάρος θὰ πρέπει νὰ ἦταν μεγάλο. Ἀρχικὰ τέθηκε ὁ προβληματισμὸς ὅτι τὸ μόνο κτίριο ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται εἶναι τὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο τοῦ ἱεροῦ καὶ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τῆς ἀντίστοιχης ὄψης του. Τὸ γεγονὸς ὅτι βρέθηκε στὸν δωρικὸ ναό, δὲν ἀποτελεῖ αἰτία ἀμφιβολιῶν γιὰ τὴ συσχέτισή του μὲ τὸ Πρόπυλο. Ἄλλωστε, πολλοὶ σφόνδυλοι δωρικῶν κιόνων, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὴν εὐρισκόμενη πρὸ τῶν αἰθουσῶν τοῦ Σεβαστείου ὕστερη στοά, βρέθηκαν σὲ μεγάλη

65. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1970, 128.

ἀπόσταση διάσπαρτοι στο ἐσωτερικὸ τῆς νότιας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ. Δὲν θὰ πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι γενικὰ οἱ κίονες εἶναι τὰ κατεξοχὴν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα, μετὰ τὴ κατάρρευσίν τους, εὐκόλα μποροῦν νὰ μετακινηθοῦν σὲ σχετικὰ μεγάλες ἀποστάσεις γιὰ τὴ χρησιμοποίησίν τους ὡς ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρήσι, ἢ ἀκόμα νὰ κυλήσουν ἀπὸ μόνα τους, ὅταν ὑπάρχουν ὑψομετρικὲς διαφορὲς στὸ ἔδαφος. Δὲν θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγκεκριμένος κίονας βρέθηκε στὸν δωρικὸ ναό, ὁ ὁποῖος –ὅπως εἶναι γνωστὸ– βρίσκεται σὲ σχετικὰ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Πρόπυλο. Ἄν πράγματι ὁ ἰωνικὸς κίονας προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου, αὐτὸ ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθεῖ μὲ βάση τὸν ὑπολογισμὸ τοῦ συνολικοῦ ὕψους του, τὸ ὁποῖο σὲ συνάρτησι μὲ αὐτὸ τῶν πεσσῶν, πρέπει νὰ προκύπτει σὲ μία ἀνεκτὴ ἀναλογία 1/3 περίπου.

Γιὰ τὴν εὕρεσι τοῦ συνολικοῦ ὕψους τῆς συμφυοῦς βάσις καὶ τοῦ κατώτερου τμήματος τοῦ κίονα θὰ πρέπει νὰ βασιστοῦμε στὶς ἀναλογίες τοῦ σωζόμενου τμήματος. Ἐπειδὴ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ κάτω διάμετρος τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ κίονα εἶναι 0.465 μ., τότε ἡ ἀντίστοιχη τοῦ κάτω τμήματος δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ 0.48 μ. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι ὁ κίονας εἶχε τὴν ἀναλογία 1:9, τότε τὸ συνολικὸ τοῦ ὕψους ἦταν, κατὰ προέγγισι, 4.32 μ. Ἀφαιρώντας τὸ δεδομένο ὕψος τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ κίονα (3.46 μ.) καὶ τοῦ ὑποτιθέμενου κιονοκράνου (0.165 μ. περίπου) ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ συνολικοῦ ὕψους του, βρίσκουμε ὅτι ἡ συμφυὴς βάση μὲ τὸ κατώτερο τμήμα του ἦταν 0.695 μ. Ἄν υποθέσουμε ὅτι τὸ ὕψος τῆς βάσις θὰ ἦταν περίπου τὸ ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ κιονοκράνου (0.165 μ.), τότε τὸ καθαρὸ ὕψος τοῦ κορμοῦ τοῦ κίονα ἦταν 3.99 μ. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ διαστάσεις τοῦ σωζόμενου κίονα δὲν μποροῦν σὲ καμία περίπτωση νὰ ἀναλογοῦν μὲ ἐκεῖνες τῶν κίωνων ποὺ ἦταν τοποθετημένοι πάνω στοὺς πεσσούς.

Ἐπομένως ὁ κίονας αὐτὸς πρέπει νὰ ἀποσυσχετιστεῖ ἀπὸ τὸ κτίσμα τοῦ προπύλου καὶ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἄλλο ἐκτὸς ἱεροῦ. Μετὰ ἀπὸ διαδικασίαν μακροχρόνιου προβληματισμοῦ καταλήξαμε στὴν ἄποψιν ὅτι αὐτὸς κατὰ πάσα πιθανότητα ἀνῆκε στὸν μικρὸ πρόστυλο ἰωνικὸ ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὁρθείας στὰ ΒΔ τοῦ ἱεροῦ. Βάσει τῶν ἀνωτέρω καταλήξαμε ὅτι πάνω στοὺς πεσσούς ἐδράζονταν κίονες κορινθιακοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ πωρόλιθο, ἡ μορφή τῶν κιονοκράνων τῶν ὁποίων ἦταν παρόμοια μὲ τὴ μορφή ὀρισμένων ποὺ βρέθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἱεροῦ (διακοσμημένα μὲ νίκες) καὶ σίγουρα δὲν ἀνῆκαν στὶς κιονοστοιχίες τῶν στοῶν.

Τὸ δεύτερο μέλος, μὲ αὐξ. ἀρ. 254Π, εἶναι ἓνα συμφυὲς ἰωνικὸ ἐπιστύλιο μὲ ζωφόρο, ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, συνολικοῦ ὕψους 0.837 μ. (σχέδ. 49α, πίν. 58), τὸ ὁποῖο βρέθηκε, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ Ὁδείου, πάνω στὶς πρώτες σειρὲς ἐδωλίων (πίν. 4α-β, 5α) καί, στὴ συνέχεια, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ὁρλάνδου, τοποθετήθηκε προσωρινὰ πάνω στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο. Ἡ πίσω μὴ ὀρατὴ πλευρά του, ἡ ὁποία εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη, διαμορφώνεται σὲ ὅλο τὸ μήκος τοῦ μέλους μὲ δύο κατακόρυφα ἐπίπεδα ὅπου τὸ κατώτερο βρίσκεται σὲ ἑσοχή, κατὰ 0.095 μ., σὲ σχέση μὲ τὸ ἀνώτερο. Τὸ ὕψος τῆς κάτω αὐτῆς ἑσοχῆς εἶναι 0.317 μ. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιστυλίου σῴζεται τὸρμος, τετράγωνης διατομῆς, γιὰ ὀριζόντια σύνδεσι μὲ πειόμορφο σύνδεσμο μὲ τὸ ἀντίθημα. Ἐπομένως, τὸ τελευταῖο θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἴδιο ὕψος μὲ τὸ ἐπιστύλιο (0.837 μ.) καὶ νὰ ἔφερε στὴν πίσω πλευρά του παρόμοια ἑσοχή. Τὸ πλάτος τῆς κάτω ἐπιφάνειας τοῦ

άντιθήματος θα πρέπει να ήταν 0.19 μ., αν λάβουμε υπόψη μας το πλάτος της αντίστοιχης επιφάνειας του έπιστυλίου, σε συνδυασμό με εκείνο του ἄβακα του κιονοκράνου, το οποίο δεν θα πρέπει να ξεπερνούσε τα 0.42 μ.

Το τρίτο μέλος, με αύξ. ἄρ. 260Π (σχέδ. 49β, πίν. 59) αποτελεί επίσης μεγάλο τμήμα συμφυοῦς έπιστυλίου καὶ ζωφόρου, το οποίο συναρμόζει με το 254Π. Φέρει καὶ αυτό, ὅπως καὶ το προηγούμενο, ἔσοχή κατὰ μήκος του κάτω τμήματος της πίσω πλευρᾶς του. Ἡ ἔγκοπή αὐτὴ σταματᾷ σὲ ἀπόσταση 0.17 μ. ἀπὸ το σωζόμενο πλευρικό του πέρας. Στὴν πλάγια αὐτὴ πλευρὰ φέρει ἴχνη τῆς θέσης τῶν τριῶν ταινιῶν καθὼς καὶ τῶν κυματίων, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καὶ στὴν πρόσθια. Αὐτὸ το χαρακτηριστικό μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ έπιστύλιο 254Π+260Π ἦταν τοποθετημένο στὴν τελευταία πρὸς τὰ νότια θέση τοῦ θριγκοῦ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Προπύλου. Τὸ μέλος 260Π ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ὡς ὑλικὸ σὲ δευτέρη χρήση, ἴσως ὡς βᾶθρο ἀγάλματος, καὶ γι' αὐτὸ ὅλα τὰ ἀρχικὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα του ἔχουν σχεδὸν καταστραφεῖ (εἶναι ἀπολαξευμένα). Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἡ παρουσία τῶν μελῶν 254Π καὶ 260Π, τὰ ὁποῖα, ὅπως ἀναφέραμε, ἀποκαθιστοῦν ἓνα ἰωνικὸ γωνιακὸ έπιστύλιο με συμφυὴ ζωφόρο, στὸ ἔσωτερικὸ τοῦ Ὡδείου καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου.

Τὸ τέταρτο μέλος, με αύξ. ἄρ. 264Π (σχέδ. 49γ, πίν. 60α), εἶναι ἐπίσης ἓνα συμφυὲς τμήμα ἰωνικοῦ έπιστυλίου καὶ ζωφόρου ποὺ βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸ Βουλευτήριο, σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία του, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1994. Στὴν πρόσθια ὄψη του διατηροῦνται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάσταση οἱ ταινίες, ἐνῶ τὰ κυμάτια ἀντίθετα εἶναι κατεστραμμένα. Στὴν πίσω πλευρὰ του φέρει τὸρμο, τετράγωνης διατομῆς.

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα, μπορούμε με σχετικὴ ἀκρίβεια νὰ ὑπολογίσουμε τὸ ὕψος τῆς ὀψης τοῦ Προπύλου ἀπὸ τὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη μέχρι τὴν ἀντίστοιχη τῆς συμφυοῦς ζωφόρου καὶ έπιστυλίου. Στὸ ὕψος τῶν πεσσῶν (2.528 μ.) προσθέτουμε τὸ ὕψος τῶν κίωνων (4.32 μ.), τοῦ συμφυοῦς έπιστυλίου καὶ ζωφόρου (0.837 μ.) καὶ βρίσκουμε ὅτι τὸ ὕψος μέχρι καὶ τὴ ζωφόρο ἦταν 9.39 μ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὕψος τοῦ ἀετώματος, ἀποδίδεται ὑποθετικᾶ⁶⁶ (1.30 μ.) στὴ γραφικὴ ἀναπαράσταση, καθὼς δὲν σώζονται μέλη του. Ἐπομένως, τὸ προτεινόμενο συνολικὸ ὕψος τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου ἦταν περίπου 10.69 μ. (9.39 μ.+1.30 μ., σχέδ. 75).

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκεκριμένης μορφῆς τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου εἶναι μοναδικὸ στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Προπύλων τῆς κλασικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς περιόδου καὶ παραπέμπει σὲ ἓνα ἔντονα μνημειακὸ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἀποβαίνει σὲ βάρος τῆς λεπτότητας καὶ τοῦ μέτρου. Ἡ παρουσία τῶν μεγάλων πεσσῶν προσδίδει στὴν κάτω ζώνη τῆς ὀψης ἐπιβλητικὸ χαρακτήρα, ἐνῶ ἡ πλούσια ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμηση τοὺς κάνει νὰ φαίνονται πιδ ἀνάλαφροι ἀπὸ ὅ,τι εἶναι στὴν πραγματικότητα. Ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς εἶναι ὅτι ἡ ἀπουσία θριγκοῦ ἀνάμεσα στοὺς πεσσοὺς καὶ τοὺς κίονες ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἑλλιπὴ εὐστάθεια σὲ ἓναν ἐνδεχόμενο σεισμό.

66. Τὸ προτεινόμενο ὕψος βασίζεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ στέγες εἶχαν μικρὴ κλίση στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ.

Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀρχιτέκτονα νὰ μετριάσει τὴ διαφορὰ ὕψους, ἀφενδὸς μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Προπύλου σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὡδείου καὶ τοῦ δαπέδου τοῦ Συνεδρίου καὶ ἀφετέρου μὲ τὴ μέθοδο τῆς μεγάλης κατακόρυφης ἀπομάκρυνσης τῶν κίωνων ἀπὸ τὸν στυλοβάτη.

Ἡ ἐπιλογὴ τῆς τοποθέτησης κίωνων σὲ ἐπίπεδο ὑψηλότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ στυλοβάτη, ὅπως ἔχει ἤδη τονιστεῖ στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης, ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγο στοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπέβαλε ἡ θέσις τοῦ Προπύλου σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα δύο ὑψηλὰ γειτνιάζοντα κτίρια. Ὁ ἀρχιτέκτονας τοῦ ἱεροῦ δὲν υἱοθέτησε τὴν ἀπλούστερη καὶ ταυτόχρονα ἀσφαλέστερη, ἀπὸ στατικὴ ἄποψη, λύση τῆς δημιουργίας μιᾶς διώροφης ὄψης, μὲ δωρικοὺς κίονες καὶ θριγκὸ στὸν κάτω ὄροφο καὶ ἰωνικοὺς κίονες πάνω σὲ μικρὰ βᾶθρα στὸν πάνω ὄροφο, λύση ποὺ συναντᾶμε στὸ Πρόπυλο τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Πέργαμο⁶⁷. Ἴσως ἡ συγκεκριμένη ἐπιλογὴ τοῦ ὀφείλεται ὄχι μόνο στοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἔθετε ἡ θέσις τοῦ Προπύλου, ἀλλὰ καὶ σὲ πιθανὴ ἐπίδραση τῆς εὐρέως διαδεδομένης ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τοποθέτησης ἰωνικῶν κίωνων πάνω σὲ ὑψηλὰ πόδια, ποὺ συναντᾶμε σὲ διάφορες κατασκευές, μὲ πρῶτο τὸ μαυσωλεῖο τῆς Ἀλικαρνασσοῦ⁶⁸, τὸν μεγάλον βωμὸ τοῦ Δία στὴν Πέργαμο, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸ περιστύλιο, εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀμφικίονες πάνω σὲ βᾶθρα, ὕψους 0.795 μ.⁶⁹.

β. Ἀνατολικὴ πλακόστρωτὴ αἴθουσα (σχέδ. 41-42, 61-62, 68A-B, πίν. 10)

Ἡ ἀνατολικὴ αἴθουσα, τετράγωνης κάτοψης, ἔχει, ὅπως ἔχουμε προαναφέρει, διαστάσεις 8.55 × 8.55 μ. (μετρώντας ἀπὸ τοὺς ὀρθοστάτες τοῦ βόρειου τοίχου ἕως ἐκεῖνους τοῦ νοτίου καὶ ἀπὸ τὴν πρόσθια ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ ἕως τὸν πίσω ἀρμό τῆς πλακόστρωσης τῆς πρόστασης). Τὸ δάπεδό της εἶναι πλακοστρωμένο μὲ 64 πλάκες ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, οἱ ὁποῖες ἔχουν κατὰ μέσο ὄρο διαστάσεις 1.08 × 1.06 μ., –παρουσιάζουν μικρὲς διαφορὲς μεταξὺ τους– καὶ ἐδράζονται, σὲ θεμελίωση ἀπὸ πωρόλιθο, ὅπως καὶ ἐκεῖνες τῆς πρόστασης. Ἡ πάνω ἐπιφάνειά τους βρίσκεται στὴν ἴδια στάθμη μὲ αὐτὴν τῆς εὐθυντηρίας τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Προπύλου (πίν. 60β). Οἱ δύο ἀκριανὲς πλάκες, ποὺ ἀνήκουν στὴ σειρὰ ποὺ ἐφάπτεται τῆς κυματιοφόρου βάσης τοῦ κατωφλιοῦ, εἰσχωροῦν κατὰ 0.10 μ. στὶς πλευρικὲς παρειές του καὶ φθάνουν ἕως τὴν εὐθυντηρίαν τῶν δύο μικρῶν ἐγκάρσιων προεξοχῶν τῶν τοίχων ποὺ πλαisiῶναν τὸ τρίθυρο (πίν. 60γ, δ). Μὲ αὐτὴ τὴ διάταξη τὸ κατώφλι δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι εἰσβάλλει προεκτεινόμενο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας, τονίζοντας ἔτσι τὴν ἀνεξάρτητὴ ἀρχιτεκτονικὴ του παρουσία.

67. BOHN, *Athena Polias*, εἰκ. XXXI, XLI καὶ CARPENTER, *The Propylon*, 156-9.

68. Ἀνάγεται στὸ δεῦτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ADLER, *Das Mausoleum*, εἰκ. 1, 3.

69. SCHRAMMEN, *Der grosse Altar*, 79-82.

2. ΤΟ ΤΡΙΘΥΡΟ (σχέδ. 42-43, 45, 61-62, 68Α-Β, πίν. 10)

Ένα από τὰ πῶ σημαντικὰ καὶ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου εἶναι τὰ τρία κατώφλια πὺ τὸ χωρίζουν σὲ δύο μέρη. Τὸ κεντρικὸ κατώφλι, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: τὸ ἀνατολικό, διαστάσεων 3.617×1.025 μ., καὶ τὸ δυτικὸ, διαστάσεων 3.617×0.67 μ. (χωρὶς νὰ συνυπολογίζουμε τὸ ἄπεργο πὺ ὑπάρχει στὴ δυτικὴ παρειά του). Τὸ τελευταῖο βρίσκεται χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ κατὰ 0.038 μ. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ ἐδράζεται σὲ κυματοφόρο βάση, ὕψους (ὄρατοῦ) 0.085 μ., ἡ ὁποία φέρει λέσβιο κυμάτιο, ὕψους 0.045 μ.

Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ κεντρικοῦ κατωφλιοῦ σώζονται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση τὰ ἔχνη στηρίξης (ὑποδοχῆς) τοῦ ξύλινου περιθωρώματος τῆς δίφυλλης θύρας (πίν. 61α, β). Οἱ μορφῆς τῆς κάτοψης τῶν ὑποδοχῶν καθὼς καὶ οἱ διαστάσεις τους ποικίλλουν. Τὸ συνολικὸ πλάτος τοῦ βόρειου, ὅπως καὶ τοῦ νότιου, κατακόρυφου τμήματος τοῦ πλαισίου πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς θύρας ἦταν 1.09 μ. καὶ ἐκεῖνο πρὸς τὰ ἀνατολικά 0.45 μ. περίπου.

Ἡ δίφυλλη θύρα στηριζόταν στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ καὶ ἄνοιγε πρὸς τὰ δυτικά. Τὸ συνολικὸ πλάτος τῆς ἦταν 2.60 μ. περίπου. Σὲ μεταγενέστερη περίοδο ἔγινε μιὰ ἐπέμβαση στὸ κατώφλι (ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὰ ἄλλα δύο), δηλαδὴ λαξεύτηκε τραχύτερα μέρος τῆς πάνω ἐπιφάνειας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος, μὲ συνέπεια νὰ κατεβεῖ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ ἐκεῖνο τοῦ δυτικοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ πόρτα μετατοπίστηκε κατὰ 0.82 μ. ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης πρὸς τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ νέων ὑποδοχῶν ὁλμίσκων καὶ ἐνὸς μικροῦ ξύλινου περιθωρώματος, τετράγωνης διατομῆς, διαστάσεων 0.17×0.17 μ. περίπου. Τὸ πλάτος τοῦ νέου θυρώματος ἦταν 2.30 μ.

Τὸ βόρειο κατώφλι ἔχει μῆκος 2.21 μ. καὶ συνολικὸ πλάτος 1.34 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα, ὅπως καὶ τὸ κεντρικὸ: τὸ ἀνατολικό, διαστάσεων $2.21 \times 0.69 \times 0.321$ μ. καὶ τὸ δυτικὸ, $2.21 \times 0.66 \times 0.315$ μ. Τὸ πρῶτο ἐδράζεται στὴν ἐνιαία κυματοφόρο βάση, ἡ ὁποία κάμπτεται ὑπὸ ὀρθὴ γωνία πρὸς τὰ δυτικά, ἀκολουθώντας, κατὰ 0.13 μ., τὸ ἀνατολικὸ πλευρικὸ πέρασ τῆς βόρειας παρειᾶς τοῦ κατωφλιοῦ. Ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια αὐτοῦ τοῦ μικροῦ τμήματος τῆς βάσης βρίσκεται στὴν ἴδια εὐθεῖα μὲ ἐκεῖνη τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ κατωφλιοῦ. Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ κατωφλιοῦ ὁλοκληρώνεται μὲ μασχαλιαία ἐγκοπὴ, μήκους 0.10 μ. καὶ πλάτους 0.047 μ. Τὸ στενὸ μέτωπο τῆς μασχαλιαίας ἐγκοπῆς ἔχει μιὰ δεύτερη ἐσοχὴ σὲ ἀπόσταση 0.165 μ. ἀπὸ τὸν κάτω ὀριζόντιο ἀρμὸ τοῦ κατωφλιοῦ. Ἡ κάτω ἐπιφάνεια τῆς δεύτερης ἐσοχῆς βρίσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὴν πάνω τῶν βάσεων τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ τοίχου, δίνοντας ἔτσι τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀπόληξη τῶν τελευταίων εἰσχωρεῖ στὴ μασχαλιαία ἐγκοπὴ τοῦ κατωφλιοῦ (πίν. 61γ). Ἡ συγκεκριμένη διαμόρφωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ κατωφλιοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸν μερικὸ διαχωρισμὸ του ἀπὸ τοὺς δύο μεγάλους τοίχους (βόρειο καὶ νότιο) τοῦ Προπύλου καὶ τὴν προέκτασή του πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πλακόστρωτης ἀνατολικῆς αἵθουσας, μὲ συνέπεια νὰ καταλαμβάνει τμήμα τῆς.

Σὲ μεταγενέστερη περίοδο ἔγινε καὶ σὲ αὐτὸ μιὰ ἐπέμβαση, λαξεύτηκε τμήμα τῆς πάνω ἐπιφανείας του γιὰ τὴ μετατόπιση τοῦ θυρώματος πρὸς τὰ ἀνατολικά κατὰ 0.42 μ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς νέας θέσης τῶν δύο ὁλμίσκων ἐπιμηκύνθηκε ἡ νοτιοανατολικὴ ἐγκοπὴ πρὸς τὰ βόρεια, κατὰ 0.13 μ. (πίν. 62α), καὶ ἡ βορειοανατολικὴ πρὸς τὰ νότια, κατὰ 0.20 μ. (πίν. 62β). Τὸ πλάτος τοῦ νέου θυρώματος ἦταν 1.12 μ., ἐνῶ τοῦ ἀρχικοῦ 1.50 μ. περίπου.

Τὸ νότιο κατώφλι ἔχει μῆκος 2.21 μ. καί, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: τὸ ἀνατολικό, ὕψους 0.321 μ. καὶ πλάτους 0.685 μ., τὸ ὁποῖο ἐδράζεται σὲ κυματοφόρο βάση καὶ τὸ δυτικόν, πλάτους 0.63 μ. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κατωφλιοῦ φέρει τὴν ἴδια μὲ τὸ βόρειο μασχαλιαία ἐγκοπὴ, μήκους 0.11 μ. καὶ πλάτους 0.05 μ., (πίν. 62γ). Οἱ ὑποδοχὲς ποὺ παρατηροῦνται στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ νότιου κατωφλιοῦ δὲν ἔχουν ὅλες ἴδια μορφὴ, διάταξη καὶ ἀριθμὸ μὲ ἐκείνες τοῦ βορείου. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς μία μὴ ἀπαραίτητη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα σὲ ὑποδοχὲς τῶν δύο κατωφλίων, δεδομένου ὅτι αὐτὲς καλύπτονταν ἀπὸ τὰ ξύλινα περιθυρώματα τῶν θυρῶν καί, κατὰ συνέπεια, δὲν ἦταν ὁρατές.

Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κατωφλιοῦ ἔγινε, ἐπίσης σὲ μεταγενέστερη περίοδο, μία ἐπέμβαση. Λαξεύτηκε τμήμα τῆς πάνω ἐπιφανείας του, ὅπως εἶδαμε καὶ στὰ ἄλλα δύο τμήματα, γιὰ τὴ μετατόπιση τοῦ ἄξονα τῆς θύρας κατὰ 0.40 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸν τμήμα στὸ ἀνατολικόν. Τὸ πλάτος τῆς νέας θύρας (1.14 μ.) ἦταν μικρότερον ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ἀρχικῆς (1.50 μ. περίπου), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ θέσιν τῶν δύο νέων ὁλμίσκων καὶ ἀπὸ τὴν πρὸς τὰ βόρεια προέκταση κατὰ 0.29 μ. τῆς ἀρχικῆς νοτιοανατολικῆς ἐγκοπῆς τοῦ ξύλινου πλαισίου τῆς θύρας (πίν. 63α), διαφορετικῆς ὁμως κάτοψης, ἐνῶ δίπλα ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴ ἐγκοπὴ, ἡ ὁποία παρέμεινε ἀνέπαφη (πίν. 63β), λαξεύτηκε νέα, τετράγωνης διατομῆς, διαστάσεων 0.06 × 0.06 μ. Θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ νέες θύρες ποὺ τοποθετήθηκαν, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, σὲ μεταγενέστερη περίοδο, στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῶν τριῶν κατωφλίων βρίσκονται στὴν ἴδια εὐθεΐα, ἐνῶ δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο μὲ τὶς ἀρχικές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ θύρα ἦταν τοποθετημένη κατὰ 0.36 μ. δυτικότερα ἀπὸ τὸν ἄξονα τῶν δύο ἄλλων. Παραμένει ἄγνωστη ἡ ἀνάγκη ποὺ ὁδήγησε σ' αὐτὴ τὴ μετατόπιση τῶν θυρῶν πρὸς τὰ ἀνατολικά. Αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση θὰ μπορούσε, πιθανόν, νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴ γενικότερη ἀνακατασκευὴ ποὺ ἔγινε στὸ Πρόπυλον καὶ στὴν ὁποία θὰ ἀναφερθοῦμε παρακάτω.

Ὁ ἀνεξάρτητος χαρακτήρας τῶν τριῶν συνεχόμενων κατωφλίων σὲ σχέση μὲ τοὺς δύο μεγάλους τοίχους τοῦ Προπύλου, ποὺ παρατηρεῖται πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς ἀνατολικῆς αἵθουσας, ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὴ δυτικὴ. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὰ κατώφλια μὲ τὶς τρεῖς μεγάλες θύρες δὲν συνιστοῦν ἀπλῶς ἓνα ἐγκάρσιο διαχωριστικὸ ξύλινο διάφραγμα, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ μία δευτέρη ἐσωτερικὴ ὄψη, μὲ σκηνογραφικὸν χαρακτήρα, ὅπου ἡ κεντρικὴ θύρα ἀποτελεῖ τμήμα τῆς προοπτικῆς διάταξης, τῆς ὁποίας τὸ σημεῖο φυγῆς βρίσκεται στὴν ὄψη τοῦ ναοῦ. Τὰ μεγάλα ἀνοίγματα τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ὄψης τοῦ Προπύλου, ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τῶν στυλοβατῶν μέχρι τὸ ὕψος τῶν ἐπιστυλίων, δημιουργοῦν μία ἔντονη καὶ σκόπιμη προβολὴ πρὸς τὰ ἔξω τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ Προπύλου, δίνοντας στὸν ἐγκάρσιο θυραῖο τοῖχο μὲ τὰ τρία θυρώματα πρωτεύοντα ρόλο.

3. ΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

α. Δυτική αίθουσα (σχέδ. 61-62, 68Α-Β, 69Α-Β, πίν. 10)

Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Προπύλου καταλαμβάνει αἴθουσα διαστάσεων 12.89×8.54 μ. Στὰ ἀνατολικά ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὰ τρία μεγάλα συνεχόμενα κατώφλια, καὶ στὰ δυτικά ἀπὸ δύο πώρινους ἀμφικίονες (ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια), οἱ ὁποῖοι πλαισιώνονται μὲ παραστάδες, δημιουργώντας τρία ἀνοίγματα. Ὑπάρχει σημαντικὴ ὑψομετρικὴ διαφορὰ (0.84 μ.) ἀνάμεσα στὰ τρία κατώφλια καὶ στὸν στυλοβάτη τῆς δυτικῆς ὄψης. Ἀρχικά, ὑπῆρξε μεγάλος προβληματισμὸς ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρουσίᾳ μιᾶς μεγάλης ἐνιαίας κλίμακας ἢ ὁποῖα θὰ καταλάμβανε ὅλο τὸν χώρο τῆς δυτικῆς αἴθουσας, ἢ ἂν ἀντίθετα, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε τὴν παρουσίᾳ μιᾶς πὸ σύνθετης κατασκευῆς, ἀποτελούμενης ἀπὸ ἓνα κεκλιμένο ἐπίπεδο πλάτους ἴσου μὲ αὐτοῦ τοῦ κεντρικοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ, πλαισιωμένου ἀπὸ δύο κλίμακες ἴσου πλάτους μὲ αὐτὸ τῶν μικρῶν κατωφλιῶν. Ἡ δυσκολία νὰ διατυπωθεῖ μιὰ σίγουρη ἄποψη, γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς δυτικῆς αἴθουσας, ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φυσικὸς βράχος τοῦ χώρου δὲν παρουσιάζει κανένα ἴχνος ἔδρασης θεμελίωσης, ὁποιασδήποτε ἐκ τῶν δύο διαμορφώσεων κλίμακας στὶς ὁποῖες ἀναφερθήκαμε παραπάνω. Τὸ πρόβλημα γίνεται ἀκόμα πὸ δύσκολο, διότι δὲν διατηρεῖται *in situ* κανένα μέρος, προφανῶς διότι αὐτὰ χρησιμοποιοῦνταν ὡς ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση, στὴν ὕστερη Ρωμαϊκὴ περίοδο, ἢ ἀκόμη καὶ στὴν πρωτοχριστιανικὴ. Ἐπομένως, ἡ εὕρεση τῆς μορφῆς τῆς διαμόρφωσης τῆς δυτικῆς αἴθουσας τοῦ Προπύλου, βασίζεται ἀναγκαστικὰ ἀφ' ἑνὸς στὴ μορφή τῶν κατωφλιῶν τοῦ τριθύρου, καὶ ἀφ' ἑτέρου, στὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τῶν δύο τοίχων. Κατὰ τὴν ἄποψή μας σημαντικὸ ρόλο στὴ λύση τοῦ προβλήματος, παίζει ἡ μορφή τῆς κάτοψης τῶν τριῶν συνεχόμενων κατωφλιῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κεντρικὸ προεκτείνεται κατὰ 0.37μ. στὰ δυτικά σὲ σχέση μὲ τὰ δύο πλευρικά. Αὐτὴ ἡ διαμόρφωση μᾶς κάνει ἀναγκαστικὰ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι θὰ πρέπει ν' ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς παρουσίας μιᾶς ἐνιαίας κλίμακας, διότι αὐτὴ θὰ εἶχε πρόβλημα προσαρμογῆς μὲ τὴν δυτικὴ παρειὰ τῶν κατωφλιῶν. Ὁδηγούμεστε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ διαμόρφωση τῆς δυτικῆς αἴθουσας ἦταν τριμερῆς (ὅπως καὶ τὰ κατώφλια) ἀποτελούμενη ἀπὸ δύο πλευρικὲς κλίμακες οἱ ὁποῖες πλαισίωναν ἓνα κεκλιμένο ἐπίπεδο ἀντίστοιχου πλάτους, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, μ' ἐκεῖνο τοῦ κεντρικοῦ κατωφλιοῦ. Αὐτὴ ἡ διαμόρφωση ἔχει ἴδια λογικὴ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ, μὲ αὐτὴ τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν παρουσίᾳ τῶν τεσσάρων πεσσῶν, καὶ τοῦ θυραίου τοίχου. Δηλαδή, στὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου διαμορφώνονται τρία ἀνοίγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ κεντρικὸ ἔχει τὸ μεγαλύτερο πλάτος· στὴ συνέχεια ὁ θυραῖος τοίχος ἔχει καὶ αὐτὸς τρία ἀνοίγματα ὅπου ἐπίσης τὸ κεντρικὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο. Ἄν δεχτοῦμε ὡς ὀρθὴ τὴν ἄποψή μας γιὰ τὴν δυτικὴ αἴθουσα, τότε καὶ αὐτὴ ἐπαναλαμβάνει τὸ στοιχεῖο τῆς τριμεροῦς διαίρεσης τοῦ χώρου, δημιουργώντας ἓνα ἐνιαῖο κεντρικὸ ἄξονα ἀπὸ τὰ ἀνατολικά ἕως τὰ δυτικά τοῦ Προπύλου. Μὲ βάση αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ ἔγινε προσπάθεια νὰ βρεθοῦν μέλη τῆς πλακόστρωσης τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου ὅπως ἐπίσης καὶ τῶν δύο πλευρικῶν κλιμάκων, στὸν εὐρύτερο χώρο τοῦ ἱεροῦ, ἢ καὶ ἔξω ἀπ' αὐτόν, σὲ κτίσματα μεταγενέστερης περιόδου. Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη βεβαιότητα ἔχουν

μέχρι τώρα συσχετισθεί τέσσερα μέλη, τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ ὡς καλυπτήριες πλάκες στὸν μεγάλο ἀγωγὸ τῶν ὀμβρίων ποὺ βρίσκεται στὰ ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ. Ἡ περαιτέρω ἐμπεριστατωμένη μελέτη τους θὰ ἀποδείξει ἂν πράγματι αὐτὲς μποροῦν ν' ἀποδοθοῦν στὸ χῶρο τῆς δυτικῆς αἵθουσας τοῦ Προπύλου ἢ ὄχι.

Σχετικὰ μὲ τὴ μορφή τῶν πλευρικῶν κλιμάκων αὐτὲς ἀποτελοῦνται ἀπὸ πέντε εὐρεῖς ἀναβαθμούς, ὕψους 0.33 μ., 0.25 μ., 0.25 μ., 0.23 μ., 0.23 μ., εὖρος πατήματος 2.41 μ., 2.41 μ., 2.69 μ., 2.29 μ. καὶ 0.46 μ., ὑπολογίζοντας ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, καὶ πλάτους 2.21 μ. (σχέδ. 71). Οἱ πλευρικὲς κλίμακες δὲν ἔρχονταν σὲ ἐπαφή μὲ τὶς ἐσωτερικὲς παρειὲς τῶν τοίχων τῆς δυτικῆς αἵθουσας, ἀλλὰ διαμόρφωναν ἓνα συνεχὲς κενὸ ἴσο μ' αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει στὰ τρία συνεχόμενα κατώφλια, ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους τοίχους τῆς ἀνατολικῆς αἵθουσας. Τὸ ὅτι οἱ κλίμακες δὲν ἐφάπτονταν στὶς ἐσωτερικὲς παρειὲς τῶν τοίχων ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχουν ἀφαιρεθεῖ οἱ ἀγκῶνες ἀπὸ πολλὰς βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν.

Ἡ κρηπίδα τῆς δυτικῆς ὀψης ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο βαθμίδες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἀνώτερη ἀποτελεῖ τὸν στυλοβάτη. Ἡ πρώτη, μὲ συνολικὸ μῆκος 8.83 μ., ὕψος 0.24 μ. καὶ πλάτος πάνω ἐπιφάνειας 0.28 μ., ἀποτελεῖ προέκταση τῆς βάσης τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὡδείου καὶ ἐδράζεται σὲ εὐθυντηρία ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ποὺ εἶναι ἐπίσης κοινὴ καὶ γιὰ τὸ δυτικὸ ἀνάλημμα. Τὰ πέρατα τῆς δεύτερης βαθμίδας, συνολικοῦ μήκους 8.79 μ. καὶ ὕψους 0.225 μ., ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητες λιθόπλινθους, οἱ ὁποῖες εἶναι μπατικὰ τοποθετημένες καὶ προβάλλουν πρὸς τὰ δυτικὰ κατὰ 0.255 μ. (πίν. 64). Πάνω σὲ αὐτὲς ἐδράζονταν οἱ παραστάδες ἀπὸ πωρόλιθο ποὺ πλαισίωναν τὴν κιονοστοιχία τῆς ὀψης. Μὲ τὴ συγκεκριμένη διάταξη τὸ μῆκος τῆς πρώτης βαθμίδας περιορίζεται σὲ 7.82 μ.

Τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὸ συναντᾶμε καὶ στὰ σημεῖα ἔδρασης τῶν δύο πώρινων ἀμφικίωνων, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω (πίν. 65). Δύο λιθόπλινθοι, πλάτους 0.80 μ., μπατικὰ τοποθετημένες, προβάλλουν πρὸς τὰ δυτικὰ κατὰ 0.26 μ., χωρίζοντας τὴν πάνω ἔδρα τῆς πρώτης βαθμίδας σὲ τρία, περίπου ἴσα, τμήματα, μήκους 2.09 μ., 2.055 μ. καὶ 2.08 μ. (ὑπολογίζοντας ἀπὸ τὰ νότια πρὸς τὰ βόρεια). Σ' αὐτὲς ἐδράζονται οἱ πλίνθοι τῶν κίωνων, τετράγωνης κάτοψης καὶ διαστάσεων $0.85 \times 0.85 \times 0.18$ μ. Οἱ πλίνθοι φέρουν καὶ στὶς τέσσερις στενὲς πλευρὲς τους πινάκωση, τῆς ὁποίας ἡ ταινία ἔχει πλάτος 0.83 μ. Ἀνάλογες πλίνθους κίωνων συναντᾶμε πάνω στὸν στυλοβάτη τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ἀφενὸς ὅτι οἱ δύο πλίνθοι τῆς κιονοστοιχίας τοῦ Προπύλου φέρουν πινάκωση καὶ στὶς τέσσερις πλευρὲς, ἐνῶ αὐτὴ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει στὴν ἀνατολική, λόγω τῆς ἐπαφῆς τῶν ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν ἀπόληξη τοῦ κεκλιμένου ἐπιπέδου καὶ ἀφ' ἑτέρου, μὲ τὶς πρώτες βαθμίδες τῶν δύο πλευρικῶν κλιμάκων τῆς δυτικῆς αἵθουσας. Ἄλλο ἓνα ὄχι λογικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν πλίνθων μὲ τὴν πινάκωση εἶναι ὅτι τὸ πλάτος τῶν προβαλλομένων πρὸς τὰ ἔξω πλίνθων τῆς ἀνώτερης βαθμίδας τῆς κρηπίδας τοῦ στυλοβάτη εἶναι μικρότερο ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν πλίνθων τῶν κίωνων, ἐνῶ λογικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἴσο. Οἱ ἀνωμαλίες αὐτὲς ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δύο τετράγωνες πλίνθοι δὲν βρίσκονται στὴν ἀρχικὴ τους θέση ἀλλὰ προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς κιονοστοιχίες τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἐπίσης, εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ δύο βάσεις κίωνων ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, ποὺ βρίσκονται πάνω στοὺς δύο πλίνθους, προέρχονται ἀπὸ ἄλλα

κτίρια, διότι ἔχουν διαφορετικὸ ἢ κάθε μία προφίλ⁷⁰ καὶ διαφορετικὲς διαστάσεις (ὕψος βόρειας βάσης 0.242 μ. καὶ νότιας 0.265 μ.). Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, μόνο ἡ βόρεια βάση βρέθηκε πάνω στὴν πλίνθο, τουλάχιστον ὅπως δείχνουν οἱ πίνακες 3-4. Ἐπομένως, μετὰ τὴν ἀποσυσχέτιση τῶν δύο τετράγωνων πλίνθων κίωνων μὲ τὴν πινάκωση καθὼς καὶ τῶν δύο βάσεων κίωνων ἀπὸ ἀσβεστόλιθο μὲ τὴν ἀνωδομὴ τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ προπύλου, μποροῦμε νὰ ὁδηγηθοῦμε στὴ σκέψη ὅτι, ἀρχικὰ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶχε δύο πώρινους ἀμφικίονες ἀνάμεσα σὲ παραστάδες, ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἐσωτερικὴ ὀψη τοῦ βουλευτηρίου. Ἐπίσης οἱ δύο αὐτοὶ ἀμφικίονες θὰ ἐδράζονταν πάνω στὶς πλίνθους τῆς ἀνώτερης βαθμίδας τοῦ κρηπιδώματος μὲ αὐξ. ἀρ. 165Π, 171Π. Ἀπὸ τὴν πώρινη κionoστοιχία σώζονται στὴν ἀρχικὴ τους θέσῃ μόνο οἱ βάσεις τῶν παραστάδων οἱ ὁποῖες εἶναι συμφυεῖς μὲ τὸ κάτω τμήμα τοῦ κορμοῦ τους. Οἱ βάσεις αὐτὲς διαμορφώνονται, ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἐπάνω, μὲ σπεῖρα ὕψους 0.07μ., μὲ ταινία ὕψους 0.017μ., μὲ σκοτία ὕψους 0.042μ., μὲ ταινία ὕψους 0.015μ., μὲ σπεῖρα ὕψους 0.05μ. καὶ τέλος μὲ ταινία ἀποφυγῆς ὕψους 0.016μ. Μὲ βάση αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Πρόπυλο (ὅπως καὶ τὸ γειτονικὸ Συνέδριο) ὑπέστη σὲ μεταγενέστερη περίοδο σχεδὸν ὀλικὴ καταστροφή, προφανῶς ἀπὸ σεισμό· κατέρρευσε ἴσως ὅλη ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τμήματός του, καὶ ἀντίστοιχου τμήματος τῆς δίρριχτης στέγης. Τὸ Πρόπυλο ἀνακατασκευάστηκε στὰ τέλη τοῦ 3ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. (ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω) μὲ ὑλικὸ σὲ δευτέρη χρῆση, τὸ ὁποῖο προερχόταν ἀπὸ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἴδιου τοῦ ἱεροῦ. Σ' αὐτὴν τὴ μεγάλῃς ἔκτασῃ ἀνακατασκευὴ θὰ πρέπει ἴσως νὰ ἐντάξουμε τὴ μετατόπιση πρὸς τὰ ἀνατολικά τῶν τριῶν θυρῶν πάνω στὰ σωζόμενα κατώφλια καὶ τὴν τοποθέτηση ἰωνικῶν κίωνων πάνω σὲ τετράγωνες πλίνθους, σὲ δευτέρη χρῆση, στὴ θέσῃ τῶν ἀρχικῶν πώρινων στὴ δυτικὴ κρηπίδα.

Οἱ τελευταῖες ἀνασκαφὲς στὰ ἀνατολικά τοῦ ἱεροῦ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐντοπισθεῖ μόνο ἓνα μέλος, ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὸ βόρειο ἄκρο τῆς γέννησης τοῦ αἰτώματος (αὐξ. ἀρ. 265, σχέδ. 52, πίν. 76α). Εἶναι ἓνα συμφυὲς μέλος στὸ ὁποῖο διατηρεῖται τμήμα τοῦ καταέτιου γείσου καθὼς καὶ κορινθιακῆς κεράμωσης. Βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ Βουλευτηρίου καὶ σὲ πολὺ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτὴν.

4. ΒΟΡΕΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

α. Ἀνατολικὸ τμήμα (σχέδ. 61-62, 68Α, 69Α, πίν. 66-67α)

Τὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνατολικὴ πλακόστρωτὴ αἴθου-

70. Ἡ κάτω σπεῖρα τῆς νότιας βάσης σχηματίζει κυρτὴ ἐπιφάνεια μόνο στὶς πάνω παρυφές, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τῆς ἀπολήγει κατακόρυφα στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἔδρασης. Ἀντίθετα, τὸ προφίλ τῆς ἀντίστοιχης σπεῖρας τῆς βόρειας βάσης εἶναι κανονικὰ διαμορφωμένο σὲ ὅλο τὸ ὕψος τῆς.

σα σώζεται μέχρι τὸ ἐπίπεδο τῆς στέψης τῶν ὀρθοστατῶν καὶ ἔχει συνολικὸ ὕψος 1.17 μ. περίπου⁷¹ καὶ πλάτος 1.10 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτὼ ὀρθοστάτες, ὕψους 0.72 μ., οἱ ὅποιοι ἐδράζονται σὲ βάσεις, ὕψους 0.23 μ. Οἱ ἄρμοι ὥσεως τῶν βάσεων τέμνουν στὸ μέσο τοὺς κάτω ὀριζόντιους ἄρμους τῶν ὀρθοστατῶν.

Ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ἀνατολικά ὀρθοστάτης παρουσιάζει στὴν ἀντίστοιχη ἐπιφάνεια ὥσεως τοῦ μασχαλιαία ἐγκοπή, ὕψους 0.40 μ. καὶ πλάτους 0.027 μ., γιὰ τὴν προσαρμογὴ τοῦ στὴν πίσω πλευρὰ τῆς δεύτερης βαθμίδας τοῦ βᾶθρου τοῦ βόρειου πεσσοῦ (πίν. 52α, γ).

Οἱ ὀρθοστάτες φέρουν στὸ σύνολό τους ἀπὸ μία κατακόρυφη ταινία, πλάτους 0.035 μ., στὸν ἀνατολικὸ ἄρμὸ ὥσεως, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀπὸ τὰ δυτικὰ ὀρθοστάτη, ὁ ὁποῖος φέρει μία ἐπιπλέον ταινία στὸν δυτικὸ ἄρμὸ ὥσεως (πίν. 67α) καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τελευταῖο πρὸς τὰ ἀνατολικά, ποὺ δὲν φέρει καμία. Στὶς πάνω ἐπιφάνειες τῶν ὀρθοστατῶν σῶζονται μοχλοβόθρια, μήκους 0.12 μ. περίπου, καὶ τόρμοι τετράγωνης διατομῆς, διαστάσεων 0.02 × 0.02 μ., γιὰ τὴ μεταξὺ τους σύνδεση μὲ πειόμορφους συνδέσμους, μήκους 0.13 μ.

Οἱ σωζόμενες στέψεις ἔχουν μήκος 1.095 μ. καὶ ὕψος 0.22 μ. περίπου καὶ οἱ ἄρμοι ὥσεως τους τέμνουν στὸ μέσο τὸν ὑποκείμενο ὀριζόντιο ἄρμὸ τῶν ὀρθοστατῶν. Οἱ πρόσθιες ἐπιφάνειες τῶν ὀρθοστατῶν, καθὼς καὶ ἐκεῖνες τῶν στέψεων φέρουν ἀπὸ μία ταινία, πλάτους 0.03 μ., στὸν ἀνατολικὸ ἄρμὸ ὥσεως, μὲ ἐξαίρεση τὴν πρῶτη ἀπὸ τὰ δυτικά, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔφερε δύο, καὶ τὴν τελευταία στὰ ἀνατολικά, ποὺ δὲν εἶχε καμία. Κατὰ μήκος τοῦ πάνω τμήματος τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειας τῶν στέψεων δημιουργεῖται ἐσοχή, ὕψους 0.055 μ. καὶ πλάτους 0.035 μ., ἡ ὁποία εἶναι τραχύτερα δουλεμένη σὲ σύγκριση μὲ τὴν ὑπόλοιπη ὁρατὴ ἐπιφάνεια. Ἡ πάνω ἐπιφάνεια τῶν στέψεων δὲν εἶναι λεία καὶ αὐτὸ δείχνει ὅτι σὲ αὐτὲς ἐδράζονταν λιθόπλινθοι ἀνάλογης μορφῆς μὲ ἐκείνους τοῦ δυτικοῦ καὶ τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὡδείου. Δηλαδή, θὰ πρέπει νὰ φαντασθοῦμε ὅτι ἡ πρόσθια ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς ἐσοχῆς τῶν στέψεων καὶ πάνω, ἦταν καλυμμένη μὲ ἐπίχρισμα. Ἡ συγκεκριμένη διαμόρφωση τῆς πρόσθιας ἐπιφάνειας τῶν στέψεων συνεχιζόταν καὶ πίσω ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ βόρειου πεσσοῦ, ἀποτελώντας οὐσιαστικὰ προέκταση τοῦ νότιου τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου. Οὔτε οἱ ὀρθοστάτες οὔτε οἱ στέψεις τους ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πίσω ἐπιφάνεια (δυτικὴ) τοῦ βόρειου πεσσοῦ, καὶ ἔτσι παρεμβάλλεται ἓνα κενό, πλάτους 0.08 μ.

β. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων στέψεων ὀρθοστατῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου

Μόνον οἱ στέψεις μὲ αὐξ. ἀρ. 130Π, 131Π, οἱ ὁποῖες ἐδράζονταν στοὺς ὀρθοστάτες 140, 141, καὶ 142 βρέθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους θέση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ φωτογραφίες τῆς περιόδου τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν (πίν. 1). Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνα-

71. Δὲν εἶναι δυνατό νὰ δοθεῖ ἓνα συγκεκριμένο ὕψος λόγω τοῦ ὅτι ἡ πάνω ἐπιφάνεια τῶν στέψεων εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη.

σκαφῶν πού ἔγιναν ἀπὸ τὸν Ὁρλάνδο τὸ 1957-58, τοποθετήθηκαν, προσωρινὰ μάλ-
λον, δύο μεγάλα κομμάτια ἀπὸ στέψεις ὀρθοστατῶν, με ἀῦξ. ἀρ. 128Π καὶ 129Π,
πάνω στοὺς ὀρθοστάτες 139 καὶ 140 ἀντίστοιχα. Αὐτὴ ἦταν ἡ κατάσταση στὴν ὁποία
παρέμενε ὁ τοῖχος ἕως τὴν πρόσφατη ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση.

Ἡ νέα ἀποτύπωση καὶ ἡ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ κτιρίου εἶχε, μεταξὺ ἄλ-
λων, ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γίνουν ὀρισμένες συσχετίσεις διάσπαρτων μελῶν με τὸ ἀνα-
τολικὸ τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου (σχέδ. 70Α). Συγκεκριμένα, τὸ μέρος με ἀῦξ. ἀρ.
129Π (σχέδ. 50α, πίν. 67β) διατηρεῖ ὅλο τὸ ἀρχικὸ μῆκος τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο
ὀρατὲς πλευρὲς του καὶ μικρὸ τμήμα τῆς δεύτερης. Ἡ σωζόμενη σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς
ὀρατῆς πλευρᾶς εἶναι καλὰ λειασμένη καὶ δὲν φέρει σὲ κανένα ἀπὸ τὰ δύο κατακόρυ-
φα πέρατά της ταινία. Ἡ πλευρὰ αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα, ἀπὸ τὰ ὁποία
τὸ κατώτερο εἶναι λειασμένο καὶ ἔχει ὕψος 0.16 μ., ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο, πού εἰσχωρεῖ
πρὸς τὰ μέσα καὶ εἶναι ἀδρὰ δουλεμένο, ἔχει ὕψος 0.065 μ. Οἱ ἴδιες διαστάσεις ἰσχύ-
ουν καὶ γιὰ τὸ τμήμα τῆς ἄλλης σωζόμενης ὀρατῆς πλευρᾶς. Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ
μέλος 129Π ἀποτελοῦσε τμήμα γωνιακῆς στέψης ὀρθοστατῶν τοῦ βόρειου τοίχου
καὶ ἐδραζόταν στὸν ὀρθοστάτη 139 καὶ ὄχι στὸν 140 πού βρίσκεται σήμερα. Εἶναι
χαρακτηριστικὸ ὅτι καὶ τὸ ἀντίστοιχο μέρος στέψης τοῦ νότιου τοίχου ἔχει ἀνάλογη
μορφή. Τὸ μέρος στέψης με ἀῦξ. ἀρ. 128Π, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σήμερα τοποθετημέ-
νο πάνω στὸν ὀρθοστάτη με ἀῦξ. ἀρ. 139 θὰ πρέπει νὰ ἀπομακρυνθεῖ καὶ νὰ ἀναζη-
τηθεῖ ἡ θέση του σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ τοίχου.

Τὸ μέρος στέψης με ἀῦξ. ἀρ. 231Π (σχέδ. 50β, πίν. 68α) σώζεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος
του (1.085 μ.) καὶ σχετικὰ σὲ καλὴ κατάσταση. Ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ του ἐκτείνεται
πρὸς τὰ πίσω σὲ μῆκος 0.59 μ. καὶ σχηματίζει ὀρθὴ γωνία με τὴν πρόσθια. Τὸ πίσω
τμήμα αὐτῆς τῆς πλευρᾶς κάμπτεται πρὸς τὰ δεξιὰ, σχηματίζοντας ἀμβλεία γωνία.
Ἡ δεξιὰ πλευρὰ δὲν σώζεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος της, ἀλλὰ σχηματίζει καὶ αὐτὴ ὀρθὴ
γωνία με τὴν πρόσθια. Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα αὐτῶν τῶν δύο πλάγιων
πλευρῶν εἶναι ὅτι ἔχουν λειανθεῖ σχετικὰ ἐπιμελημένα, σὲ σύγκριση με ἀντίστοιχες
ἄλλων στέψεων. Τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς στέψης εἶναι 0.225 μ. Ἡ θέση τοῦ συγκεκρι-
μένου μέλους θὰ πρέπει νὰ ἦταν πάνω στοὺς ὀρθοστάτες με ἀῦξ. ἀρ. 139, 140. Αὐτὴ
τὴν ἄποψη βασιζόμαστε στὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει παρόμοιο ὕψος με τὴν στέψη 130Π καὶ
129Π.

Ἡ πλάγια δεξιὰ πλευρὰ τῆς στέψης 132Π (σχέδ. 61-62) παρουσιάζει στὸ μέσο
περίπου τοῦ μήκους της μία μασχαλιαία ἐγκοπή. Ἐπομένως, ἡ ἐφαπτόμενη σὲ αὐτὴν
στέψη θὰ πρέπει νὰ εἶχε μία ἀνάλογης μορφῆς πλάγια ἀριστερὴ πλευρὰ. Ὅμως,
κανένα ἀπὸ τὰ ἐναπομείναντα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη δὲν παρουσιάζει αὐτὸ τὸ ἰδιαίτε-
ρο χαρακτηριστικὸ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ θέση τους θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ πάνω
ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους ὀρθοστάτες.

Τὰ μεγάλα θραύσματα με ἀῦξ. ἀρ. 136Π καὶ 233Π (σχέδ. 50γ, δ) εἶχαν τοποθε-
τηθεῖ προσωρινά, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, στὸ βορειοδυτικὸ
τμήμα τῆς πλακόστρωσης τῆς ἀνατολικῆς αἵθουσας τοῦ Προπύλου, μαζί με ἄλλα
μέλη. Θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι εἶναι ἄγνωστη ἡ θέση στὴν ὁποία βρέθηκαν. Τὰ
δύο συγκεκριμένα θραύσματα συναρμολογοῦν διαμορφώνοντας μία στέψη ὀρθο-
στατῶν σὲ ὅλο τὸ μῆκος της (πίν. 68β). Τὸ συνολικὸ μῆκος τῆς στέψης 136+233Π
εἶναι 1.08 μ., δηλαδὴ ἴδιο με ἐκεῖνο τῶν σωζόμενων στέψεων 130Π καὶ 131Π. Ἡ ἀρι-

στερή άδρὰ δουλεμένη πλευρὰ τῆς στέψης ἔχει μήκος 0.625 μ. περίπου καὶ τὸ πίσω τμήμα τῆς κάμπηται πρὸς τὰ δεξιὰ ὑπὸ μορφὴ καμπύλης. Πιστεύουμε ὅτι ἡ θέσις τῆς στέψης 136+233Π ἦταν πάνω στοὺς ὀρθοστάτες 143 καὶ 144.

Τὸ πλευρικὸν τμήμα στέψης, με ἀϋξ. ἀρ. 128Π (σχέδ. 50ε, πίν. 69α), τὸ ὁποῖο βρίσκεται σήμερα λανθασμένα τοποθετημένο πάνω στὸν ὀρθοστάτη 140 θὰ πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἀνῆκε στοὺς ὀρθοστάτες 144-145. Τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ βασιζόμεν ἐπὶ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς στέψης ἔχει ἀνάλογο ὕψος με ἐκεῖνο τῶν ἀμέσως ἐπόμενων πρὸς τὰ δυτικὰ στέψεων, με ἀϋξ. ἀρ. 241Π καὶ 242Π.

Τὸ θραῦσμα στέψης με ἀϋξ. ἀρ. 241Π (σχέδ. 50στ, πίν. 69β) ἀποτελεῖ μικρὸ δεξιὸν τμήμα στέψης, τὸ ὁποῖο διατηρεῖ μέρος τῆς δεξιᾶς πλάγιας πλευρᾶς του. Ἡ πρόσθια ὀρατὴ πλευρὰ του παρουσιάζει, κατὰ μήκος τῆς κάτω ἀκμῆς της, ἐκτεταμένη ἐπιφάνεια θραύσης, ἡ ὁποία ἔχει καμπύλη μορφή. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ θραύσις δὲν ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ πτώσιν τοῦ μέλους, ἀλλὰ ἔχει γίνεσθαι σκόπημα. Κατὰ πάσαν πιθανότητα σὲ μεταγενέστερην περίοδον ἐγένετο προσπάθεια νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἡ στέψη ἀπὸ τὸν τοῖχον, με τὴ βοήθειαν λωστοῦ ποῦ τοποθετήθηκε ἀνάμεσα στὴν πάνω ἐπιφάνειαν τοῦ ὀρθοστάτη καὶ σὲ ἐκείνην τῆς ἔδρασης τῆς στέψης. Ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε καὶ στοὺς ὀρθοστάτες με ἀϋξ. ἀρ. 145 καὶ 146. Γι' αὐτὴν τὸν λόγον ὑποθέτομε ὅτι ἡ στέψη 241Π ἐδραζόταν πάνω στοὺς προαναφερθέντες ὀρθοστάτες. Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι τὸ ὕψος τῆς στέψης ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα με ἐκεῖνο τῆς ἀμέσως ἐπόμενης πρὸς τὰ δυτικὰ με ἀϋξ. ἀρ. 242Π.

Στὴν τελευταία θέσιν πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου καὶ πάνω στὸν ὀρθοστάτη 146 ἀνῆκει ἡ στέψη με ἀϋξ. ἀρ. 242Π (σχέδ. 50ζ, πίν. 69β). Σώζεται σὲ σχετικὰ καλὴ κατάστασιν καὶ οἱ διαστάσεις της εἶναι: 0.655 × 0.56 × 0.25 μ. Τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς τῆς στέψης εἶναι ὅτι ἡ ἀδρὰ δουλεμένη ἐσοχή, ποῦ παρουσιάζει κατὰ μήκος τῆς πάνω πρόσθιας ὀψης, δὲν προεκτείνεται καὶ στὰ δύο πέρατά της. Αὐτὸ ποῦ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ με τὸν θυραῖον τοῖχον παρουσιάζει λειασμένη ὅλη τὴν πρόσθια ἐπιφάνειαν καὶ σὲ πλάτος 0.00 μ. Τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ συγκεκριμένη στέψη σχετίζεται με τὴν προτεινόμενη θέσιν τὴν βασιζόμεν ἀφενδὸς ἐπὶ μικρὸν μήκος της, τὸ ὁποῖον διχοτομεῖ ἐκεῖνο τοῦ ὀρθοστάτη 146, καὶ ἀφετέρου ἐπὶ ἰδιαίτερον μορφολογικὸν γνῶρισμα τῆς πρόσθιας ὀψης, ποῦ προαναφέραμε.

γ. Δυτικὸν τμήμα (σχέδ. 61-62, 68Α-69Α, πίν. 70-71)

Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου ἔχει βαθμιδωτὴν διάταξιν, λόγῳ τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους καί, κατὰ συνέπειαν, οἱ βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν του ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο δόμους. Ἡ ὀρατὴ ἐπιφάνεια τοῦ κατώτερου δόμου τῶν βάσεων εἶναι τραχύτερα δουλεμένη ἀπὸ ἐκείνην τῆς ὑπερκειμένης, διότι δὲν ἦταν ὀρατὴ λόγῳ τῆς παρουσίας τῶν βαθμίδων τῆς πλευρικῆς βόρειας κλίμακας παρ' ὅλον ποῦ αὐτὴ δὲν ἐφαπτόταν στὸν τοῖχον. Τὸ συνολικὸν ὕψος τῶν δύο δόμων τῆς βάσεως τῶν ὀρθοστατῶν εἶναι 0.51 μ. (τῶν πρώτων 0.26 μ. καὶ τῶν δευτέρων 0.25 μ.).

Αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ τοίχου ἔχει συνολικὰ ἐννέα ὀρθοστάτες, ὕψους 0.91 μ., οἱ ὁποῖοι ἦταν συνδεδεμένοι μεταξὺ τους με πειόμορφους συνδέσμους, μήκους 0.14 μ. Δὲν ἔχουν ὅλοι οἱ ὀρθοστάτες τὸ ἴδιον μήκος: ὁ πρῶτος (ἀϋξ. ἀρ. 160) καὶ ὁ τρίτος

(αὔξ. ἀρ. 156) ἀπὸ τὰ δυτικὰ ἔχουν τὸ μεγαλύτερο μῆκος, 1.38 μ., ἐνῶ ἐκεῖνο τῶν ὑπολοίπων κυμαίνονταν ἀπὸ 1.22 μ. ἕως 1.24 μ. Οἱ ὀρθοστάτες ἦταν τοποθετημένοι σὲ ἀπόσταση 0.03 μ. ἀπὸ τὴν πρόσθια ὀρατὴ ἀκμὴ τῶν βάσεων. Στοὺς ὀρθοστάτες τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου, ὅπως καὶ σὲ ἐκείνους τοῦ ἀνατολικοῦ, ὑπάρχει στὸν ἀνατολικὸ ἀρμὸ ὥσεως ἀπὸ μία ταινία, πλάτους 0.35 μ.

Οἱ στέψεις τῶν ὀρθοστατῶν αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ τοίχου εἶχαν τὸ ἴδιο ὕψος (0.22 μ.) μὲ ἐκεῖνες τοῦ ἀνατολικοῦ, ἀλλὰ διαφορετικὸ μῆκος, διότι αὐτὸ καθοριζόταν ἀπὸ τὴ βαθμιδωτὴ διάταξη τῶν ὀρθοστατῶν. Ἡ πρώτη ἀπὸ τὰ δυτικὰ στέψη κάθε δόμου παρουσίαζε ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ στὴν πρόσθια ὀρατὴ ἐπιφάνειά της: τὸ δυτικὸ πέρασ τῆς λειασμένης πρόσθιας ἐπιφάνειας εἶχε μεγαλύτερο ὕψος (0.48 μ.) ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα (0.42 μ.). Ἡ ἐσοχὴ ποὺ παρουσιάζουν στὴν πάνω ἐπιφάνειά τους οἱ στέψεις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ τοίχου ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ἐκεῖνες τοῦ δυτικοῦ τμήματος.

δ. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων στέψεων ὀρθοστατῶν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου (σχέδ. 70Α)

Μία μόνο στέψη συσχετίσθηκε μὲ αὐτὸ τὸ τμήμα: ἡ στέψη μὲ αὔξ. ἀρ. 253Π (σχέδ. 50η, πίν. 72α) ποὺ βρέθηκε τοποθετημένη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Συνεδρίου ὅπως καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὸ Πρόπυλο. Λόγω τῆς μορφῆς τῆς πρόσθιας πλευρᾶς της καὶ τῶν διαστάσεών της, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θέση της ἦταν πάνω στὸν ὀρθοστάτη μὲ αὔξ. ἀρ. 160. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι ἔχει ἀνάλογη μορφή μὲ τὴ στέψη αὔξ. ἀρ. 242Π, ἡ ὁποία ἐπίσης καταλάμβανε τὴν πρώτη (ἀπὸ τὰ δυτικὰ) θέση σὲ συνεχόμενη διάταξη στέψεων ὀρθοστατῶν στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ τοίχου.

5. ΝΟΤΙΟΣ ΤΟΙΧΟΣ

α. Ἀνατολικὸ τμήμα (σχέδ. 61-62, 68B, 69B, πίν. 72β)

Ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι ἐνιαῖος μὲ ἐκεῖνον τοῦ Συνεδρίου καὶ ἡ βόρεια παρειὰ του ἀποτελεῖτο ἀπὸ βάσεις ὀρθοστατῶν, ὀρθοστάτες, στέψεις ὀρθοστατῶν καὶ ἀλλεπάλληλους δόμους ἀδρὰ δουλεμένων λιθοπλίνθων, ἐνῶ ἡ νότια ἀπὸ ἓνα συνεχὲς ἔδρανο, πάνω στὸ ὁποῖο ὑπάρχει κυματοφόρος στέψη ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῶν ὑπερκείμενων ὀρθοστατῶν. Ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ τοίχου (πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Προπύλου) σώζονται κατὰ χώραν μόνον οἱ βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν, τῶν ὁποίων οἱ διαστάσεις εἶναι ἴδιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ βόρειου τοίχου. Αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἴσχυε καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἀνωδομῆς τοῦ τοίχου, δηλαδὴ τοὺς ὀρθοστάτες καὶ τὶς στέψεις τῶν ὀρθοστατῶν.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε ὡς μόνη διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δύο τοίχους (βόρειο καὶ νότιο) τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ νότιου τοίχου ἐφραπτόταν τῆς δυτικῆς παρειᾶς τοῦ κορμοῦ τοῦ νότιου πεσσοῦ καὶ συνδεόταν μὲ τὸν τελευταῖο μὲ δύο πειόμορφους συνδέσμους, ἐνῶ δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο μὲ τοῦ βορείου.

β. Έρευνα της θέσης διάσπαρτων μελών του ανατολικού τμήματος του νότιου τοίχου (σχέδ. 70B)

Με τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ τοίχου ἔχουν συσχετισθεῖ τρία συνολικὰ μέλη. Ὁ γωνιακὸς ὀρθοστάτης με ἀϋξ. ἀρ. 236Π (σχέδ. 51α, πίν. 72β-73α) βρίσκεται τοποθετημένος στὸ πλακόστρωτο τῆς ἀνατολικῆς αἵθουσας τοῦ Προπύλου καὶ ἔχει ὕψος 0.76 μ. καὶ μῆκος 1.125 μ. Τμήμα τῆς πίσω πλευρᾶς του, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο κατακόρυφα πέρατά του, ἔχει λεπτότερο πάχος, 0.24 μ., σὲ σύγκριση με ἐκεῖνο τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος ποὺ εἶναι 0.31 μ. περίπου. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ὀρθοστάτη ὑπάρχουν δύο τόρμοι τετράγωνης διατομῆς γιὰ ὀριζόντια πειόμορφη σύνδεση. Ὁ ἓνας βρίσκεται πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ λεπτότερου τμήματος καὶ ἔχει ἄξονα κάθετο στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὀρθοστάτη, σὲ ἀντίθεση με τὸν ἄλλο, στὴ δευτέρη στενὴ παρειά του, ποὺ εἶναι παράλληλος. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι τὸ πίσω λεπτὸ τμήμα τοῦ ὀρθοστάτη ἐρχόταν σὲ ἐπαφὴ με ἄλλον ὀρθοστάτη, με τὸν ὁποῖο σχημάτιζε ὀρθὴ γωνία. Ἡ ἄλλη παρειά του ἐφαπτόταν ἐπίσης ἐνὸς ὀρθοστάτη, με τὸν ὁποῖο ὅμως εἶχε τὴν ἴδια κατεύθυνση. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ μία πλάγια στενὴ παρειά του εἶναι λειασμένη, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ μεγάλη πρόσθια, δηλαδὴ ἔχει δύο ὁρατὲς πλευρὲς. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, λόγῳ αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν, ὅτι ἡ θέση τοῦ συγκεκριμένου ὀρθοστάτη εἶναι ἡ τελευταία πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ νότιου τοίχου καὶ ὅτι ἐδραζόταν πάνῳ ἀπὸ τὶς βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν με ἀϋξ. ἀρ. 222 καὶ 223.

Πάνῳ ἀπὸ τὸν ὀρθοστάτη, στὴ θέση τῆς στέψης τοποθετεῖται τὸ μέρος με ἀϋξ. ἀρ. 234Π (σχέδ. 51β, πίν. 73α), συνολικοῦ μήκους 0.635 μ. καὶ ὕψους 0.27 μ. Ὅπως ὁ ὑποκείμενος ὀρθοστάτης, ἔτσι καὶ ἡ στέψη ἔχει δύο ὁρατὲς ἐπιφάνειες: μία πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς αἵθουσας καὶ μία πρὸς τὸν τέταρτο πεσοῦ. Τὸ λειασμένο τμήμα πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ πεσοῦ ἔχει πολὺ μικρότερο μῆκος, 0.09 μ., ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ἄλλης ἐμπρόσθιας. Τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὸ συναντᾶμε καὶ στὴν ἀντίστοιχη στέψη τοῦ βόρειου τοίχου.

Τὸ μέρος με ἀϋξ. ἀρ. 246Π (σχέδ. 51γ, πίν. 73β), ὕψους 0.75 μ., μήκους 0.73 μ. καὶ πλάτους, στὴ βάση 0.50 μ., σχετίζεται, λόγῳ τῆς μορφῆς του, με τὸ κάτω τμήμα τοῦ νότιου θυραίου τοίχου, τὸ ὁποῖο ἐδραζόταν στὶς βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν, με ἀϋξ. ἀρ. 212 καὶ 214. Βρέθηκε τοποθετημένο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ γειτονικοῦ Συνεδρίου καὶ συγκεκριμένα στὴ βορειοανατολικὴ γωνία του. Τὸ πλάτος, 0.395 μ., τῆς πρόσθιας κατακόρυφης ἐπιφάνειάς του, ἡ ὁποία καλυπτόταν ἀπὸ τὸ ξύλινο πλαίσιο τοῦ νότιου θυρώματος, εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ πίσω, ποὺ εἶναι 0.50 μ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἡ μία τοῦ πλαϊνῆς πλευρᾶς ἔχει διαμορφωθεῖ με μία μασχαλιαία ἐγκοπὴ, ἐνῶ ἡ ἄλλη συγκλίνει πρὸς τὸν πρόσθιο ἀρμὸ ὥσεως. Οἱ πλευρὲς αὐτὲς τοῦ στενοῦ πρόσθιου τμήματος εἶναι καλύτερα δουλεμένες, σὲ ἀντίθεση με τὶς ὑπόλοιπες τοῦ πίσω πλατύτερου τμήματος, ποὺ εἶναι δουλεμένες με χοντρὸ καλέμι. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ πλάγιες πλευρὲς τοῦ πρόσθιου τμήματος ἔρχονταν ἀπὸ τὴ μία σὲ ἐπαφὴ με τὸν πρῶτο ἀπὸ τὰ δυτικὰ ὀρθοστάτη τῆς ἀνατολικῆς αἵθουσας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, με τὸν πρῶτο ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τῆς δυτικῆς αἵθουσας. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ πάνω πρόσθιο τμήμα τῆς ἐπιφάνειάς του ὑπάρχουν δύο τόρμοι, τετράγωνης διατομῆς, γιὰ πειόμορφη σύνδεση με τοὺς δύο ὀρθοστά-

τες. Έπομένως, τὸ συγκεκριμένο μέλος ἦταν τοποθετημένο μπατικὰ σὲ σχέση με τοὺς δύο ὀρθοστάτες. Δεδομένης τῆς θέσης τῶν ἰχνῶν τῶν δύο πειόμορφων συνδέσμων καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πρόσθια κατακόρυφη ἐπιφάνειά του βρισκόταν στὴν ἴδια εὐθεία με τὶς ἀντίστοιχες τῶν δύο ἐφαπτόμενων ὀρθοστατῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ με τὴν παρειὰ τοῦ νότιου κατωφλιοῦ, ὅπως συμβαίνει ἀντίθετα στὸ βόρειο.

γ. Δυτικὸ τμήμα (σχέδ. 61-62, 68B, 69B, πίν. 74-75)

Τὸ τμήμα αὐτὸ ἔχει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ με τὸ ἀντίστοιχο τοῦ βόρειου τοίχου, δηλαδὴ βαθμιδωτὴ διάταξη βάσεων ὀρθοστατῶν, καὶ πάνω σὲ αὐτὲς ἐπίσης βαθμιδωτὴ διάταξη ὀρθοστατῶν. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐπιπέδων ἦταν τέσσερις. Σώζονται στὴν ἀρχικὴ τους θέσῃ ὅλες οἱ βάσεις τῶν ὀρθοστατῶν, σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἴδιους τοὺς ὀρθοστάτες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνο ἓνας, με αὔξ. ἀρ. 189, βρέθηκε *in situ*. Ἐπίσης μόνο δύο ὀρθοστάτες ἔγινε δυνατὸ νὰ συσχετισθοῦν με τὸ συγκεκριμένο τμήμα τοῦ τοίχου. Καὶ οἱ δύο εἶναι σήμερα τοποθετημένοι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Συνεδρίου, προφανῶς ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα τοῦ ἱεροῦ Ἀ. Ὁρλάνδο.

δ. Ἔρευνα τῆς θέσης διάσπαρτων μελῶν τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοίχου (σχέδ. 70B)

Ὁ πρῶτος με αὔξ. ἀρ. 249Π (σχέδ. 51ε, πίν. 75α), σώζεται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση, ἔχει μῆκος 1.255 μ., ὕψος 0.73 μ., καὶ φέρει κατακόρυφη ταινία στὸ δεξιὸ ἄρμὸ ὤσεως. Ὁ δεῦτερος με αὔξ. ἀρ. 251Π (σχέδ. 51δ, πίν. 75β), ἔχει τὸ ἴδιο ὕψος καὶ μῆκος 1.245 μ. με τὸν προαναφερθέντα. Στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο πλάγιες πλευρὲς του φέρει μασχαλιαία ἐγκοπὴ, ὕψους 0.24 μ. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ θέσῃ τῶν συγκεκριμένων ὀρθοστατῶν εἶναι, λόγω τοῦ συνολικοῦ μήκους τους (2.18 μ. χωρὶς νὰ ὑπολογίσουμε τὸ μῆκος τῆς μασχαλιαίας ἐγκοπῆς), πάνω ἀπὸ τὶς βάσεις με αὔξ. ἀρ. 203, 204, 205. Ἡ συγκεκριμένη διάσταση, 2.18 μ., ἀντιστοιχεῖ στὴ διάσταση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ βάση 205 καὶ στὸν δεξιὸ ἄρμὸ ὤσεως τοῦ ἐναπομείναντος στὴν ἀρχικὴ τοῦ θέσῃ ὀρθοστάτη με αὔξ. ἀρ. 189.

ε. Προσδιορισμὸς τῶν ποιοτικῶν ἀρχιτεκτονικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Προπύλου

Ὁλοκληρώνοντας τὴ μελέτῃ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου τοῦ Ἱεροῦ μπορούμε νὰ προχωρήσουμε σὲ μία ἀξιολόγησι ὅχι μόνο τῶν ἐπὶ μέρους ποιοτικῶν σχεδιαστικῶν χαρακτηριστικῶν του ἀλλὰ καὶ τῶν γενικῶν. Συγκεκριμένα τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ του ἀποτελοῦν υἱοθέτησι παγιωμένου ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου ἑλληνιστικῆς περιόδου χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε κάτι τὸ νέο στὴ χρῆσι τους. Κατὰ τὴν ἀποψή μας, ἡ ποιοτικὴ ἀξία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Προπύλου βρίσκεται κυρίως στὸν γενικὸ σχεδιασμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ κτιρίου. Ἀναλύοντας αὐτὸ τὸν σχεδιασμὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι τὸ Πρόπυλο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἐπὶ μέρους στοιχεῖα: τὸ πρῶτο εἶναι τὸ *κέλυφος*, τὸ δεύτερο, ὁ *θυραῖος τοῖχος* καὶ τὸ τρίτο, οἱ δύο *κλίμακες* καὶ τὸ *κεκλιμένο ἐπίπεδο*. Παρ' ὅλο ποὺ τὸ

δεύτερο στοιχείο εντάσσεται στο πρώτο, πρόθεση του Ἀρχιτέκτονα ἦταν, αὐτὸ νὰ φαίνεται ὡς αὐτοτελὲς ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου ἀλλὰ ἐξίσου καὶ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ θυραῖος ἐγκάρσιος τοῖχος ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιπλέον μεγαλειώδη ὄψη τοῦ κτιρίου, ποὺ καταλαμβάνει ἐνδιάμεση θέση μεταξὺ τῶν δύο ἐξωτερικῶν. Ἡ παρουσία κυματοφόρου βάσης στὰ κατώφλια τοῦ θυραίου τοίχου καθὼς καὶ ἡ ὄχι ἄμεση ἐπαφὴ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ θυραίου τοίχου μὲ τοὺς δύο ἐπιμήκεις τοίχους τοῦ Προπύλου μᾶς κάνουν νὰ διαπισώσουμε ὅτι ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ ἦταν αὐτὴ τῆς παράταξης τριῶν κατὰ σειρὰ διάτρητων ὀψεων, ἐντελῶς διαφορετικῶν μεταξὺ τους, μὲ στόχο τὴν ἐπίτευξη προοπτικῆς ἀπεικόνισης. Ἐπιπλέον, ἡ αἴσθησις ποὺ δίνεται σὲ αὐτὸν ποὺ εἰσέρχεται εἶναι ὅτι ὁ συνδυασμὸς τοῦ θυραίου τοίχου μὲ τὸ σύστημα καθόδου στὰ δυτικά, ἀποτελοῦν ἓνα ἀρχιτεκτονικὰ διαμορφωμένο πέρασμα, τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ ὑφίσταται καὶ μόνο του χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ τῶν υπόλοιπων τμημάτων τοῦ κτιρίου. Αὐτό, ὅπως ἤδη περιγράψαμε παραπάνω, ἐπιτυγχάνεται μὲ τὰ κενὰ ποὺ διαμορφώνονται ἀνάμεσα στὸν θυραῖο τοῖχο καὶ τὸ δυτικὸ σύστημα καθόδου μὲ τὶς ἐσωτερικὲς παρειὰς τῶν δύο τοίχων τοῦ κτιρίου στὰ βόρεια καὶ νότια. Ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν κενῶν δίνει ἄλλη μία αἴσθησις ποὺ εἶναι αὐτὴ τοῦ καλέσματος πρὸς κίνησιν ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἀρχιτέκτονας ἀπέδωσε μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχίαν καὶ στὸν μέγιστο βαθμὸ στὸ Πρόπυλο τὴν ἐνιαίαν ἐντύπωση τοῦ περάσματος ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν χῶρον στὸν ἐσωτερικὸν ἐνὸς ἱεροῦ. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ χαρακτηρίσουμε τὸν θυραῖο τοῖχο μὲ τὸ σύστημα καθόδου στὰ δυτικά ὡς τὸ δυναμικὸν στοιχείον τοῦ κτιρίου σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀνατολικὴ αἴθουσα ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ στατικό.

Ἀεροφωτογραφία ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τοῦ Ὀδείου καὶ τμήματος τοῦ Προπύλου μετὰ τὴν ὁλοκλήρω-
ση τῶν ἐργασιῶν στερέωσης-ἀναστήλωσης καὶ ἀνάδειξης τοῦ εὐρύτερου χώρου τοῦ Ἱεροῦ.

IV. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΩΔΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΠΥΛΟΥ

1. Η ΑΡΧΙΚΗ ΦΑΣΗ (σχέδ. 11)

Δεδομένου ότι το Ώδεϊο καὶ τὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ Ἀσκληπιείου καὶ ὅτι τὸ ὅλο ἱερὸ ἀνήκει σὲ μιὰ ἐνιαία φάση κατασκευῆς⁷², ἡ χρονολόγησή τους θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ σὲ συνάρτηση μὲ ἐκείνη τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων. Δηλαδή, θὰ βασιστοῦμε σὲ ἐκείνα τὰ καθοριστικὰ στοιχεία (τὸν λειτουργικὸ χαρακτήρα καὶ τὴ μορφή τῆς κάτοψης τοῦ ἱεροῦ, τοῦ Βουλευτηρίου, τοῦ Ώδείου, τὰ κιονόκρανα τῶν τεσσάρων στοῶν, τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ κεντρικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου) ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μᾶς ὁδηγήσουν στὴ χρονολόγηση τοῦ ἱεροῦ.

Εἶναι βεβαιωμένο ὅτι στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσοήνης ἦταν συγκεντρωμένοι οἱ χώροι λατρείας τῶν σημαντικότερων θεοτήτων, καθιστώντας το τὸ σπουδαιότερο θρησκευτικὸ κέντρο τῆς πόλης. Ταυτόχρονα ὅμως ἡ παρουσία σὲ αὐτὸ τοῦ Βουλευτηρίου τοῦ προσέδιδε καὶ πολιτικὸ χαρακτήρα. Ἐπομένως, τὸ ὑπὸ μελέτη ἱερὸ δὲν εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ Ἀσκληπιεῖο, μὲ θεραπευτικὸ χαρακτήρα, ὅπως ἐκείνα τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Ἀθήνας, τῆς Κῶ. Ὁ Ὀρλάνδος⁷³ καὶ στὴ συνέχεια ὁ Θέμελης, τὸ χαρακτήρισε ὡς συνδυασμὸ «ἐλεύθερης καὶ ἱερῆς ἀγορᾶς».

Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι ἡ διάταξη τῶν πίσω χώρων τῆς δυτικῆς καὶ νότιας στοᾶς δὲν ἔχει κανονικότητα, ὅπως παρατηρεῖται στὸ ὑπόλοιπο οἰκοδομικὸ συγκρότημα. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ διαδοχικοὶ οἴκοι καταλαμβάνουν τὸ μεγαλύτερο τμῆμα σὲ μῆκος τῆς δυτικῆς πτέρυγας μέχρι τὴ μικρὴ κλίμακα, ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸ βόρειο

72. Ἡ ταυτόχρονη κατασκευὴ τους μὲ τὸ ὑπόλοιπο ἱερὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα: α) οἱ δύο τοῖχοι τοῦ Προπύλου, ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος, εἶναι κοινοὶ μὲ ἐκείνους τοῦ Ώδείου καὶ τοῦ Συνεδρίου (Βουλευτηρίου) ἀντίστοιχα, β) ἡ προέκταση πρὸς τὰ βόρεια τῆς πρώτης βαθμίδας τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου ἀποτελεῖ τὴ βάση τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ἀντίστοιχου ἀναλήμματος τοῦ Ώδείου καὶ ἡ προέκτασή της πρὸς τὰ νότια, τὴν πρώτη βαθμίδα τῆς κρηπίδας τῆς ὀψης τοῦ Συνεδρίου, γ) οἱ δόμοι τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ώδείου εἰσχωροῦν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο ἐναλλάξ στὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὸ ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ τοίχου ἀντιστήριξης τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ καὶ δ) ὅλο τὸ ἱερὸ εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κτισμένο μὲ τὸ ἴδιο ὕλικό, δηλ. μὲ σκληρὸ τοπικὸ ἀσβεστόλιθο.

73. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Νεώτερα ἐρευναι, 38 καὶ ΘΕΜΕΛΗΣ, *Damophon*, 155.

πέρας της. Είναι εμφανές ότι σε αυτόν τον χώρο έγινε από τον αρχιτέκτονα του ιεροῦ προσπάθεια προσαρμογῆς τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ συγκροτήματος σε μιὰ προϋπάρχουσα διαμόρφωση, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ διατηρηθεῖ. Πράγματι, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρόσφατων ἀνασκαφῶν, βρέθηκε στὸν χώρο αὐτὸν μικρὸς πρόστυλος ναὸς (κατὰ τὴν ἄποψή μας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ), ὁ ὁποῖος ἦταν ἀφιερωμένος στὴ λατρεία τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος Ὁρθείας, χρονολογικὰ ἀνήκει στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι προγενέστερος τοῦ Ἀσκληπείου⁷⁴.

Ἀνάλογη προσπάθεια προσαρμογῆς έγινε καὶ στὴ νότια πτέρυγα τοῦ ιεροῦ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη ποὺ δὲν ἔχει οἴκους πίσω ἀπὸ τὴ στοᾶ, μὲ ἐξαίρεση τὸν Οἶκο Χ. Τὸ ἱερὸ ὀριοθετεῖται στὸ τμήμα αὐτὸ μὲ τοῖχο ποὺ ἔχει κατὰ διαστήματα μικρὲς ἀντηρίδες. Στὸν τοῖχο αὐτὸν ὑπάρχουν τρεῖς μικρὲς εἰσοδοί, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἀνατολικὴ ὁδηγοῦσε στὸ μικρὸ ταφικὸ ἡρώο, ἡ κεντρικὴ στὸ Βαλανεῖο⁷⁵ καὶ ἡ δυτικὴ (ποὺ πρόσφατα ἀποσαφηνίσαμε τὴν ὑπαρξή της) στὸν Οἶκο. Ἡ ὑπαρξὴ τῶν δύο πρώτων εἰσόδων (ἀνατολικὴ καὶ κεντρικὴ) στὸ νότιο ὄριο τοῦ ιεροῦ ἀποδεικνύει ὅτι τὰ κτίσματα, ταφικὸ ἡρώο καὶ Βαλανεῖο, εἶναι προγενέστερα τῆς κατασκευῆς τοῦ Ἀσκληπείου (ὁ Οἶκος Χ ἀνήκει στὸ συγκρότημα τοῦ Ἱεροῦ). Ἄν εἶχε κατασκευαστεῖ πρώτα τὸ Ἀσκληπεῖο, τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ ἀνοιχτοῦν στὰ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ νότιου τοίχου δύο εἰσοδοί, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἀνατολικὴ θὰ ὁδηγοῦσε, μὲ μικρὴ κλίμακα, σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ δαπέδου τῆς ἀντίστοιχης στοᾶς. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ παρειά (ἡ νότια) τοῦ κάτω τμήματος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ ιεροῦ ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν δύο εἰσόδων εἶναι ἐν μέρει μόνο ὀρατὴ καὶ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται προσαρμόστηκε στὸ μικρὸ ἄνδρρο, στὸ ὁποῖο εἶχε κατασκευαστεῖ τὸ ταφικὸ ἡρώο. Ἐπομένως, οἱ συνολικὲς διαστάσεις τοῦ ιεροῦ καθορίστηκαν ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν τριῶν προαναφερθέντων κτισμάτων (ναὸς Ἀρτέμιδος Ὁρθείας, Βαλανεῖο καὶ ταφικὸ ἡρώο).

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῶν ἐρευνῶν τοῦ 1989, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ *terminus ante quem*, δείχνουν μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ μετέπειτα ὀνομαζόμενο ὡς Σεβαστεῖο καὶ τὸ Ὡδεῖο κατασκευάστηκαν πρὶν τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.⁷⁶ Κατὰ συνέπεια, ἤδη τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ κατασκευάστηκε τὸ Ἀσκληπεῖο στὸ σύνολό του περιορίζεται ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. μέχρι καὶ τὸ πρῶτο ἡμῖσις τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ δὲν μένει παρὰ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια ἡ χρονολόγησή του.

Ἡ διάταξη, καὶ γενικὰ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὅλου τοῦ συγκροτήματος διέπεται ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, διότι τὰ ἐπιμέρους κτίρια, τὰ ὁποῖα τὸ συναποτελοῦν, εἶναι ἀλληλοεξαρτώμενα καὶ δημιουργοῦν μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα, χαρακτηριστικὸ ποὺ δὲν συναντοῦμε σὲ ἱερὰ τῆς κλασικῆς περιόδου⁷⁷. Τὸ μνημειώ-

74. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1990, 98, 1991, 86-102 καὶ Ἔργον 1990, 35, 1991, 28-31· Damophon, 156 καὶ *Architectural terracottas*, 142.

75. Τοῦ ἰδίου, ΠΑΕ 1989, 77-91 καὶ Ἔργον 1989, 32.

76. Τοῦ ἰδίου, ΠΑΕ 1989, 76 καὶ Ἔργον 1989, 34.

77. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Ἱστορία τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς*, 287-288.

δες Πρόπυλο της ανατολικής πτέρυγας αποτελεί νοητή προέκταση του μεγάλου δωρικού ναού πρὸς τὰ ἀνατολικά, δημιουργώντας ἓνα κεντρικὸ ἄξονα συμμετρίας. Ὁ ἐποκέπτης τοῦ ἱεροῦ εἶχε ὀπτική ἐπαφή μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ ναοῦ, πρὶν ἀκόμη εἰσέλθει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Προπύλου, διαμέσου τοῦ μεγάλου κεντρικοῦ θυρώματος, τὸ ὁποῖο στὴν προκειμένη περίπτωση ἀποτελοῦσε τὸ σημεῖο φυγῆς. Ἡ παρουσία τῶν τεσσάρων στοῶν κορινθιακοῦ ρυθμοῦ δημιουργεῖ τὸν σκηνογραφικὸ περίγυρο τοῦ αἵθριου χώρου τοῦ ἱεροῦ.

Ὑπάρχουν πολλὲς ὁμοιότητες, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου, ἀνάμεσα στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσήνης καὶ σὲ ἐκεῖνο τῆς Κῶ (ἄνδρηρο I καὶ III, σχέδ. 53): τὰ Πρόπυλα τοποθετοῦνται στὴ μέση μακρῶν πτερύγων καὶ ὁδηγοῦν στὸ ἐσωτερικὸ στοῶν ποὺ ἔχουν σχῆμα Π. Εἶναι ἐμφανὲς καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ προσπάθεια ἐντυπωσιασμοῦ μὲ τὴν υἱοθέτηση μιᾶς συγκεκριμένης διάταξης τῶν κτιρίων πάνω σὲ κεντρικοὺς ἄξονες. Οἱ μεγάλες ἀρχικὲς στοᾶς τοῦ ἀνδρήρου I καὶ ἐκεῖνες τοῦ III στὴν Κῶ χρονολογοῦνται στὸν 3ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ οἱ νέες διευθετήσεις ποὺ ἔγιναν στὰ ἄνδρηρα II καὶ I (μνημειώδης κλίμακα, ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, νέες στοᾶς, ναὸς Α) ἀνάγονται στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.⁷⁸. Παρόλα αὐτὰ ὑπάρχει μία οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο ἱερά. Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσήνης χαρακτηρίζεται, στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδιασμοῦ διάταξης ἀπὸ πλήρη συνοχή τῶν ἐπιμέρους μονάδων του, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὸ τῆς Κῶ.

Ἡ δυτικὴ πτέρυγα μὲ τοὺς διαδοχικοὺς οἴκους ἦταν σχεδιασμένη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ γιὰ νὰ δεχθεῖ λατρευτικὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ὁρατὰ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς στοᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ αἶθριο τοῦ ἱεροῦ. Αὐτὸ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὴν υἱοθέτηση στὴν ὀψὲς τῶν οἴκων μεγάλων ἀνοιγμάτων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κατασκευὴ χαμηλῶν τοίχων ἀπὸ πωρόλιθο. Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπῆρξε συνεργασία στὸν σχεδιασμὸ τῆς μορφῆς τοῦ ἱεροῦ γνωστοῦ γλύπτη μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν Οἶκο Η τῆς βόρειας πτέρυγας εἶχε προβλεφθεῖ ἡ τοποθέτηση ἐπιμήκους βάθρου ἀγαλμάτων, τὸ ὁποῖο ταυτόχρονα χρησίμευε ὡς δεξαμενὴ νεροῦ. Ὅταν αὐτὸ ὑπερχειλίζε, τὸ νερὸ ἔπεφτε στὸ δάπεδο τοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διοχετευόταν ἔξω μὲ ὑπόγειο πῆλινο ἀγωγὸ στὴν κεντρικὴ αὐλάκα τῆς βόρειας στοᾶς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι μόνον τὸ δάπεδο τοῦ οἴκου Η εἶναι καλυμμένο μὲ πλάκες ἀπὸ ἀσβεστόλιθο, τῶν ὁποίων ἡ πάνω ἐπιφάνεια βρίσκεται λίγα ἑκατοστὰ χαμηλότερα ἀπὸ ἐκείνη τῆς εὐθυνητηρίας τῶν τοίχων καὶ τοῦ στυλοβάτη τῆς ὀψης, διαμορφώνοντας ἔτσι μία ἀβαθὴ ἐπίπεδη λεκάνη. Ἡ περίπτωση τοῦ οἴκου Η ἀπαιτοῦσε γιὰ τὸν σχεδιασμὸ τοῦ ὅχι μόνον τὴν παρουσία ἀρχιτέκτονα ἀλλὰ καὶ γλύπτη, ὁ ὁποῖος δὲν θὰ περιορίστηκε μόνον στὴν κατασκευὴ τῶν ἀγαλμάτων, ἀλλὰ θὰ ἔθεσε προφανῶς καὶ ὀρισμένες προδιαγραφές, ὅσον ἀφορᾷ τὴ μορφή τουλάχιστον τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου. Εἶναι ἄγνωστο σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ παρουσία τοῦ γλύπτη ἐπηρέασε τὸν ἀρχιτέκτονα στὸν σχεδιασμὸ τοῦ ἱεροῦ στὸ σύνολό του, ὅμως ἀσφαλῶς θὰ πρέπει νὰ υἱοθετήθηκαν σὲ μεγάλο βαθμὸ οἱ ἀπόψεις του. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι στὸ ἱερό τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦταν τοποθετημένα πολλὰ

78. SCHAZMANN, Asklepieion, 73.

αγάλματα, πού ήταν έργα του γνωστού γλύπτη Δαμοφώντος, ο οποίος έζησε στα τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αϊ. π.Χ. Το γεγονός αυτό αποτελεί έναν ακόμη καθοριστικό παράγοντα για την ασφαλή χρονολόγηση του ιερού διότι αυτό οικοδομήθηκε κατά την περίοδο που ο γλύπτης έδρασε στη γενέτειρά του τη Μεσσήνη⁷⁹. Επομένως το Άσκληπιείο δεν μπορεί να χτίστηκε αργότερα από τις αρχές του 2ου αϊ. π.Χ.

Η μορφή της κάτοψης του Συνεδρίου (Βουλευτηρίου), βασίζεται σε κλασικό πρότυπο (τετράγωνο κτίριο με μία σειρά έδράνων κατά μήκος των τριών πλευρών του και στεγασμένο με τετράρριχτη στέγη που στηριζόταν σε τέσσερις κίονες). Βουλευτήρια με κάτοψη τετράγωνης ή παραλληλόγραμης μορφής, των οποίων ο αριθμός των σειρών έδωλιών ποικίλλει, κατασκευάζονταν και καθόλη τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου⁸⁰. Παρόμοιο κτίριο που ανήκει στον 2ο αϊ. π.Χ. συναντούμε στην Άσσο⁸¹ (σχέδ. 54). Αναμφισβήτητα ή μεγάλη ομοιότητα της μορφής των κατόψεων των δύο κτιρίων θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντικό κριτήριο χρονολόγησης.

Η μορφή της κάτοψης του Ωδείου, όπως έχει ήδη αναφερθεί, χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια προσαρμογής του κοίλου σε ένα παραλληλόγραμμο πλαίσιο, με όσο το δυνατόν λιγότερες επιπτώσεις σε αυτό. Η υιοθέτηση κλασικής μορφής κοίλου αποτελεί άλλη μία ένδειξη της έπρροης προτύπων του 5ου και του 4ου αϊ. π.Χ. στην ελληνιστική περίοδο. Με την κατασκευή του νέου Βουλευτηρίου στην Αθήνα στον 5ο αϊ. π.Χ. εισάγεται για πρώτη φορά ή χρήση του κοίλου σε στεγασμένο οικοδόμημα, ενώ τον 4ο αϊ. π.Χ. προστίθενται στο και Πρόπυλο⁸² (σχέδ. 55), συνδυασμός στοιχείων που αργότερα υιοθετείται στη Δωδώνη (τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αϊ. π.Χ., σχέδ. 56)⁸³, στη Μεσσήνη, τη Μίλητο (175-164 π.Χ., σχέδ. 57) και σε άλλες πόλεις της Μ. Ασίας. Υπάρχει επίσης μια άλλη αναλογία ανάμεσα στο Βουλευτήριο και το Ωδείο της Μεσσήνης και τα Βουλευτήρια (παλαιά και νέα) στην αγορά της Αθήνας. Υιοθετήθηκαν δύο διαφορετικά, από τυπολογική άποψη, κτίρια: στο παλαιό Βουλευτήριο της Αθήνας και σε εκείνο της Μεσσήνης ή διάταξη των έδράνων ήταν ευθύγραμμη και σχημάτιζε ένα Π, ενώ στο νέο Βουλευτήριο της Αθήνας και στο Ωδείο της Μεσσήνης χρησιμοποιήθηκε το κοίλο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το οποίο ανήκει στη πρώτη κατηγορία αποτελεί και το Εκκλησιαστήριο της Πριήνης (σχέδ. 58). Για τους λόγους αυτούς, πιστεύουμε ότι ή διάταξη της ανατολικής πτέρυγας του ιερού της Μεσσήνης έχει επηρεαστεί, όσον αφορά τη μορφή της κάτοψης, από εκείνη των ανάλογων κτιρίων στην αγορά της Αθήνας.

Η μορφή των έδωλιών του κοίλου του Ωδείου και ο τρόπος στήριξής τους είναι

79. ΘΕΜΕΛΗΣ, Damophon, 156-169.

80. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Εκκλησιαστήριο της Πριήνης (τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αϊ. π.Χ.), τα Βουλευτήρια της Ηράκλειας (τέλη του 4ου αϊ. π.Χ.), του Νοτίου (3ος με 2ο αϊ. π.Χ.), της Θάσου (τέλη του 3ου με αρχές του 2ου αϊ. π.Χ.) και της Σικυώνας (τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αϊ. π.Χ.).

81. CLARKE, BACON, KOLDEWEY, Assos, 53, 55 και MACDONALD, *The political meeting places*, 168-170.

82. TRAVLOS, *Dictionary*, 191.

83. ΔΑΚΑΡΗΣ, Δωδώνη, 88.

ανάλογος με εκείνον του Ὁδείου του Ἀγρίππα στην ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν (σχέδ. 12στ). Τὰ ἐδῶλια, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἀκουμποῦν πάνω σὲ πλάκες ἑδρασης, σὲ ἀντίθεση μὲ ἐκεῖνα μεγάλων θεάτρων, στὰ ὁποῖα ἡ προέκταση τοῦ ἐδωλίου πρὸς τὰ πίσω ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐπιφάνεια ἑδρασης τῆς ἀμέσως ὑπερκείμενης σειρᾶς. Ὅμως, οὔτε αὐτὴ ἡ κατασκευαστικὴ διαφορὰ, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ὁμοιότητά του μὲ τὸ κοῖλο τοῦ Ὁδείου τοῦ Ἀγρίππα, ἀποτελεῖ ἀσφαλὲς κριτήριον γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ Ὁδείου τῆς Μεσσήνης.

Τὰ χαρακτηριστικότερα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου εἶναι οἱ τέσσερις πεσοὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄψης του καὶ τὰ τρία μεγάλα κατώφλια τοῦ θυραίου τοίχου του. Ἡ μορφή τῆς δεύτερης βαθμίδας τῶν βάθρων τῶν πεσσῶν οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ μία ἀπλουστευμένη παραλλαγὴ ἐκείνης τῶν βάσεων τῶν ἰωνικῶν κιόνων τοῦ Φιλιπείου⁸⁴ καὶ τοῦ Λεωνιδάου⁸⁵ στὴν Ὀλυμπία. Ὅπως στὴν πρώτη περίπτωση, ἔτσι καὶ στὴ δεύτερη ὑπάρχει ἐναλλαγὴ πλίνθου στὸ κάτω τμήμα (στὴ θέσῃ τῆς σπείρας), σκοτίας στὴ συνέχεια καὶ σπείρας (μακεδονικῆς μορφῆς) στὸ ἀνώτερο τμήμα. Ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσά τους εἶναι ὅτι οἱ βαθμίδες τῶν βάθρων τῆς Μεσσήνης ἔχουν ταυτόχρονα τὸν ρόλο τῆς πλίνθου πάνω σὲ στυλοβάτη, γι' αὐτὸν τὸν λόγο διαθέτουν πινάκωση (ὅπως ἐκεῖνες τῆς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ) καὶ ὑποτομές. Εἶναι κοινὰ ἀποδεκτὴ ἡ σχέση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Φιλιπείου μὲ ἐκείνη γενικά τῆς Μακεδονίας, μὲ χαρακτηριστικὴ ἔμφαση στὸν ἰωνικὸ ρυθμό⁸⁶. Παρὰ τὶς ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικὲς ὁμοιότητες πιστεύουμε, λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου καὶ οἱ στοᾶς τοῦ ἱεροῦ ἔχουν κορινθιακὴ μορφή, ὅτι αὐτὸ σαφῶς δείχνει τὴν προτίμηση τοῦ ἀρχιτέκτονα τοῦ ἱεροῦ γιὰ τὸν κορινθιακὸ ρυθμὸ καὶ ἐνδεχομένως, τὴν ἐπρροὴ ἢ ἀκόμη καὶ τὴ σχέση του μὲ ἀντιλήψεις ἀρχιτεκτονικῆς οἱ ὁποῖες εἶχαν ἤδη ἐφαρμοστῇ στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς Πελοποννήσου, δημιουργώντας πρότυπα πρὸς μίμηση καὶ δημιουργικὴ ἐπεξεργασία.

Ἡ μορφή τῶν μεγάλων τετράγωνων βαθμίδων τῶν τεσσάρων βάθρων τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐκτεταμένη χρῆση περταινιῶν, ποὺ διαμορφώνουν πινάκωση, καὶ ὑποτομῶν, οἱ ὁποῖες ἀπολήγουν σὲ κατακόρυφα λέσβια κυμάτια⁸⁷. Ἡ παρουσία ὑποτομῶν στὶς βαθμίδες τῶν κρηπίδων εἶναι γνώρισμα κυρίως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ, μὲ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τὸ Φιλιππεῖο⁸⁸ (μὲ συνδυασμὸ πινάκωσης καὶ δύο διαδοχικῶν ὑποτομῶν σὲ κάθε βαθμίδα) ποὺ χρονολογεῖται τὸ 336 π.Χ., τὴ μαρμάρινη κρηπίδα τῆς στοᾶς

84. ZSCHITZSCHMANN, *Das Philippeion*, εἰκ. 7 καὶ CURTIUS - ADLER, *Philippeion*, εἰκ. LXXX, LXXXI· MILLER, *The Philippeion*, AM 88, 1973, 194-197, εἰκ. 1.

85. CURTIUS - ADLER, *Leonidaion*, εἰκ. LXV, 5, 9.

86. MILLER, *The Philippeion*, AM 88/1973, 193-194, 217.

87. Ὑποτομὴ ποὺ ἀπολήγει σὲ κατακόρυφο κυμάτιο συναντᾶμε καὶ στὴν κρηπίδα τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ.

88. CURTIUS - ADLER, *Philippeion*, εἰκ. LXXX, LXXXI καὶ ZSCHITZSCHMANN, *Das Philippeion*, 1-52.

της Ἑχούς⁸⁹ (μὲ συνδυασμὸ πινάκωσης καὶ δύο ὑποτομῶν σὲ κάθε βαθμίδα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ δευτέρα ἀπολήγει σὲ κατακόρυφο κυμάτιο) ποὺ ἀνάγεται στὸ δευτερο ἡμῖσι τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τὴ νότια στοᾶ⁹⁰ (μὲ ἴδιο ἀριθμὸ ὑποτομῶν) τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. στὴν Ὀλυμπία, τὸν ναὸ τοῦ Δία στὴ Στράτο ποὺ χρονολογεῖται τὸ 330 π.Χ.⁹¹ (ἡ ὑποτομὴ τῆς πρώτης βαθμίδας ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ μῆκος της, ἐνῶ ἐκεῖνες τῶν ἄλλων καταλήγουν σὲ κατακόρυφα κυμάτια) καὶ τὸν ναὸ Α στὴν Κῶ (διπλὲς ὑποτομές, σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῶν βαθμίδων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ κατώτερες ἀπολήγουν σὲ κατακόρυφα κυμάτια, 2ος αἰ. π.Χ.)⁹². Ὅσον ἀφορᾷ τὸν καθρέπτη τῆς πινάκωσης τῶν βαθμίδων τοῦ ναοῦ τοῦ Δία, αὐτὸς προβάλλει κατὰ 0.003 μ. καὶ οἱ παρυφές του ἔχουν τὴν ἴδια μορφή μὲ ἐκείνη τῶν πεσσῶν τοῦ Προπύλου. Ἐπίσης, τὴν ταυτόχρονη ὑπαρξὴ ὑποτομῶν στὴν κρηπίδα καὶ στοὺς ὀρθοστάτες τοῦ σηκοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῶν ναῶν κυρίως ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ, παρατηροῦμε καὶ στὸν μεγάλο δωρικὸ ναὸ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Μεσσήνης. Ἡ χρῆσις αὐτῶν τῶν ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ἦταν λογικὸ νὰ υἱοθετηθεῖ καὶ στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσήνης, ὑποδηλώνοντας τὴν τάσι γιὰ ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερη διακοσμητικὴ ἐπεξεργασία τῶν κελύφων τῶν κτιρίων. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἀποτελεῖ ἓνα χρονολογικὸ κριτήριον γενικῆς φύσεως, καὶ ὄχι εἰδικῆς, γιὰ τὸν ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τῆς περιόδου κατασκευῆς.

Ὑπάρχει μία χαρακτηριστικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὸ κατώφλι τοῦ Προπύλου καὶ σὲ ἐκεῖνο τοῦ ναοῦ τοῦ Δία στὴ Στράτο⁹³ (σχέδ. 59): α) καὶ τὰ δύο φέρουν στὴν πρόσθια πλευρά τους κυματοφόρο βάση (ἐκείνη τοῦ ναοῦ τοῦ Δία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνεστραμμένο αἰγυπιάζον καὶ ἓνα λέσβιο κυμάτιο), καὶ β) ἔχουν μεγάλο ὕψος (0.406 μ. τὸ κατώφλι τοῦ Προπύλου καὶ 0.46 μ. τοῦ ναοῦ τοῦ Δία).

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ στυλιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ μεγάλου δωρικοῦ ναοῦ (κλασικιστικὴ ἐπιλογή), αὐτὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μορφὲς ὀψιμῆς ἑλληνιστικῆς ἢ καὶ ὕστερης ἀκόμη ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ ἐπιλογή διάταξης τεσσάρων τριγλύφων στὰ μεταξόνια διαστήματα⁹⁴ καὶ ἡ μορφή τῶν δωρικῶν κιονοκράνων ὀδηγοῦν σὲ περίοδο μεταγενέστερη τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.⁹⁵.

Οἱ μεταλλικοὶ σύνδεσμοι ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ στὸν δωρικὸ ναὸ καὶ γενικὰ σὲ ὅλους τοὺς ὀρθοστάτες τοῦ ἱεροῦ τῆς Μεσσήνης ἔχουν ἀνάλογη μορφή μὲ ἐκεῖ-

89. CURTIUS - ADLER, *Echohalle*, εἰκ. LI καὶ COULTON, *Greek Stoa*, 268 καὶ KUNZE - SCHLEIF, *Echohalle*, 45-56· DINSMOOR, *Olympia*, *AJA* 45/1941, 427 καὶ KOENIGS, *Echohalle*, 4, εἰκ. 33-37, 72-74.

90. CURTIUS - ADLER, *Südhalle*, εἰκ. LX καὶ COULTON, *Greek Stoa*, 268 καὶ KUNZE - SCHLEIF, *Südhalle*, 28-41.

91. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ναὸς τοῦ Διός, 50 καὶ COURBY-PICARD, *Stratos*, 86.

92. SCHAZMANN, *Asklepieion*, 7.

93. ΟΡΑΝΔΟΣ, ἔ.ἀ. 28-30, σχ. 27, 29.

94. ΟΡΑΝΔΟΣ, *ΠΑΕ* 1970, 130, σχ. 4 καὶ 1971, 168-171, πίν. Δ'.

95. VASDARIS, *Dorische Kapitell*, 337-338.

νους της Νότιας στοάς στην Όλυμπία, τοῦ ναοῦ τοῦ Δία στή Στράτο, τοῦ Φιλυπείου⁹⁶ στήν Όλυμπία καί τοῦ ναοῦ τῆς Δέσποινας στή Λυκόσουρα⁹⁷.

Ἄν καί δέν ἔχει γίνει μέχρι τώρα ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιά τή χρονολόγηση τῶν τεσσάρων στοῶν καί ἐνδεχόμενων μεταγενέστερων ἐπεμβάσεων, κρίνουμε ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀσχοληθοῦμε ἐν συντομία μέ αὐτό τὸ θέμα. Οἱ στοᾶς ἀπὸ πωρόλιθο πρέπει νά κατασκευάστηκαν ταυτόχρονα μέ τὸ ὑπόλοιπο κτιριακὸ συγκρότημα⁹⁸. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι σήμερα βρίσκονται πολλοὶ τύποι διάσπαρτων πώρινων κιονοκράνων, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν τεσσάρων στοῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν μορφὴ καί τὶς διαστάσεις τους⁹⁹. Συγκεκριμένα μποροῦν νά ἐντοπισθοῦν τουλάχιστον ὀκτὼ τύποι, γεγονός πού προκαλεῖ ἀρκετὰ ἐρωτηματικά (πίν. 78-80). Λογικὸ εἶναι νά διατυπώσουμε τὴν ἄποψη ὅτι οἱ τέσσερις στοᾶς τοῦ ἱεροῦ θὰ πρέπει νά διέθεταν δύο τύπους κορινθιακῶν κιονοκράνων: ἓνα στήν ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία καί ἓνα στήν ἐσωτερικὴ. Ἐπίσης τὴν παρουσία ἄλλων τύπων θὰ μπορούσαμε νά ὑποθέσουμε καί γιά τὶς κιονοστοιχίες τῶν δύο προπύλων τοῦ ἱεροῦ καί τῆς κάτω ζώνης τοῦ ὑπόστουλου Συνεδρίου. Ἐπομένως τὸ σύνολο τῶν ἀπὸ μορφολογικὴ ἄποψη τύπων τῶν κιονοκράνων δέν θὰ μπορούσε νά ξεπεράσει τοὺς πέντε, τὸ πολὺ τοὺς ἑπτὰ στήν περίπτωσή πού τὰ δύο πρόπυλα ἔφεραν ἀπὸ δύο (δηλ. διαφορετικὸ σὲ κάθε ὄψη). Οἱ ὑπόλοιποι τύποι ἀποτελοῦν πιθανῶς ἢ μία ἐνδεχόμενη ἐκτεταμένη ἐπισκευὴ πού θὰ πρέπει νά ἐγίνε μετὰ τὸν 2ο αἰ. π.Χ., ἢ νά ἀποτελοῦν μία ὕστερης περιόδου ἐπιπόλαιη προσπάθεια ἀνακατασκευῆς μέ ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση ἀπὸ κάποιο ἄλλο παραπλήσιο κτίριο (ἴσως ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ἀγορᾶς). Ὅμως, ἡ θεματικὴ ἀναλογία πού παρατηρεῖται στὸν κάλαθο τῶν κιονοκράνων μᾶς ὁδηγεῖ νά ἀποκλείσουμε τὴ δεύτερη ἐκδοχὴ καί νά προσανατολιστοῦμε στήν πρώτη, δηλαδή στήν ὑπόθεση ὅτι ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα ἀποτελοῦν μάρτυρες μιᾶς ἐκτεταμένης ἐπισκευῆς τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἐπισκευὴ αὐτὴ κατὰ τὴν ἄποψή μας, θὰ πρέπει νά ἐγίνε πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μέ ἀρχὲς τοῦ ἐπομένου, δηλαδή τὴν περίοδο τοῦ Αὐγούστου. Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ τῆς ἐπέμβασης βασιζέται στήν ἐπιγραφὴ IG VII462, ἡ ὁποία ἀναφέρεται σὲ ἐπισκευὴ τῶν τεσσάρων στοῶν καί ἀνάγεται στὸν 1ο αἰ. μ.Χ. καί στή SEG XXIII, 207, 205, στήν ὁποία γίνεται λόγος, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐπισκευῶν, καί γιά ἐκείνη τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς. Ἐπομένως, εἶναι λογικὸ νά ὑποστηρίξουμε τὴν ἀρχικὴ ὑπόθεση ὅτι οἱ στοᾶς κατασκευάστηκαν ταυτόχρονα μέ τὸ ὑπόλοιπο ἱερὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. μέ ἀρχὲς τοῦ ἐπομένου. Ὁ Οἰκονόμος¹⁰⁰, ὁ MacDonald¹⁰¹ καί

96. DÖRPFELD, Lykosura, 221.

97. DICKINS, Damophon, 114, 117 καὶ MARTIN, Manuel, 279.

98. LYTTELTON, Baroque Architecture, 58, χρονολόγησε τὰ κιονόκρανα τῆς Μεσοίνης πρὶν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὁ ΘΕΜΕΛΗΣ τοποθέτησε χρονολογικὰ τὰ κιονόκρανα στὸν 2ο αἰ. π.Χ., (Architectural terracottas, 162).

99. Οἱ φυτικὲς καί ἀνθρωπόμορφες μορφὲς προεξέχουν κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ καλάθου.

100. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, ΠΑΕ 1925, 16.

101. MACDONALD, The political meeting places, 211.

ο Carpenter¹⁰² χρονολόγησαν τὸ ἱερὸ στὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ὁ Ὀρλάνδος¹⁰³ τὸ τοποθέτησε στοὺς ὀψιμοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἢ καὶ ρωμαϊκοὺς. Πρόσφατα ὁ Θέμελης τὸ χρονολόγησε στὰ τέλη τοῦ 3ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. βασιμμένος στὴν περίοδο δράσης τοῦ γλύπτη Δαμοφώντος στὴ Μεσσήνη¹⁰⁴. Τὴν ἴδια χρονολόγηση ἀκολουθοῦν ὁ Coulton¹⁰⁵, ὁ Lauter¹⁰⁶, καὶ πὸ συγκεκριμένα στὸ 2ο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ἡ Gneisz¹⁰⁷, καθὼς καὶ ὁ Büsing¹⁰⁸.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐρώτημα ποῖος θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ σχεδίασε τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσήνης θὰ διακινδυνεύαμε νὰ ἀπαντήσουμε ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν γνωστὸ γλύπτη Δαμοφώντα. Αὐτὴ ἡ ἄποψη δὲν στηρίζεται σὲ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα ἀλλὰ σὲ διαίσθηση καὶ σὲ λογικοὺς συνειρμούς ποὺ ἀφοροῦν τὸ σκέλος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σύνθεσης τοῦ ἱεροῦ:

α. Τὸ πλῆθος τῶν γλυπτῶν ποὺ κατασκεύασε γιὰ νὰ τοποθετηθοῦν στὸ ἱερὸ σὲ συγκεκριμένα σημεῖα καὶ νὰ προβάλλονται αὐτὰ μέσα ἀπὸ μεγάλα ἀνοίγματα.

β. Ἡ ἀνθρωπόμορφη διακόσμηση τῶν κορινθιακῶν κιονοκράνων τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ αἱθρίου καθὼς καὶ ἐκείνων τῶν δύο προπύλων ἀποπνέει σαρκώδη αἴσθηση ἢ ὁποία χαρακτηρίζει καὶ τὰ γλυπτὰ του, ὅχι μόνον αὐτὰ ποὺ δημιούργησε στὴν πόλη τῆς Μεσσήνης ἀλλὰ καὶ στὸν ναὸ τῆς Δέσποινας στὴν Λυκόσουρα.

γ. Ἡ διαμόρφωση μεγάλου βάθους ὀπτικῶν πεδίων, μὲ συγκεκριμένη διάταξη τῶν κτισμάτων, π.χ. τοῦ μεγάλου Ναοῦ, τοῦ Οἴκου τῆς Ἀρτέμιδος Φωσφόρου, τοῦ Οἴκου Η σὲ σχέση μὲ τὸν ἄξονα τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου.

δ. Ἡ δημιουργία ἀξόνων διαδρομῶν περιήγησης ποὺ καθορίζονται ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ εἰσόδων-ἐξόδων (9 συνολικὰ) κατανεμημένων στὶς πλευρὲς τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ σχεδίαση τοῦ ἱεροῦ ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀνάγκη ὑπαρξης καὶ προβολῆς τῶν γλυπτῶν καὶ παύει νὰ αἰτιολογεῖ τὴ μορφή της χωρὶς αὐτά. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα τὸ ἔργο σχεδίασης καὶ κατασκευῆς τοῦ Ἀσκληπιείου ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Δαμοφώντα τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα ἐξουσίας καὶ ἐπρροῆς στὴν πόλη τῆς Μεσσήνης, ἢ ὁποία ὅπως φαίνεται συνεχίστηκε καὶ μὲ τοὺς ἀπογόνους του.

2. ΟΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΦΑΣΕΙΣ

Τὸ Ὁδεῖο καὶ τὸ Πρόπυλο ὑπέστησαν σχεδὸν ὀλικὴ καταστροφή, προφανῶς ἀπὸ μεγάλο σεισμό, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπίσης ἡ αἰτία τῆς κατάρρευσης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς, τοῦ Συνεδρίου καὶ τῶν τεσσάρων στοῶν τοῦ ἱεροῦ.

102. CARPENTER, *The Propylon*, 149.

103. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Νεώτεροι ἔρευναι*, 38.

104. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Damophon*, 167.

105. COULTON, *Greek stoa*, 256.

106. LAUTER, *Architektur*, 112.

107. GNEISZ, *Rathaus*, 126.

108. BÜSING, *Halbsäule*, 80.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι: α) Ἐπανακατασκευάστηκε τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο (δεύτερη φάση τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς), β) Ἐπισκευάστηκε τὸ δυτικὸ ἀνάλημμα τοῦ Ὡδείου, ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν δοκοθηκῶν τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς καὶ πάνω. γ) Τοποθετήθηκαν πλίνθοι μὲ πινάκωση στὴ δυτικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου, οἱ ὁποῖες προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ κιονοστοιχία τῶν στοῶν, καὶ ἀντικαταστάθηκαν οἱ ἀρχικοὶ πώρινοι ἀμφικίονες μὲ ἰωνικοὺς κίονες ἀπὸ ἀσβεστόλιθο. δ) Ἀντικαταστάθηκε ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀμφικίονες τοῦ Συνεδρίου μὲ μέλη τὰ ὁποῖα ἀνῆκαν σὲ μεγάλο βάθρο ἀγάλματος ἀπὸ ἀσβεστόλιθο. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι οἱ περιγραφόμενες ζημιὲς ποὺ προξενήθηκαν στὰ συγκεκριμένα κτίρια τοῦ ἱεροῦ (Ὡδεῖο, Πρόπυλο, Συνέδριο, Στοᾶς) θὰ εἶχαν ὡς λογικὸ ἐπακόλουθο τὴ μερικὴ ἢ καὶ ὀλικὴ κατάρρευση τῶν στεγῶν τους.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. κτίστηκε στὰ βόρεια τῶν αἵθουσῶν τοῦ Σεβαστείου μεγάλη στοᾶ, μὲ ὑλικὸ σὲ δευτέρη χρῆση καὶ κατασκευάστηκε ρωμαϊκὸς τοῖχος, ὕψους 1 μ. περίπου, ὅπου τοποθετήθηκε κατῳφλι, πάνω στὸν στυλοβάτη τῆς νότιας ὀψης τοῦ βόρειου Προπύλου (σχέδ. 60). Ἡ ὕστερη ἐπέμβαση σὲ αὐτὸ καὶ ἡ κατασκευὴ νέας στοᾶς στὰ βόρεια τοῦ ἱεροῦ ἀνήκουν σὲ ἓνα κοινὸ πρόγραμμα ἀνακατασκευῶν, τὸ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς χρήσης ὀρισμένων κτιρίων. Ἡ τοποθέτηση κατῳφλιοῦ σὲ ὕψος μεγαλύτερο ἀπὸ ἓνα 1 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ σημαίνει ὅτι τὴν περίοδο ἐκείνη ἡ στοᾶ εἶχε καταστραφεῖ ὀλοκληρωτικὰ καὶ δὲν ὑπῆρχε πρόθεση ἀνακατασκευῆς τῆς.

Εἶναι, ἐπομένως, αὐτονόητο ὅτι ἡ κατάρρευση τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ σχετίζεται μὲ ἐκείνη τῆς βόρειας στοᾶς. Καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκτεταμένες ζημιὲς ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας στοᾶς στὰ βόρεια τοῦ Σεβαστείου καὶ τὸ κτίσιμο τοῦ μικροῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου στὸ βόρειο Πρόπυλο, δηλαδὴ στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

Στὴν περίοδο τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. θὰ πρέπει νὰ χρονολογήσουμε τὴν ἄτεχνη ἐπισκευὴ-ἀνακατασκευὴ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας μὲ ὑλικὸ σὲ δευτέρη χρῆση, ποὺ προέρχεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἱερό, ἀλλὰ ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλα κτίρια τῆς πόλης γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχε πρόθεση ἀνακατασκευῆς τους.

Ἀνακεφαλαιώνοντας ἀναφέρουμε ὅτι τὸ ἱερό στὸ σύνολό του θὰ πρέπει νὰ κτίστηκε βάσει ἐνὸς ἐνιαίου σχεδίου στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μὲ ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. Στὴν περίοδο τοῦ Αὐγούστου ἐπισκευάστηκαν οἱ στοᾶς, κυρίως ἀντικαταστάθηκαν πολλὰ ἀπὸ τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα (σὲ αὐτὴ τὴν προσπάθεια ἐντάσσεται καὶ ἡ ἐπανακατασκευὴ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς). Στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. οἱ στοᾶς καταστράφηκαν καὶ ὑπέστη μεγάλες ζημιὲς ἡ ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ. Ἐκτοτε δὲν ἐπισκευάστηκαν ποτὲ οἱ στοᾶς, ἐνῶ τὸν 4ο αἰ. μ.Χ. ἐγίνε προσπάθεια ἐπανακατασκευῆς τῆς ἀνωδομῆς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας ἡ ὁποία μάλλον δὲν ὀλοκληρώθηκε ποτέ. Τέλος, στὰ βόρεια τοῦ Σεβαστείου τοποθετήθηκε νέα στοᾶ, στραμμένη πρὸς Β, ποὺ ἀποτελοῦσε προφανῶς τὸ νότιο ὄριο τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλης κατὰ τὴν ὕστερη αὐτὴ περίοδο¹⁰⁹.

109. ΘΕΜΕΛΗΣ, ΠΑΕ 1988, 52, 58-59 καὶ Ἔργον 1988, 31.

Στην πρώτη χριστιανική περίοδο στα ανατολικά του Ἱεροῦ ἄρχισαν νὰ κτίζονται κτίσματα κατοικιῶν μὲ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ προερχόμενο ἀπὸ τὰ κτίρια τοῦ ἱεροῦ¹¹⁰.

Ἐπομένως, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου τοποθετεῖται καὶ ἡ ἔναρξη λιθολόγησης τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπείου. Συγκεκριμένα, τὰ κτίρια ποὺ ὑπέστησαν τὴ μεγαλύτερη ζημιὰ ἦταν οἱ Στοές, ὁ Ναός, οἱ Οἴκοι καὶ τὸ Βόρειο Πρόπυλο. Σὲ πολὺ μικρότερο βαθμὸ λιθολογήθηκαν τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας. Παρόλα αὐτά, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ποὺ μᾶς ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ἀποκλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενο τὸ Ὡδεῖο, τὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο καὶ τὸ Συνεδρίο νὰ χρησιμοποιήθηκαν κατὰ τὴν πρωτοχριστιανικὴ περίοδο ἐκτὸς ἀπὸ πηγὴ προμήθειας ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ καὶ γιὰ ἄλλους σκοποὺς.

Γιὰ νὰ τεκμηριώσουμε τὴν παραπάνω ἄποψη, παραθέτουμε ἓνα πρὸς ἓνα ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε διαπιστώσει μέχρι τώρα: α) ἡ ἀνατολικὴ αἴθουσα καὶ οἱ τέσσερις πεσοὶ τοῦ Προπύλου διατηροῦνταν σὲ καλὴ κατάσταση κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ περίοδο, καθὼς οἱ κάτοικοι δὲν τὰ κατέστρεψαν ὅπως ἀντίθετα ἔκαναν μὲ ἄλλα κτίρια τοῦ ἱεροῦ.

β) Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ὡδείου μέγας ἀριθμὸς ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀπὸ τὴν ἀνωδομὴ τοῦ Προπύλου (ἐκτὸς αὐτῆς τῶν τεσσάρων πεσσῶν) καὶ τοῦ Συνεδρίου. Πιστεύουμε ὅτι ἡ μεταφορὰ τους στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ὡδείου ἔγινε κατὰ τὴν πρώτη χριστιανικὴ περίοδο καὶ ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ἀποδώσουν οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ γειτονικοῦ οἰκισμοῦ νέο λειτουργικὸ χαρακτήρα στὸ Ὡδεῖο. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸς ὁ χαρακτήρας εἶχε νὰ κάνει μὲ ἀνάγκες θρησκευτικές. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ νέος τοῖχος ποὺ κτίστηκε στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς (τρίτη φάση) ἀνάγεται, κατὰ τὴν ἄποψή μας, σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο. Κατὰ συνέπεια, ὁδηγοῦμαστε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Ὡδεῖο χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς πρώτους Χριστιανούς.

γ) Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ βρέθηκαν ἐρείπια βυζαντινοῦ κτιρίου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Συνεδρίου.

Ἀνακεφαλαιώνοντας θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πτέρυγα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξακολουθοῦσε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς πρώτους Χριστιανούς. Ὁ νέος λειτουργικὸς τῆς χαρακτήρας δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἄλλος ἀπὸ θρησκευτικός. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσαν στὴν ἀποσαφήνιση τῆς λειτουργίας καθενὸς ἀπὸ τὰ κτίρια τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ.

Σὲ μεταγενέστερη περίοδο, εἶναι πιθανὸ ὁ χῶρος τῆς ὀρχήστρας τοῦ Ὡδείου νὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐλαιοτριβεῖο, δεδομένου ὅτι, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν, βρέθηκε σὲ αὐτὸν τμῆμα μηχανισμοῦ παραγωγῆς λαδιοῦ (τριβεὺς ἀπὸ πωρόλιθο). Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ τριβέως βρίσκεται, σήμερα, ἐναποθετημένο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνατολικοῦ παρασκηνίου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

110. ΘΕΜΕΛΗΣ, *ΠΑΕ* 1994, 74-81, 1995, 63-68 καὶ *Ἔργον*, 29-31.

V. ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

I. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΑΡΜΟΖΟΜΕΝΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ – ΠΛΑΚΩΝ ΕΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΙΔΩΝ ΑΝΑΛΗΜΜΑΤΟΣ ΔΙΑΖΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ

A/A	ΤΜΗΜΑΤΑ ΕΔΩΛΙΩΝ	ΤΜΗΜΑΤΑ ΠΛΑΚΩΝ ΕΔΡΑΣΗΣ	ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΒΑΘΜΙΔΩΝ ΚΛΙΜΑΚΩΝ
1	219+215+303 ^α		
2	396+397		
3	431+438+600		
4	598+602		
5	214+603		
6	302+303 ^β		
7	289+322		
8	496+497+511+1140		
9	262+551		
10	254+350		
11	335+415		
12	495+567		
13	351+383		
14	509+		
15	404+		
16		409 ^α +409 ^β	
17		625+627	
18		624+628	
19		241+613	
20		400 ^β +611	
21		281 ^α +281 ^β	
22		621+844+628 ^δ	
23		628 ^β +628 ^γ	
24		628 ^α +624	
25		610+350 ^β +281 ^γ	
26			425+426

**II / Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ
ΕΔΩΛΙΩΝ ΚΕΡΚΙΔΑΣ Ι**

ΑΥΞ. ΑΡ.	ΜΗΚΟΣ ΧΟΡΔΗΣ	ΜΕΣΟΚΑΘΕΤΟΣ	ΑΚΤΙΝΑ
286	0,995	0,004	
287	0,995	0,013	9,525
288	0,602	0,0045	10,069
289	0,602	0,004	11,327
322	0,995	0,008~9	14,563
323	0,602	0,003	15,101
324	0,995	0,008~9	14,563
338	0,602	0,005	9,062
355	0,995	0,009	13,574
*357	—	—	—
358	0,602	0,0029	15,622
359	0,995	0,0062	19,963
360	0,995	0,003	15,101
371	0,602	0,005	9,062
372	0,995	0,006	20,628
*373	0,995	0,003	*41,252
407	0,995	0,0075	16,504
408	0,995	0,0072	17,433
495	0,602	0,004	11,327
498	0,602	0,005	9,062
*561	—	—	—
562	0,602	0,0035	12,944
566	0,995	0,007	17,68
*567	—	—	—

* (357,561,567) Δεν είναι δυνατή η μέτρηση λόγω του πολύ μικρού μεγέθους των τμημάτων έδωλιων.

* (373) Δεν είναι δυνατή η μέτρηση λόγω μεγάλης φθοράς της επιφάνειάς του.

**II/B. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ
ΚΕΡΚΙΔΑΣ II**

ΑΥΞ. ΑΡ.	ΜΗΚΟΣ ΧΟΡΔΗΣ	ΜΕΣΟΚΑΘΕΤΟΣ	ΑΚΤΙΝΑ
369	1,001	0,006	20,878
377	1,001	0,008	15,660
380	1,001	0,008	15,660
381	0,75	0,0081	8,684
383	0,75	0,0081	8,684
386	1,001	0,006=7	19,234
387	1,001	0,0083	17,161
389	0,90	0,008	12,660
393	1,001	0,0073	17,161
394	0,50	0,0013	24,039
395	1,001	0,009	13,921
410	0,995	0,0061	20,290
415	0,995	0,006	20,628
416	0,54	0,002	18,226
418	0,602	0,004	11,327
421	0,995	0,0075	16,504
*449	-	-	-

*(449) Δεν είναι δυνατή η μέτρηση λόγω μεγάλης φθοράς της επιφάνειάς του.

**Π/Τ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΕΤΡΗΣΕΩΝ ΚΑΜΠΥΛΟΤΗΤΑΣ ΔΙΑΣΠΑΡΤΩΝ ΕΔΩΛΙΩΝ
ΚΕΡΚΙΔΑΣ ΙΙΙ**

ΑΡΙΘΜ. ΕΔΩΛΙΟΥ	ΜΗΚΟΣ ΧΟΡΔΗΣ	ΜΕΣΟΚΑΘΕΤΟΣ	ΑΚΤΙΝΑ
213	0,995	0,011	11,255
214	0,995	0,01	12,380
*215	-	-	-
216	0,995	0,01	12,380
217	0,602	0,005	9,062
218	0,602	0,0059	7,681
*219	-	-	-
257	0,995	0,013	9,525
258	0,995	0,014	8,846
259	0,995	0,016	8,203
260	0,995	0,012	10,405
261	0,602	0,0025	18,121
262	0,602	0,0039	11,617
282	0,995	0,0065	19,042
*283	-	-	-
301	0,602	0,0041	11,050
302	0,602	0,0039	11,617
303α	0,602	0,0025	18,121
303β	0,602	0,005≈	9,062
333	0,602	0,0039	11,617
334	0,995	0,006	20,628
335	0,602	0,003	15,101
336	0,602	0,0039	11,617
350	0,602	0,0035	12,944
351	0,602	0,0021	21,572
352	0,995	0,0061	20,290
396	0,95	0,0051	22,122
397	0,602	0,002	22,651
398	0,50	0,0021	14,882
399	0,50	0,0021	14,882
*404	-	-	-
427	0,602	0,004	11,327
428	0,602	0,0025	18,121
*431	-	-	-
432	0,45	0,002	12,657
438	0,602	0,0029	16,180
603	0,602	0,003	15,101

*(215,219,283,404,431) Δεν είναι δυνατή η μέτρηση λόγω του μικρού μεγέθους των θραυσμάτων.

**III. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΔΩΛΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ
ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ**

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ I	ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ II	ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ III
286	369	214
355	377	215
357	380	219
358	381	261
359	386	262
360	387	282
372	393	283
373	394	302
407	395	303 α
408	410	303 β
561	415	333
562	416	334
563	421	335
566	449	336
		351
		352
		396
		397
		398
		399
		404
		427
		428
		432

**IV. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΔΩΛΙΩΝ ΠΟΥ ΒΡΕΘΗΚΑΝ ΔΙΑΣΠΑΡΤΑ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ
ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟ ΝΟΤΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΛΟΥ**

ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ Ι	ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ ΙΙ	ΧΩΡΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ: ΚΕΡΚΙΔΑ ΙΙΙ
287	254	213
288	381	216
289	383	217
322	389	218
371		257
495		258
567		259
		260
		301
		350
		351
		431
		438
		600

A/A	ΚΥΦΩΤΕΣ ΛΙΘΟΠΑΙΝΘΟΙ	ΕΔΩΛΙΑ	ΣΤΕΨΕΙΣ ΟΡΘΟΣΤΑΤΩΝ	ΛΙΘΟΠΑΙΝΘΟΙ ΧΩΡΟΥ ΕΠΙΚΑΜΠΟΥΣ ΚΛΙΜΑΚΑΣ	ΒΑΣΗ ΒΑΘΡΟΥ	ΛΙΘΙΝΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟΥ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΥ ΤΟΙΧΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ (Η)	ΠΛΙΝΘΟΣ ΚΙΟΝΑ	ΔΩΡΙΚΟΣ ΗΜΙΚΙΟΝΑΣ ΣΚΗΝΗΣ
1	1264+1265							
2	1089+684							
3	1030+974							
4	1144+975							
5	1068+1069							
6	965+967							
7	751+1166							
8	1018+1149							
9	1273+1274							
10	701+702+705+ 707+981							
11	1060+1061							
12	970+973							
13	969+990							
14	964+1151							
15	961+962							
16		1127+1130						
17		895+1312						
18		738+1313						
19		855+1314						
20		1314+899						
21		1315+1316						
22		1317+1318						
23		1319+1320						
24		1321+1322						
25		1323+1324						
26		1325+1326						
27		1327+1328						
28		1329+1330						
29		720+1331						
30		1332+1333						
31		736+1334						
32		1336+1337+ 1338						
33		1339+755						
34			1180+1181					
35			1000+1091					
36			1037+1035+ 1036					
37				1116+1117				
38				1118+1119				
39				1120+1121				
40				1128+1129				
41					961+962			
42						1042+1043		
43						1023+1024		
44						1025+1026+1027		
45							995+996+997	
46							1052+1053	
47								679+808

SUMMARY

I. HISTORY OF THE EXCAVATIONS

The ancient city of Messene, unlike other archaeological sites, had the misfortune – and also the great good fortune – to remain relatively unknown for a long time, not only to the general public but to archaeologists and historians too. It is fair to say that the site did not really become known until the mid 1970s, once Anastasios Orlandos had finished his excavations there, and only then did it become an object of study. The earliest available recorded evidence concerning the buildings of Messene is that of Carl Haller von Hallerstein, who went to a number of places of archaeological interest, including Messene, and drew numerous sketches, some of them of considerable importance as testimony to their condition at the time.

In 1828 Messene was visited by a large team of archaeologists headed by the French architect Guillaume Abel Blouet. The results of their limited season of excavation and research on various buildings in the ancient city were published in three volumes in 1831, but they made no attempt to elucidate the architecture of the Asklepieion.

The first dig by an organized archaeological institution was carried out in 1895 by the Archaeological Society under Sophoulis. He was the first person to devote any attention to the Asklepieion (the east wing).

In 1909 and 1925 excavations were resumed by Oikonomos, who finished uncovering the east propylon, most of the Odeion and the two buildings of the Asklepieion. He also made a number of reconstruction drawings of the two buildings, but they were never published.

W.A. MacDonald, in his book *The Political Meeting Places of the Greeks* (1943), described the three contiguous buildings of the east wing of the Asklepieion and made several pertinent comments on its architectural form.

Excavations were resumed in 1957 by Orlandos, who gradually uncovered all the buildings of the Sanctuary of Asklepios. Between then and 1972, when digging was concluded, Orlandos published the results at regular intervals, but only in the form of reports in the *Ergon* [Activities] and *Praktika* [Proceedings] of the Archaeological Society, with the result that we have neither an orderly record of the condition of the site at the time nor a complete study of the sanctuary.

Between 1972 and the next resumption of digging, various scholars, including Carpenter, Lauter and Gneisz, dealt with the Messenian Asklepieion in books or papers on more general subjects, but none of them made any significant contribution to our knowledge of its architecture.

Excavations were resumed in 1986 by Themelis, who dug trial trenches in

selected parts of the sanctuary and arrived at definitive answers to a number of questions relating to the dating, construction phases and functions of the buildings.

II. THE ARCHITECTURE OF THE ODEION

The Odeion occupies the northern part of the east wing of the sanctuary and has internal dimensions of 31.64×19.20 m. It is a small auditorium of Hellenistic date, but an unusual example for several reasons: (a) it was not roofed; (b) it was integrated into a building of rectangular plan, with the orchestra at one end and the cavea sloping up to the other end; (c) the cavea was divided into two by a diazoma; (d) the small retaining walls of the parodoi intersected the lateral retaining walls diagonally; and (e) it had a stone scene-building with features typical of the Hellenistic period. It therefore goes without saying that its ground plan is characterized by the use of standard elements typical of large open-air theatres.

II.1. The south part of the cavea

The cavea is divided by two staircases into three kerkides, each with twelve tiers of seating. There are also two shorter staircases at the sides, next to the parodoi. In the side kerkides the ends of the rows of seats, from the seventh row up, do not reach all the way to the two great lateral retaining walls but stop 0.56 m. short of their interior face. In these gaps there are two steps up to each row, giving access to the upper tiers from the sides as well as from the orchestra.

Structurally, the rows of seats are separate from and independent of the slabs on which they rest. The upper surface of each row has a depth of 0.315 m. and a height of 0.36 m. from its base slab or 0.34 m. from the upper surface of the row below. The visible surfaces of the seats are very smoothly dressed and the blocks of stone are perfectly fitted together, with hairline joints. No evidence has been found to suggest that the seats (except those in the top row) were attached to the bearing slabs with vertical cramps. Given that the average space per spectator in an ancient theatre was 0.41 m., it is estimated that the capacity of the south part of the cavea was approximately six hundred.

II.2. The staircases in the south part of the cavea

Each of the two long staircases dividing the cavea into three kerkides consisted of twenty-two steps with a width of 0.56 m. and a height of 0.18 m. As in most Greek theatres, there were two steps to each tier of seating. The risers of the steps at the same level as the seats were in line with the faces of the flat vertical fillets forming the end of each tier.

Each of the two short staircases next to the parodoi consisted of ten steps with the same dimensions as those of the two middle staircases, abutting on but not attached to the courses of the small retaining walls.

In the south-west corner of the cavea there was an even shorter staircase leading

up from the paved floor of the west parodos to the level of the bearing slab of the seventh tier of seats. This extra staircase was considered necessary to give direct access to the upper tiers to people who entered the Odeion through the west parodos.

II.3. The small retaining walls of the parodoi

The east and west retaining walls bounding the cavea on the south originally consisted of six courses, of which the first five were of equal height and the top one slightly lower. Both retaining walls rest on a limestone euthynteria. The outer faces of each block are smoothly dressed, as are the end faces, which fit together precisely to form hairline joints. The edges of the outer faces are drafted with a broad-bladed chisel to form shallow fillets along the vertical and horizontal joints. The two lowest blocks on the orchestra side have slots for the moulded bases of the small, shallow terminal pilasters of the parodos retaining walls.

The retaining walls were crowned with a moulded *couronnement* 0.162 m. high and 0.317 m. wide, several fragments of which were found, mostly in the east retaining wall, in the course of Oikonomos's excavations.

II.4. The diazoma

Along the north side (i.e. the top) of the southern section of the cavea there is a diazoma accessible not only from the five staircases already mentioned but also from the second great gateway in the east wall of the Odeion. It is 0.68 m. wide and is paved with a single row of limestone flags of varying length and thickness. Along the front of the upper surface of the flagstones, traces can be seen of the substructure of the twelfth row of seats in the south part of the cavea.

II.5. The curved, stepped retaining wall

The use of a curved, stepped retaining wall is a method of supporting an embankment not found in any other odeion or indeed in any other kind of theatre or auditorium. The architect could have built a vertical retaining wall, which would have made room for more rows of seating in the north part of the cavea, but he chose not to do so, probably so that the stepped retaining wall could be used not only to support the embankment but also to provide access to the lower rows of seating in the north part of the cavea.

II.6. The north part of the cavea

One of the biggest problems in reconstructing the Odeion of ancient Messene is the question whether there were more tiers of seating above the curved, stepped retaining wall, or alternatively a flat terrace which, according to Orlandos, would have reached as far as the north retaining wall. Although no seats have been found in this

area, it is my belief that there were tiers of seating in the north part of the cavea as well as the south, on the evidence of objects found *in situ* and others scattered outside the Odeion. There would presumably have been twelve rows of seating in the north part, as in the south. The overall height from the orchestra floor to the upper surface of the twenty-fourth row of seats was 8.57 m. On the assumption that there were twenty-four rows of seats in all, the total capacity of the cavea would have been approximately 1,116.

II.7. The hidden staircase in the NW corner of the Odeion

One of the unusual features of the plan of the Odeion is that there is a hidden curved staircase in the north-west corner. It consists of twenty-four steps, each 0.22 m. high, in three flights with two intermediate landings. The existence of this staircase was unsuspected until the winter of 1988, when the narrow space between the walls was cleared of surface debris and the top three of the surviving steps were discovered. It seems to me that it must have been an auxiliary staircase, partly because it is so narrow and partly because the treads show very little wear, which means that they could not have been in frequent use over a long period. Be that as it may, there is also an entrance – though a narrow one – into the upper diazoma from the north-west corner of the Odeion. This makes a total of four entrances: two on the east and two on the west.

The obvious question that remains to be answered is whether the staircase was roofed or not. My own conclusion, based on a study of the evidence, is that it had no roof and that the walls were crowned with a plain, narrow coping.

Outside the hidden staircase there was a small, shallow porch with two low side walls, each with a monolithic moulded coping. It is worth dwelling for a moment on the decision to build a porch in front of the small doorway into the staircase: morphologically, the presence of the porch sets the staircase apart as an entity independent of the Odeion itself. The result is that, whereas externally the staircase housing appears to be independent of the north-west corner of the Odeion, the existence of the staircase inside it makes it functionally an integral part of the building. Because the staircase had to serve a dual purpose, at once aesthetic and functional, the architect of the Asklepieion chose to build it at the north end of the west retaining wall rather than at the west end of the north retaining wall, which would have made his task much simpler.

From the reconstructed original ground plan of the Odeion, especially the north-west section, it is clear that great care has been taken over the spatial layout, to ensure that it fully served the predetermined function of that section and helped to unify its component parts. For example, the large oikos (Oikos H) in the north stoa of the Asklepieion was deliberately not positioned at the east end, as one might have expected, but a short distance away from the west retaining wall of the Odeion, leaving enough room for the narrow staircase. Moreover, the width of Oikos H in the north stoa was determined by producing the Odeion's north retaining wall in a westerly direction so that the upper part of the north wall of the oikos should be seen as

a continuation of the retaining wall, even though its profile was different. Consequently the buildings of the Asklepieion are all interdependent and constitute a unified, balanced architectural whole.

II.8. The orchestra

In its present state, the orchestra – the area in front of the scene-building and the parodoi – is paved with multicoloured (red, white and blue) flagstones, some square and some rectangular. The paving is clearly Roman: it is well known to be a typical feature of the Roman period, found in other odeia and theatres as well. There is no evidence to suggest that the original circular floor of the orchestra was bounded by a stone gutter before the Roman alterations. Even in its original form the orchestra was probably not separate from the areas in front of the skene and parodoi and probably had no special paving. It is most remarkable that there is no perimeter drain to carry off the rainwater from the stone cavea.

II.9. The scene-building

The surviving front wall of the skene is made of broken clay tiles and fragments of limestone from earlier buildings, held together with mortar. All this reused material came from the stoas of the Asklepieion, which means that the wall dates from the Late Roman period and is therefore much later than the rest of the building. It has been proved that the Late Roman façade replaced an earlier wall adorned with Doric half-columns, with three doorways and paintings between them. From this original phase it has been possible to identify a good many architectural members, such as the shafts and capitals of Doric half-columns and fragments of architrave blocks.

Walls of this architectural form are characteristic of Hellenistic proskenia, the closest likeness being the proskenion walls of the theatre at Oropos. All in all, one cannot help wondering what a scene-building, with its front wall built in the form of a proskenion wall, was doing in a small odeion. It may well be that the Messene Odeion was used for theatrical as well as musical performances.

The original building had no episkenion, but the wooden roof of the lower storey was used as a logeion or stage. In the east wall of the Odeion there was a small door giving access to the long room at ground level and also to the logeion, which was reached by a short flight of wooden steps resting on a masonry plinth.

II.10. The west retaining wall

The retaining wall can be divided into two sections, one extending northwards from the west door of the Odeion and supporting the artificial embankment of the cavea, and the other, which is really an ordinary wall, extending southwards. The superstructure of the lower zone of the wall consists of a socle at the base, with a row of orthostates above it and finally the couronnement of the orthostates. In the upper

zone it consists of stone blocks laid in courses of approximately equal height, with the outer face only roughly dressed because it was plastered over. It has also been established that much of the masonry in the other sanctuary buildings was similarly plastered: for example, Oikos H, the oikoi in the west wing and the walls of the four stoas.

Close examination of the retaining wall has revealed traces of two sockets for the wooden ceiling beams of the east stoa. The positioning of the sockets makes it possible to estimate with reasonable certainty the height of the inner and outer colonnades of the stoa, and hence the height of the whole roof.

II.11. The north retaining wall

The whole of the north retaining wall supports the artificial embankment of the cavea. In places it is different in form from the west retaining wall. Its superstructure is divided into two zones, of which the lower consists of a socle at the base, with orthostates resting on it and finally the couronnement of the orthostates. However, in contrast to the west retaining wall, the upper zone is built of pulvinated pseudo-isodomic masonry. The bottom course is 0.43 m. high, the next one above it 0.28 m., and the height of the courses is progressively reduced towards the top.

The pulvinated outer faces of the blocks give way to flat vertical faces from the notional west end of the Odeion's retaining wall to the staircase doorway. If the visible face of the west retaining wall is produced northwards on the reconstructed ground plan of the Odeion, we find that it intersects the north retaining wall at the point where the pulvinated masonry ends and the smooth surface begins. This explains why the pulvinated masonry of the north retaining wall did not go all the way to the west end. The change in the visible surface of the north retaining wall marks the greatest apparent width of the Odeion (from the outer face of the east retaining wall to that of the west retaining wall), though not its greatest actual width.

Internally, on the side of the supported earth fill of the cavea, the retaining wall is reinforced with large, roughly-dressed stones piled on top of each other and forming a bearing structure for the backs of the pulvinated wall blocks in places. This considerably increases the retaining wall's resistance to horizontal thrust: in fact, it has been established that the superstructure has not shifted at all from its original position.

II.12. The east retaining wall

This wall is divided into two sections, one running from the entrance to the surviving diazoma to the south-east corner of the Odeion and the other from the same point to the north-east corner. The former is an ordinary wall, the latter a retaining wall. The difference between the two is due to the fact that the southern section of the wall is simply the outer wall of the building, whereas the northern section also serves as a support for the artificial embankment of that part of the cavea.

The section of the wall that serves as a retaining wall has exactly the same form

as the north retaining wall: that is, it is built of pseudo-isodomic masonry. This section stands on level ground, whereas the other section stands on a slope.

A striking feature of the east retaining wall – besides the use of pseudo-isodomic masonry – is the existence of three doorways: the northernmost led into the diazoma of the cavea, the middle one into the east parodos and the southernmost into the scene-building. The first two were quite big, so much so that they are conspicuous features of the architectural design. The door into the skene, on the other hand, was so small that it was obviously an auxiliary entrance: its small size serves an architectural purpose in that it makes the other two doors seem even larger by comparison.

Another feature of the east retaining wall was the marked visual contrast between the pulvinated masonry of the northern section and the smooth, plastered surface of the southern section. Taking all these morphological characteristics into consideration, it seems fair to conclude that the architect of the sanctuary deliberately varied the appearance of the Odeion's main façade in order to create a well-balanced diversity of forms rather than an unsophisticated, monotonous design.

II.13. The south wall

The south wall forms the boundary between the Odeion and the east propylon of the sanctuary. Its inner face is built of roughly-dressed blocks, as it was entirely plastered over. The wall stands directly on the bedrock, with no foundations but only a euthynteria. The outer face (the side towards the propylon) is structurally different from the inner: resting on the euthynteria is a row of orthostates, above that a *couronnement* of more orthostates, and above that regular courses of masonry which were originally coated with plaster.

On the inner face of the wall (the side towards the Odeion) there are no traces of sockets for the beams supporting the wooden floor of the logeion: presumably they were higher up, above the level of what now remains of the wall. Most probably there were no distinctive features in the south wall, such as windows facing the propylon. It seems safe to assume that this was a simple boundary wall.

II.14. The problem of the roof of the Odeion

It was originally assumed that the Odeion must have been roofed, so one of the things we looked out for when excavating was architectural members that could have been part of the roof. We also explored the possibility that there might have been intermediate bearing points for the wooden roof-truss along the inner face of the two long walls (on the east and west sides) that also served as retaining walls. However, no evidence was found that enabled us to confirm the existence of the roof and then to work out what form it took.

After long deliberation we came to the conclusion that the Odeion was actually a small open-air theatre, which raises the question of why there were no internal drains or gutters to carry off the rainwater from the orchestra, and perhaps from the two diazomata as well. Possible explanations have been put forward, based on the

study of certain specific architectural members, but they will have to be confirmed by future research.

III. THE EAST PROPYLON: DESCRIPTION AND STUDY OF ITS ARCHITECTURE

The propylon, which was the monumental main gateway into the sanctuary, is in the east wing, between the Odeion and the Synedrion. It is the smallest building in that wing, measuring 22.56-8.54 m. Structurally it belongs to the first phase of the sanctuary, as we can tell from the fact that it has common walls (on the north and south sides) with the two buildings mentioned above. The portal wall, in which there are three doorways, divides the propylon into two independent parts: the east chamber, with a paved floor, and the bigger west chamber, with its sloping ramp.

III.1. East façade

The east façade of the propylon is certainly a most imposing piece of monumental architecture: it is the only building of its period in Greece in which massive piers are used, mainly to convey an impression of grandeur.

The façade consists of four large pillars with a total height of 2.528 m., standing on bases. The two end pillars are to all intents and purposes antae of the side walls, though they do not continue the line of the walls but are slightly splayed. The shallow portico created by the layout of the pillars – it is 1.14 m. deep by 10.42 m. wide – adds to the grandeur of the façade of the propylon on the sanctuary's eastern perimeter, which at this point is formed by the east walls of the Odeion and Synedrion.

Close examination of the morphology of the pillars' superstructure reveals that they incorporate a number of architectural elements which are normally found on krepidomata (recessed bands and raised panels), column bases (Macedonian torus, scotia), pedestals and anta capitals. The use of these features gives the pillars an appearance of slenderness and conveys an impression of elaborate architectural plasticity.

In my own view the four pillars of the eastern façade served as bases for Corinthian columns made of porous stone. The capitals were decorated by relief's of victories (*nikes*). None of these columns was identified. No other architectural members from this part of the Odeion's superstructure have been found, despite all our efforts. However, large fragments of composite architrave-and-frieze blocks, which Oikonomos had found inside the Odeion, were provisionally identified as belonging to the entablature of the propylon. On the basis of this evidence I have made a reproduction drawing of the façade of the propylon together with that of the Odeion.

III.2. The paved east chamber

The east chamber of the propylon is square in plan and is paved with sixty-four

limestone flags. An interesting feature of the paving is that the massive moulded sill of the portal wall encroaches upon it in places on the west side. Thus we find two elements (the sill and the paving) interlocking for the purpose of drawing attention to the triple door in the portal wall.

III.3. The triple door

One of the most important and striking features of the east propylon is the lateral portal wall with its three doorways, of which the middle one is the biggest. The sill blocks of the three doors are structurally independent but contiguous, so giving an impression of continuity. A moulded base running all along the east face of the sill blocks enhanced the monumental effect.

The sill blocks survive in a fairly good state of preservation. They have mortises cut in their upper surfaces for the pivots of the doors, all of which were two-leaved.

III.4. The west chamber

The west chamber of the propylon is bounded on the east by the portal wall and on the west by a colonnade of porous limestone consisting of two pillars *in antis*. Owing to the considerable difference in height between the three doorsills of the portal wall and the stylobate of the west façade, we had to decide whether there had been a broad stairway occupying the whole of the west chamber or a sloping ramp equal in width to the broad central doorsill flanked by two stairways equal in width to the two smaller doorsills.

We came to the conclusion that the chamber was tripartite, to match the three doorsills. This layout has the same architectural rationale as that of the east chamber, which is characterized by the presence of the four pillars and the portal wall. The east façade of the propylon has three openings, with the widest one in the middle, and the portal wall likewise has three openings, with the biggest one again in the middle. If our conclusion regarding the west chamber is correct, then it replicates the tripartite division of the east chamber, giving the propylon a central east-west axis.

IV. DATE OF THE ODEION AND THE PROPYLON

Given that the Odeion and the east propylon are integral parts of the Asklepieion and that the whole sanctuary belongs to a single phase of construction, the question of their dating has to be tackled in conjunction with the date of the other buildings. It seems to me that the ground plan and basic dimensions of the sanctuary were largely determined by the existence of earlier buildings on the site, including the small prostyle Ionic temple of Artemis Ortheia on the west side and the bath-house and funerary heroön on the south. Themelis has definitively dated the temple of Ortheia to the late fourth century on the basis of excavation results. Therefore the Asklepieion must have been built after that, that is in the late third century or early 2nd c. B.C.

On the other hand, the 1989 excavation results, which provide a *terminus ante quem*, prove that the Sebasteion (as it came to be called later) and the Odeion were built before the middle of the second century B.C. Therefore the Asklepieion as a whole must have been built in the third century or the first half of the second, and all that remains is to pinpoint the date more accurately within that period.

The west wing with its series of *oikoi* was designed from the outset to hold cult statues, which had to be visible not only from inside the stoa but also from outside. With that end in view, the *oikoi* were built with large front doorways and low walls (made of porous limestone). It is reasonable to assume that a well-known sculptor collaborated with the architect on the design of the sanctuary. We cannot know how much influence the sculptor had on the overall design of the sanctuary, but the architect must surely have given considerable weight to his views. One thing we do know is that the sanctuary contained numerous statues by the well-known sculptor Damophon, who flourished in the late third and early second centuries B.C. This has a decisive bearing on the matter of dating, because the sanctuary was built when Damophon was working in Messene, where he was born. Therefore the Asklepieion could not have been built later than the early part of the second century B.C.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

Ἀθήνα 10, 29, 30, 31, 67, 70, 71

Ἀκαρνανία 30

Ἀλικαρνασσοὺς 53

Ἄσσοις 30, 31, 40

Δελφοὶ 1

Δῆλος 1, 14, 30, 31, 34

Δολιανὰ 25

Δωδώνη 9, 70

Ἐπίδαυρος 410, 14, 30, 67

Ἐρέτρια 29, 30, 31

Ἡράκλεια 70

Θάσος 70

Θήρα 31

Κῶς 67, 69, 72

Λυκόσουρα 73, 74

Μακεδονία 71

Μάνη 24, 25

Μαυρομάτι 2

Μεγαλόπολη 10

Μεσσήνη 1, 2, 3, 5, 6, 7, 10, 15, 17, 29, 30, 34,
44, 67, 69, 70, 71, 72, 74

Μικρὰ Ἀσία 30, 31, 34, 70

Μίλητος 10, 19, 70

Νότιο 70

Οἰνιάδες 30

Ὀλυμπία 1, 71, 72, 73

Πελοπόννησος 2, 71

Πειραιᾶς 10

Πέργαμος 53

Πομπηία 19

Πριήνη 10, 19, 30, 31, 33, 34, 70

Στράτος 72, 73

Σικυώνα 30, 70

Τρίπολη 25

Ὠρωπὸς 31, 33

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

1. Σκαρίφημα κάτοψης της ανατολικής πτέρυγας του ιεροῦ.
- 2α. Λεπτομέρειες τοῦ βόρειου κοίλου χώρου τῶν θεατῶν (Carl Haller von Hallerstein).
- β. Λεπτομέρεια ὄψης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ βόρειου ἀναλήμματος (Carl Haller von Hallerstein).
3. Λεπτομέρεια ὄψης καὶ κάτοψης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ βόρειου ἀναλήμματος (Guillaume Abel Blouet).
4. Σχέδιο τῆς κάτοψης τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τῆς θεωρούμενης ὡς Ἀγορᾶς (Γ. Οἰκονόμος, *ΠΑΕ* 1909).
5. Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τῶν τριῶν κτιρίων (Γ. Οἰκονόμος, Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας).
6. Ἀναπαράσταση τῆς ἀνατολικῆς ὄψης τοῦ Προπύλου (Γ. Οἰκονόμος, Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας).
7. Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τῶν τριῶν κτιρίων ποὺ ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀνήκαν στὴν Ἀγορά (Α. Ὁρλάνδος, *ΠΑΕ* 1957).
8. Κατὰ μῆκος τομὴ καὶ ὄψη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ Ἀσκληπείου (Α. Ὁρλάνδος, *ΠΑΕ* καὶ *Ἔργον* 1973).
9. Κάτοψη τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1958 (Α. Ὁρλάνδος, *ΠΑΕ* καὶ *Ἔργον* 1958).
10. Γενικὴ κάτοψη τοῦ Ἀσκληπείου (Α. Ὁρλάνδος, *ΠΑΕ* καὶ *Ἔργον* 1973).
11. Γενικὴ κάτοψη τοῦ Ἀσκληπείου (Π. Θέμελης, *Πρωτοβυζαντινὴ Μεσσηνία καὶ Ὀλυμπία* εἰκ. 8).
12. Χαρακτηριστικοὶ τύποι ἐδωλίων.
13. Τομὴ ἐδωλίων καὶ κλιμάκων τοῦ Ὁδείου.
14. Λιθόπλινθος τοῦ μικροῦ διαγώνιου ἀναλήμματος τοῦ κοίλου (αὔξ. ἀρ. 1306).
15. Κυματοφόρος στέψη τῶν μικρῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου (αὔξ. ἀρ. 1305, 1310, 1311).
16. Κάτοψη τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ Ὁδείου.
17. Ὅψη τοῦ βόρειου πέρατος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Ὁδείου.
18. Ὅψη τοῦ δυτικοῦ πέρατος τοῦ βόρειου ἀναλήμματος καὶ τῆς εἰσόδου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας τοῦ Ὁδείου.
19. Τομὴ τοῦ πρώτου κόμβου τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας τοῦ Ὁδείου.
20. Κυματοφόρος στέψη τοῦ προστώου τοῦ βόρειου ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου (αὔξ. ἀρ. 1287).
- 21α. Στέψη ὀρθοστατῶν τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Οἴκου Η (αὔξ. ἀρ. 1286).
- β. Κάτοψη τῆς ΒΑ γωνίας τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπείου (Α. Ὁρλάνδος, *ΠΑΕ* 1962).
22. Ἡ παραστάδα τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας (αὔξ. ἀρ. 1302).
23. Τμήματα στέψης τῶν τοίχων τῆς παραλληλόγραμμης προεξοχῆς μὲ τὴν ἐπικαμπὴ κλίμακα (αὔξ. ἀρ. 1303, 1304).
24. Χῶρος τῆς ὀρχήστρας μὲ τὶς δύο ἐγκιβωτισμένες κυματοφόρες βάσεις (αὔξ. ἀρ. 642, 643).
- 25α. Κυματοφόρος βάση τοῦ βάρου (αὔξ. ἀρ. 643). β. Πυραμοειδῆς κορμὸς βάρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644).

26. Κορμοὶ δωρικῶν ἡμικιόνων τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 677, 678).
27. Τμήματα κορμῶν δωρικῶν ἡμικιόνων τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 679, 808, 1300, 1301).
28. Γραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς πρόσθιας ὄψης τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τοῦ Ὠρωποῦ.
29. Γραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς πρόσθιας ὄψης τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῆς Ἄσσου.
30. Τμήματα δωρικοῦ κιονοκράνου-ἐπικράνου τῶν ἡμικιόνων τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 688, 3029).
31. Γραφικὴ ἀναπαράσταση δωρικοῦ ἡμικίονα μὲ τὸ κιονόκρανο - ἐπίκρανό του ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.
32. Τμήμα συμφυοῦς τριγλύφου καὶ μετόπης ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ πρόσθιου τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 689, 1398).
- 33α. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1112. β. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1068.
- 34α. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1069. β. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1284. γ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1077. δ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1084.
- 35α. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1285. β. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1098. γ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1076. δ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1267.
- 36α. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1183. β. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1262. γ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 719. δ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 1271.
- 37α. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 981. β. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 707. γ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 705. δ. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 701. ε. Λιθόπλινθος μὲ αὔξ. ἀρ. 702.
38. Ὁρθοστάτης τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὠδείου (αὔξ. ἀρ. 1307).
39. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὠδείου (αὔξ. ἀρ. 1309).
- 40α. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὠδείου (αὔξ. ἀρ. 1308). β. Λιθόπλινθος μὲ τὴ σφαιρικὴ κοιλότητα (αὔξ. ἀρ. 1066).
41. Ἐγκάρσια τομὴ Γ-Γ πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Προπύλου.
42. Ἐγκάρσια τομὴ Δ-Δ πρὸς τὰ δυτικά τοῦ Προπύλου.
43. Κάτοψη τῆς ἀρχικῆς καὶ μεταγενέστερης φάσης τοῦ κατωφλιοῦ τοῦ Προπύλου.
44. Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Προπύλου, τομὴ Γ-Γ.
45. Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Προπύλου, τομὴ Δ-Δ.
46. Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῶν πεσσῶν τῆς ἀνατολικῆς ὄψης τοῦ Προπύλου.
47. Τμήματα κυματιοφόρου βάσης τοῦ δεύτερου ἀπὸ τὰ βόρεια πεσσοῦ μὲ αὔξ. ἀρ. 127Π καὶ αὔξ. ἀρ. 240Π.
48. Ὁ ἰωνικὸς κίονας ἀποτελούμενος ἀπὸ δύο τμήματα μὲ αὔξ. ἀρ. 262Π καὶ 263Π.
- 49α. Τμήμα συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου (αὔξ. ἀρ. 254Π). β. Τμήμα συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου (αὔξ. ἀρ. 260Π). 49γ. Τμήμα συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου (αὔξ. ἀρ. 264Π).
- 50α. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 129Π. β. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 231Π. γ. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 233Π. δ. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 136Π. ε. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 128Π. στ. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 241Π. ζ. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 242Π. η. Στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 253Π.
- 51α. Γωνιακὸς ὀρθοστάτης μὲ αὔξ. ἀρ. 236Π. β. Γωνιακὴ στέψη ὀρθοστατῶν μὲ αὔξ. ἀρ. 234Π. γ. Διάτινος ὀρθοστάτης μὲ αὔξ. ἀρ. 246Π. δ. Ὁρθοστάτης μὲ αὔξ. ἀρ. 251Π. ε. Ὁρθοστάτης μὲ αὔξ. ἀρ. 249Π.

52. Βόρειο τμήμα καταέπιου γείσου συμφυούς με κεράμωση κορινθιακού τύπου από τὸ ἀέτωμα τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου, με ἀΰξ. ἀρ. 265Π.
53. Γενικὴ κάτοψη τοῦ Ἀσκληπείου τῆς Κῶ (P. Schazmann).
54. Τὸ Βουλευτήριον τῆς Ἀσσοῦ (J. Clarke, F. Bacon, R. Koldewey).
55. Κάτοψη τοῦ συγκροτήματος τῶν δύο βουλευτηρίων τῆς Ἀθήνας (Ι. Τραυλός).
56. Τὸ Βουλευτήριον τῆς Δωδώνης (Σ. Δάκαρης).
57. Τὸ Βουλευτήριον τῆς Μιλήτου (G. Kleiner).
58. Τὸ Ἐκκλησιαστήριον τῆς Πριήνης (Th. Wiegand, H. Schrader).
59. Τὸ κατώφλι τοῦ ναοῦ τοῦ Δία στὸν Στράτιο τῆς Ἀκαρνανίας (Α. Ὁρλάνδος).
60. Λεπτομέρεια τῆς νότιας ὀψης τοῦ βόρειου Προπύλου κατὰ τὴν ὑστερορρωμαϊκὴν περίοδο (Α. Ὁρλάνδος).
61. Γενικὴ κάτοψη τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου.
62. Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου.
- 63Α. Ἀνατολικὴ ὀψη τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου. Β. Βόρεια ὀψη τοῦ Ὁδείου.
- 64Α. Δυτικὴ ὀψη τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου. Β. Κατὰ μῆκος τομὴ Α-Α, πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Ὁδείου.
65. Ἐγκάρσια τομὴ Β-Β, πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Ὁδείου.
66. Συγκεντρωτικὴ σχεδιαστικὴ τεκμηρίωση τῆς ἀναστηλωτικῆς ἐπέμβασης στὸν χώρον τοῦ κοίλου, τοῦ διαζώματος, τοῦ πρόσθιου τοίχου τῆς σκηνῆς, τῆς ὀρχήστρας καὶ τῆς ΒΔ γωνίας τοῦ Ὁδείου.
67. Εὕρεση τῆς θέσης τῶν διάσπαρτων κυφωτῶν λιθοπλίνθων τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.
- 68Α. Κατὰ μῆκος τομὴ Α-Α πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Προπύλου. Β. Κατὰ μῆκος τομὴ Β-Β πρὸς τὰ νότια τοῦ Προπύλου.
- 69Α. Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. Β. Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν νότιου τοίχου τοῦ Προπύλου.
- 70Α. Εὕρεση τῆς θέσης τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν στὸν βόρειο τοῖχον τοῦ Προπύλου. Β. Εὕρεση τῆς θέσης τῶν διάσπαρτων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν στὸν νότιον τοῖχον τοῦ Προπύλου.
71. Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου.
72. Ἀναπαράσταση σὲ κατὰ μῆκος τομὴ Α-Α τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Ὁδείου.
- 73Α. Ἀναπαράσταση σὲ ἐγκάρσια τομὴ πρὸς τὰ νότια τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Ὁδείου. β. Ἀναπαράσταση σὲ ἐγκάρσια τομὴ πρὸς τὰ βόρεια τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Ὁδείου.
74. Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῆς βόρειας ὀψης τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Οἴκου (Η).
75. Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

1α. "Αποψη τοῦ χώρου τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου (*ΠΑΕ* 1909).
β. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Προπύλου καὶ οἱ δύο ἐνδιάμεσοι πεσσοί (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1909).

2α. Ἀνατολικὴ πλακόστρωτη αἶθουσα τοῦ Προπύλου (*ΠΑΕ* 1909). β. "Αποψη τοῦ νότιου πέρατος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου καὶ τῆς ἀντίστοιχης κρηπίδας τοῦ Προπύλου (*ΠΑΕ* 1909).

3. Ὁ χώρος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς καὶ τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ Ὁδείου (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1925).

4α. Ἀνατολικὴ πάροδος τοῦ Ὁδείου (*ΠΑΕ* 1925). β. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ κοίλου (*ΠΑΕ* 1925).

5α. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κοίλου καὶ ἄποψη τῆς δυτικῆς παρόδου (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1925). β. Δυτικὸ τμήμα τοῦ κοίλου (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1925).

6α. "Αποψη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ βαθμιδωτοῦ καμπύλου ἀναλήμματος (*ΠΑΕ* 1925). β. Βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ Ὁδείου (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1925).

7α. Ἡ μικρὴ κλίμακα στὴ ΝΔ γωνία τοῦ κοίλου (*ΠΑΕ* 1925). β. "Αποψη τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου (Ἀρχεῖο Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1925).

8α. Τὸ γύψινο πρόπλαμα τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ ΒΑ (*ΠΑΕ* 1974). β. Τὸ γύψινο πρόπλασμα τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά (*ΠΑΕ* 1974).

9. Ἀεροφωτογραφία τοῦ Ὁδείου καὶ τμήματος τοῦ Προπύλου (*ΠΑΕ* 1975).

10. Ἀεροφωτογραφία τοῦ Προπύλου (*ΠΑΕ* 1975).

11. Ἀνατολικὸ πέρας τοῦ ἀναλημματος τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ.

12α. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὰ ΝΑ τῆς κερκίδας II τοῦ νότιου κοίλου. β. "Αποψη ἀπὸ τὰ ΝΔ τῆς κερκίδας II τοῦ νότιου κοίλου.

13α. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τῆς κερκίδας III τοῦ νότιου κοίλου. β. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὰ ΝΑ τῆς κερκίδας III τοῦ κοίλου.

14α. Ἡ μεγάλῃ ἀνατολικὴ κλίμακα τοῦ νότιου κοίλου. β. "Αποψη τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς κλίμακας τοῦ νότιου κοίλου.

15α. "Αποψη τῆς μεγάλης δυτικῆς κλίμακας τοῦ νότιου κοίλου. β. Ἡ μικρὴ κλίμακα τῆς δυτικῆς κερκίδας (III) τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου.

16. Ἀνατολικὴ πάροδος καὶ ἡ μικρὴ κλίμακα τῆς ἀντίστοιχης κερκίδας (I).

17α. Ἡ ἐπιμήκης λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1306) τοῦ μικροῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοίλου. β. Τμήμα κυματοφόρου στέψεως ἀπὸ τὰ μικρὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου.

18α. Γενικὴ ἄποψη τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ κοίλου. β. Ἡ ἀνατολικὴ εἴσοδος τοῦ διαζώματος.

19. "Αποψη τοῦ χώρου μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.

20α. Τὸ βόρειο πέρας τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου. β. Τὸ βόρειο πέρας τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος (στὰ δεξιὰ διακρίνονται οἱ δύο δοκοθηκὲς τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς).

21α. Οἱ τρεῖς ἀνώτερες σωζόμενες βαθμίδες τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. "Οψη τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας μετὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

22α. Κυματοφόρος στέψη (αὔξ. ἀρ. 1287) τοῦ προστώου. β. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1286) τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ οἴκου Η.

23α. Περίοπτη παραστάδα (αὔξ. ἀρ. 1302) ἀπὸ τὸν χώρου τοῦ ἀνώτερου διαζώματος καὶ τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. Στέψη (αὔξ. ἀρ. 1303) τῶν τοίχων τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας.

24α. Στέψη (αὔξ. ἀρ. 1304) τῶν τοίχων τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. Ἡ ἀνάποδα ἐγκιβωτισμένη κυματοφόρος βάση βάρθρου στὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας μετὰ τὴν ἀποκάλυψή της (αὔξ. ἀρ. 643).

25α. Κορμὸς κόλουρης πυραμοειδοῦς μορφῆς βάρθρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644). β. Ὁ κορμὸς τοῦ βάρθρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644) πάνω στὴν κυματοφόρο βάση (αὔξ. ἀρ. 643).

26α. Τμήμα τοῦ πρόσθιου ὑστερορρομαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Δυτικὸ τμήμα τοῦ πρόσθιου ὑστερορρομαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

27α. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ πρόσθιου ὑστερορρομαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Λεπτομέρεια τοῦ ἴδιου τοίχου (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήσι, τμήμα πλίνθου ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν κιονοστοιχίαν τῶν στοῶν).

28α. Λεπτομέρεια τοῦ πρόσθιου ὑστερορρομαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήσι, τμήμα λίθινου στρωτήρα στέγης τῶν στοῶν). β. Λεπτομέρεια τοῦ ἴδιου τοίχου (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήσι).

29α. Ἐσωτερικὴ παρειὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς σκηνῆς. β. Ἀποψη τῆς ἀνατολικῆς παρόδου καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

30α. Οἱ δύο δωρικοὶ ἡμικίονες (αὔξ. ἀρ. 677, 678) ἐναποθετημένοι στὸν χώρου τῆς ὀρχήστρας (ἄποψη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά). β. Οἱ δύο δωρικοὶ ἡμικίονες (αὔξ. ἀρ. 677, 678) ἐναποθετημένοι στὸν χώρου τῆς ὀρχήστρας (ἄποψη ἀπὸ τὰ δυτικά).

31α. Τμήμα κορμοῦ δωρικοῦ ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 679) ἐναποθετημένου στὸν χώρου τῆς ὀρχήστρας. β. Κάτω τμήμα κορμοῦ δωρικοῦ ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 808).

32α. Κάτω τμήμα κορμοῦ δωρικοῦ ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 1300). β. Κάτω τμήμα κορμοῦ δωρικοῦ ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 1301).

33α. Δωρικὸ κιονόκρανο-ἐπίκρανο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς τοῦ Ὁδείου (αὔξ. ἀρ. 688). β. Συμφυῆς τρίγλυφο καὶ μετόπη ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 689).

34α. Λεπτομέρεια τῆς βάσης τοῦ πλατύσκαλου τῆς μικρῆς κλίμακας στὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς. β. Ὁψη τῆς μικρῆς κλίμακας τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

35α. Ὁψη τῶν λαξευμένων σὲ μεταγενέστερη περίοδο λιθοπλίνθων στὴν ἀνατολικὴ εἴσοδο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Λεπτομέρεια τοῦ κατωφλιοῦ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

36. Τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου (διακρίνονται οἱ δύο δοκοθήκες τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ ἱεροῦ).

37α. Τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου. β. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

38α. Τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς δυτικῆς παρόδου. β. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βόρειου ἀναλημματικοῦ τοίχου.

39α. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ βόρειου ἀναλημματικοῦ τοίχου. β. Δυτικὸ τμήμα τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου.

40α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1112) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1068) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1069) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρας τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

41α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1284) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1077) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1084) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

42α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1285) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1098) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1076) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

43α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1267) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1183) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1262) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. δ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 719) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

44α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1271) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 981) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 707) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

45α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 705) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 701) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος. γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 702) ἀπὸ τὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος.

46α. Γενικὴ ἄποψη τοῦ βόρειου ἀναλήμματος καὶ τὸ ἀντίστοιχο πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ. β. Τὸ βόρειο ἀναλημματικὸ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

47α. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. β. Νότιο πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

48α. Νότιο πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου (διακρίνεται ἡ μικρὴ εἴσοδος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς). β. Ὁρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 1307) ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

49α. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1309) ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου. β. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1308) ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παρεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου.

50α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1066) μὲ τὴ σφαιρικὴ κοιλότητα. β. Ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου.

51. Ὅψη (ἀπὸ τὰ ἀνατολικά) τοῦ βόρειου πεσσοῦ.

52α. Βόρειος πεσσὸς ἀπὸ τὰ νοτιοδυτικά. β. Λεπτομέρεια τῆς νότιας ὀψης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ βόρειου πεσσοῦ γ. Λεπτομέρεια τοῦ τελευταίου πρὸς τὰ ἀνατολικά ὀρθοστάτη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. δ. Λεπτομέρεια τῆς πρώτης καὶ δεύτερης βαθμίδας τοῦ δεύτερου (ἀπὸ τὰ βόρεια) πεσσοῦ.

53α. Ὅψη (ἀπὸ τὰ ἀνατολικά) τοῦ δεύτερου πεσσοῦ. β. Ὅψη (ἀπὸ τὰ ἀνατολικά) τοῦ νότιου πεσσοῦ. γ. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ νότιου πεσσοῦ.

54α. Νότιος πεσσὸς ἀπὸ τὰ βορειοδυτικά. β. Λεπτομέρεια τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ βόρειου πεσσοῦ. γ. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ νότιου πεσσοῦ.

55α. Λεπτομέρεια τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ νότιου πεσσοῦ. β. Λεπτομέρεια τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ νότιου πεσσοῦ. γ. Λεπτομέρεια τῆς βόρεια ὀψης τοῦ τρίτου πεσσοῦ. δ. Πρόσθιο τμήμα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ νότιου πεσσοῦ.

56α. Ὅψη (ἀπὸ τὰ ἀνατολικά) τοῦ τρίτου πεσσοῦ. β. Λεπτομέρεια τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ τρίτου πεσσοῦ. γ. Λεπτομέρεια τῆς βόρειας ὀψης τοῦ τρίτου πεσσοῦ.

57α. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ ἐπικράνου τοῦ νότιου πεσσοῦ. β. Ὁ θραυσμένος σὲ δύο τμήματα ἰωνικὸς κίονας τοῦ Προπύλου (αὔξ. ἀρ. 262Π+263Π), ἐναποθετημένος στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ.

58α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 254Π) ἐναποθετημένο στὸν ἀνατολικὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο τοῦ Ὁδείου. β. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυ-

λίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 254Π) ἐναποθετημένο στὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο μετὰ τὴ μεταφορά του.

59α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 260) ἐναποθετημένο στὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς ἀνατολικῆς παρόδου. β. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 260) ἐναποθετημένο στὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο μετὰ τὴ μεταφορά του.

60α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 264) ἐναποθετημένο στὰ ΝΑ τοῦ Συνεδρίου. β. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας τοῦ Προπύλου. γ. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας τοῦ Προπύλου σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ νότια παρειὰ τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ. δ. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου τῆς ἀνατολικῆς αἴθουσας τοῦ Προπύλου σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴ βόρεια παρειὰ τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ.

61α. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ μεγάλου κεντρικοῦ κατωφλιοῦ. β. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ μεγάλου κεντρικοῦ κατωφλιοῦ. γ. Βόρειο πέρασ ἀνωδομῆς τοῦ ἀντίστοιχου κατωφλιοῦ.

62α. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ βόρειου κατωφλιοῦ. β. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ βόρειου κατωφλιοῦ. γ. Νότιο πέρασ ἀνωδομῆς τοῦ ἀντίστοιχου κατωφλιοῦ.

63α. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ νότιου κατωφλιοῦ. β. Λεπτομέρεια πάνω ἐπιφάνειας τοῦ νότιου κατωφλιοῦ.

64α. Λεπτομέρεια τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (βόρειο τμήμα). β. Λεπτομέρεια τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (νότιο τμήμα).

65α. Λεπτομέρεια τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (κεντρικὸ τμήμα). β. Λεπτομέρεια τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (κεντρικὸ τμήμα).

66α. Γενικὴ ἄποψη τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου (μετὰ τὴν πρόσφατη ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση). β. Λεπτομέρεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου.

67α. Δυτικὸ πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. β. Γωνιακὴ στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 129Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης.

68α. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 231Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. β. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 136Π+233Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης.

69α. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 128Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ τῆς θέσης. β. Μικρὸ πλευρικὸ τμήμα (αὔξ. ἀρ. 241Π) καὶ ἐνιαῖο μέλος στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 242) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή τους στὴν ἀρχικὴ τους θέση.

70α. Γενικὴ ἄποψη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. β. Λεπτομέρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου.

71α. Λεπτομέρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. β. Λεπτομέρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου.

72α. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 253Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ θέση της. β. Γενικὴ ἄποψη τῶν βάσεων τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ προπύλου (μετὰ τὴν πρόσφατη ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση).

73α. Γωνιακὸς ὀρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 236Π) καὶ ἀντίστοιχη στέψη (αὔξ. ἀρ. 234Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή τους στὴν ἀρχικὴ τους θέση. β. Διάτονος ὀρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 246Π).

74α. Γενικὴ ἄποψη τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ προπύλου (μετὰ τὴν πρόσφατη ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση). β. Λεπτομέρεια τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Προπύλου.

75α. Ὁρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 249Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησίν του στὴν ἀρχικὴ θέση του. β. Ὁρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 251Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθετησὶν του στὴν ἀρχικὴ θέση του.

76α. Βόρειο τμήμα συμφυοῦς καταέπιου γείσου καὶ κεράμωσης κορινθιακοῦ τύπου ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (αὔξ. ἀρ. 265). β. Μεγάλο θραῦσμα πώρινου γείσου τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ.

77α. Χαρακτηριστικὸ πώρινο συμφυὲς ἐπιστύλιο καὶ ζωφόρος τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ. β. Ἀντιθήματα τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ.

78α. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο. β. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένο στὴ βόρεια στοὰ τοῦ ἱεροῦ.

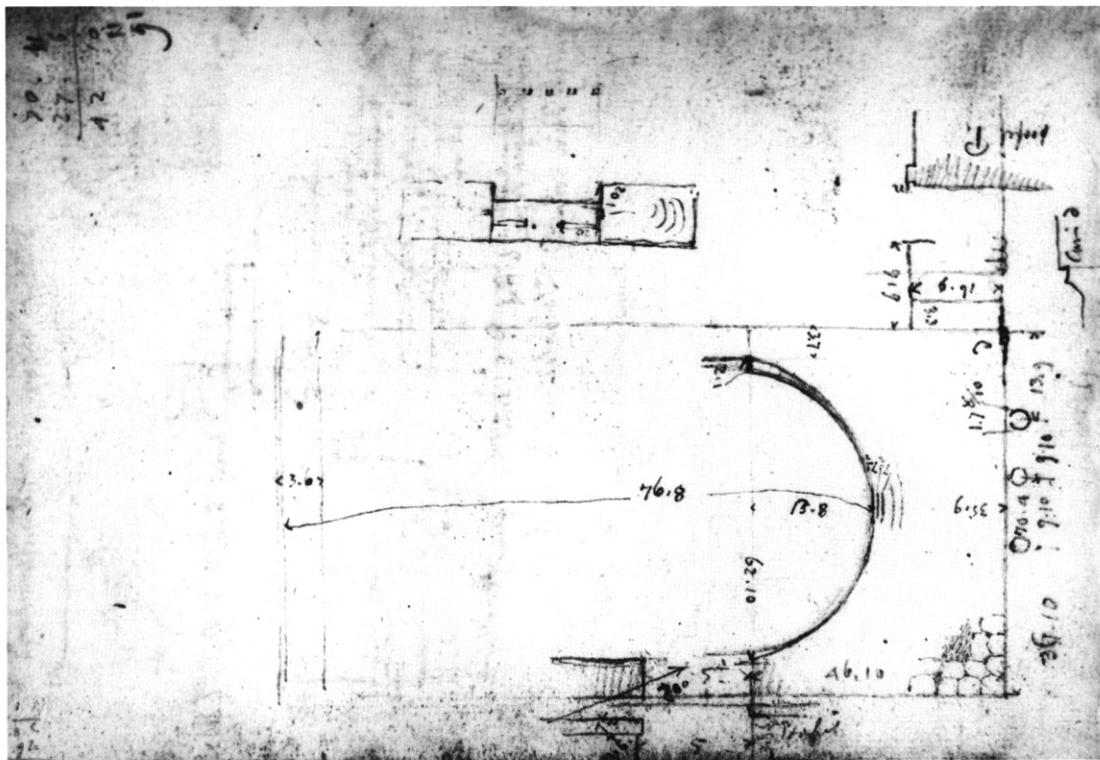
79α. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου. β. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου.

80α. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένο στὴ δυτικὴ στοὰ τοῦ ἱεροῦ. β. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένο στὴ δυτικὴ στοὰ τοῦ ἱεροῦ.

Ἔγχρ. φωτ. σ. 15. Γενικὴ ἄποψη τοῦ χώρου τῆς ὀρχήστρας, τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κοίλου (κερκίδα Ι), τῆς ἀντίστοιχης παρόδου καὶ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν ἀναστήλωσης-συντήρησης-ἀνάδειξης.

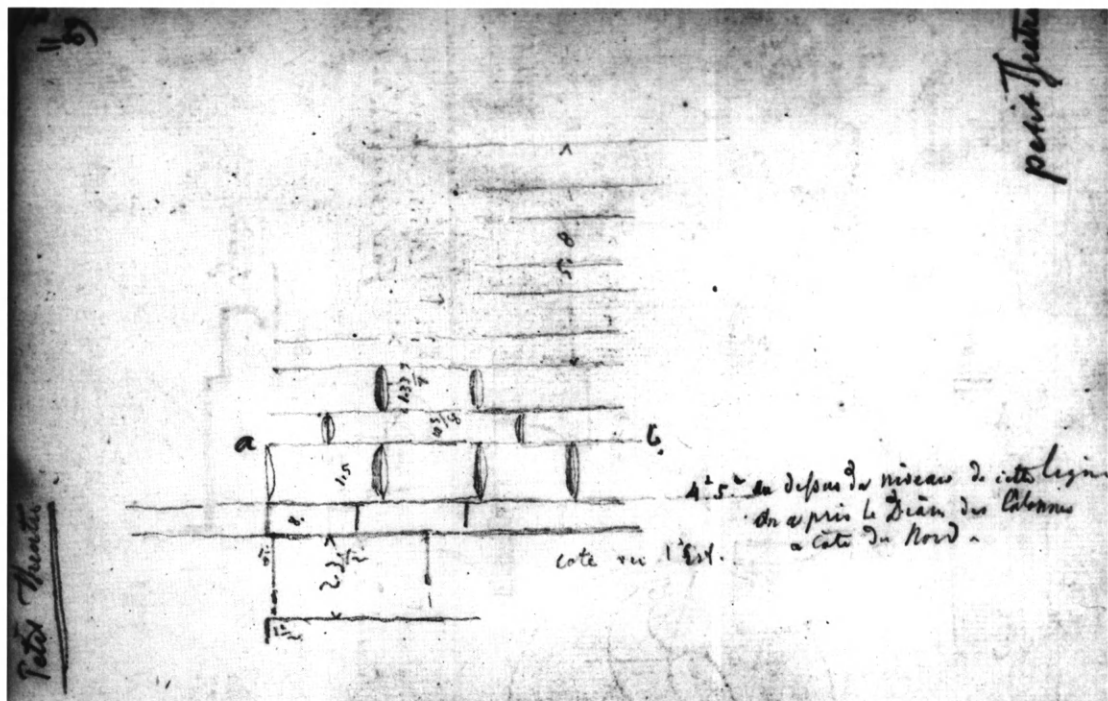
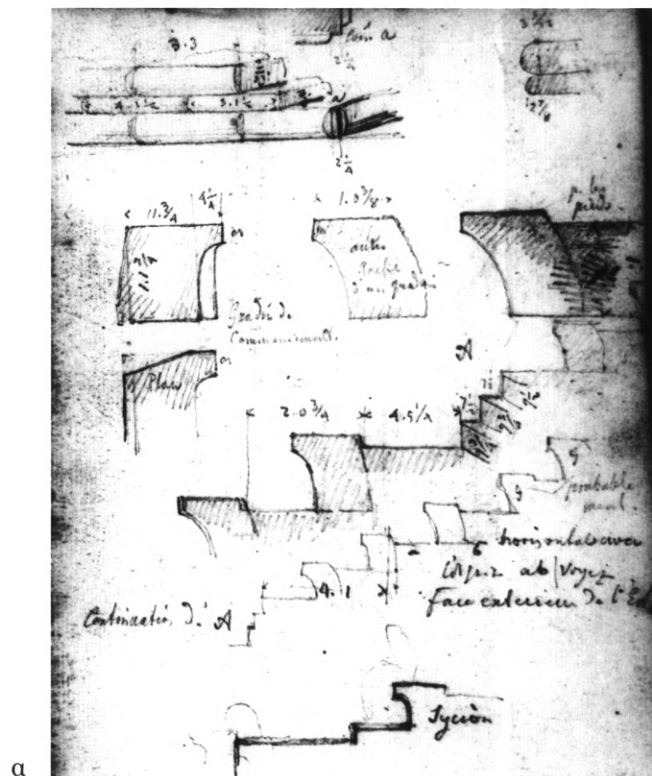
Ἔγχρ. φωτ. σ. 66. Ἀεροφωτογραφία ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τοῦ Ὁδείου καὶ τμήματος τοῦ Προπύλου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν στερέωσης-ἀναστήλωσης καὶ ἀνάδειξης τοῦ εὐρύτερου χώρου τοῦ Ἱεροῦ (Ἑταιρεία Μεσοσην. Ἀρχ. Σπουδῶν, φωτογράφησι: Πέτρος Κωνσταντόπουλος).

ΣΧΕΔΙΑ

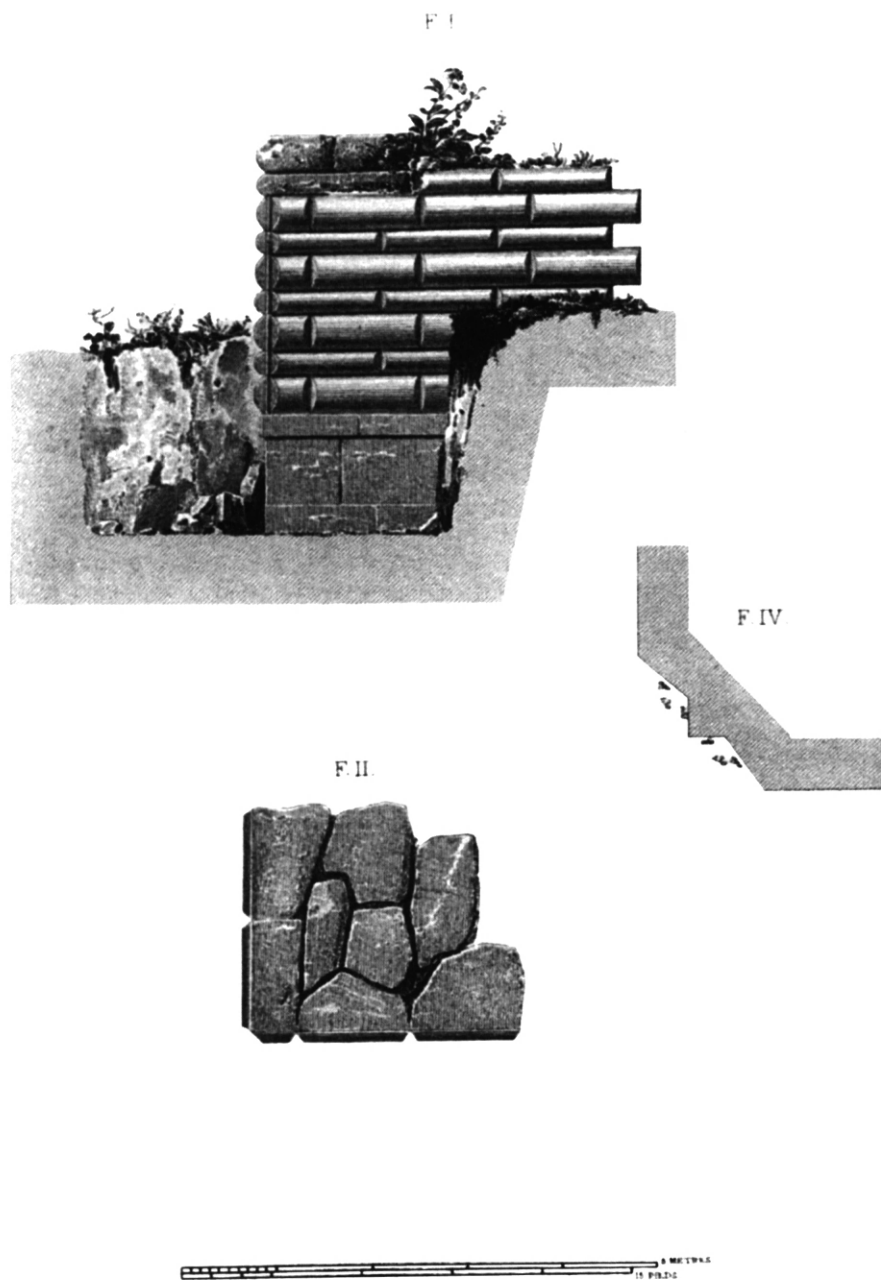

Σκαρίφημα κάτοψης της ανατολικής πτέρυγας τοῦ ἱεροῦ (Carl Haller von Hallerstein).

ΣΧΕΔΙΟ 2

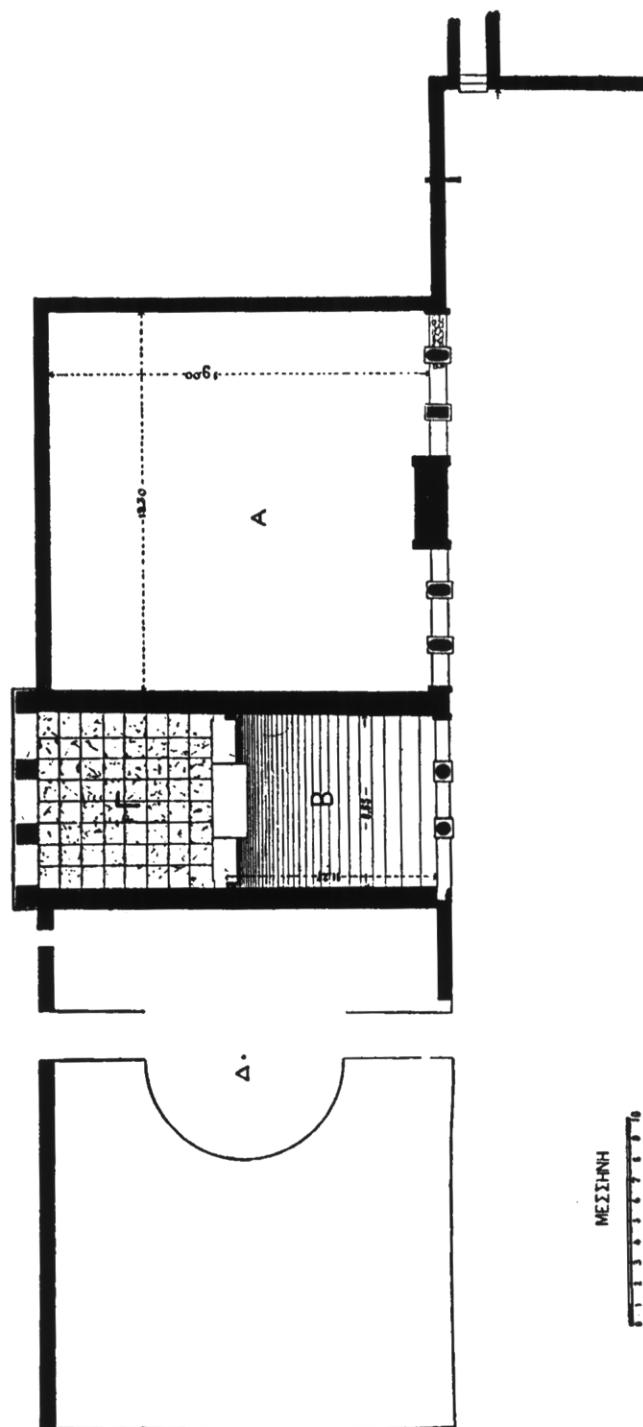

α. Λεπτομέρειες του βόρειου κοίλου χώρου των θεατών (Carl Haller von Hallerstein). β. Λεπτομέρεια όψης της άνωδομής του ανατολικού πέρατος του βόρειου αναλήμματος (Carl Haller von Hallerstein).

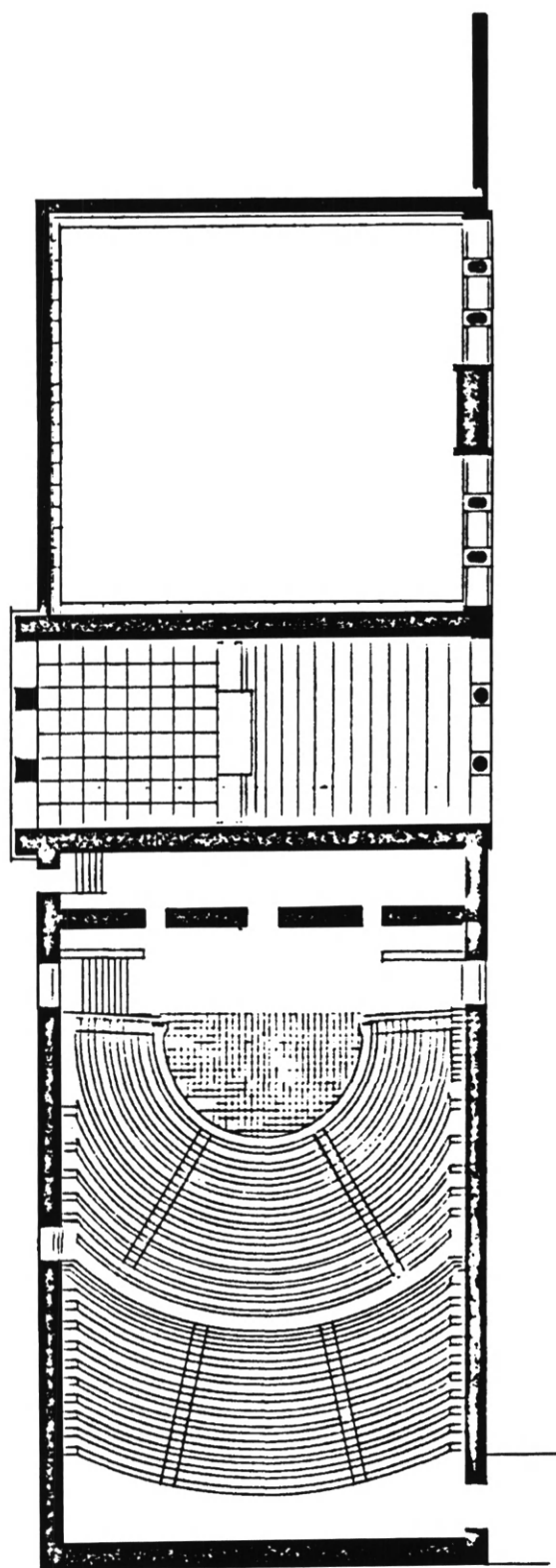

Λεπτομέρεια όψης καὶ κάτοψης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ βόρειου ἀναλήμματος
(Blouet, Expédition).

ΣΧΕΔΙΟ 4

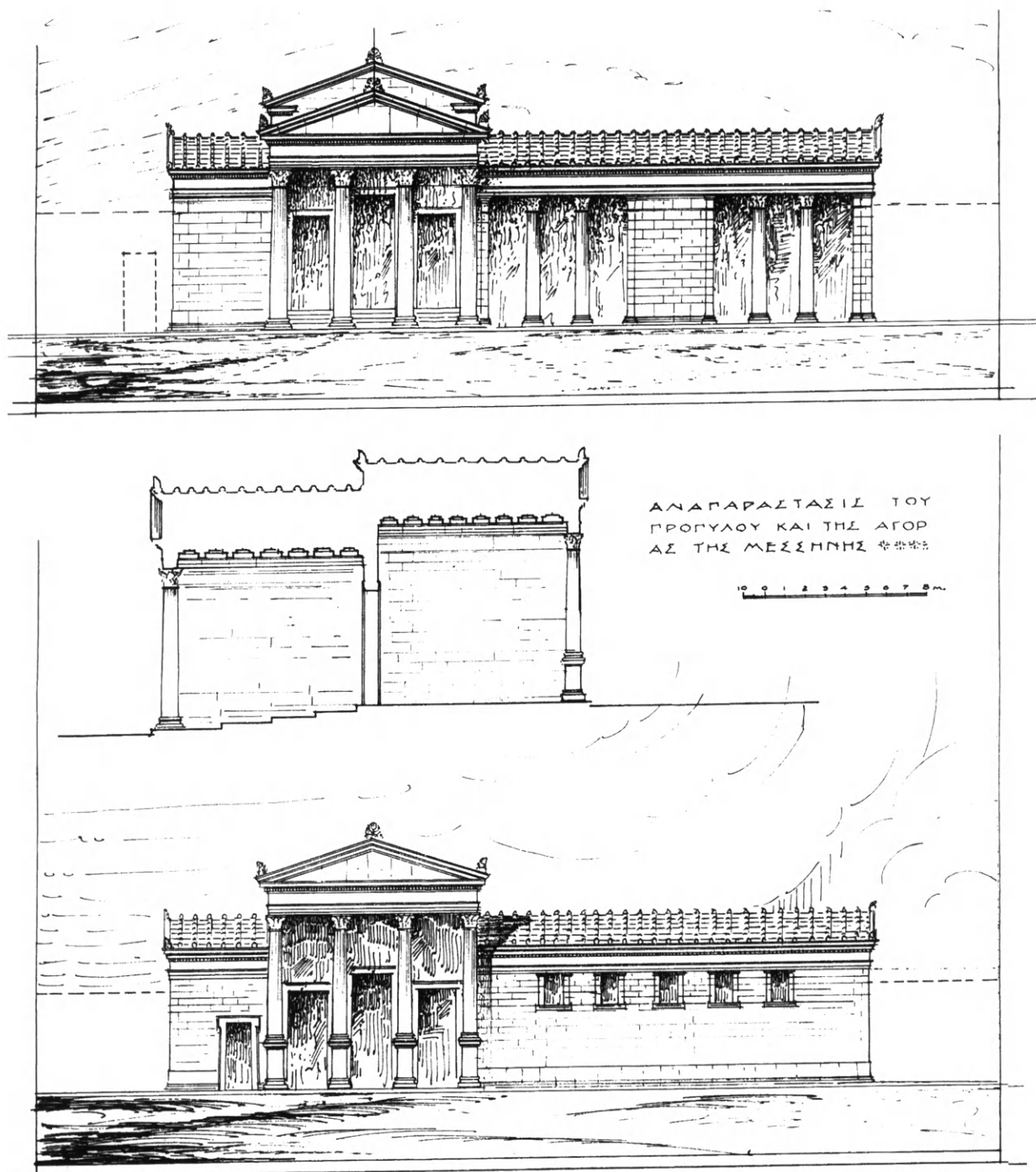
Σχέδιο της κάτοψης του ανασκαφέντος τμήματος της θεωρούμενης ως Άγοράς (Οικονόμος, ΠΑΕ 1909).

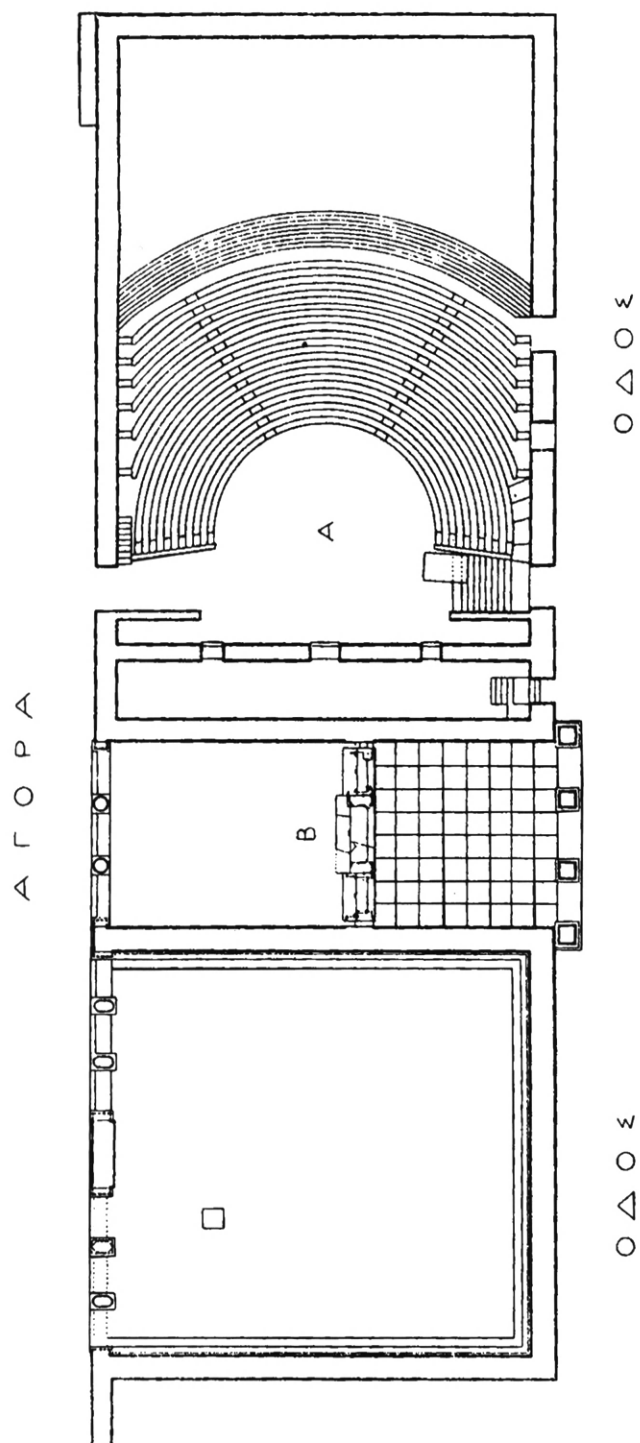
Σ

Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τῶν τριῶν κτιρίων (Οἰκονόμος, ΑΔΕ).

ΣΧΕΔΙΟ 6

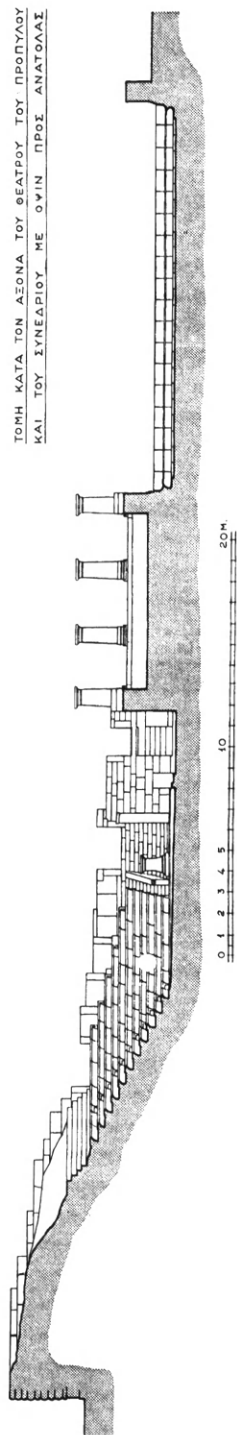
Ἀναπαράσταση τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (Οἰκονόμος, ΑΑΕ).

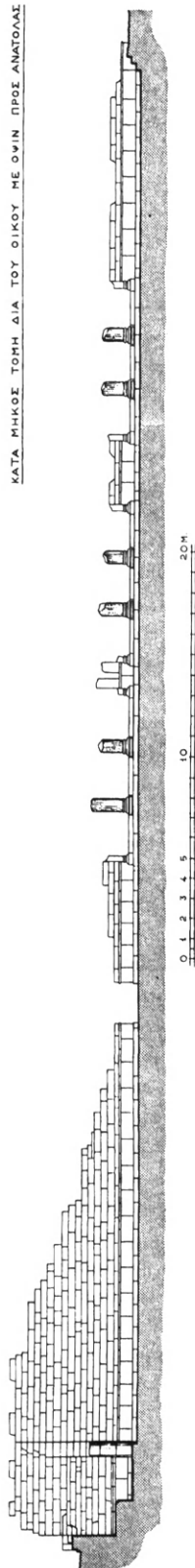
Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τῶν τριῶν κτιρίων ποὺ ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀνήκαν στὴν Ἀγορά (Ὀρλιάνδος, ΠΑΕ 1957).

ΣΧΕΔΙΟ 8

ΤΟΜΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΞΟΝΑ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΠΥΛΑΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΜΕ ΘΥΝΗ ΠΡΟΣ ΑΝΑΤΟΛΑΣ

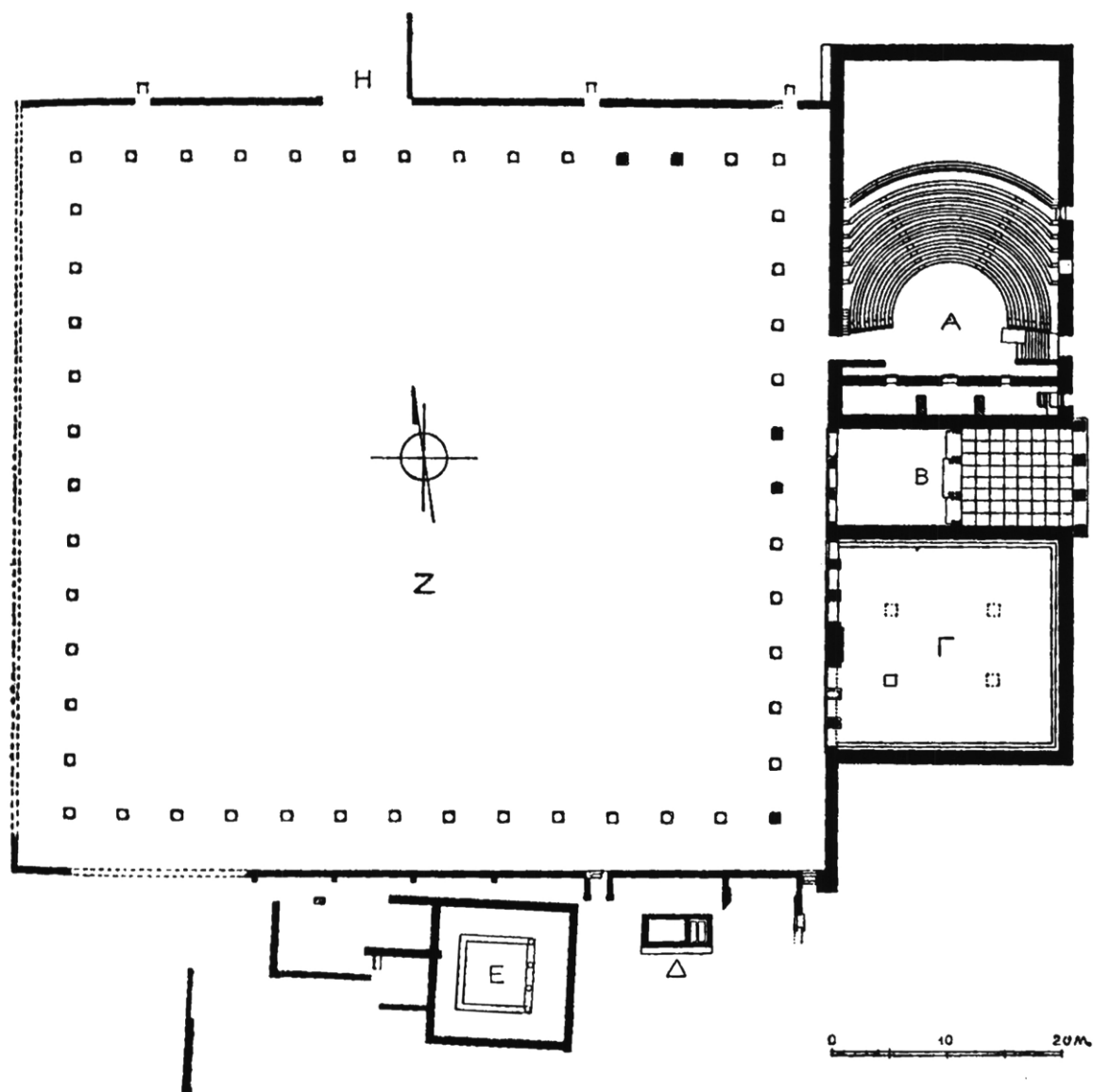

ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΜΗ ΔΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΜΕ ΘΥΝΗ ΠΡΟΣ ΑΝΑΤΟΛΑΣ

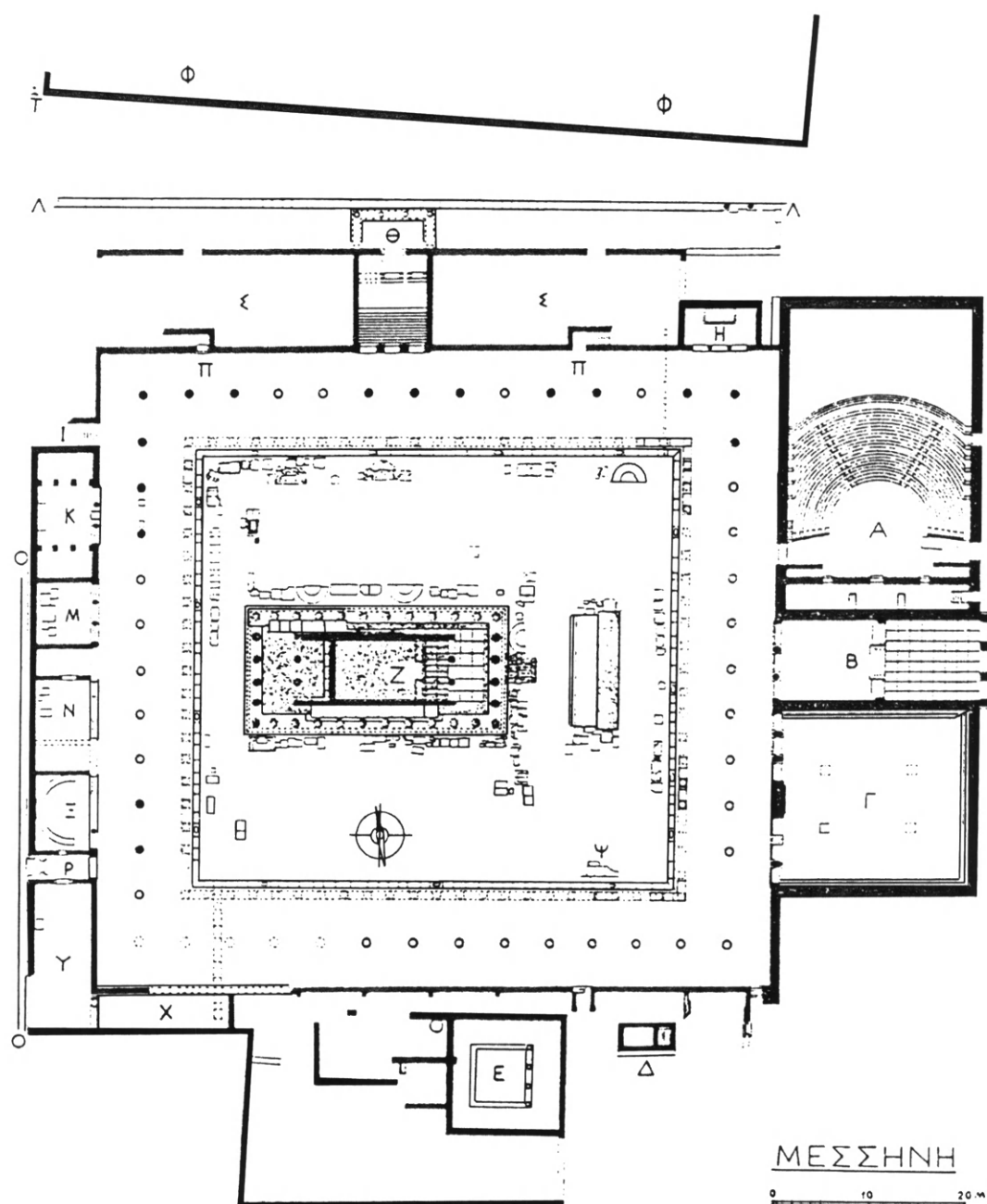
Κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ Ὁδείου ἐγκάρσια τοῦ Προπύλαιου καὶ τοῦ Συνεδρίου καὶ ὅψη τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ Ἀσκληπείου (Ορλάνδος, ΠΑΕ 1973).

ΣΧΕΔΙΟ 9

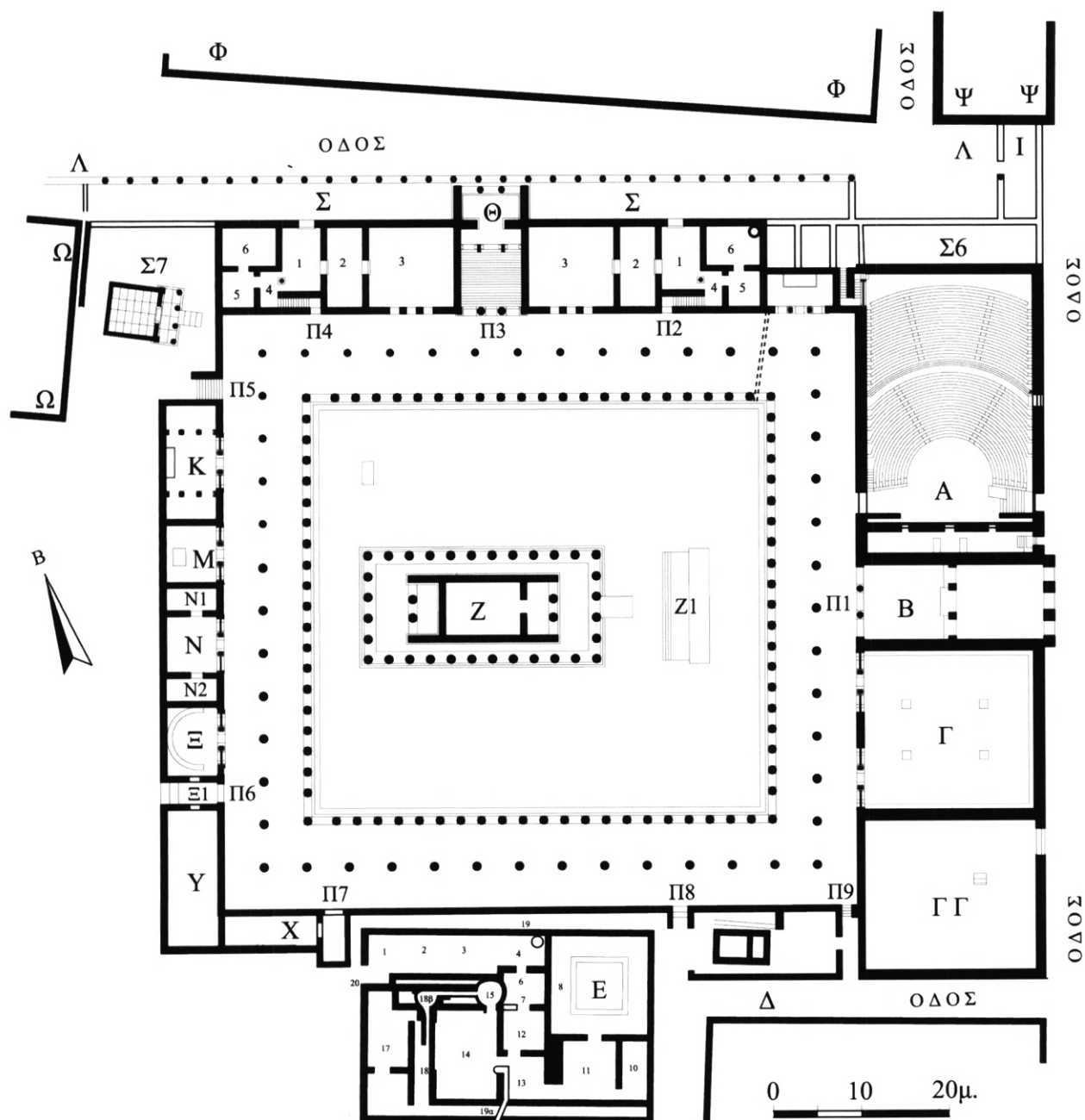

Κάτοψη τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1958 (Ορλάνδος, ΠΑΕ 1958).

ΣΧΕΔΙΟ 10

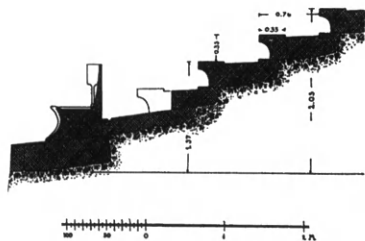

Γενική κάτοψη του Ἀσκληπείου (Ὁρλάνδος, ΠΑΕ 1973).

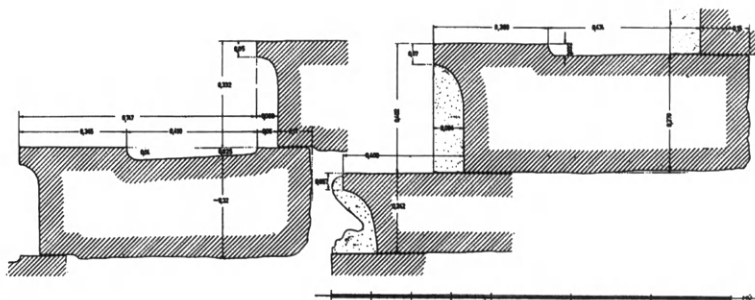

Γενική κάτοψη του Άσκληπιείου.

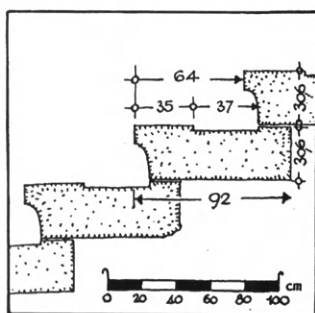
ΣΧΕΔΙΟ 12

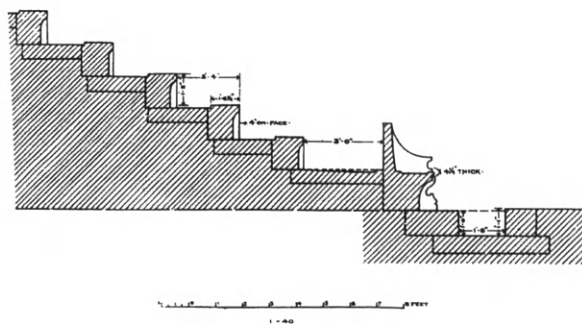
α. Θέατρο του Διονύσου, 330 π.Χ. (W. DORPFELD)

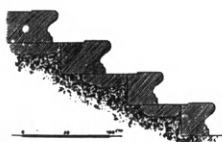
β. Θέατρο της Επιδαύρου, τέλη του 4ου αι. π.Χ. (A. GERKAN)

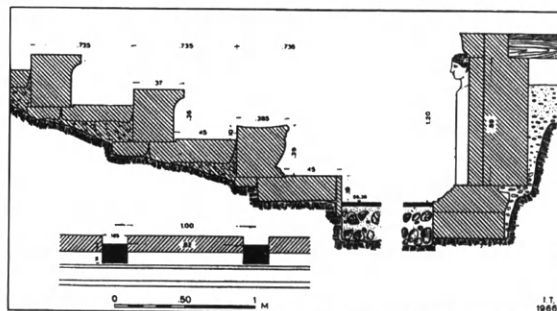
γ. Θέατρο του Πειραιά, πρώτο ήμισυ του 2ου αι. π.Χ. (E. FIECHTER)

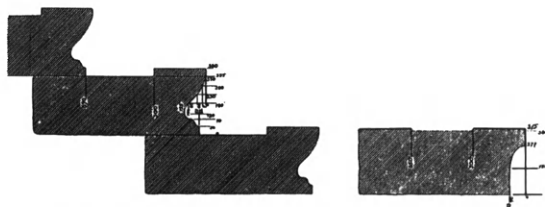
δ. Θέατρο Μεγαλόπολης, 4ος αι. π.Χ. (E. A. GARDNER, W. LORING, G. C. RICHARDS, W. J. WOODHOUSE)

ε. Εκκλησιαστήριο της Πιρήνης, 2ος αι. π.Χ. (TH. WIEGAND, H. SCHRADER)

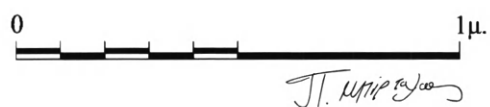
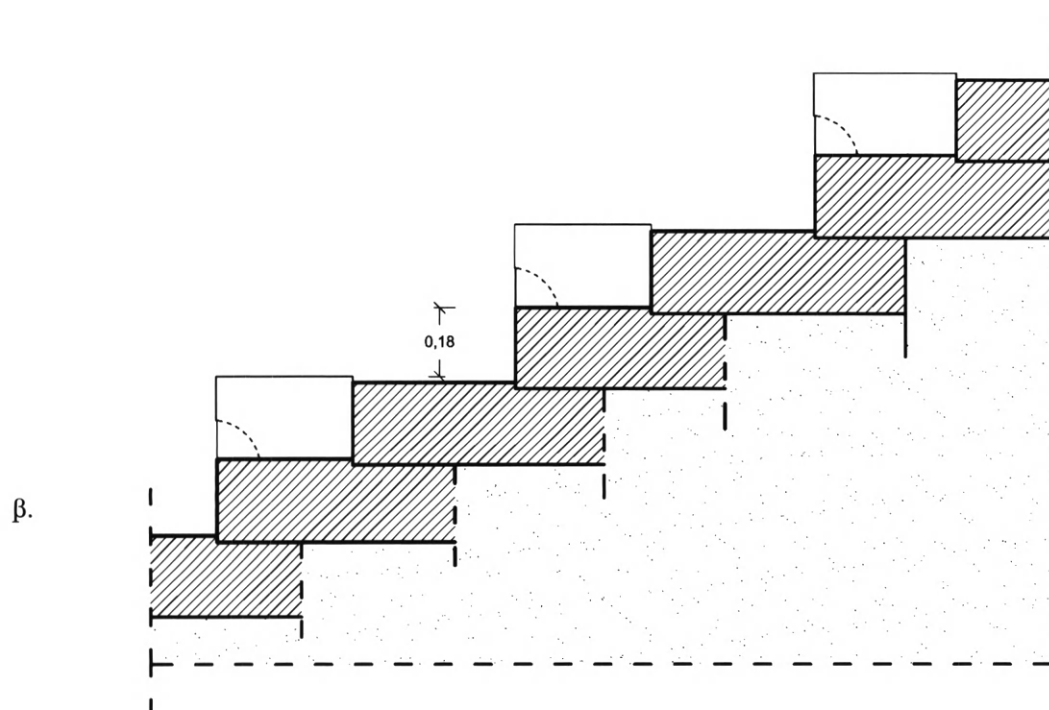
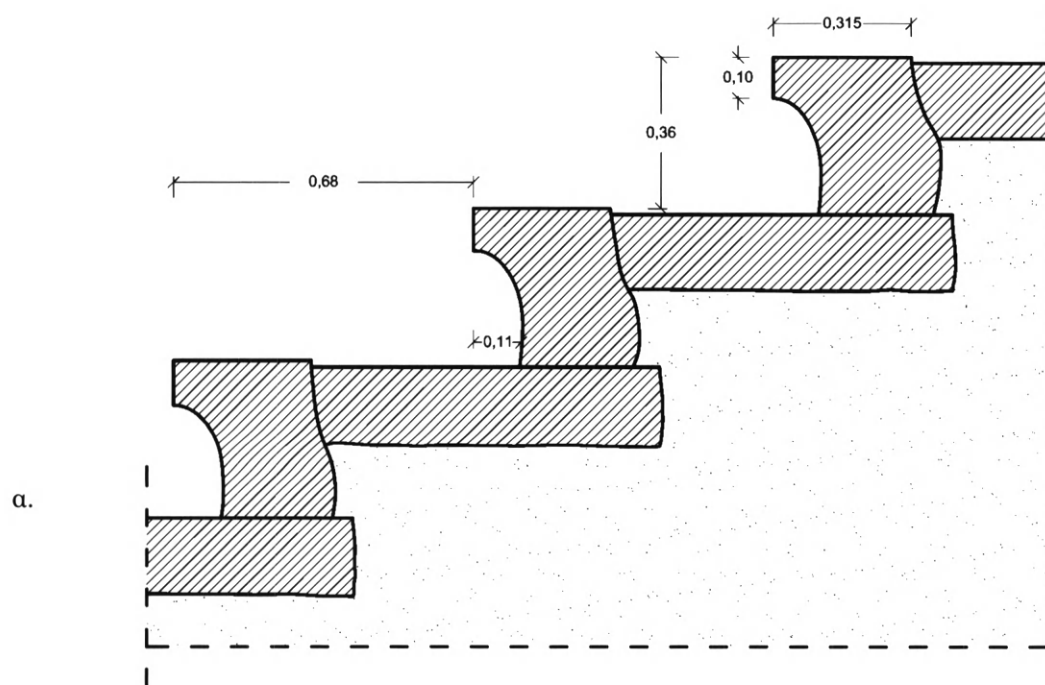

στ. Ωδείο του Αργίτου, 15 π.Χ. (J. TRAVLOS)

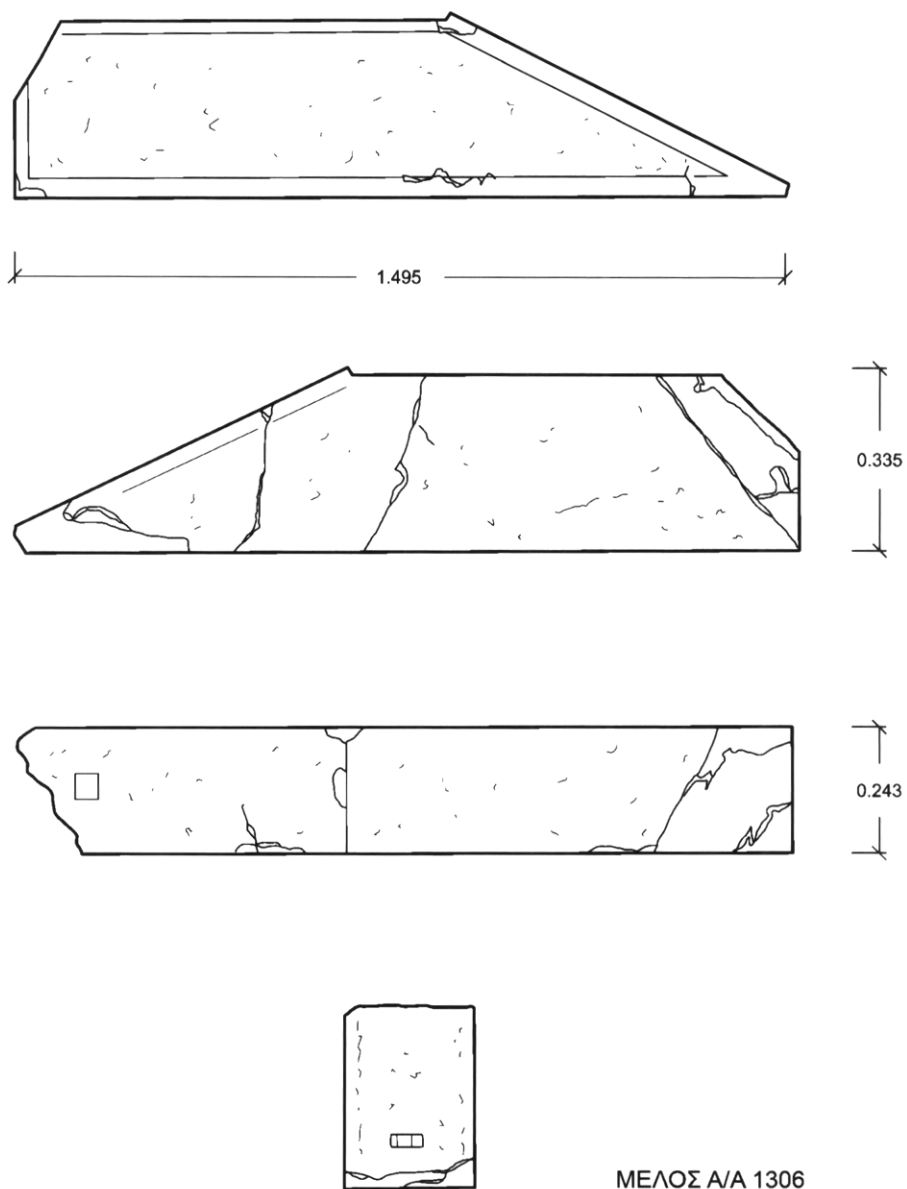
ζ. Βουλευτήριο της Μιλήτου, 175 π.Χ. (H. KNACKFUS)

Χαρακτηριστικοί τύποι έδωλιών.

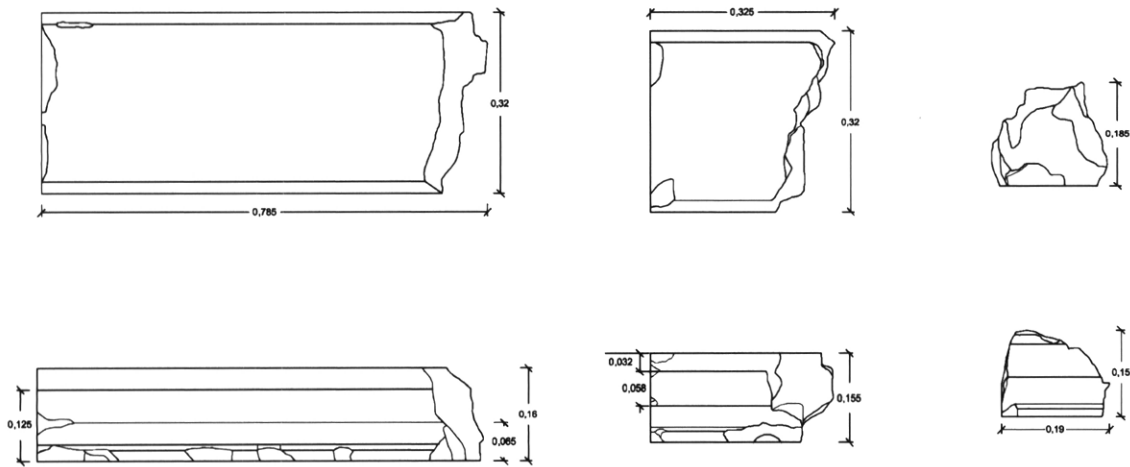
Τομή έδωλιων και κλιμάκων του Ώδείου.

ΣΧΕΔΙΟ 14

Λιθόπλινθος τοῦ μικροῦ διαγώνιου ἀναλήμματος τῆς δυτικῆς παρόδου (αὔξ. ἀρ. 1306).

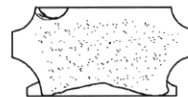
ΣΧΕΔΙΟ 15

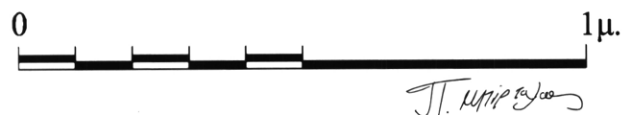
γ. ΜΕΛΟΣ Α/Α 1311

α. ΜΕΛΟΣ Α/Α 1305

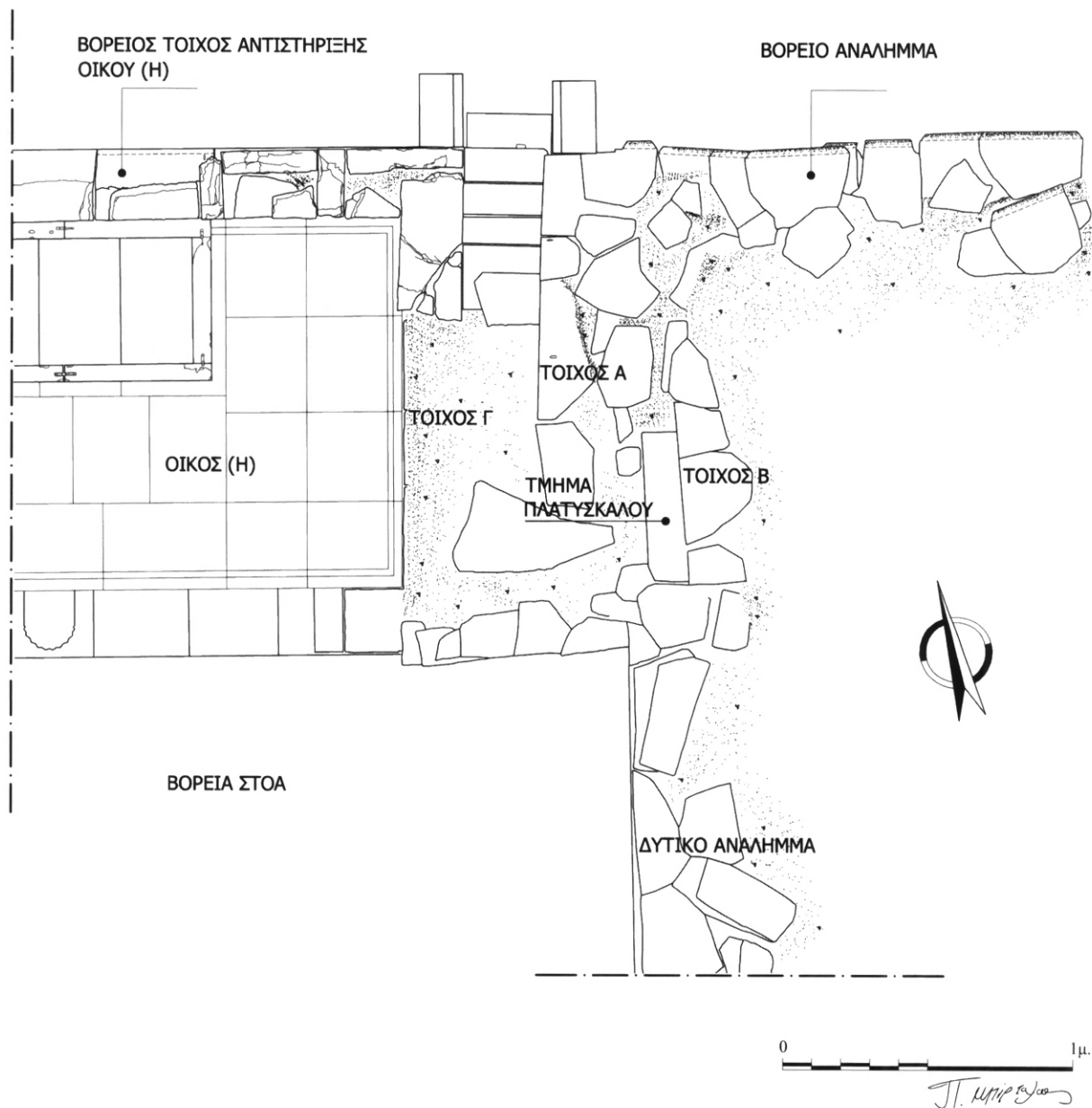

β. ΜΕΛΟΣ Α/Α 1310

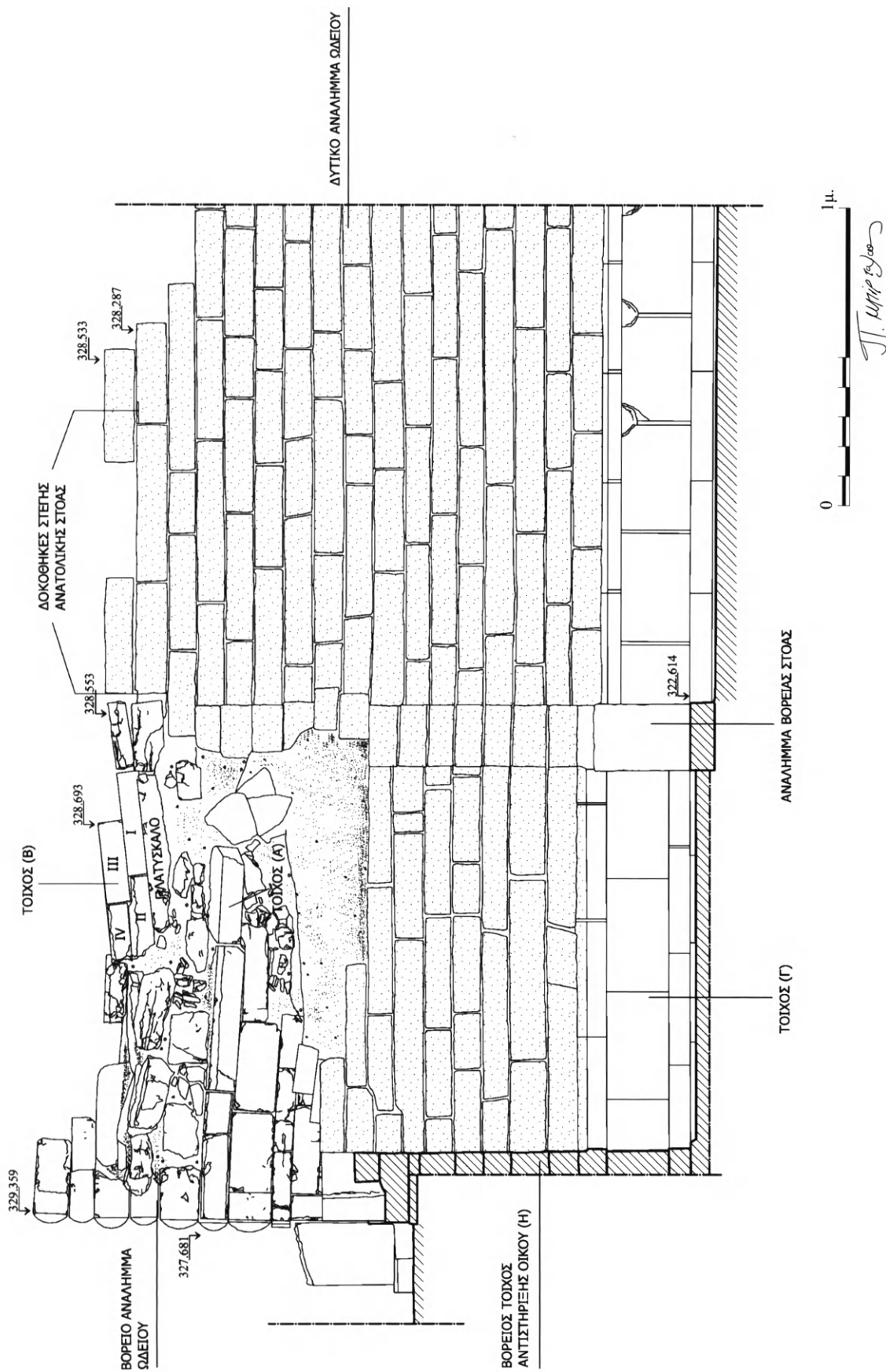

Τμήματα κυματοφόρου στέψης τῶν μικρῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου (αῖξ. αρ. 1305, 1310, 1311).

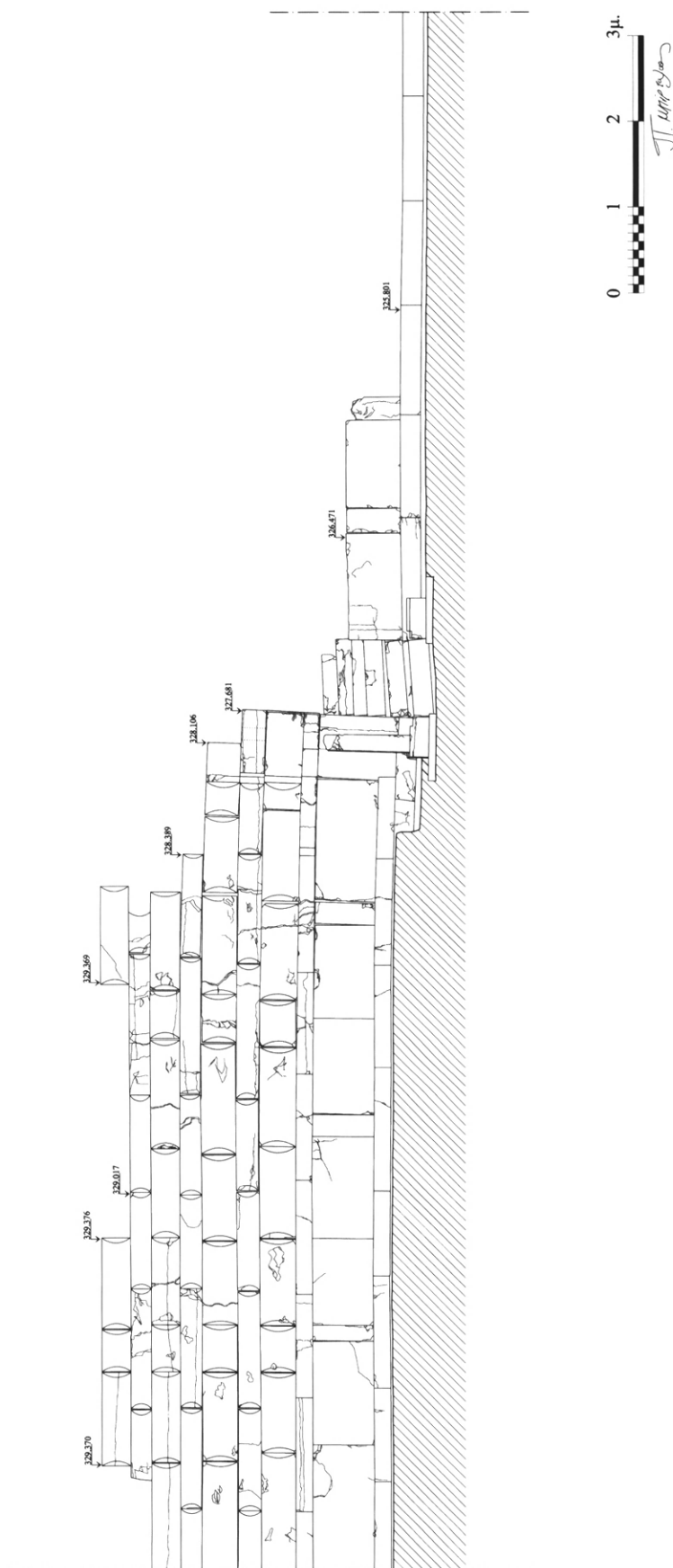
ΣΧΕΔΙΟ 16

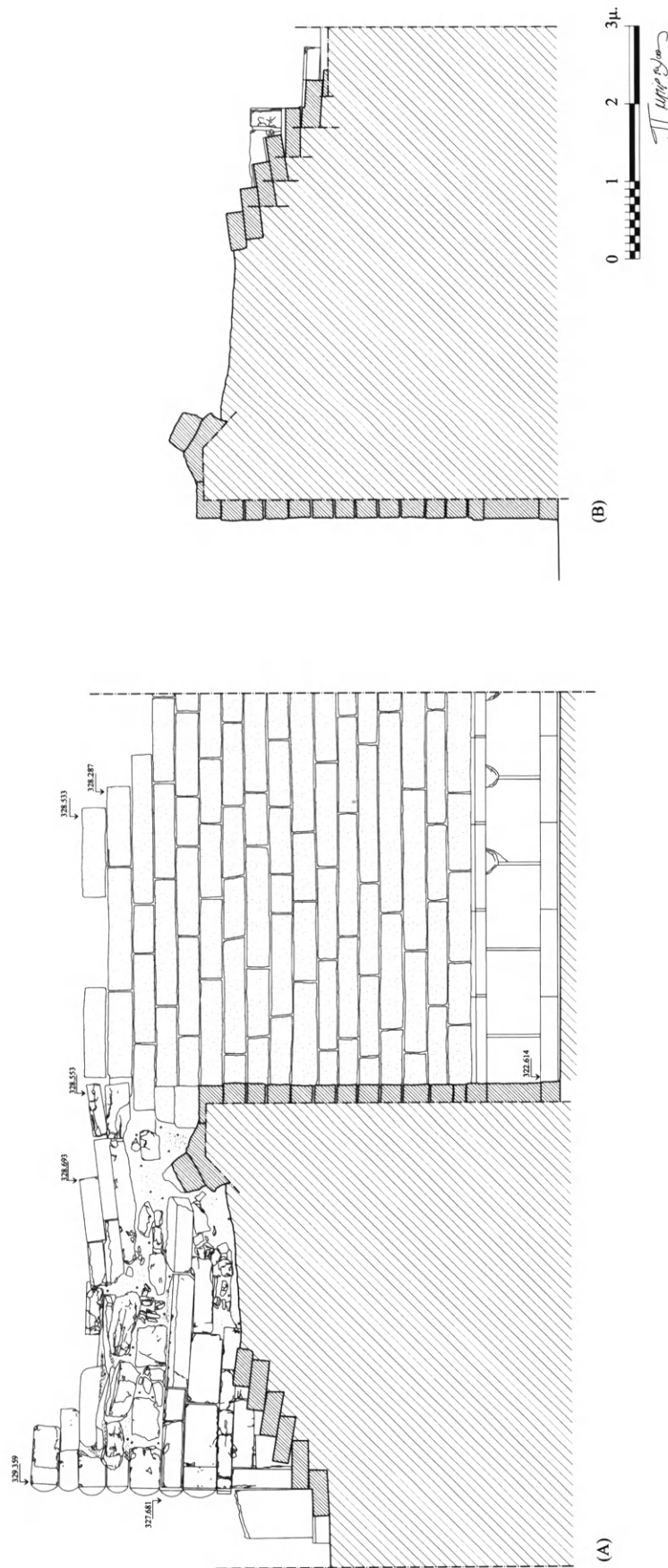
Κάτοψη της ΒΔ γωνίας του Ὀδείου μετὰ τὴν πρόσφατη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

Όψη του βόρειου πέρατος της δυτικής πλευράς του Ωδείου και ταυτόχρονη ἐγκάρσια τομή προς τὰ ἀνατολικά του Οἴκου (H).

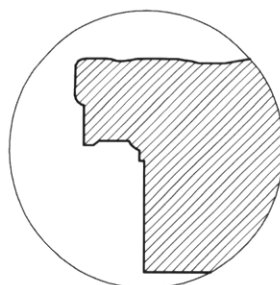
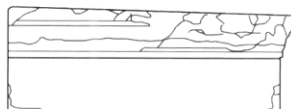
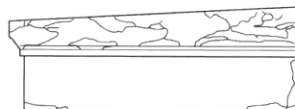
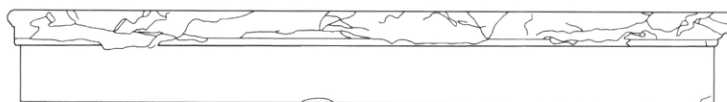
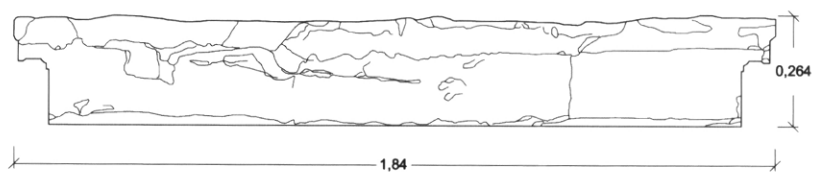
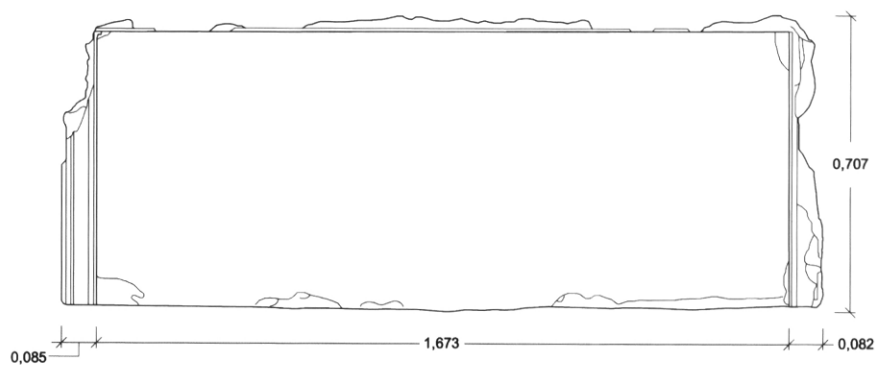

Όψη του δυτικού πέρατος του βόρειου αναλήμματος καί της είσοδου της επικαμπούς κλίμακας
του Ώδείου μετά την πρόσφατη ανασκαφική έρευνα.

Τομή προς τὰ ἀνατολικά καὶ δυτικά τοῦ πρώτου κόμβου τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας.

ΣΧΕΔΙΟ 20

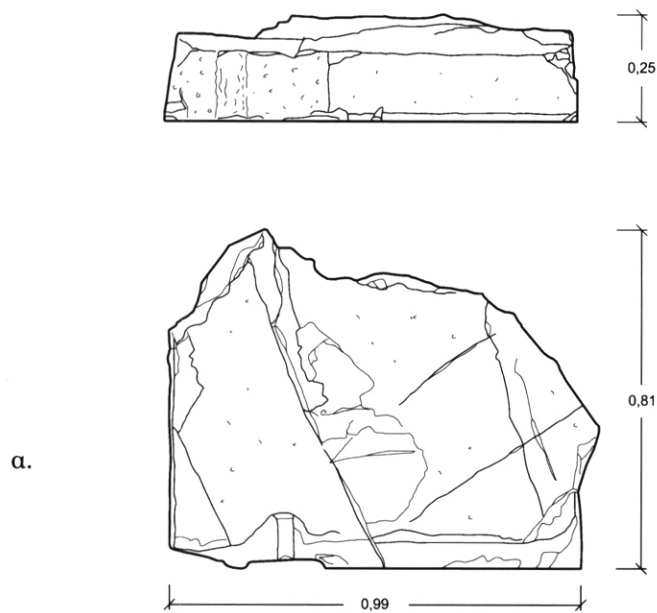
1:5

ΜΕΛΟΣ Α/Α 1287

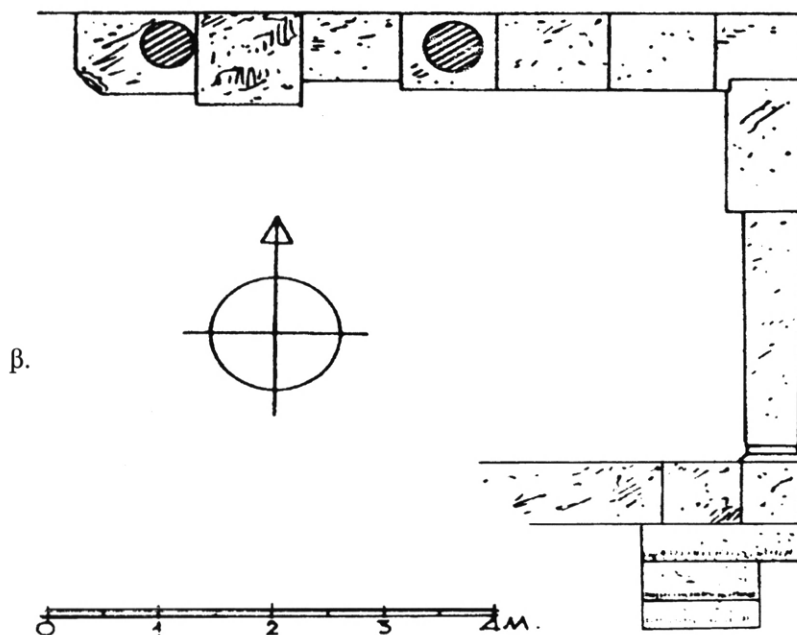
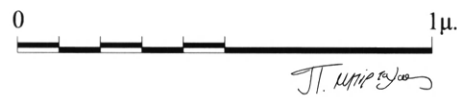

Τ. Μηνόπουλος

Κυμαποφόρος στέψη του προστώου της εισόδου του χώρου της έπικαμπούς κλίμακας (αὔξ. ἀρ. 1287).

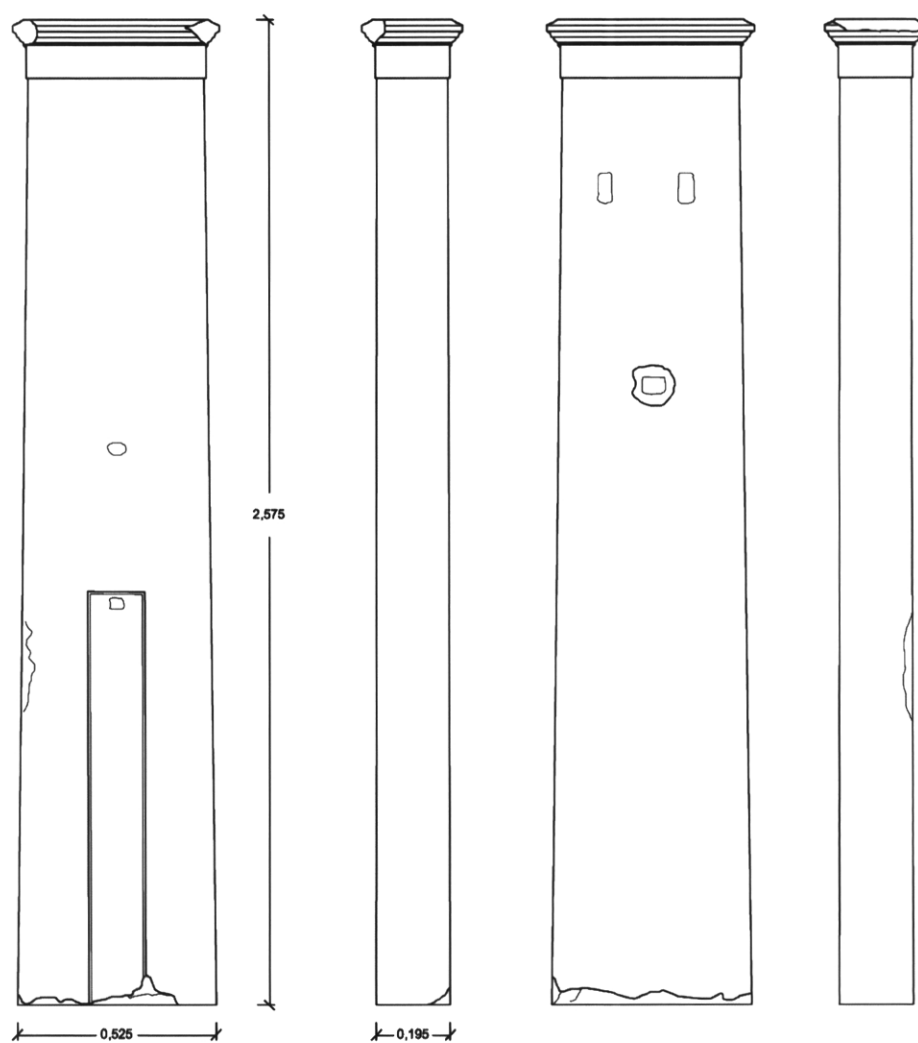

ΜΕΛΟΣ Α/Α 1286

α. Γωνιακή στέψη ὀρθοστατῶν τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Οἴκου (Η) (αὔξ. ἀρ. 1286). β. Κάτοψη τῆς ΒΑ γωνίας τῆς ὑστερορρωμαϊκῆς στοᾶς τοῦ Ἀσκληπιείου (Ὁρλάνδος, ΠΑΕ 1962).

ΣΧΕΔΙΟ 22

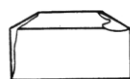
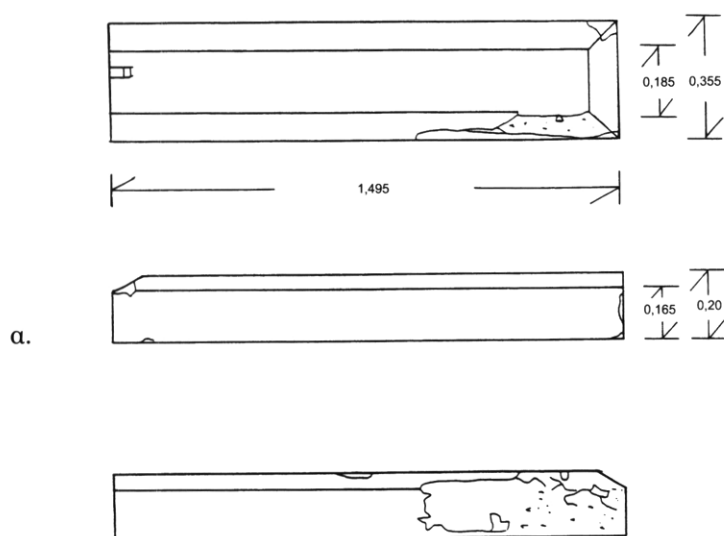

ΜΕΛΟΣ A/A 1302

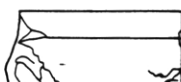
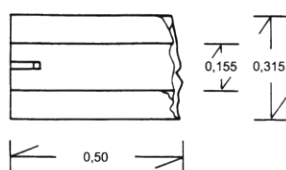
Ὁ πεσσὸς ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὡς ὑλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση στὴν ὑστερορρωμαϊκὴ στοὰ (αὔξ. ἀρ. 1302).

ΣΧΕΔΙΟ 23

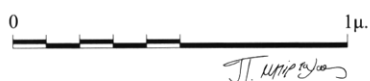

ΜΕΛΟΣ Α/Α 1303

β.

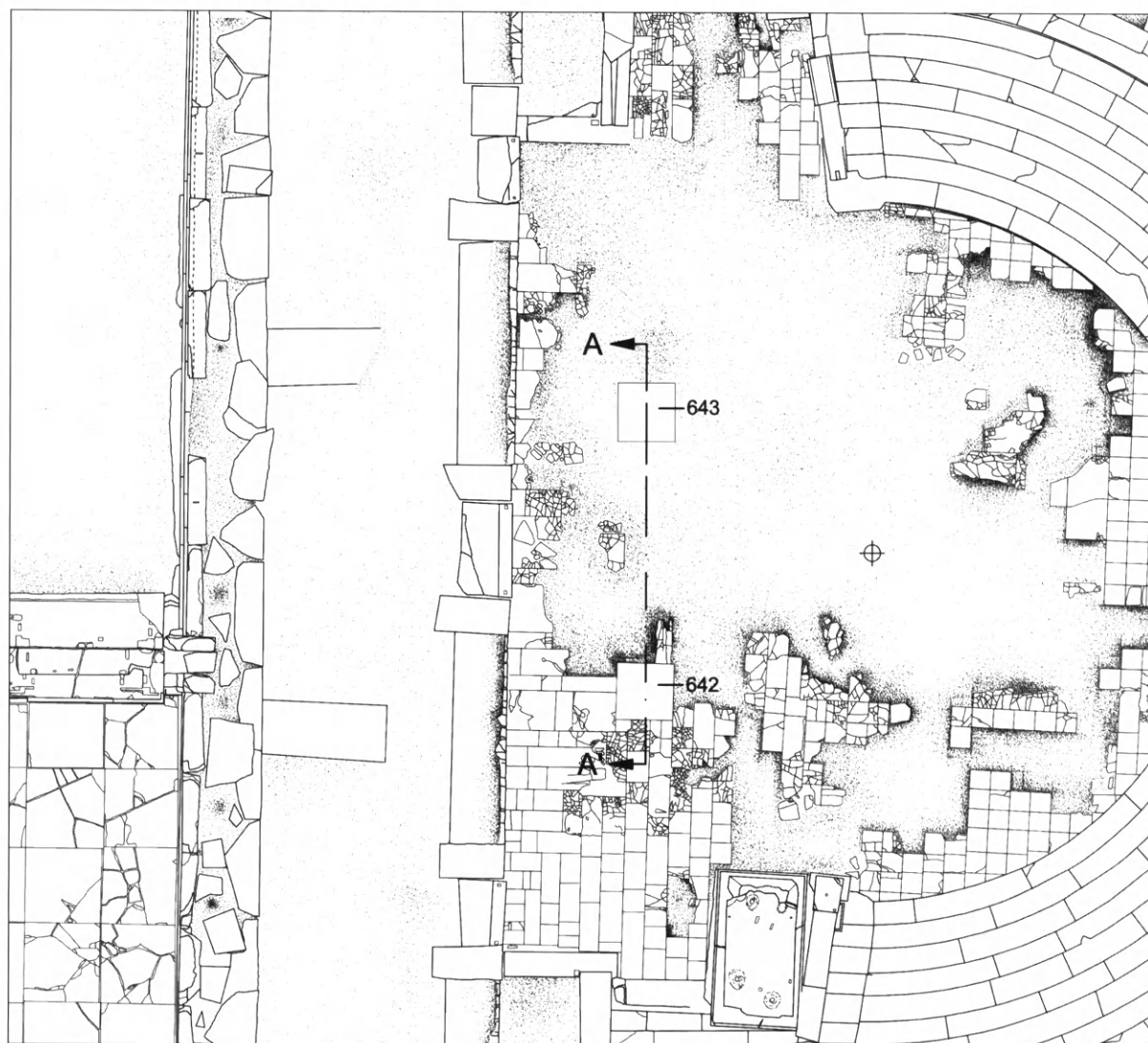

ΜΕΛΟΣ Α/Α 1304

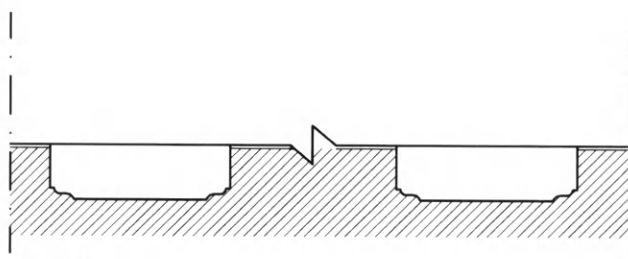

Τμήματα στέψης τῶν περιμετρικῶν τοίχων τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας (αὔξ. ἀρ. 1303, 1304).

ΣΧΕΔΙΟ 24

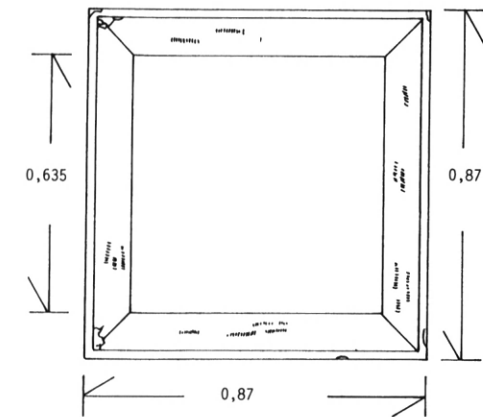
Γ. Τ. Μ. 1970

A - A'

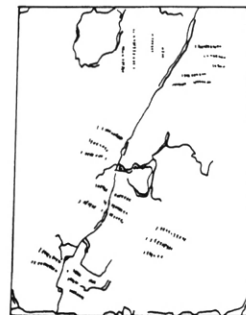
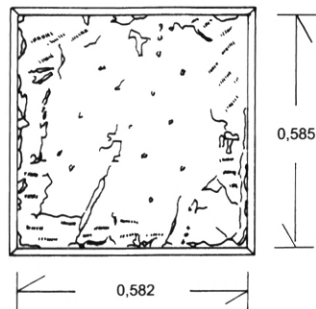
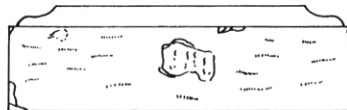
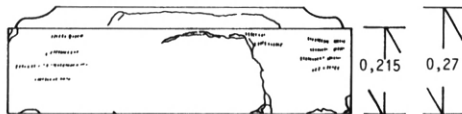

Κάτοψη του χώρου της ορχήστρας με τις δύο άνεστραμμένα ἐγκιβωτισμένες κυματοφόρες βάσεις (αὔξ. ἀρ. 642, 643).

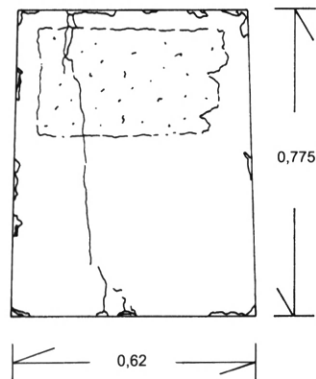

α.

ΜΕΛΟΣ Α/Α 643

β.

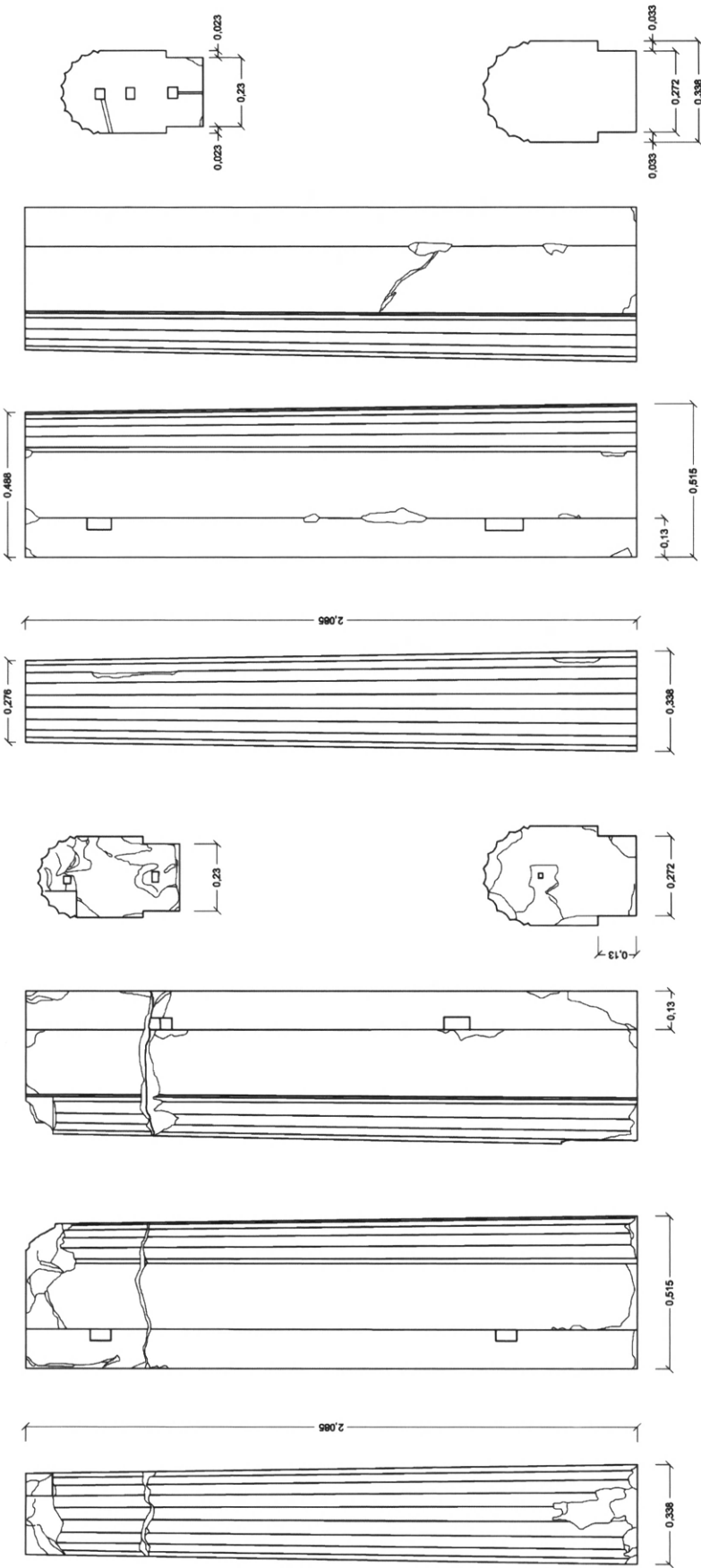

ΜΕΛΟΣ Α/Α 644

α. Κυματοφόρος βάση τοῦ βάθρου (αὔξ. ἀρ. 643). β. Πυραμοειδῆς κορμὸς βάθρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644).

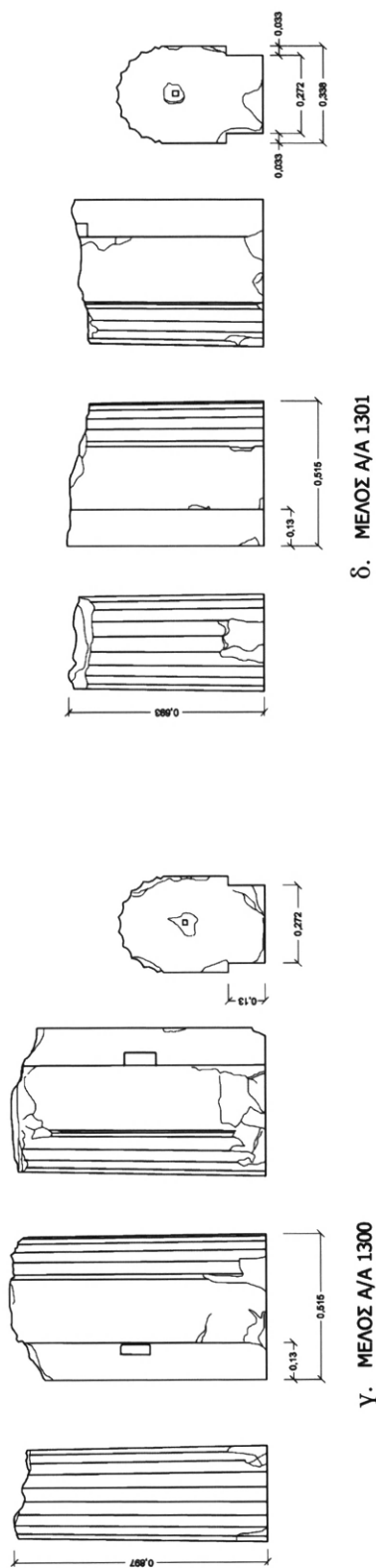
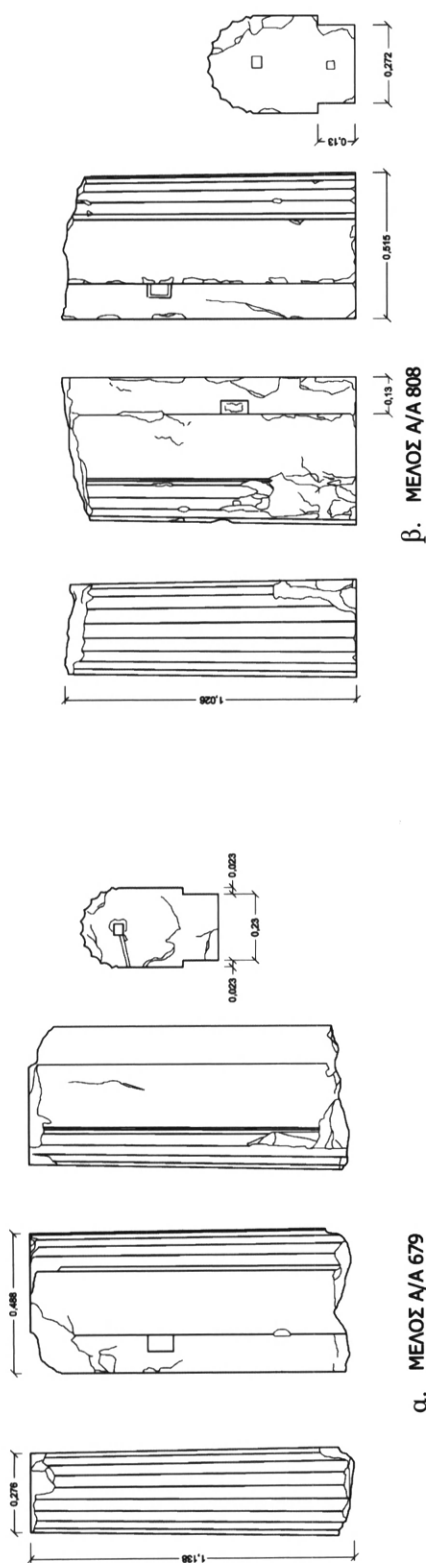
ΣΧΕΔΙΟ 26

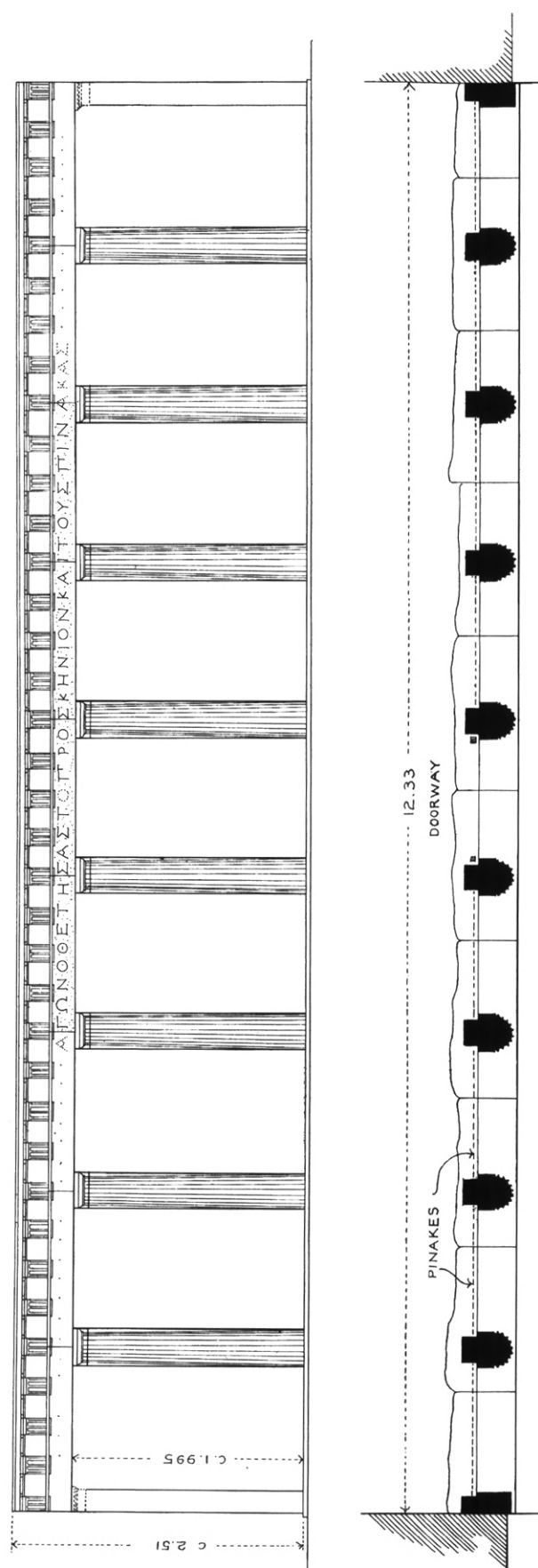
ΜΕΛΟΣ Α/Α 677

ΜΕΛΟΣ Α/Α 678

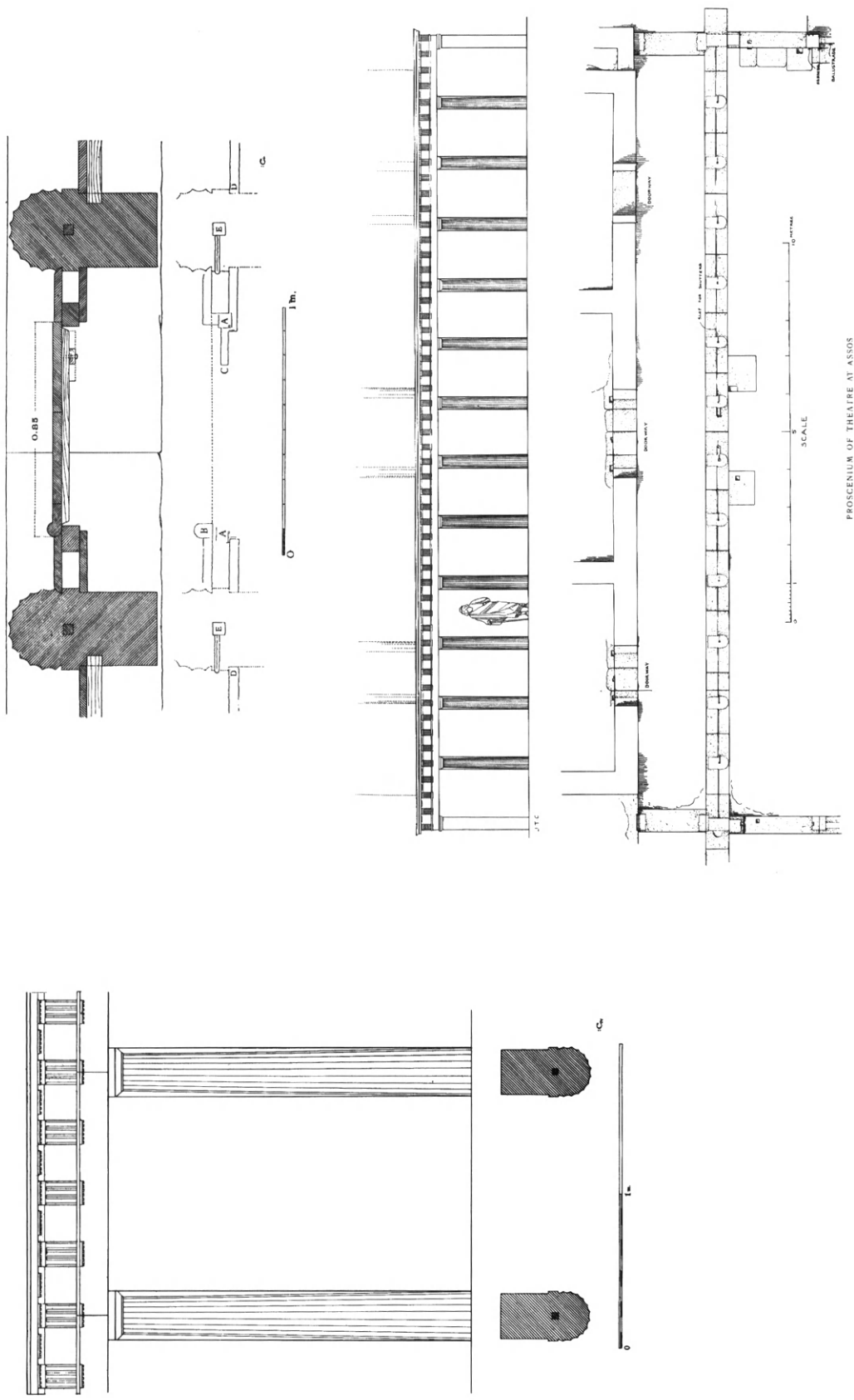
Κορμοὶ δωρικῶν ἡμικίωνων τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὐξ. ἀρ. 677, 678).

Τμήματα κορμών δορικών ήμικόνων του κτίσματος της σκηνής (αὔξ. ἀρ. 679, 808, 1300, 1301).

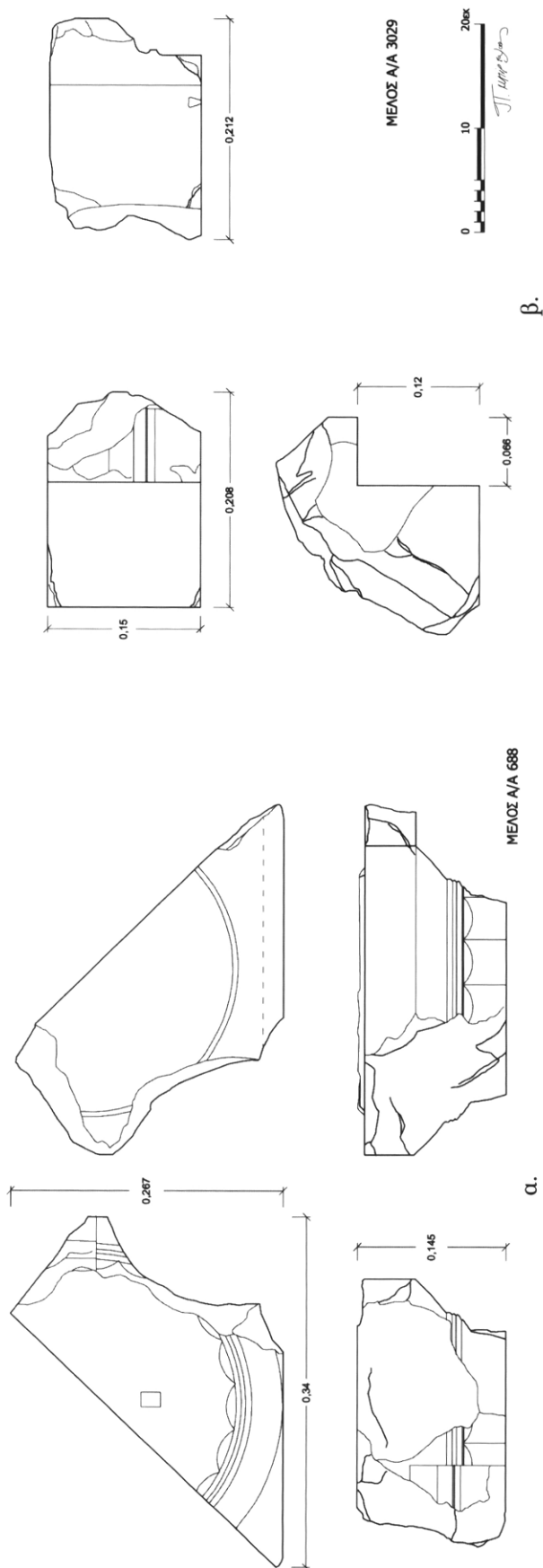

Γραφική αναπαράσταση της πρόθιας ὀψης τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τοῦ Ὠρωποῦ (Clarke - Bacon - Koldewey, Assos).

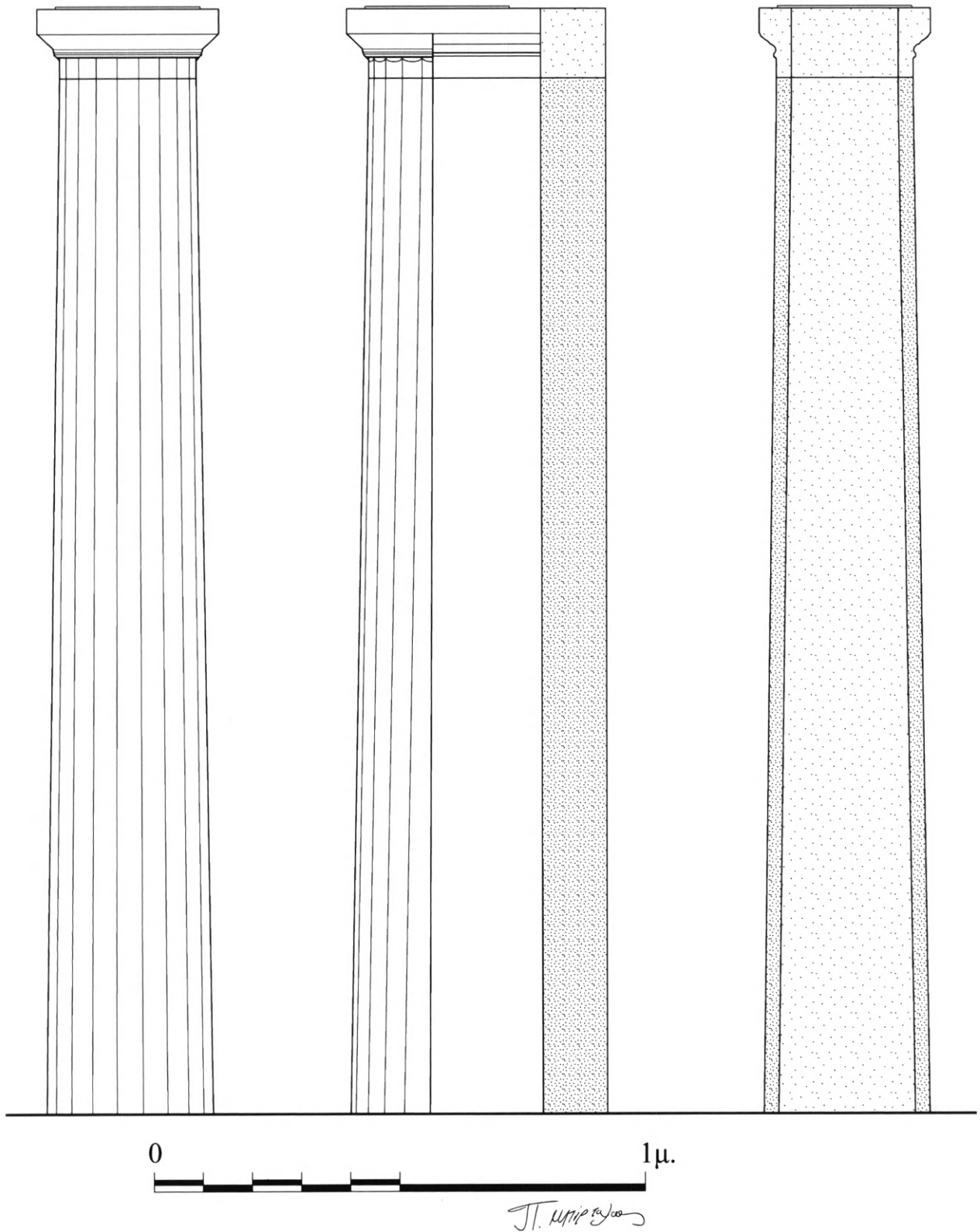

Γραφική αναπαράσταση της πρόθυιας ὀψης τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῆς Ἀσσοῦ (Clarke - Bacon - Koldevey, Assos).

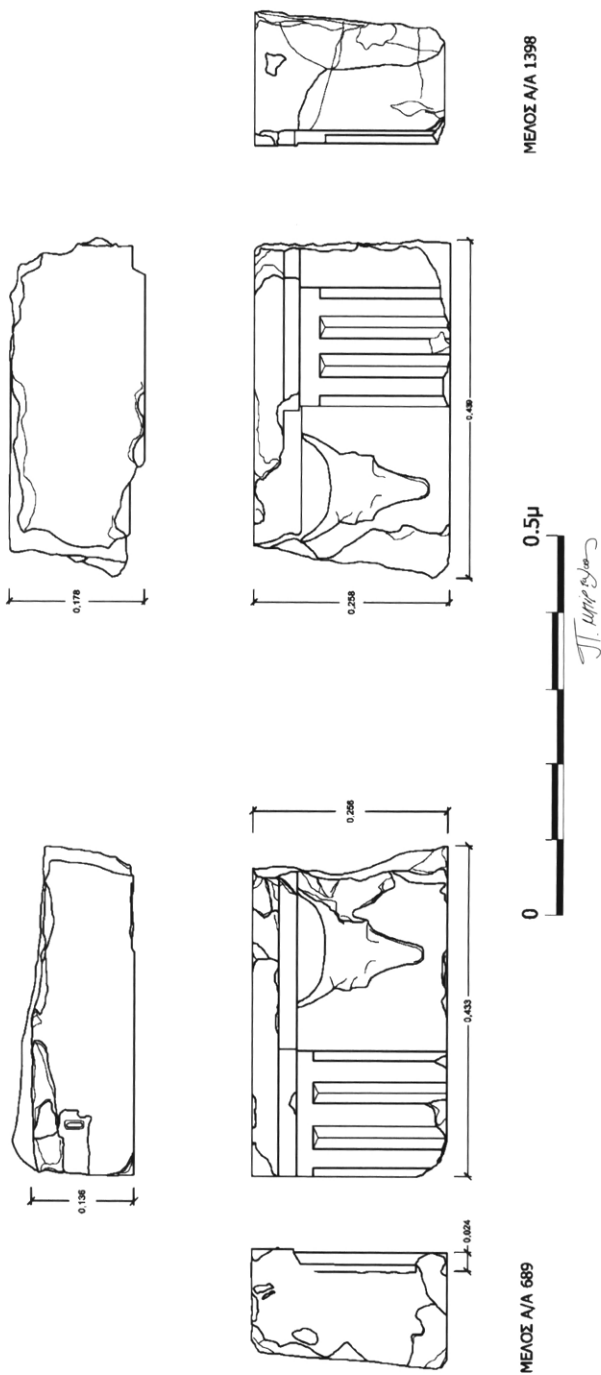
ΣΧΕΔΙΟ 30

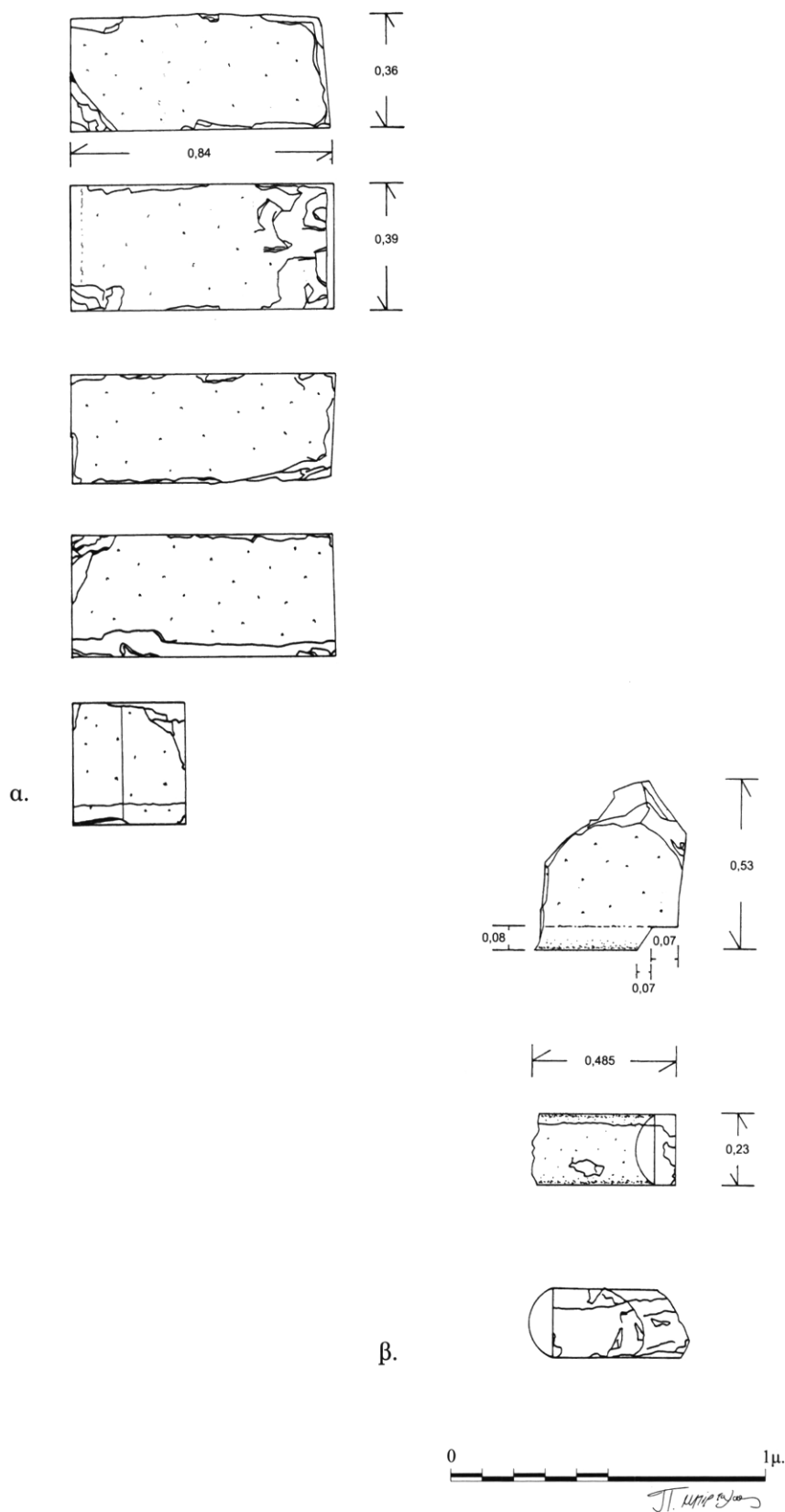
Τμήματα δωρικού κιονοκράνου - επικράνου των ημικίωνων του κτίσματος της σκηνής
(αὔξ. ἀρ. 688, 3029).

Γραφική αναπαράσταση κορμού δωρικού ημικίονα με κιονόκρανο - επίκρανο από τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.

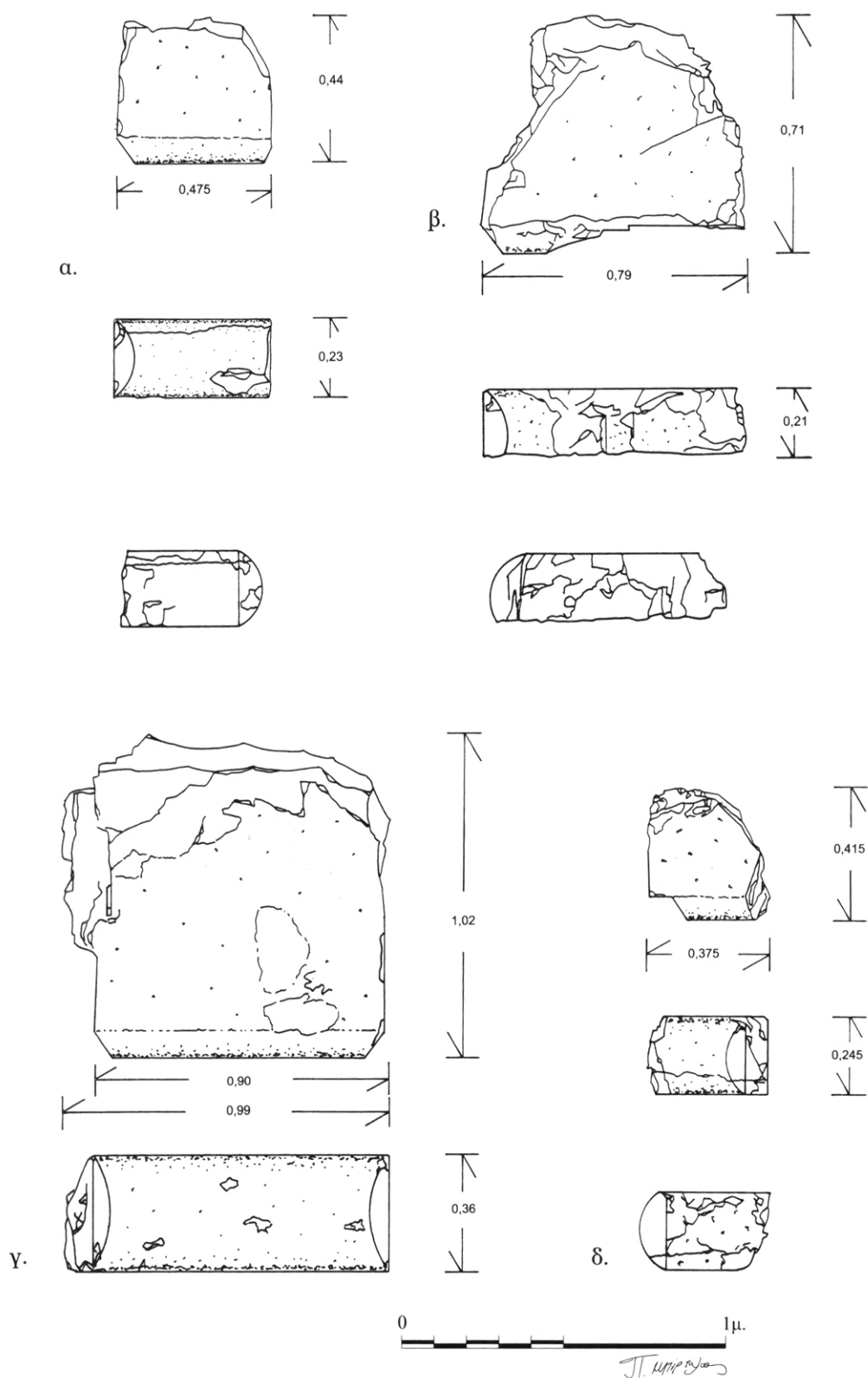

Τμήμα συμφυρούς τριγλύφου με μετώπη από τον θριγκό του πρόσθιου τοίχου του κτίσματος της σκηνής (αὔξ. ἄρ. 689, 1398).

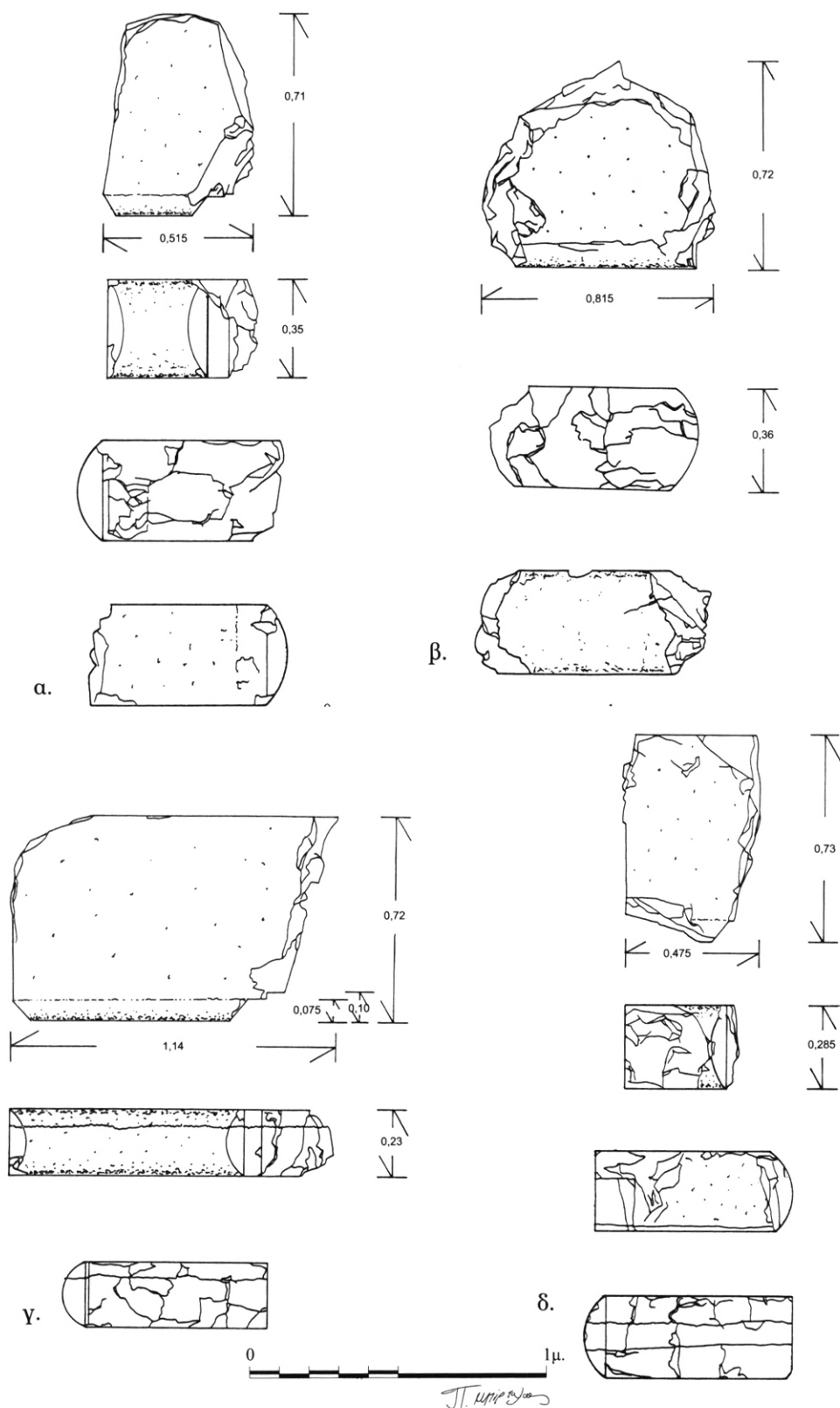

α. Λιθόπλινθος αὖξ. ἀρ. 1112. β. Λιθόπλινθος αὖξ. ἀρ. 1068.

ΣΧΕΔΙΟ 34

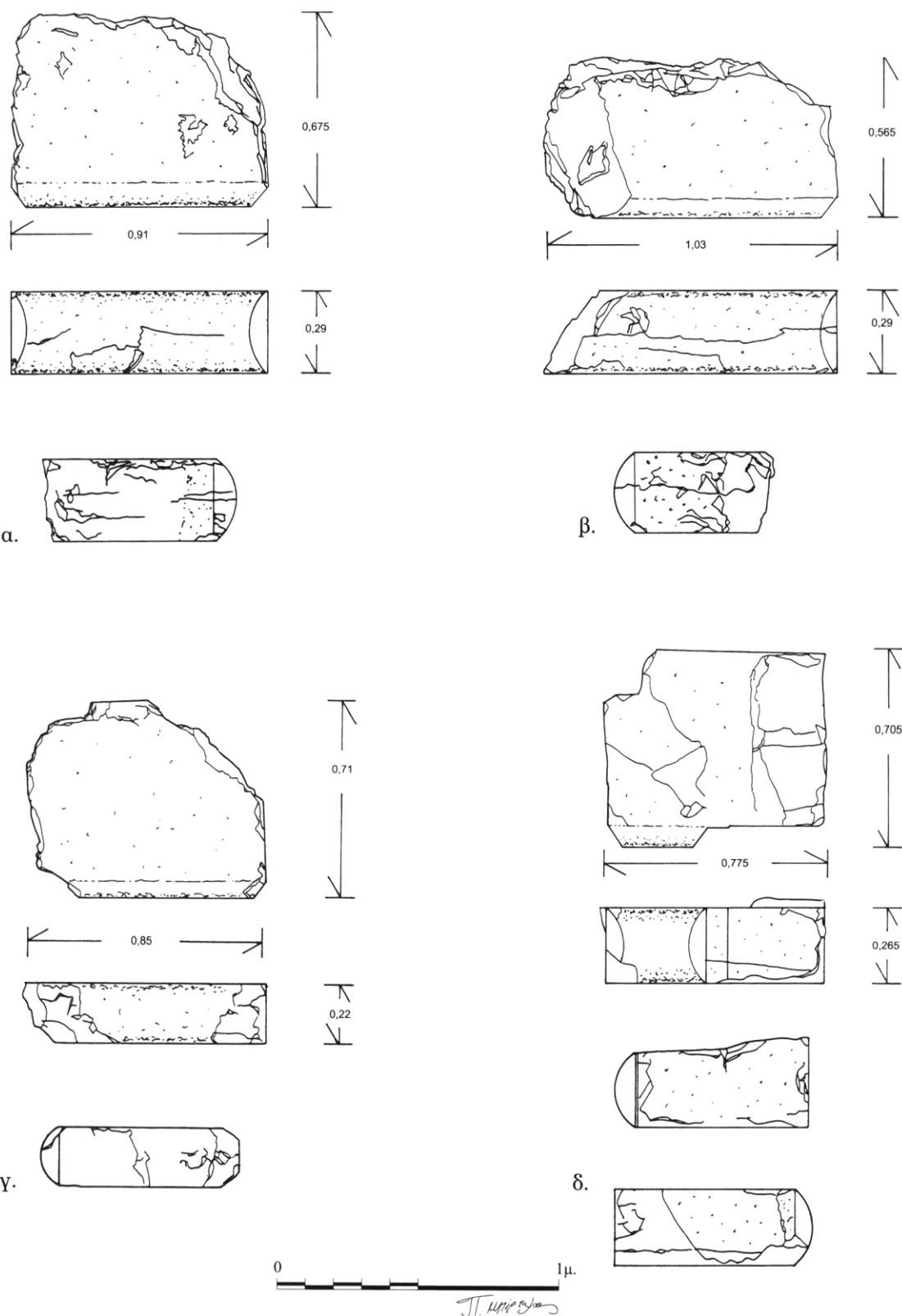

α. Λιθόπλινθος αύξ. άρ. 1069. β. Λιθόπλινθος αύξ. άρ. 1284. γ. Λιθόπλινθος αύξ. άρ. 1077. δ. Λιθόπλινθος αύξ. άρ. 1084.

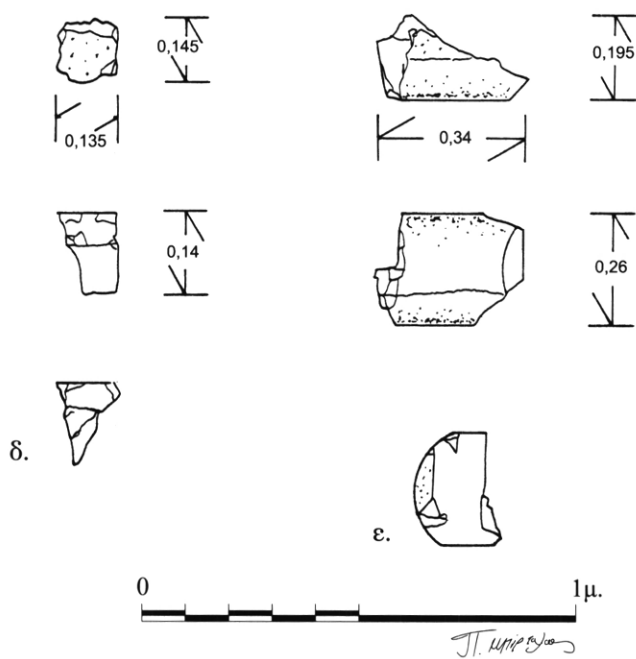
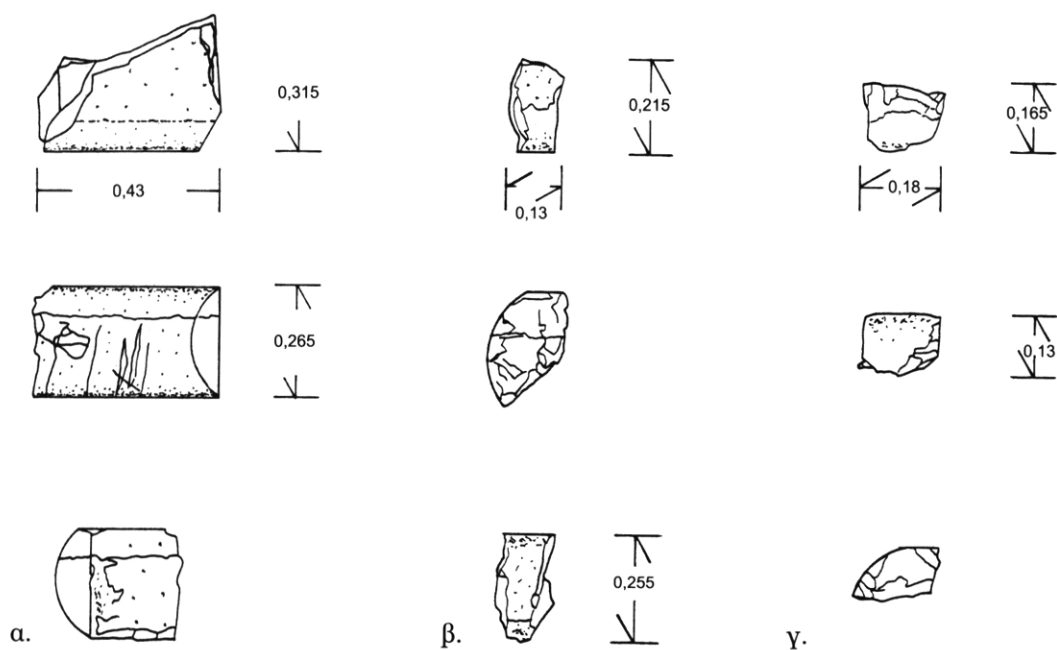

α. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1285. β. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1098. γ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1076.
δ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1267.

ΣΧΕΔΙΟ 36

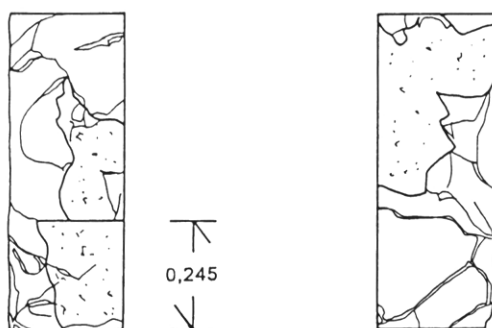
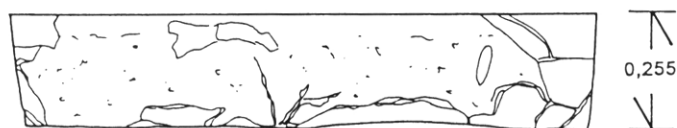
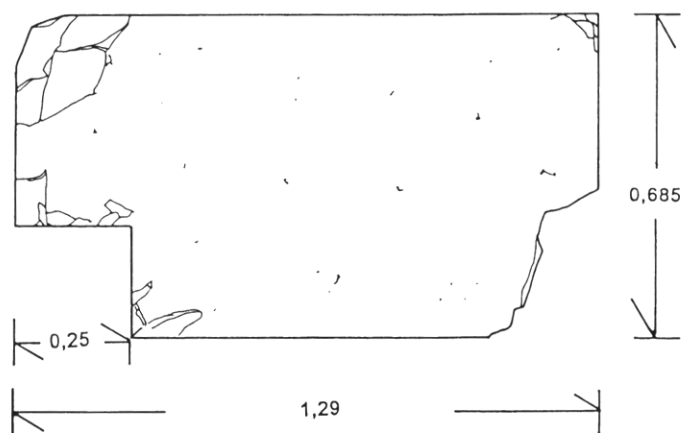

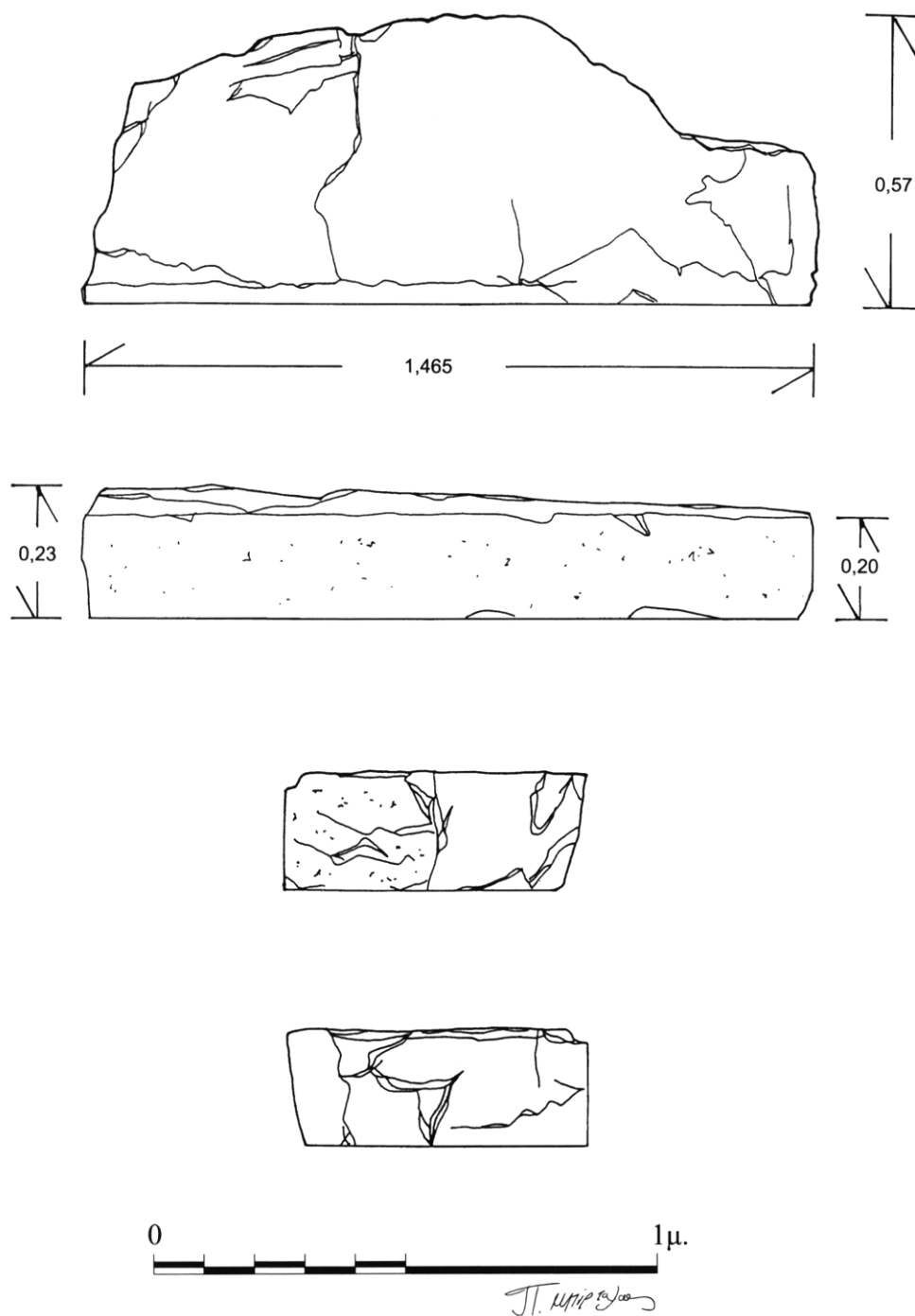
α. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1183. β. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1262. γ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 719. δ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 1271.

α. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 981. β. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 707. γ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 705. δ. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 701. ε. Λιθόπλινθος αὔξ. ἀρ. 702.

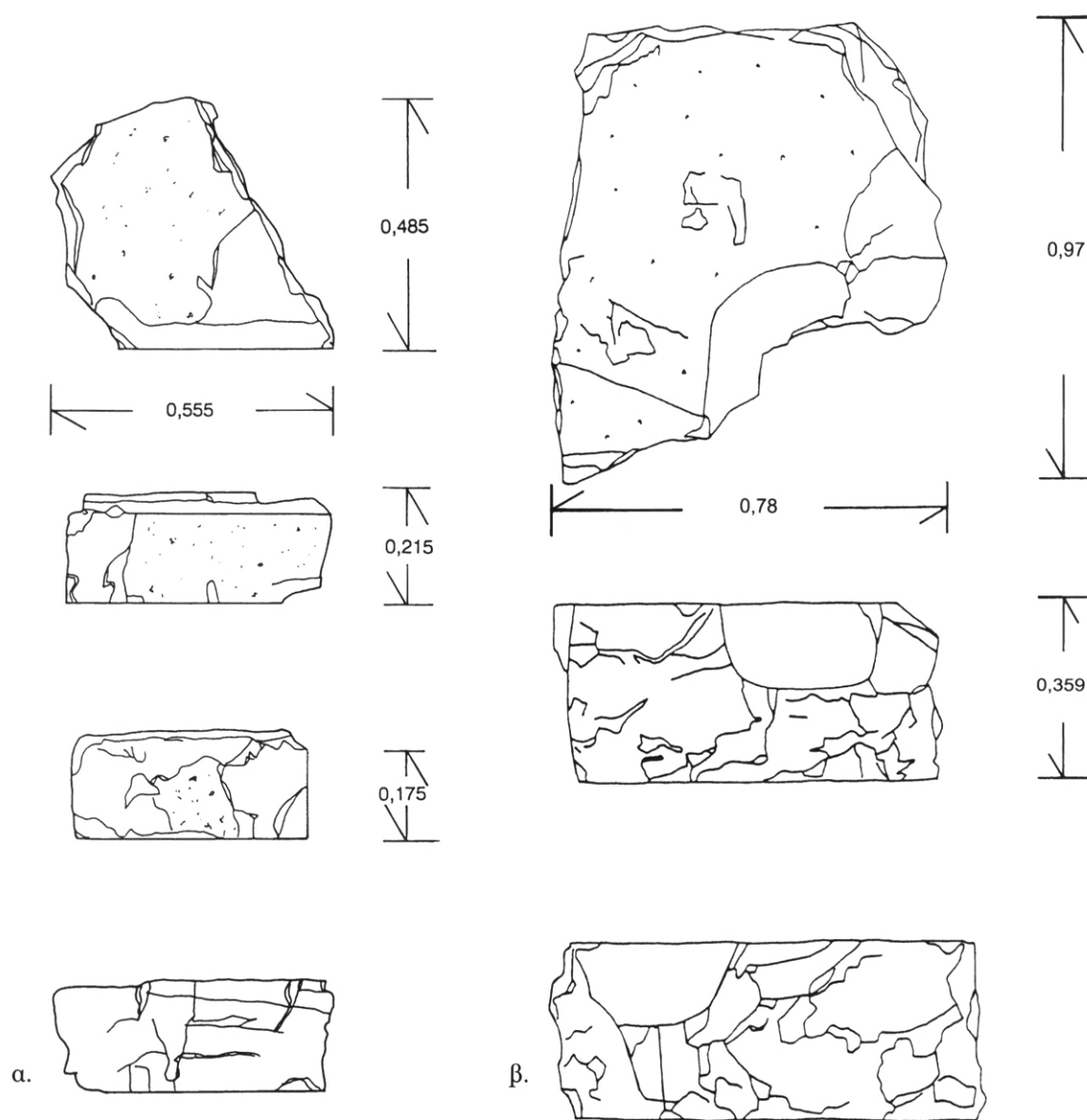
ΣΧΕΔΙΟ 38

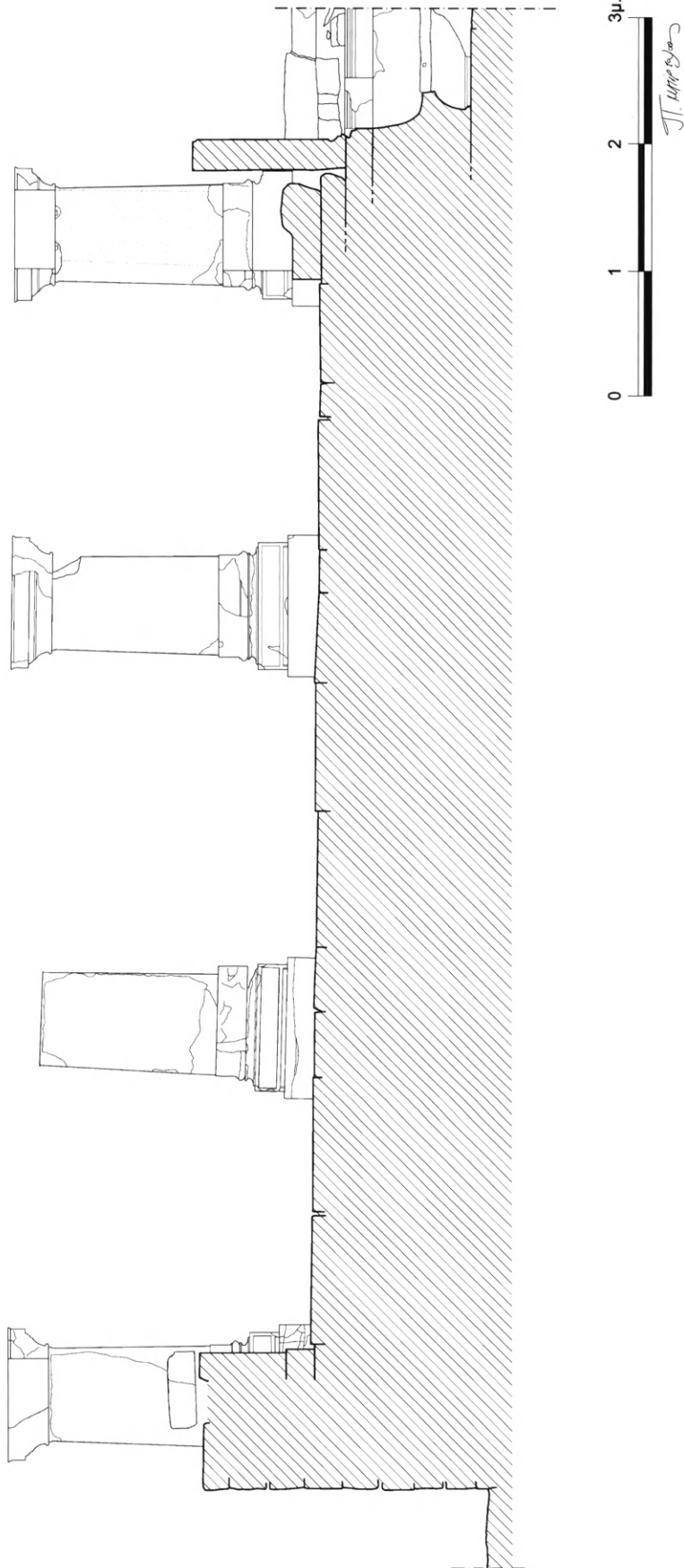
Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου (αὔξ. ἀρ. 1309).

ΣΧΕΔΙΟ 40

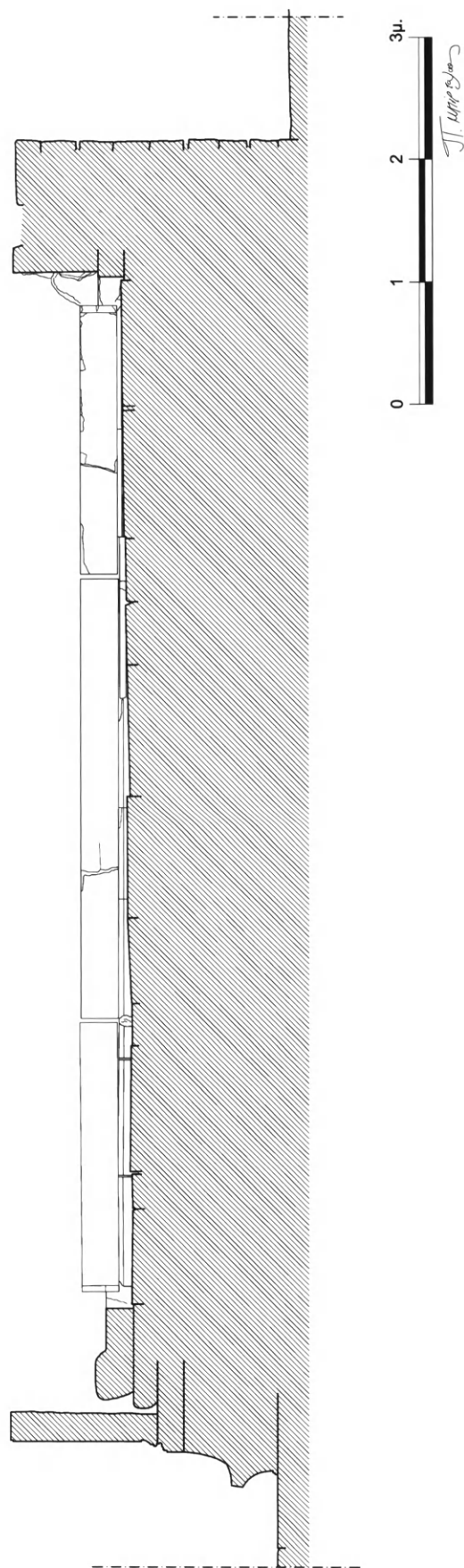
α. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου (αὔξ. ἀρ. 1308).
β. Λιθόπλινθος μὲ σφαιρική κοιλότητα (αὔξ. ἀρ. 1066).

ΣΧΕΔΙΟ 41

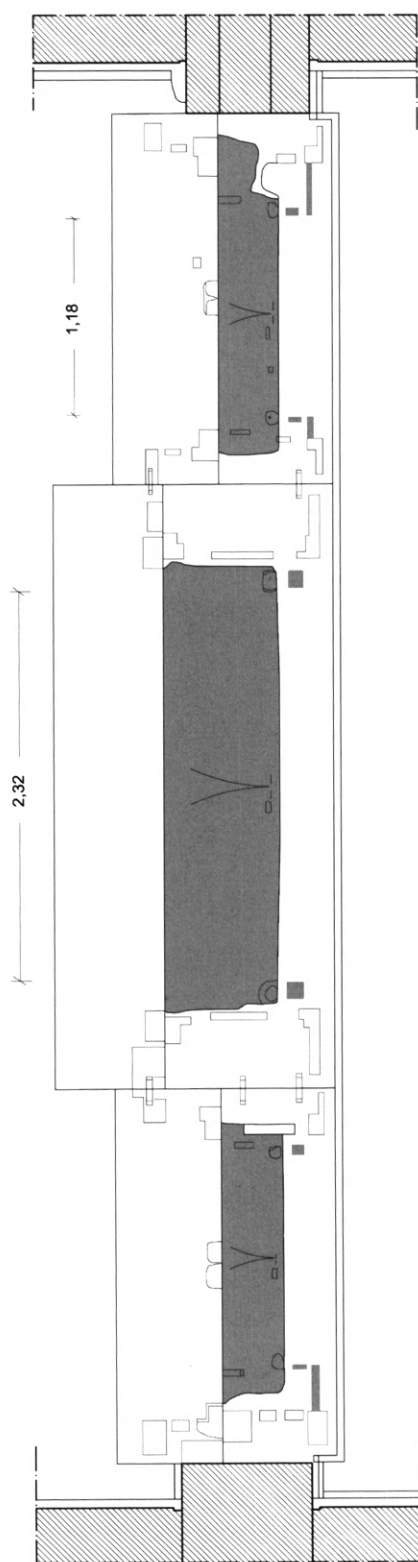
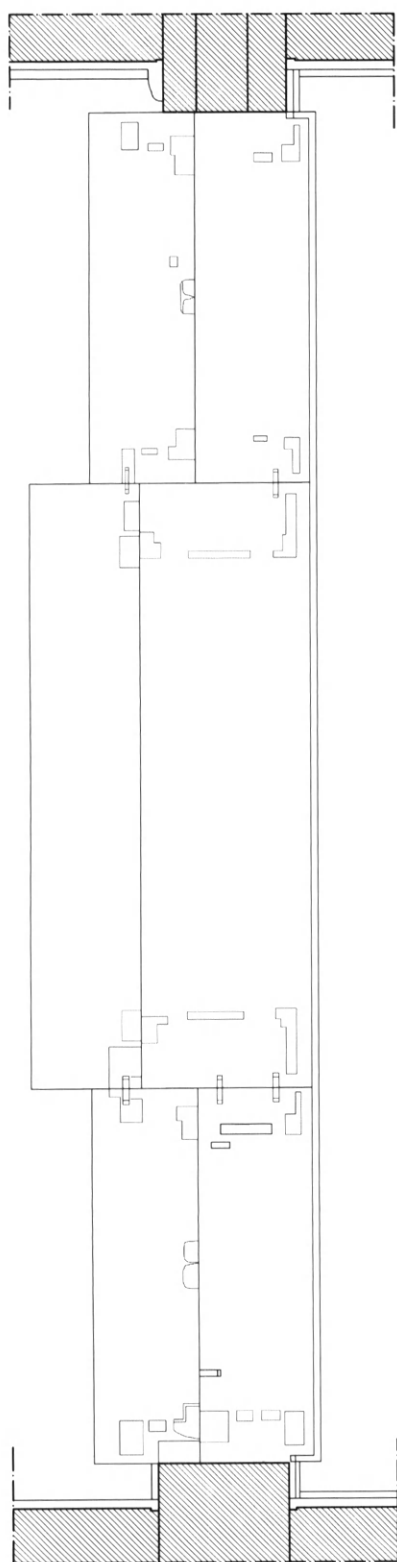

Εγκάρσια τομή Γ-Γ προς τα ανατολικά τοῦ Προπυλαίου.

ΣΧΕΔΙΟ 42

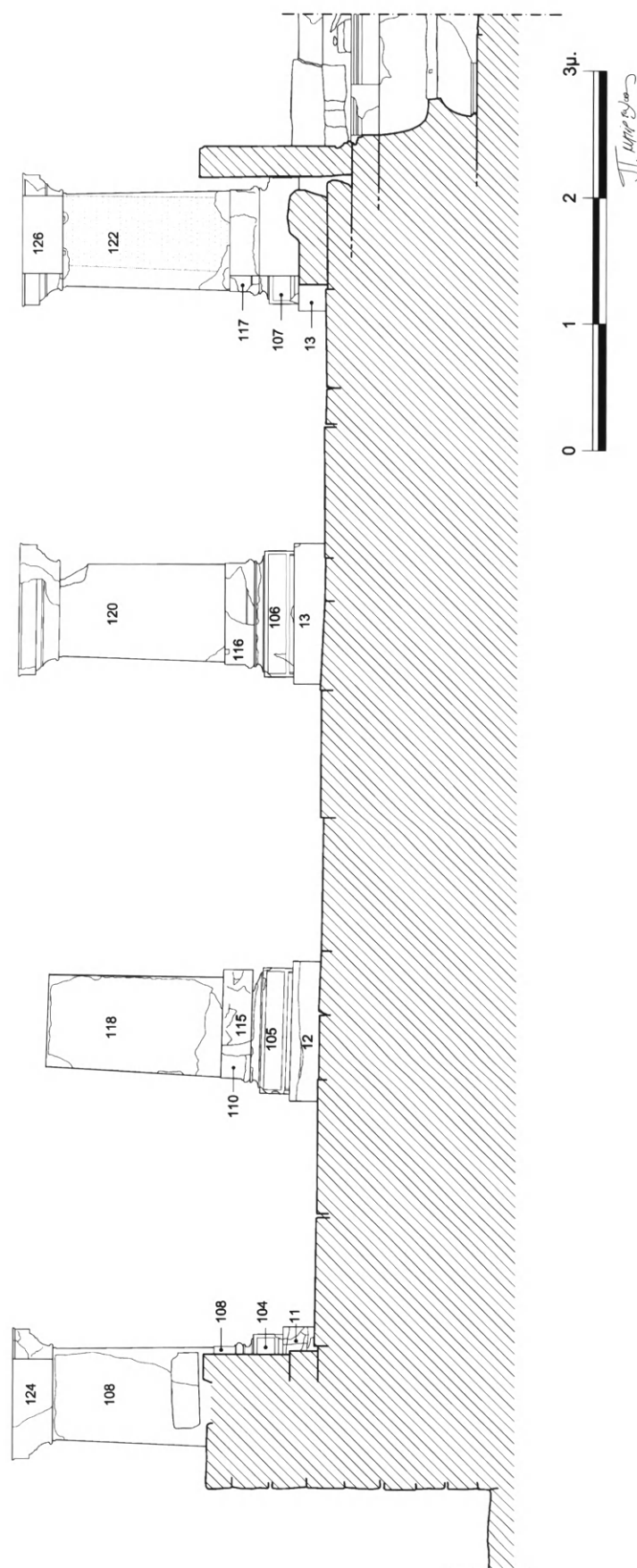
Εγκάρσια τομή Δ-Δ προς τὰ δυτικά τοῦ Προπύλου.

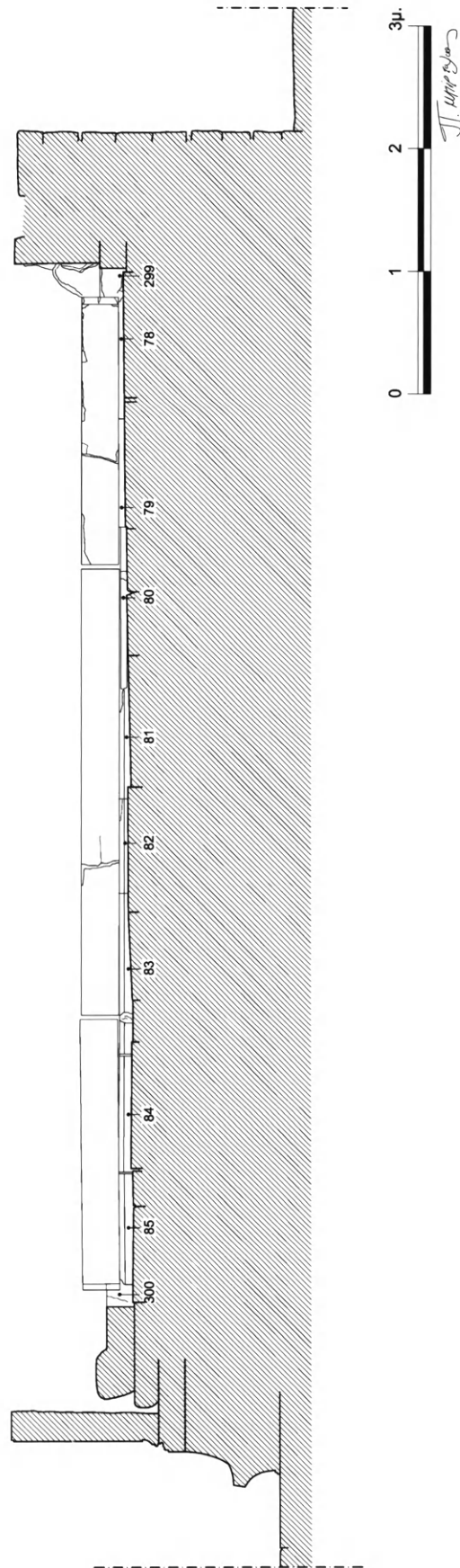
0 1 2μ
 Τ. Μηνόπουλος

Τμήματα μεταγενέστερης λάξευσης και αντίστοιχη μετατόπιση των
 θεμελίων προς τα αριστερά

Κάτοψη της αρχικής (A) και μεταγενέστερης φάσης (B) του κατωφλίου του Προπυλαίου.

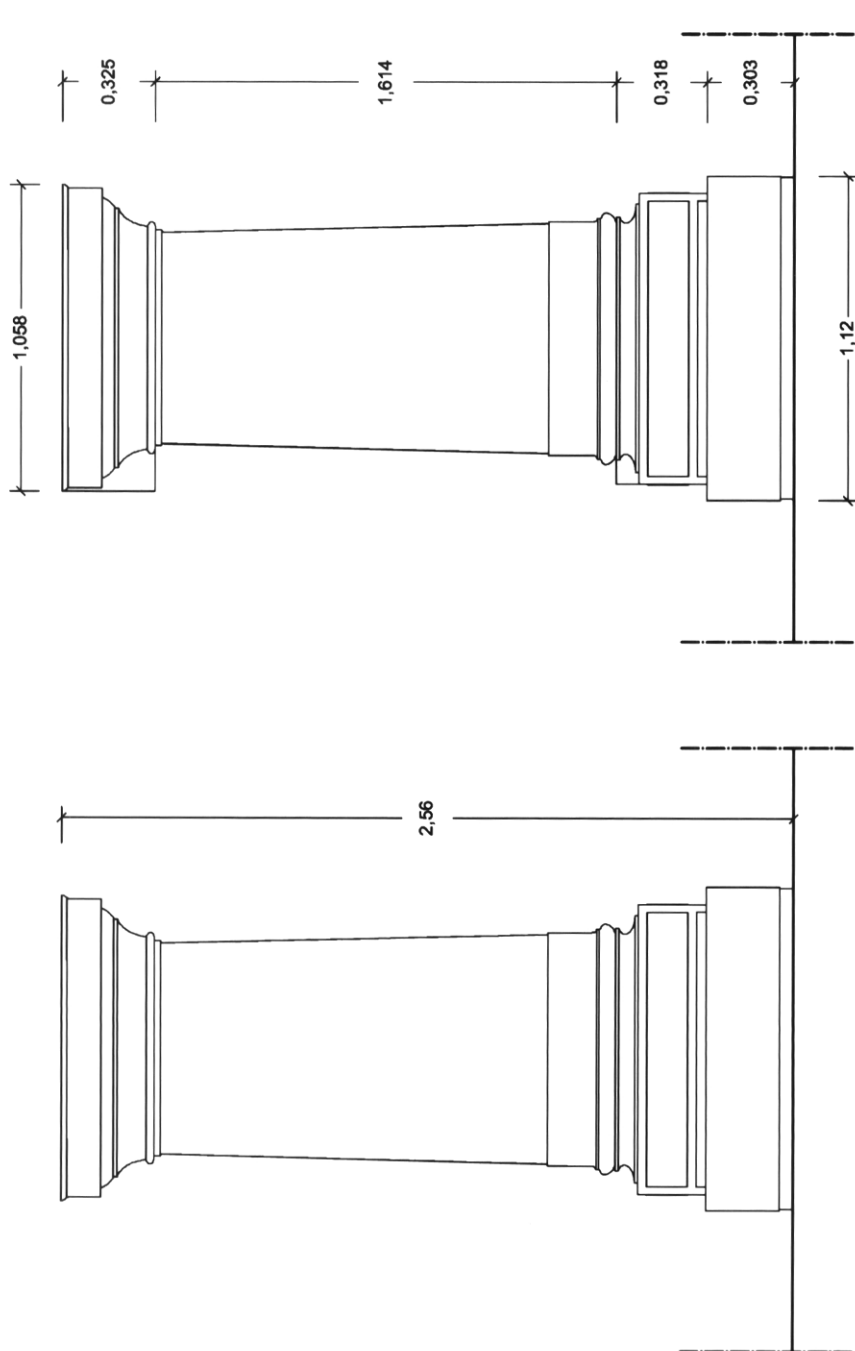

Αρίθμηση αρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Προπύλου, τομὴ Γ-Γ. Υπάρχουσα κατάσταση πρὶν τὴν ἐργασίαν ἀναστήλωσης σὺν δεύτερο περὶ ἀπὸ τὰ βόρεια.

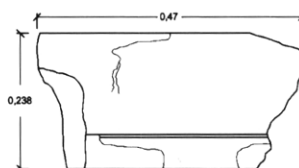
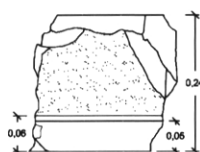

Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Προτύλου, τομὴ Δ-Δ.

ΣΧΕΔΙΟ 46

Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῶν πεσσῶν τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Προτύλου.

Β ΜΕΛΟΣ Α/Α 240Π

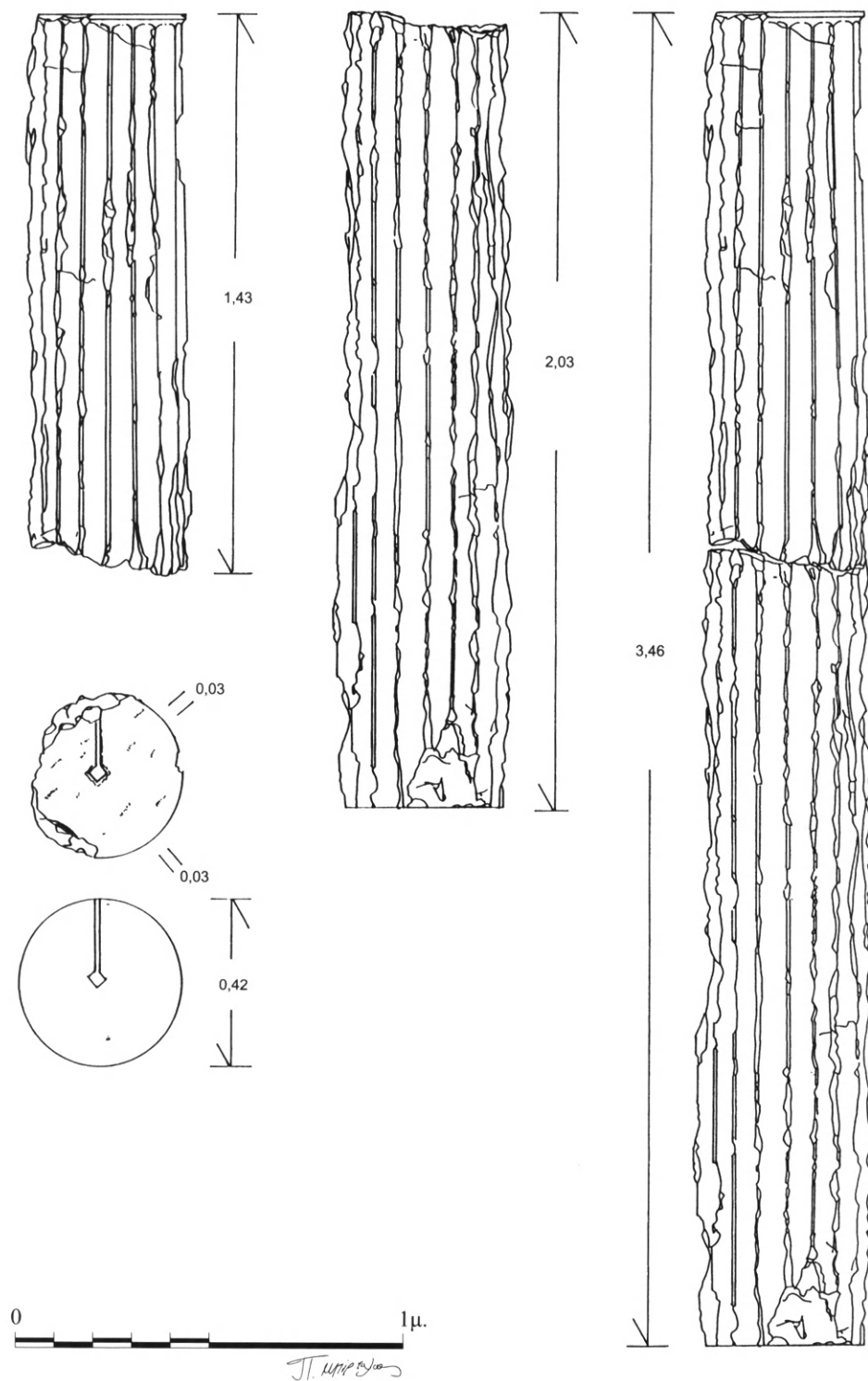

Α ΜΕΛΟΣ Α/Α 127Π

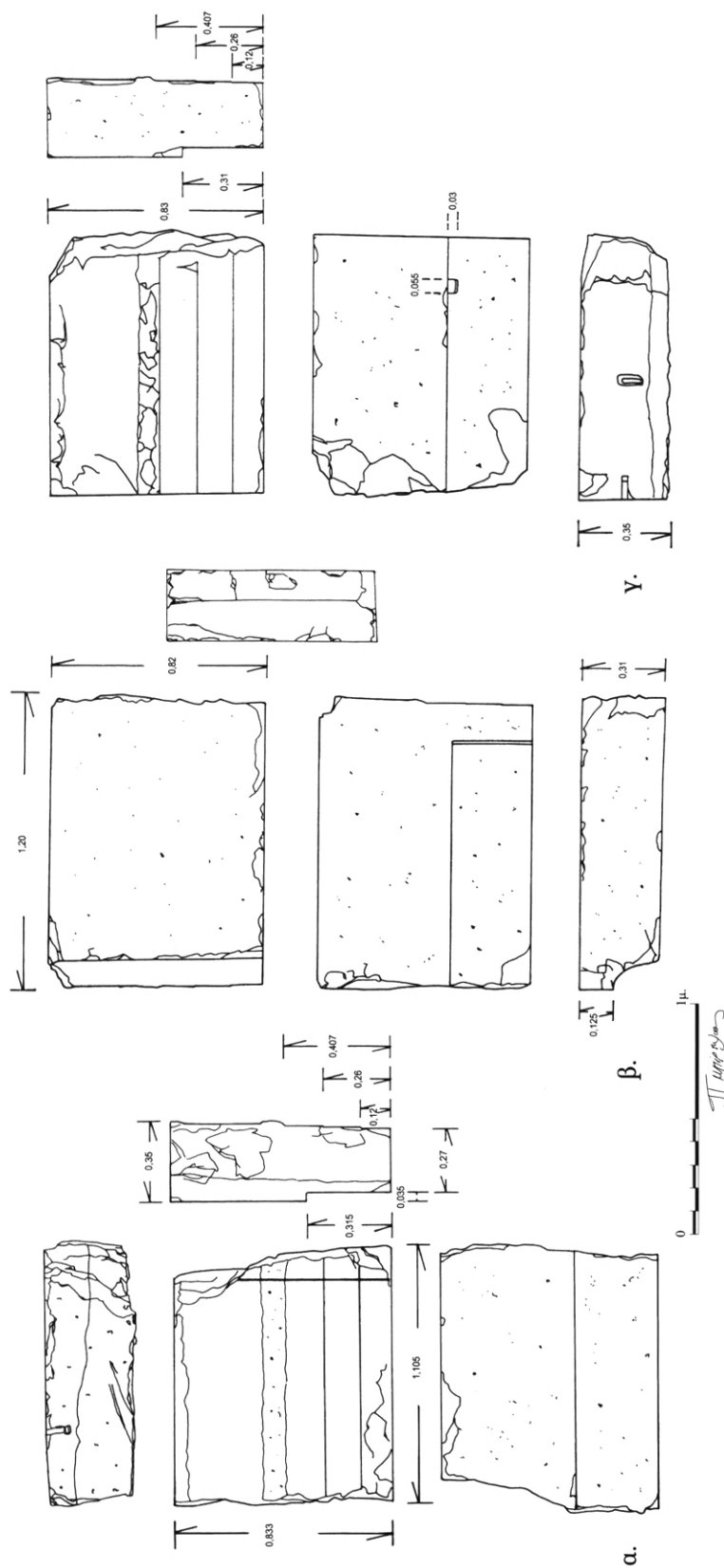

Τμήματα κυματιοφόρου βάσης του δεύτερου από τα βόρεια πεσσοῦ αὐξ. ἀρ. 127Π καὶ αὐξ. ἀρ. 240Π.

ΣΧΕΔΙΟ 48

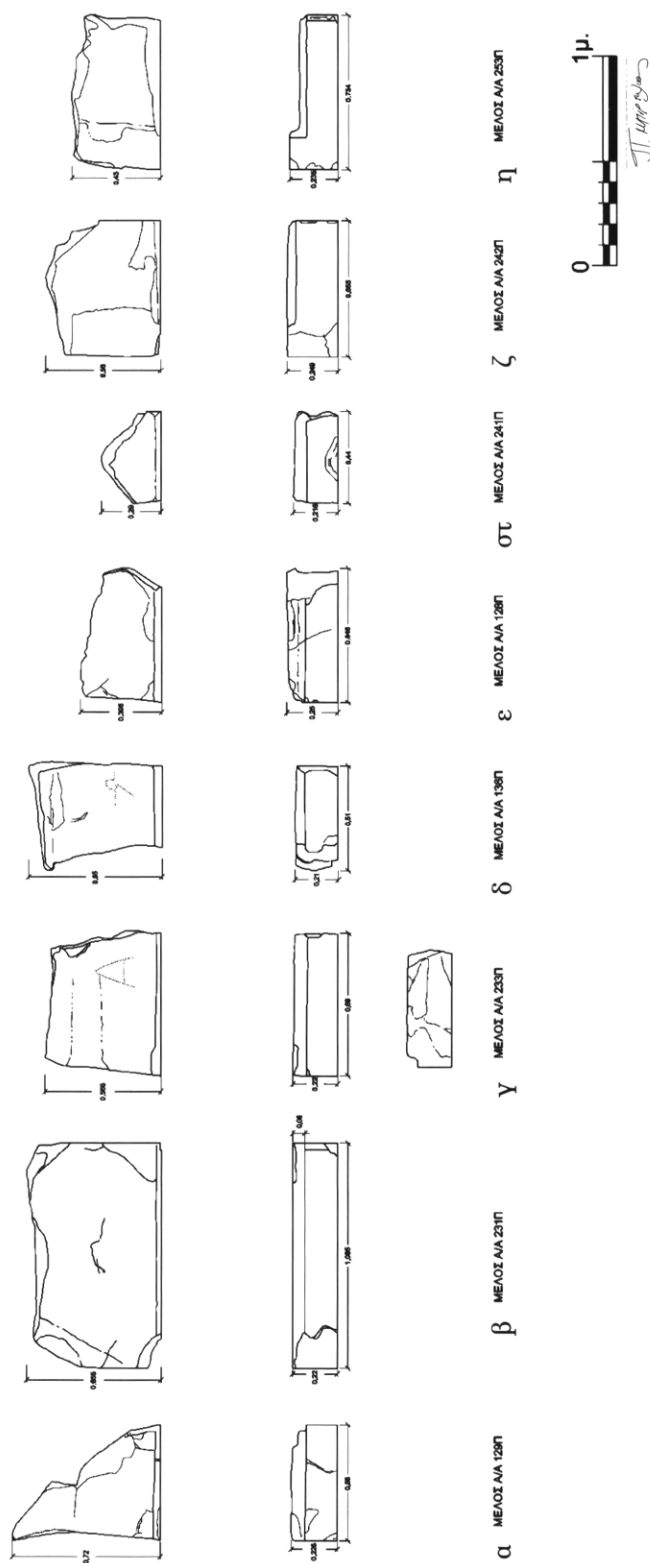

Μονόλιθος κορμός κίονα θραυσμένος σὲ δύο τμήματα αὔξ. ἀρ. 262 καὶ 263.

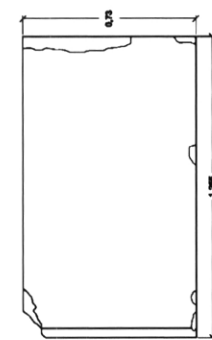

α-γ. Τμήματα συμφυοῦς ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου ἀπὸ τὴν ἀνατολική ὄψη τοῦ Προτύλου: α. Αὔξ.
ἀρ. 254Π. β. Αὔξ. ἀρ. 260Π. γ. Αὔξ. ἀρ. 264Π.

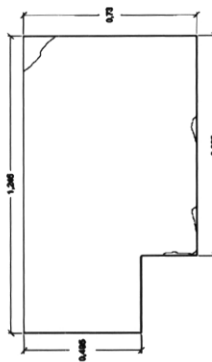
ΣΧΕΔΙΟ 50

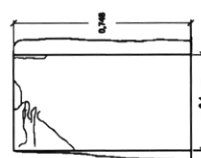
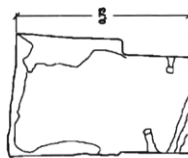
Στέψη ὀρθοστατῶν: α. Αὐξ. ἀρ. 129Π. β. Αὐξ. ἀρ. 231Π. γ. Αὐξ. ἀρ. 233Π. δ. Αὐξ. ἀρ. 136Π. ε. Αὐξ. ἀρ. 128Π. στ. Αὐξ. ἀρ. 241Π. ζ. Αὐξ. ἀρ. 242Π. η. Αὐξ. ἀρ. 253Π.

Σ ΜΕΛΟΣ Α/Α 249Π

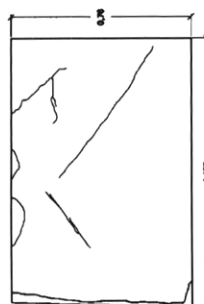
Δ ΜΕΛΟΣ Α/Α 251Π

Γ ΜΕΛΟΣ Α/Α 246Π

Β ΜΕΛΟΣ Α/Α 234Π

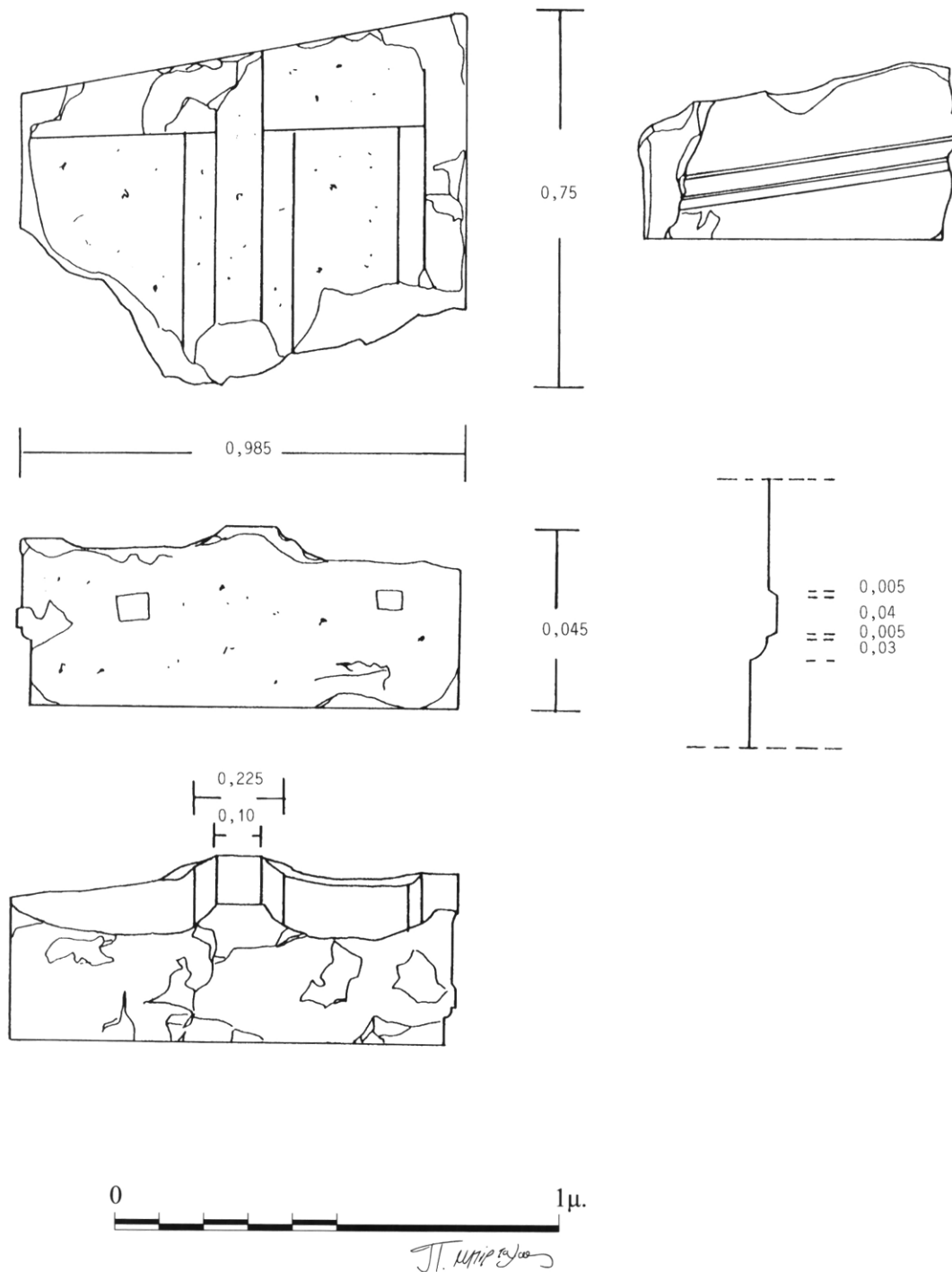

Α ΜΕΛΟΣ Α/Α 236Π

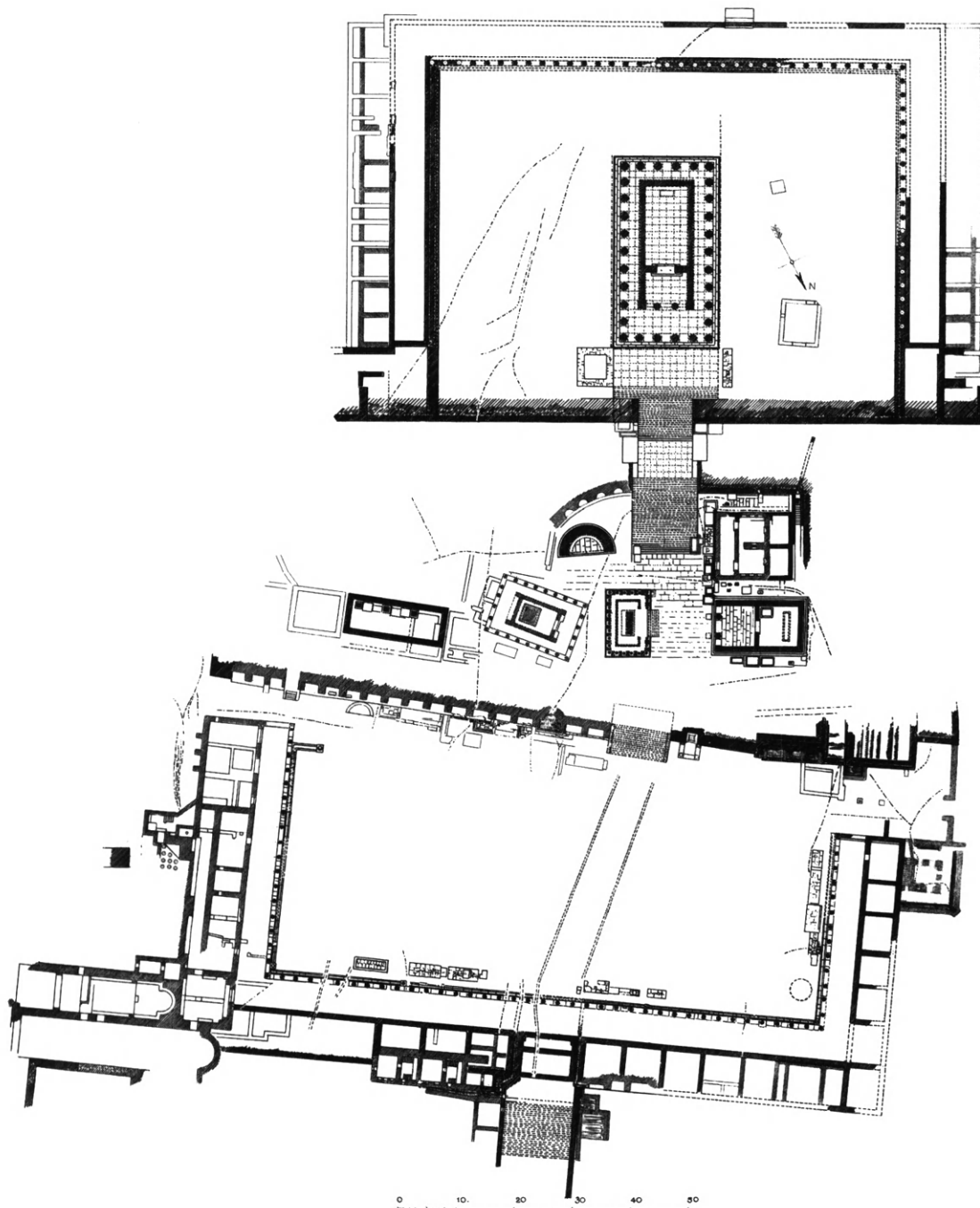

α. Γωνιακός ὀρθοστάτης αὐξ. ἀρ. 236Π. β. Γωνιακὴ στέψη ὀρθοστατῶν αὐξ. ἀρ. 234Π. γ. Διά-
τονος ὀρθοστάτης αὐξ. ἀρ. 246Π. δ. Ὀρθοστάτης αὐξ. ἀρ. 251Π. ε. Ὀρθοστάτης αὐξ. ἀρ. 249Π.

ΣΧΕΔΙΟ 52

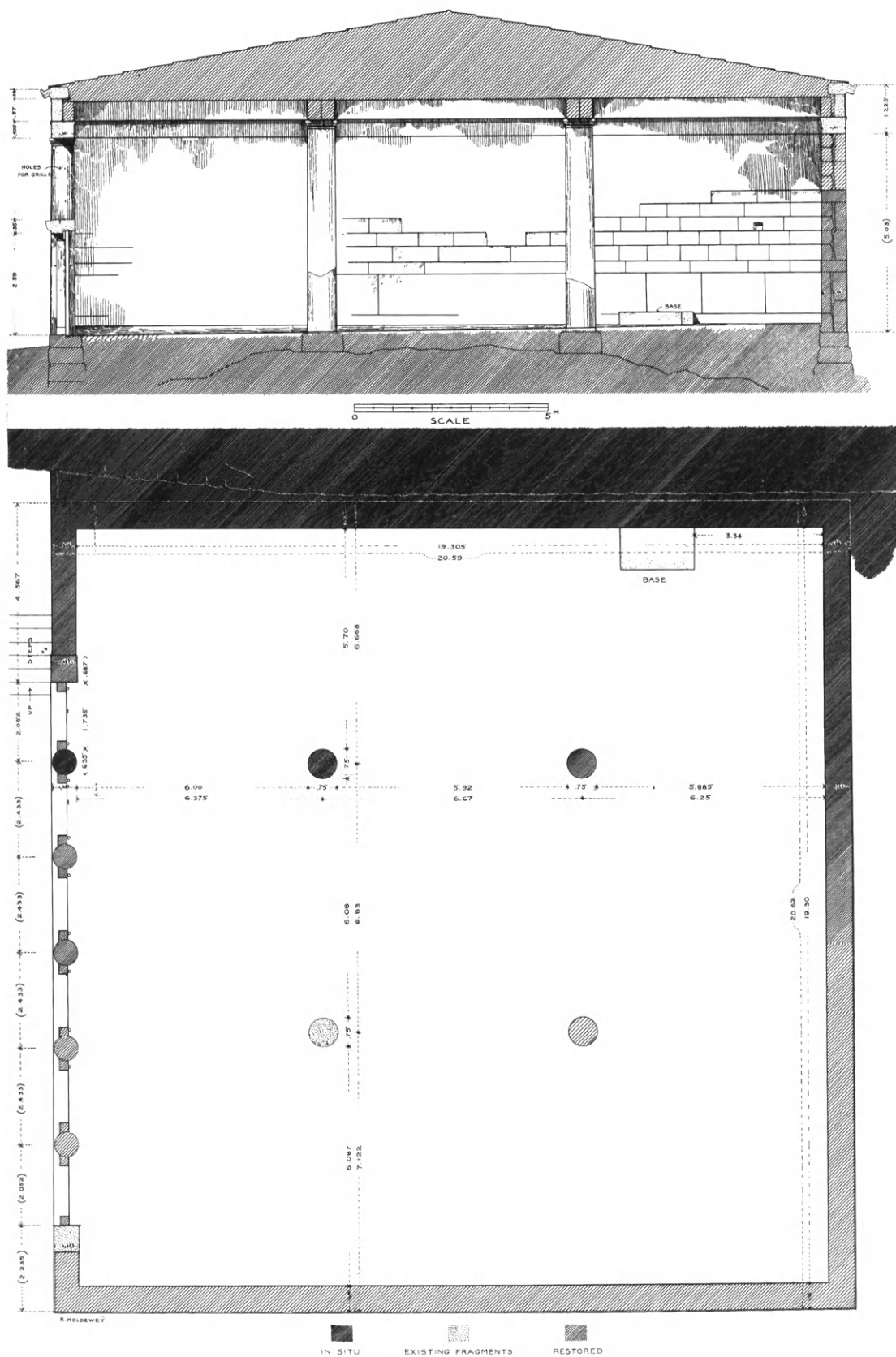

Τμήμα καταέπιου γείσου συμφυούς με κεράμωση κορινθιακού τύπου από τὸ ἀέτωμα τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου, αὔξ. ἀρ. 265Π.

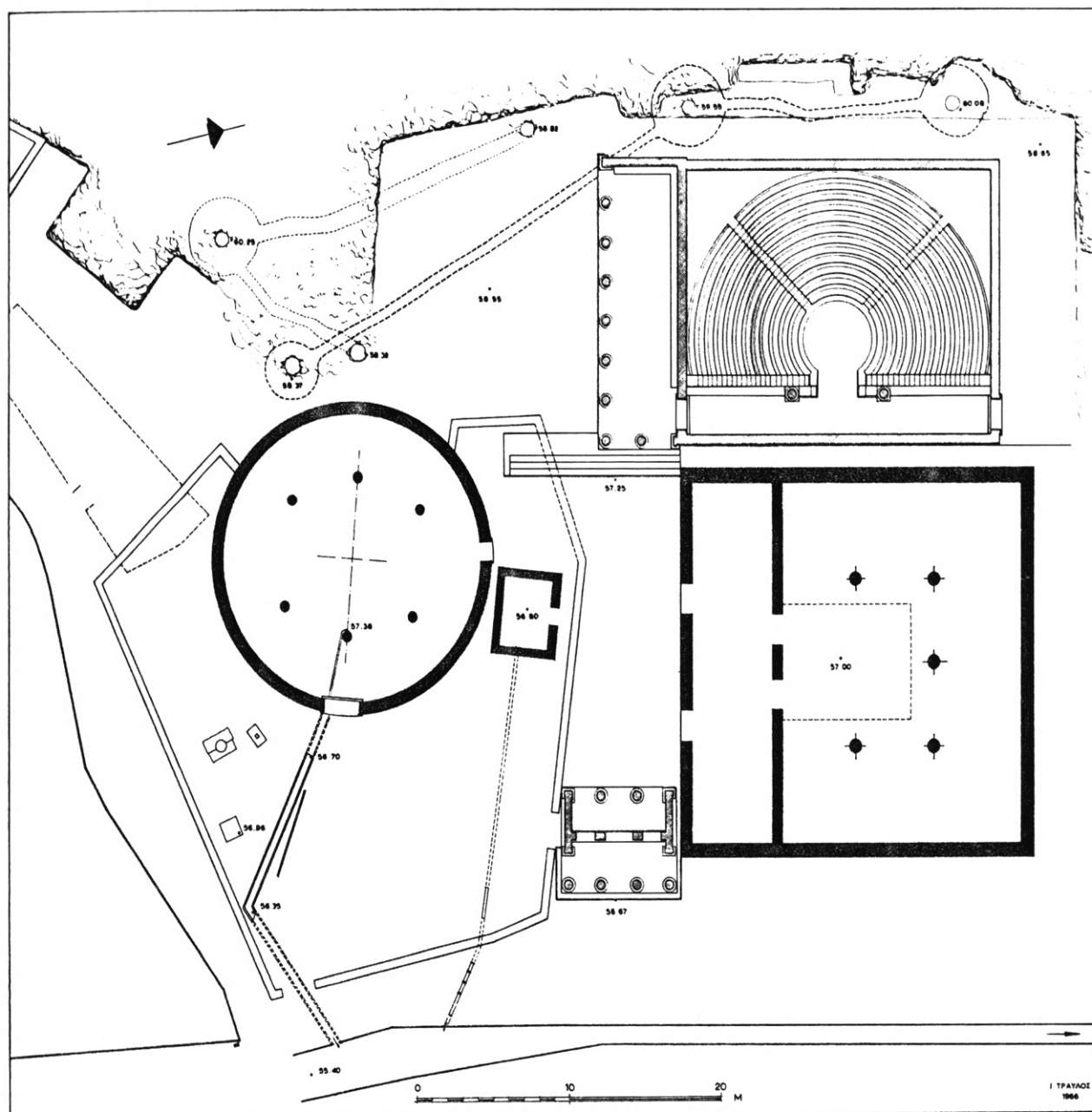

Γενική κάτοψη τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Κῶ (Schazmann, Asklepieion).

ΣΧΕΔΙΟ 54

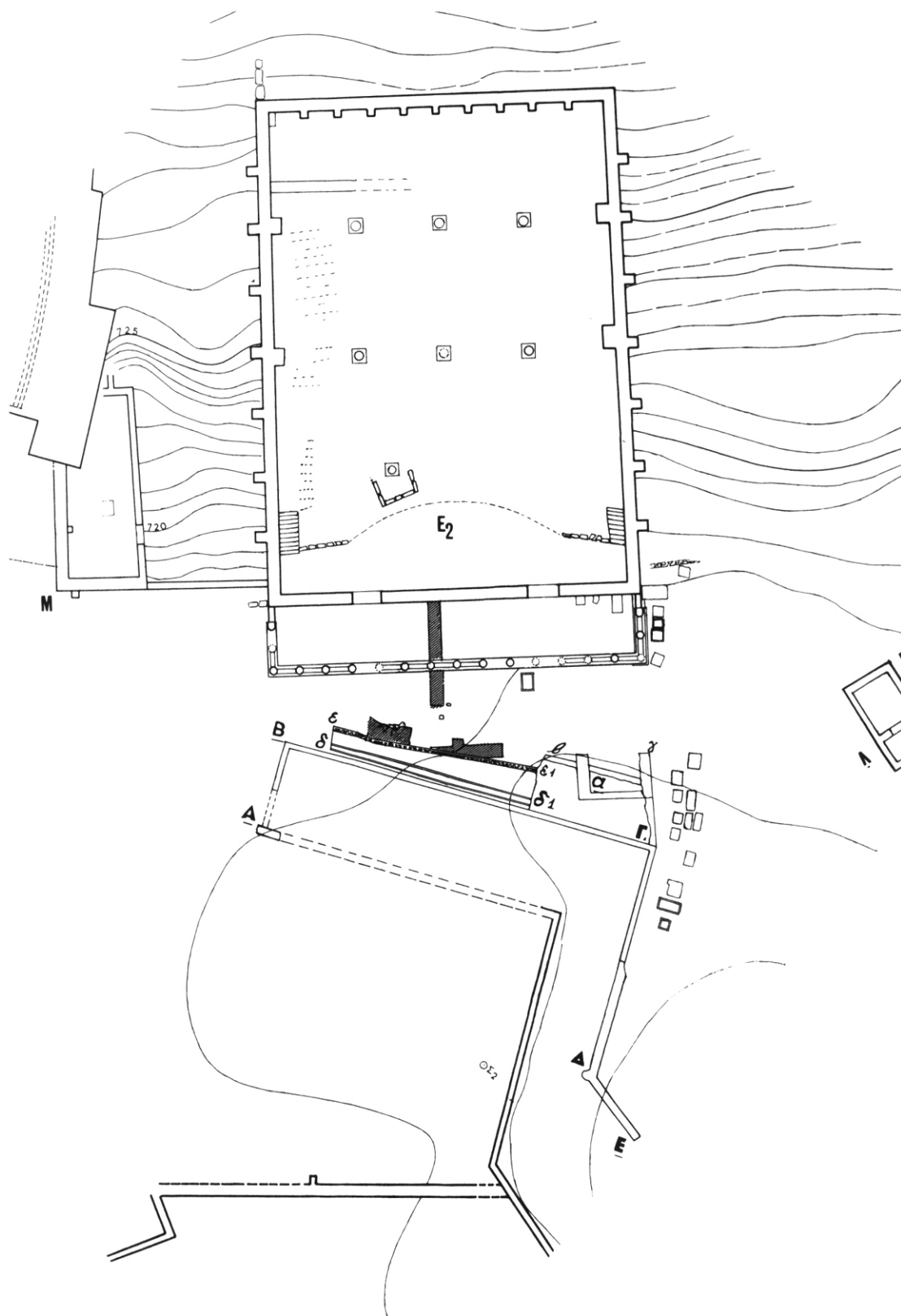

Τὸ Βουλευτήριον τῆς Ἀσσοῦ (Clarke - Bacon - Koldewey, Assos).

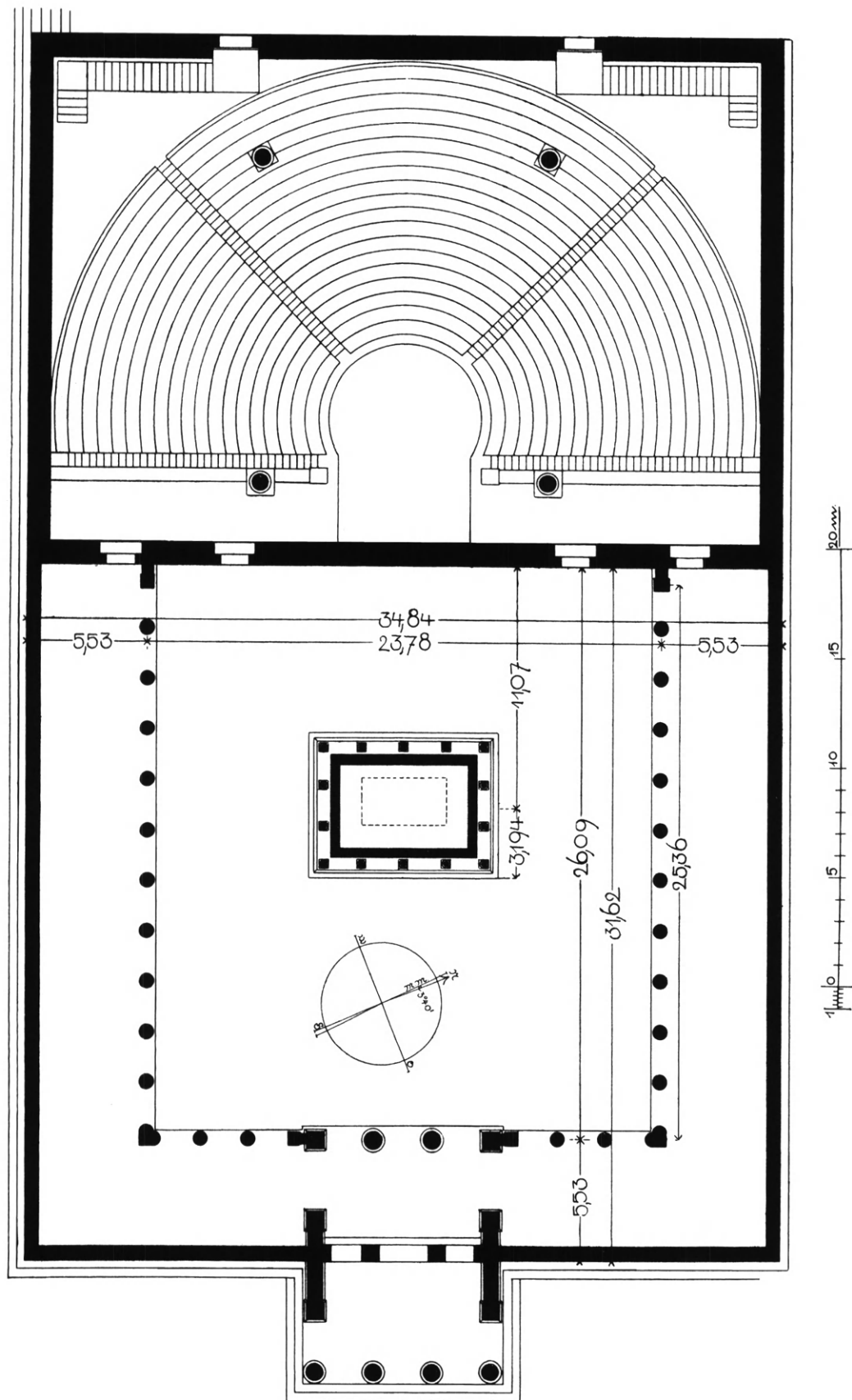

Κάτοψη τοῦ συγκροτήματος τῶν δύο βουλευτηρίων τῆς Ἀθήνας παλαιοῦ καὶ νέου (Τραυλός, Dictionary).

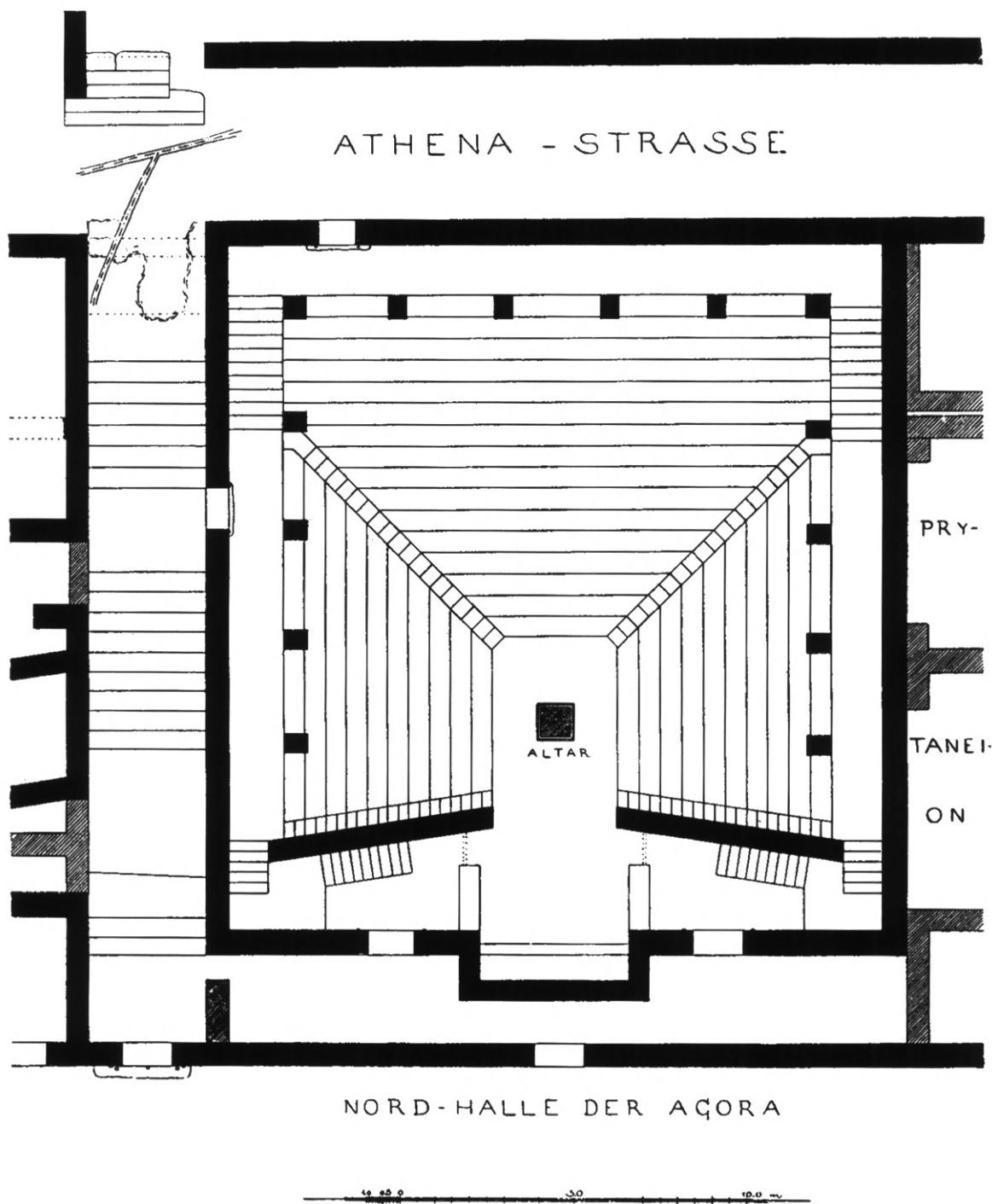
ΣΧΕΔΙΟ 56

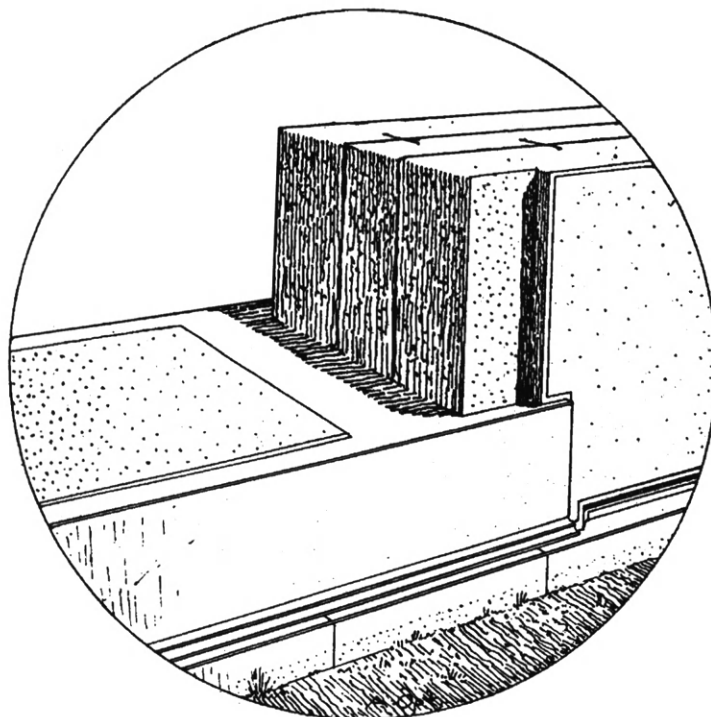
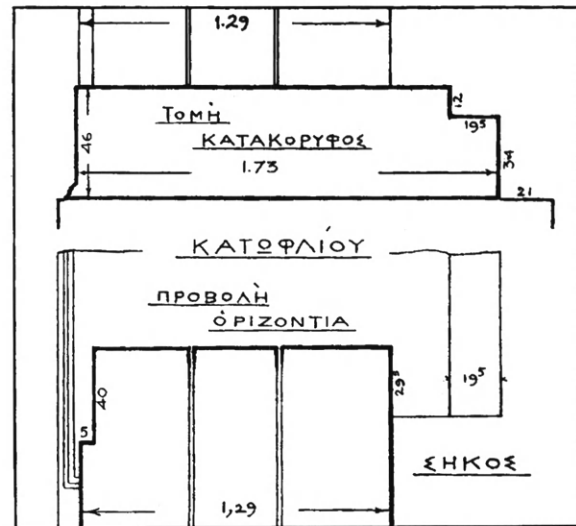
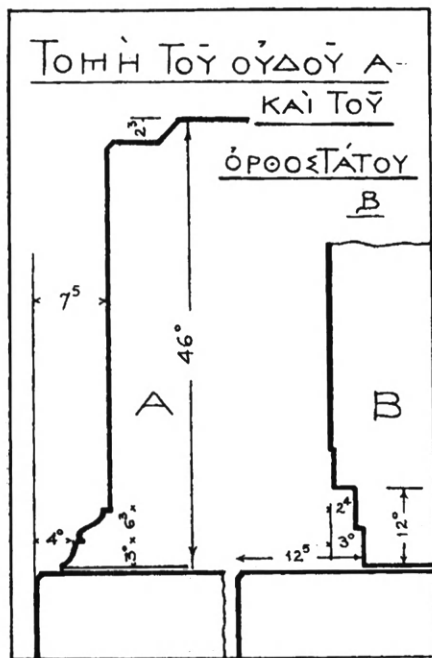

Τὸ Βουλευτήριον τῆς Δωδώνης (Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1973).

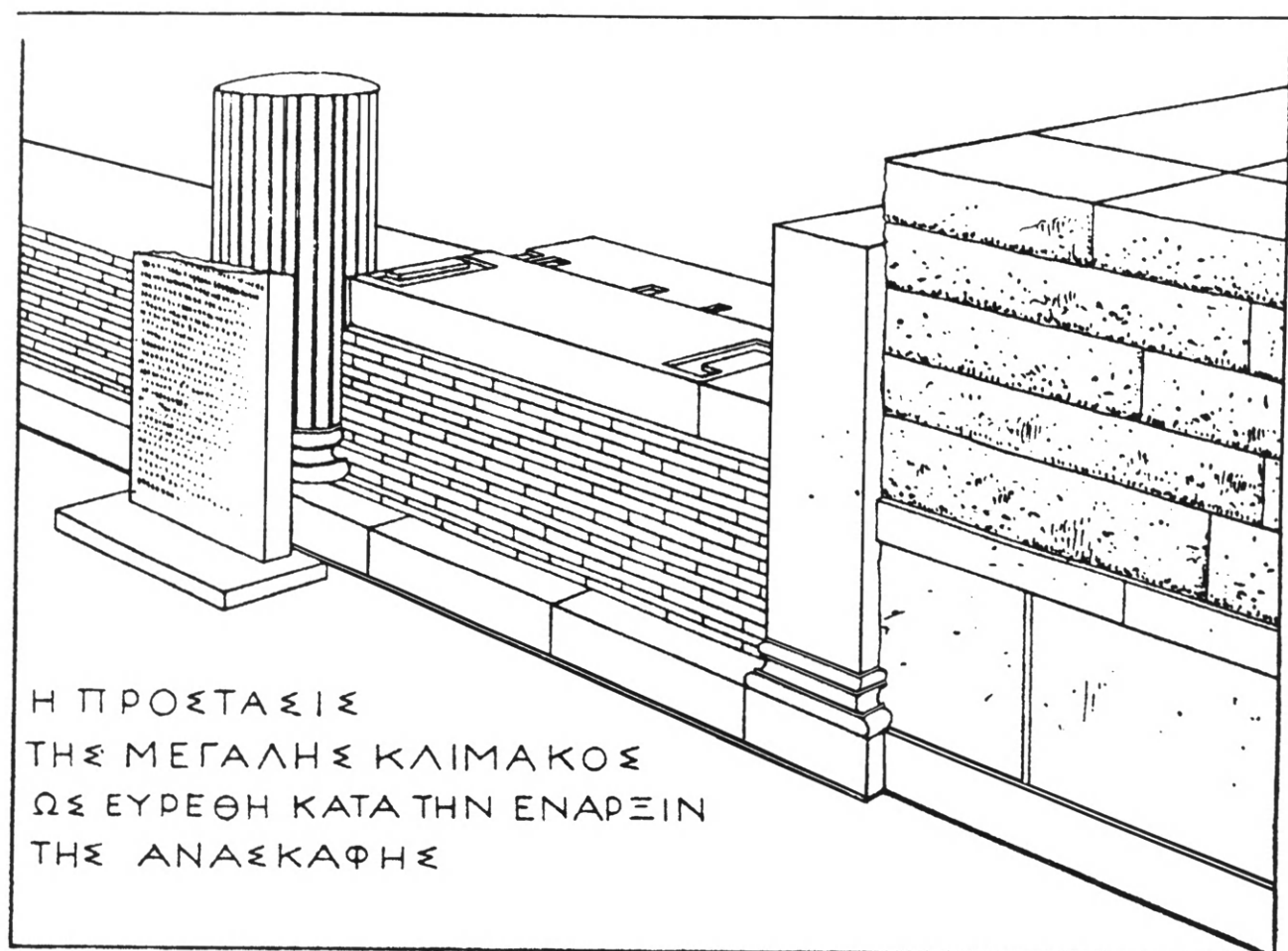

Τὸ Βουλευτήριον τῆς Μιλήτου (H. Knackfuss, Das Rathaus von Milet, εἰκ. 53).

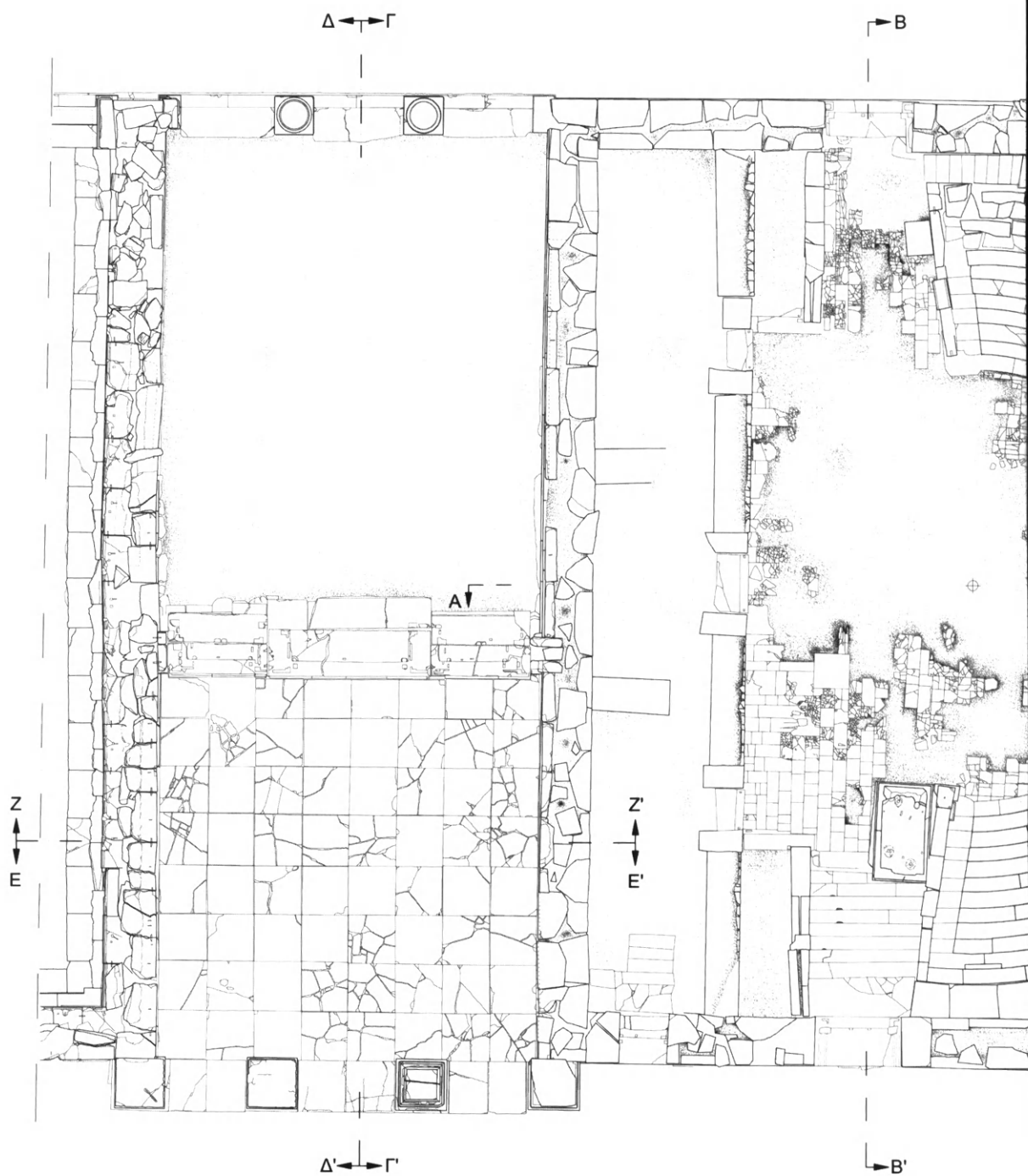

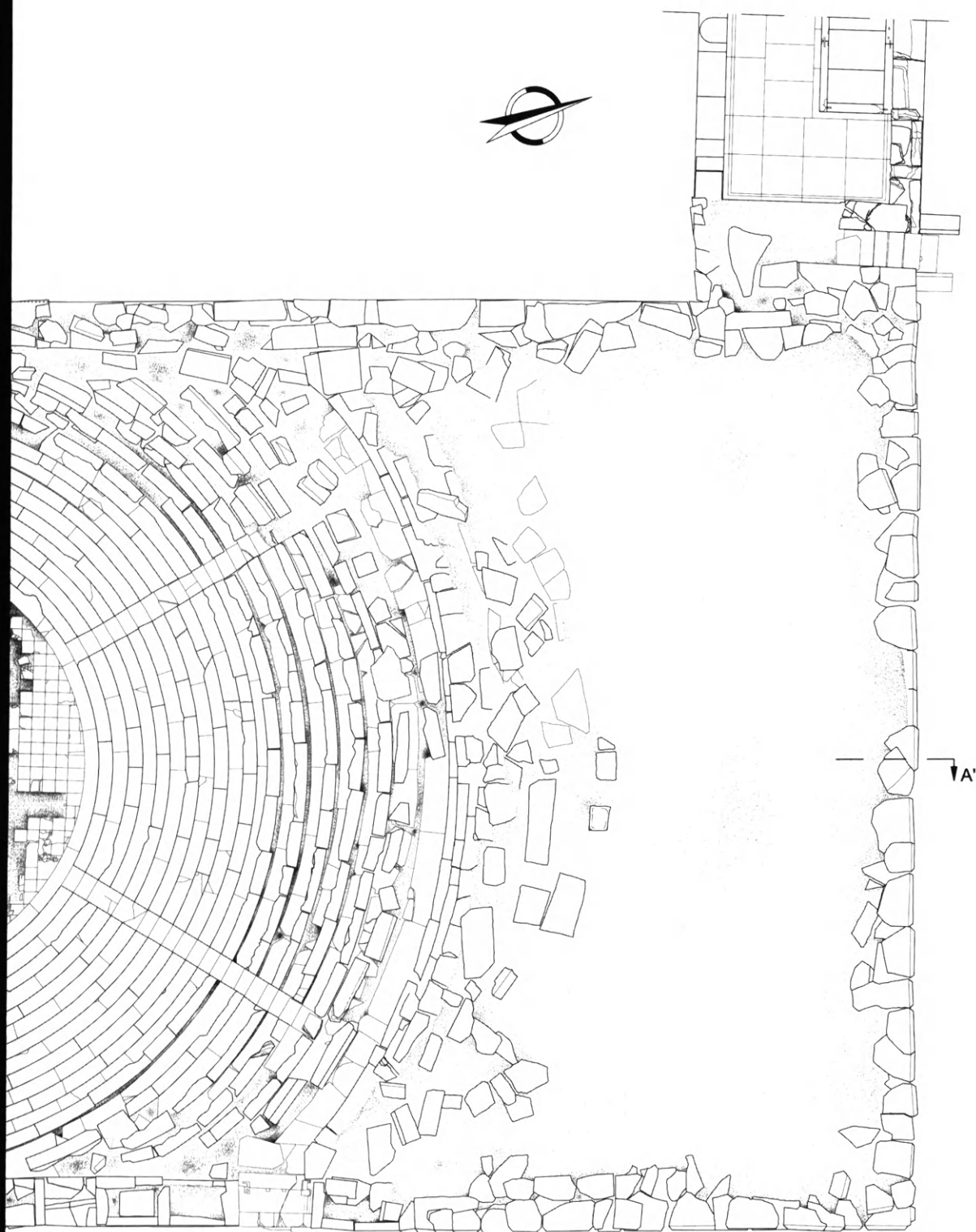
Τὸ κατώφλι τοῦ Ναοῦ τοῦ Δία στὸν Στράτο τῆς Ἀκαρνανίας (Ὁρλάνδος, Ναὸς τοῦ Διός).

Λεπτομέρεια της νότιας όψης του βόρειου Προπύλου κατά την ύστερορωμαϊκή περίοδο (Ορλάνδος, ΠΑΕ 1959).

ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ
ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ

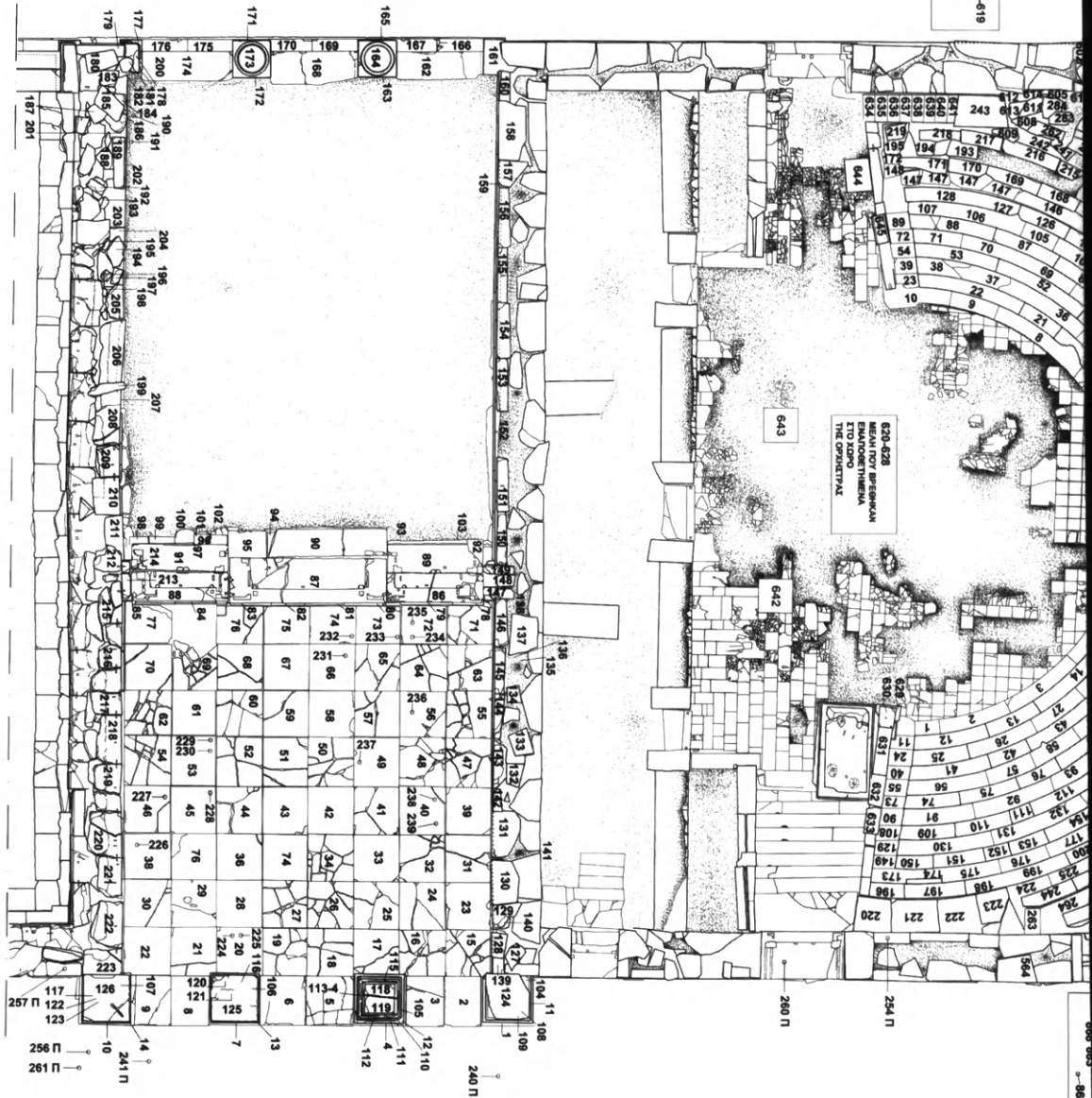
0 1 2 3 4 5μ.
Τ. Μηνόπουλος

Γενική κάτοψη τοῦ Ὀδείου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Προπύλου.

ΑΛΙΣΤΗΡΙΑ ΜΕΛΗ 615-619
ΕΝΑΠΟΘΕΤΗΜΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΣΤΕΡΝΟΝ ΤΟΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΙΣΤΟΝ

ΑΛΙΣΤΗΡΙΑ ΜΕΛΗ
ΕΝΑΠΟΘΕΤΗΜΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΣΤΕΡΝΟΝ ΤΟΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΙΣΤΟΝ

620-628
ΕΝΑΠΟΘΕΤΗΜΕΝΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΣΤΕΡΝΟΝ ΤΟΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΙΣΤΟΝ

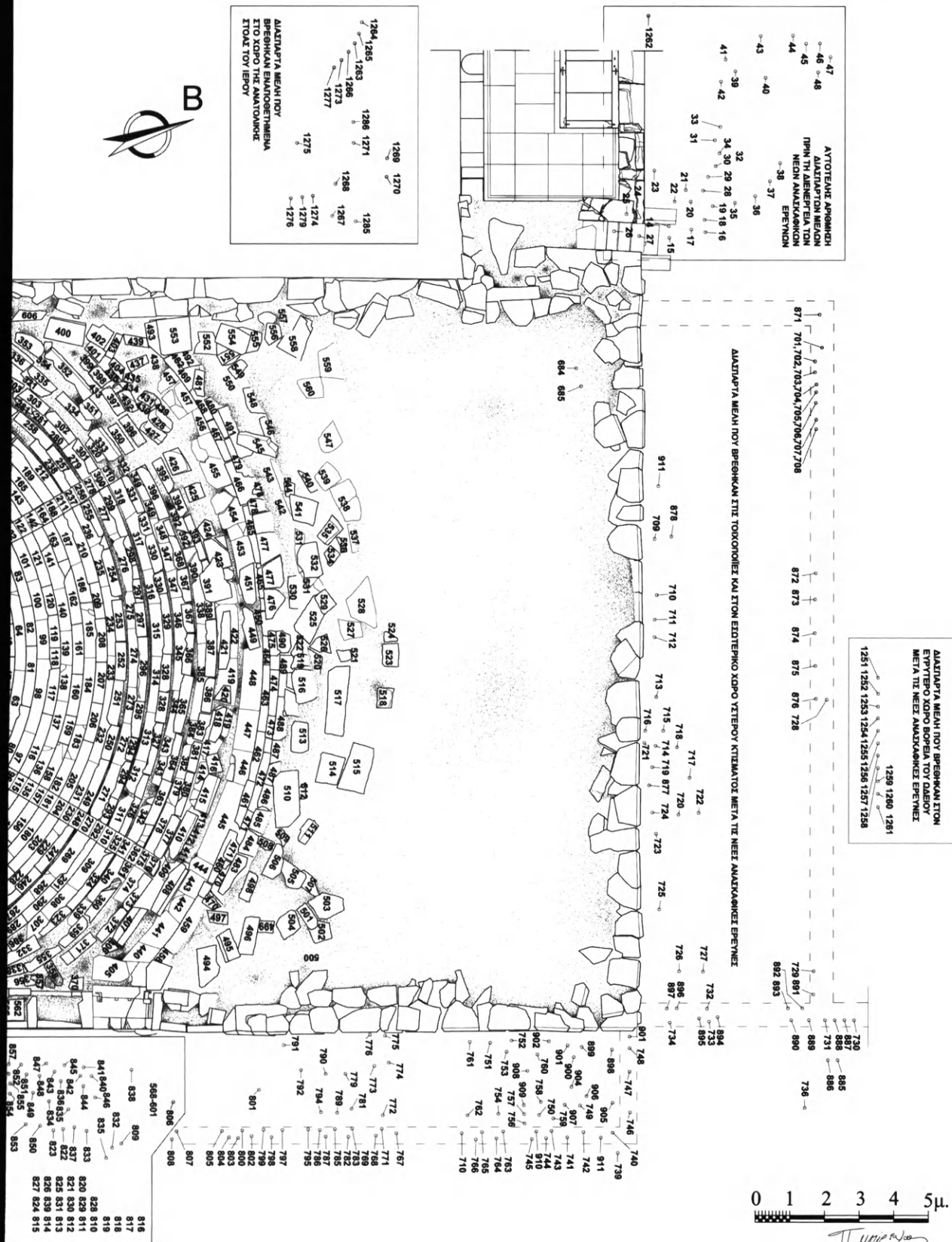

250-253 Π

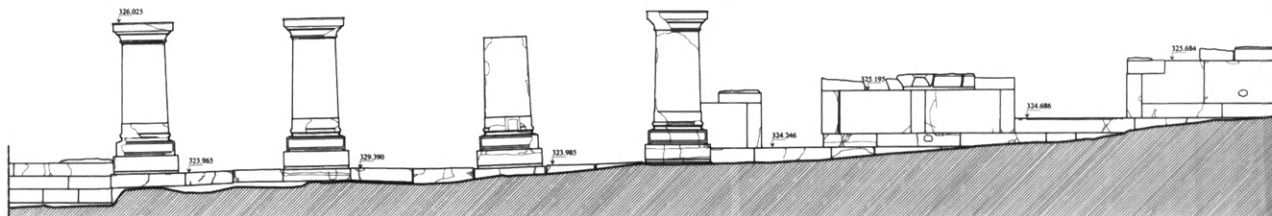
249 Π

242-248 Π

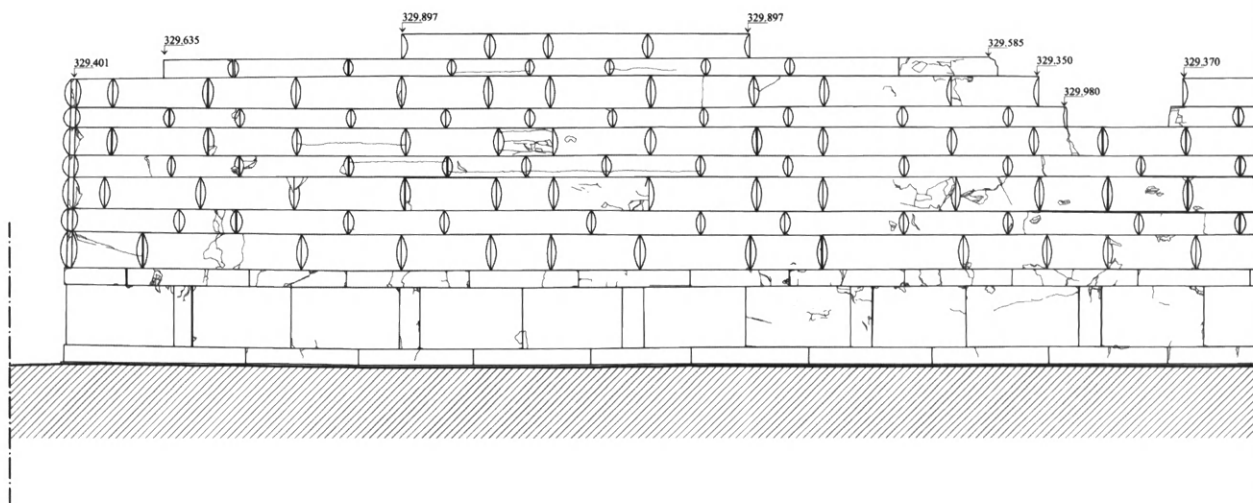
257 Π 122
123
10
241 Π
14
107 9
22
30
224
21
28
38
76
228
45
53
62
70
77
84
88
91
92
94
95
96
97
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Ἀρίθμηση ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου.

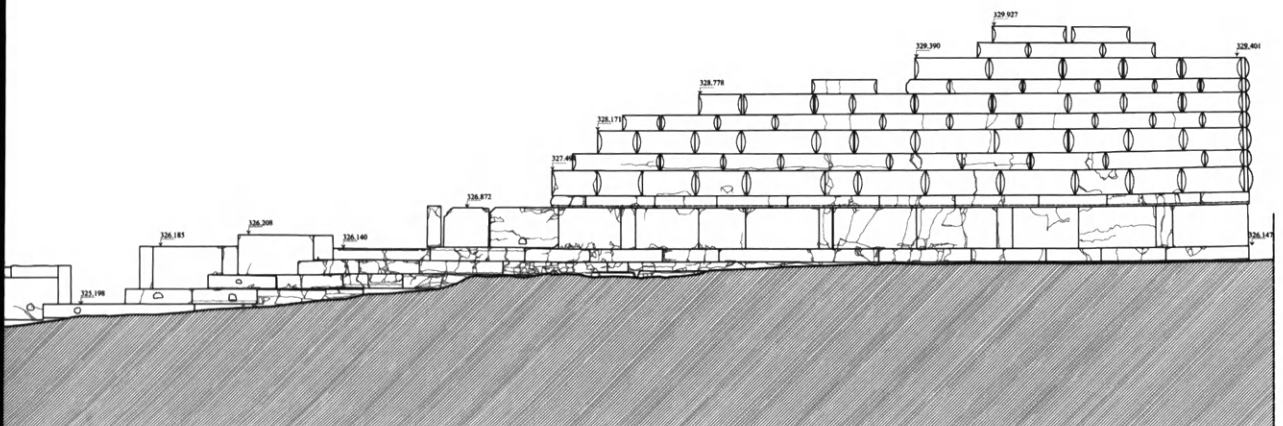

A

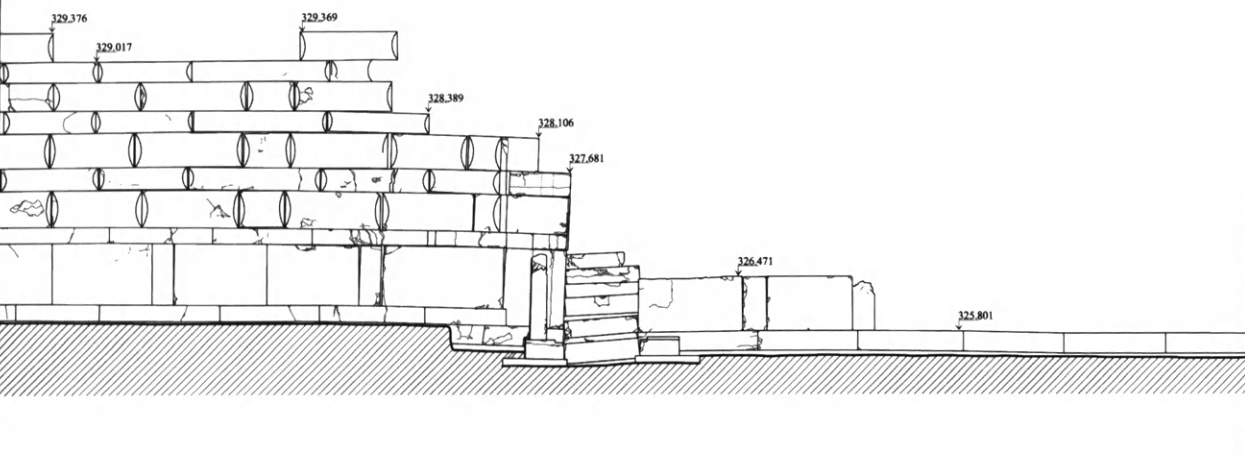

B

ΣΧΕΔΙΟ 63

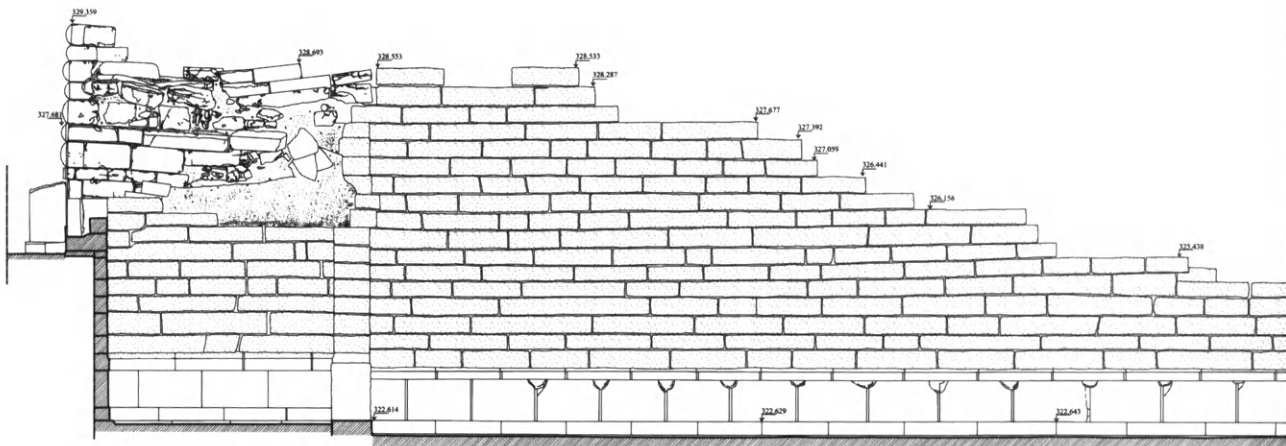

0 1 2 3 4 5μ.
J.T. Μηνιάδης

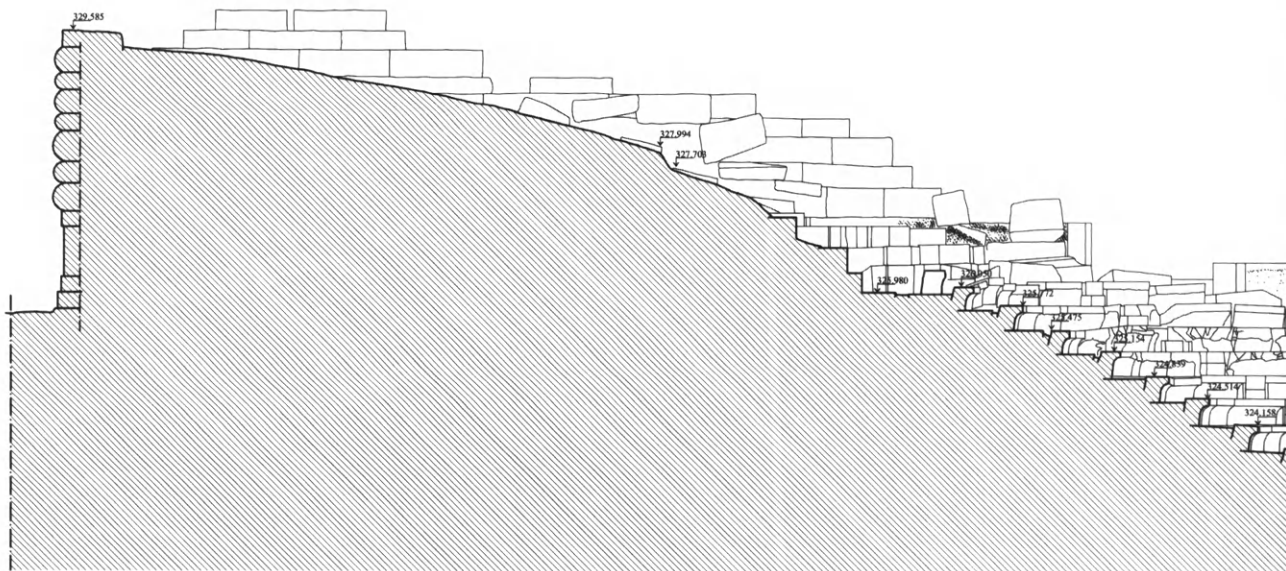

0 1 2 3 4 5μ.
J.T. Μηνιάδης

Α. Ανατολική όψη του Ώδείου και του Προπύλου. Β. Βόρεια όψη του Ώδείου.

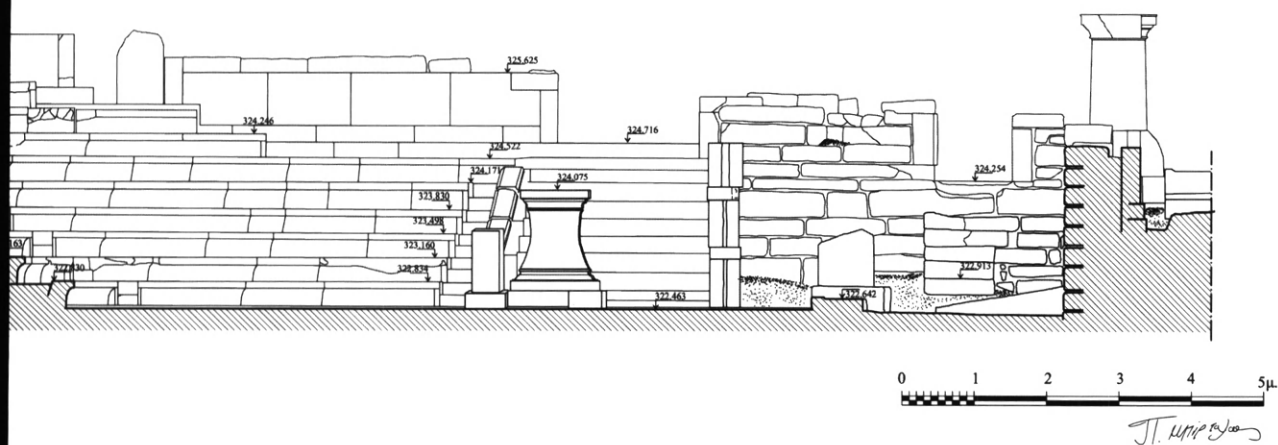
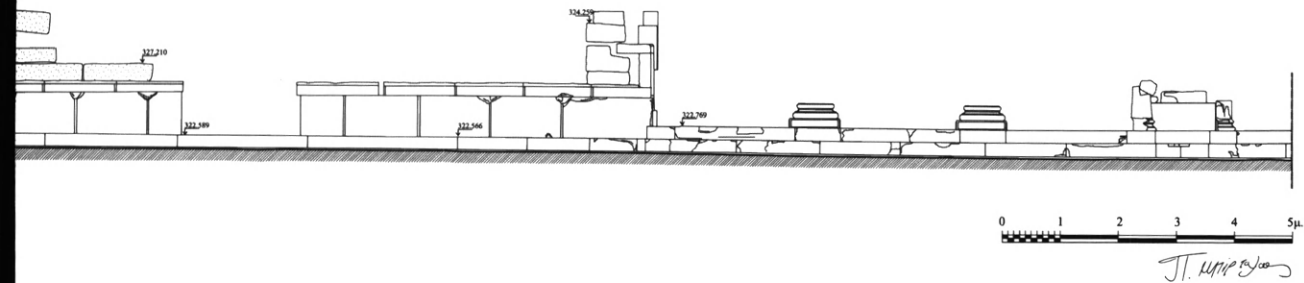

A

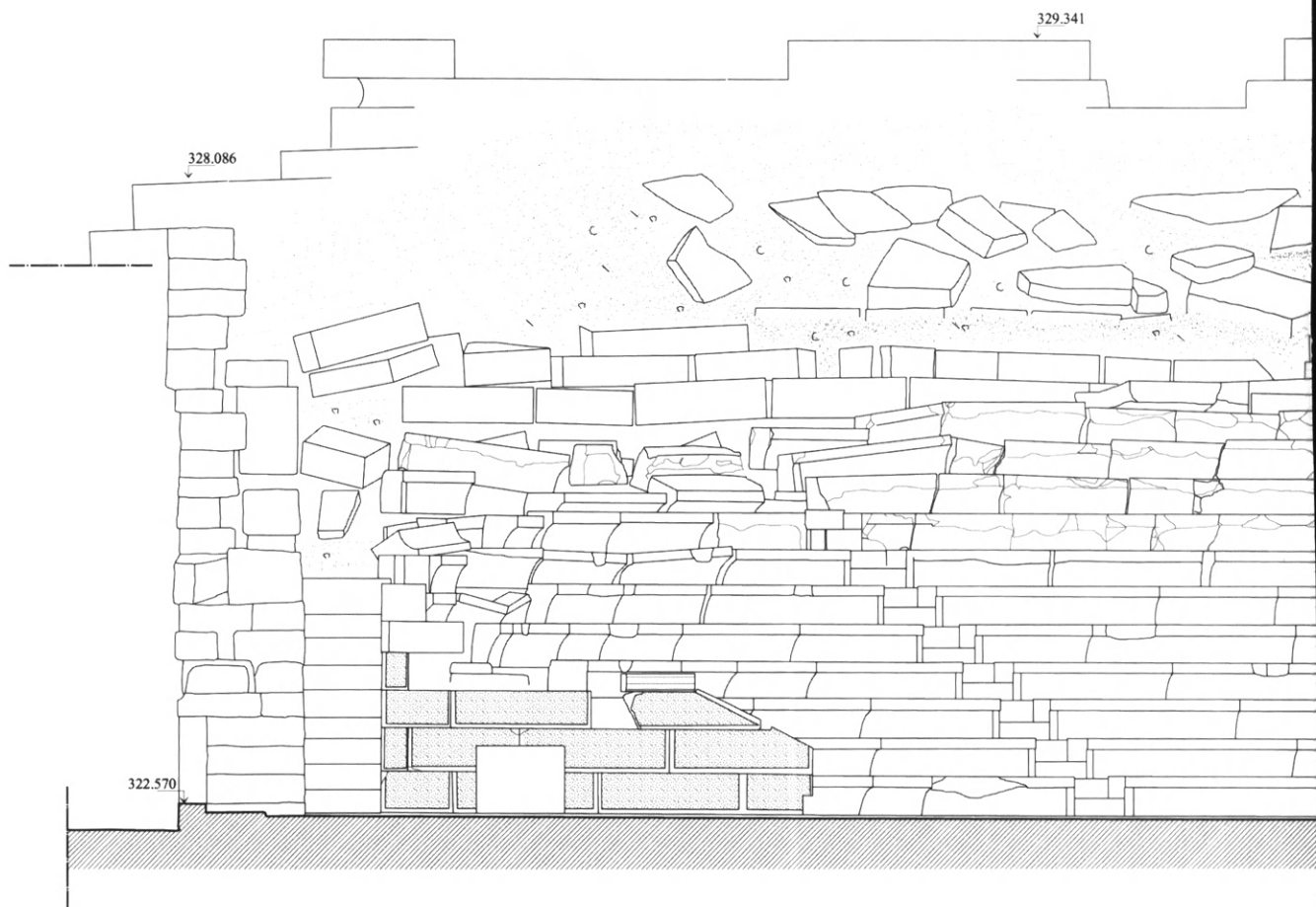

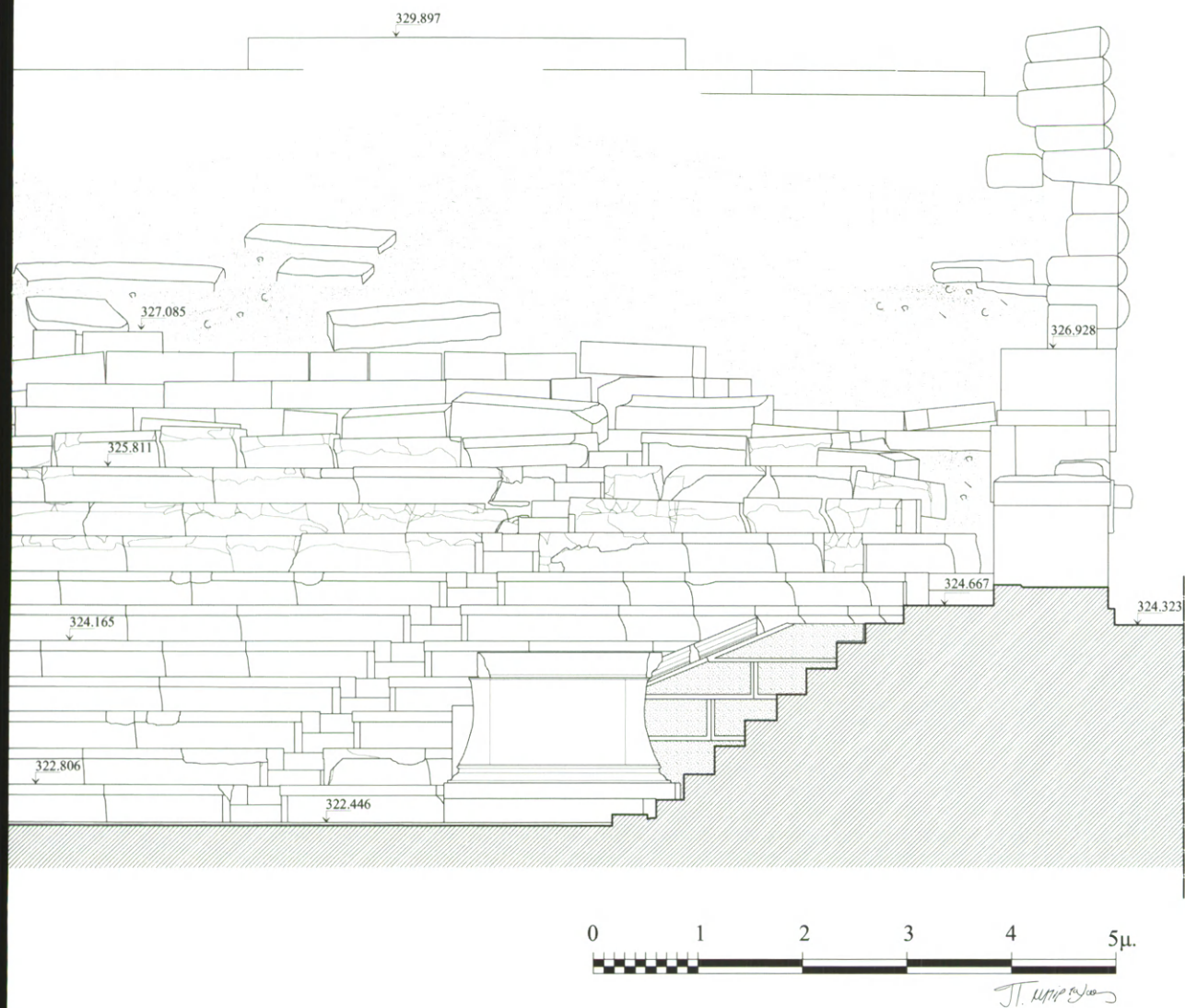
B

ΣΧΕΔΙΟ 64

Α. Δυτική όψη του Ὀδείου καὶ τοῦ Προπύλου. Β. Κατὰ μῆκος τομὴ Α-Α, πρὸς τὰ ἀνατολικά τοῦ Ὀδείου.

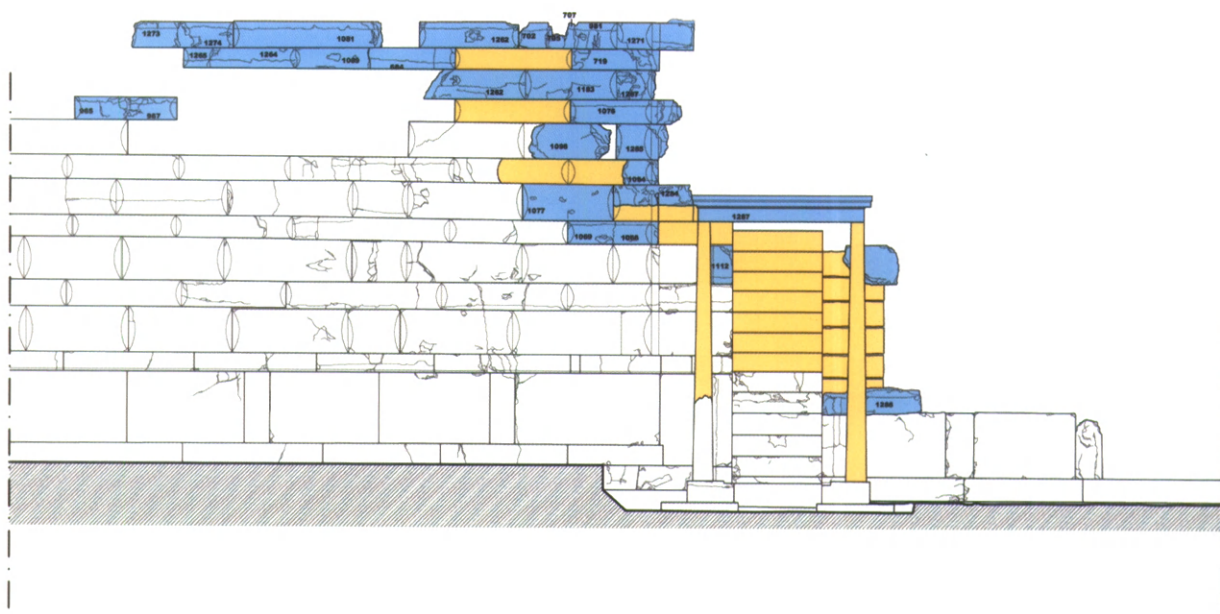
Εγκάρσια τομή Β-Β, πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Ὡδείου.

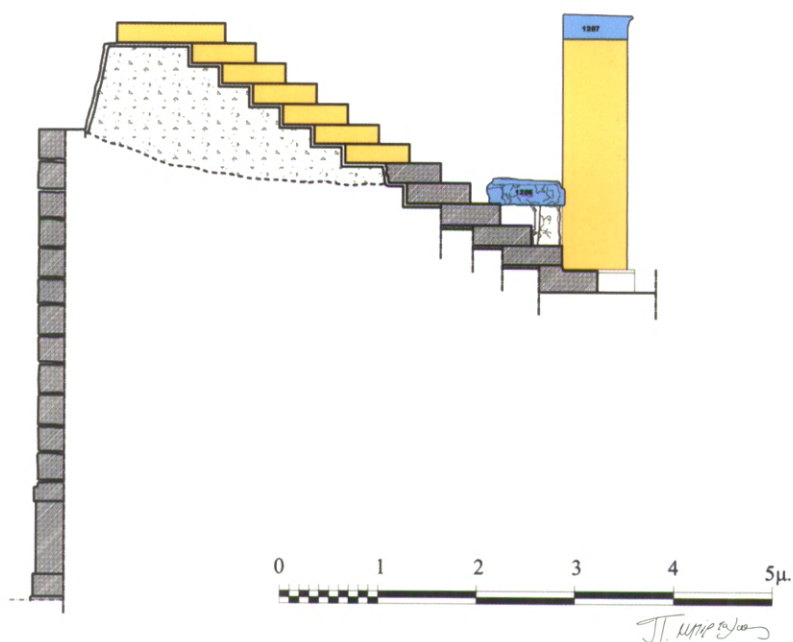
► B

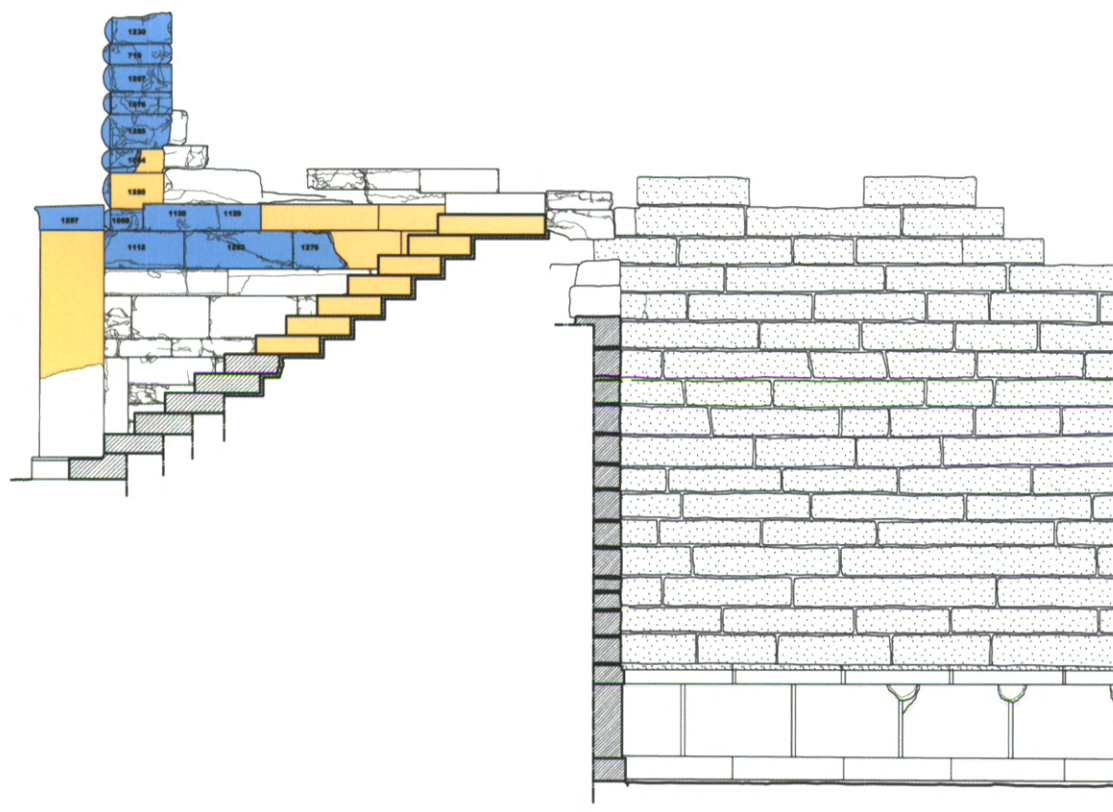

► B'

ΑΥΘΕΝΤΙΚΟ ΥΑΙΚΟ
 ΝΕΟ ΥΑΙΚΟ

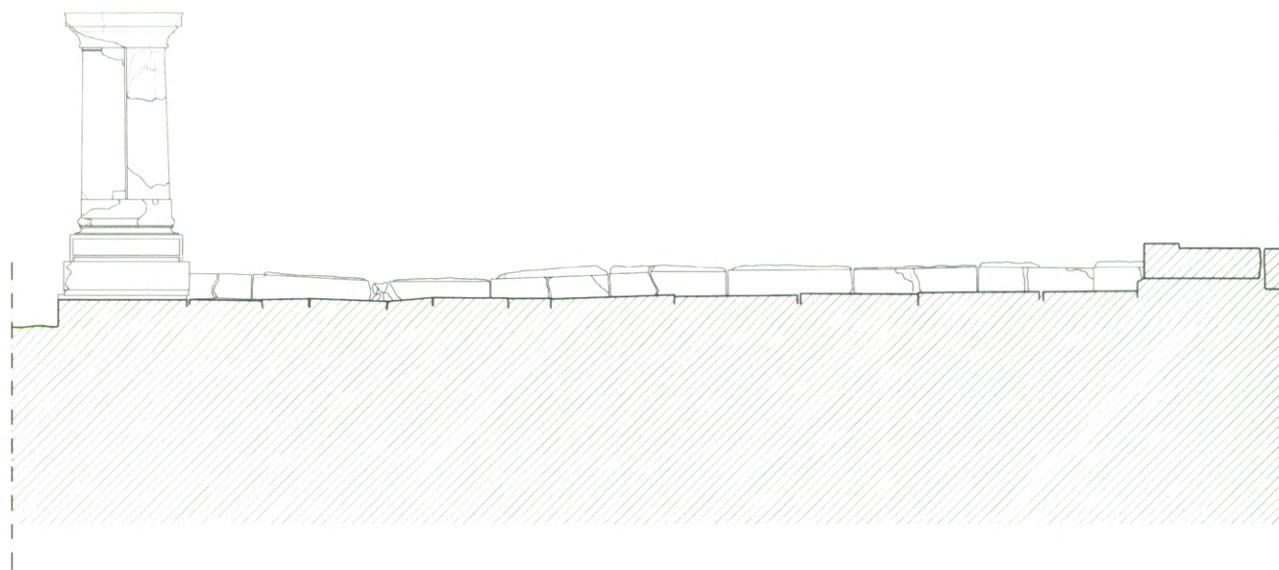

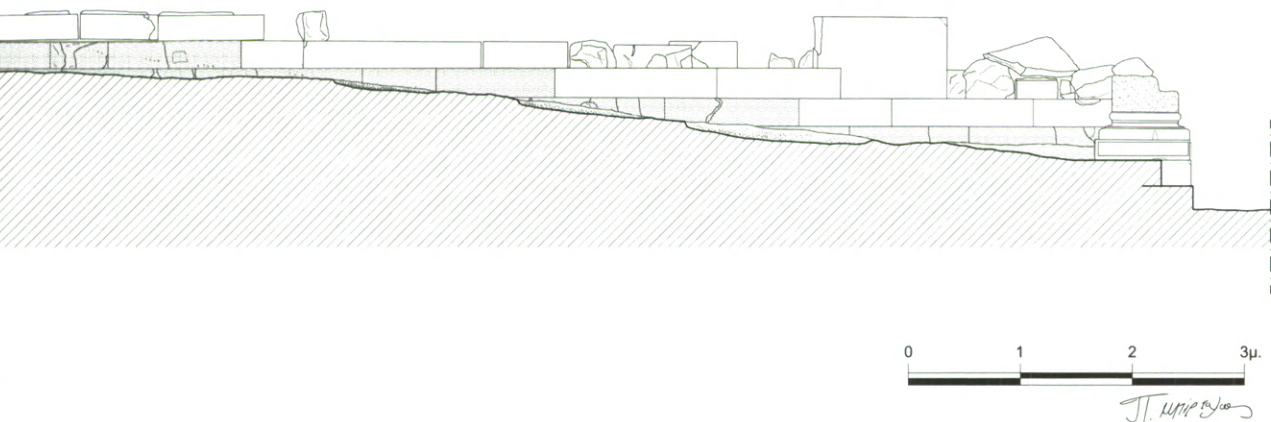
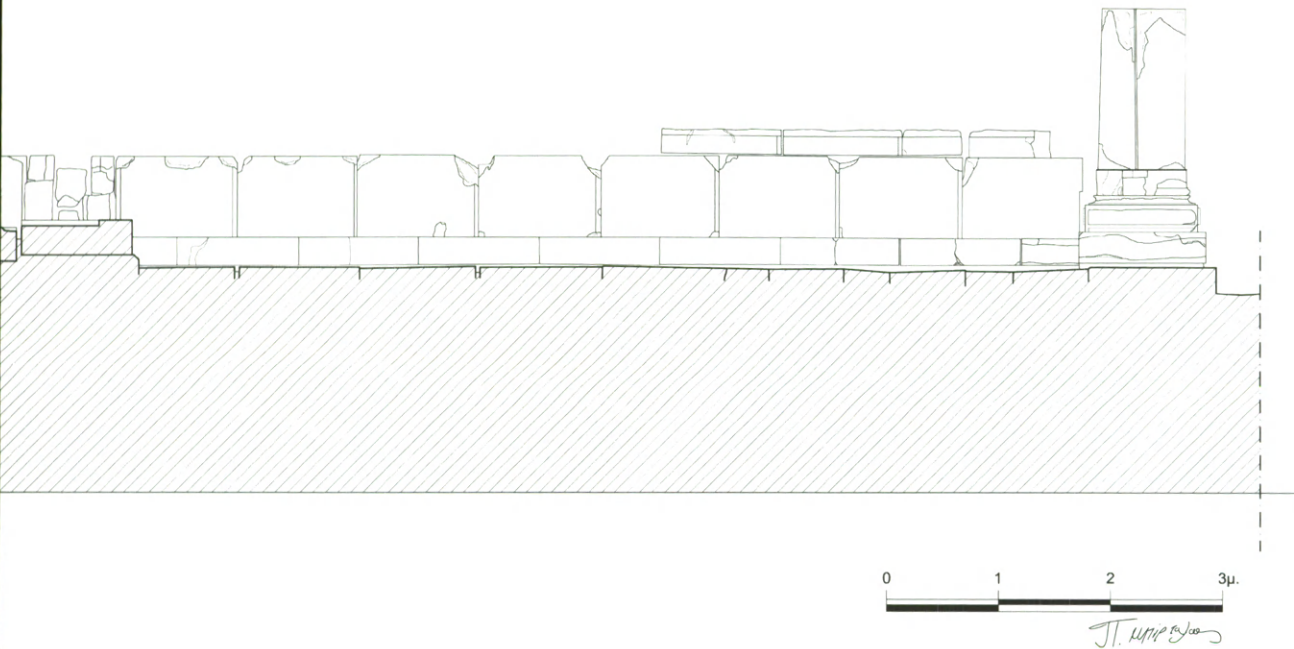
Εύρεση τῆς θέσης τῶν διάσπαρτων κυφωτῶν λιθοπλίνθων σὺν δυτικὸ πέρασ τοῦ βόρειου ἀναλήμματος καὶ τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας.

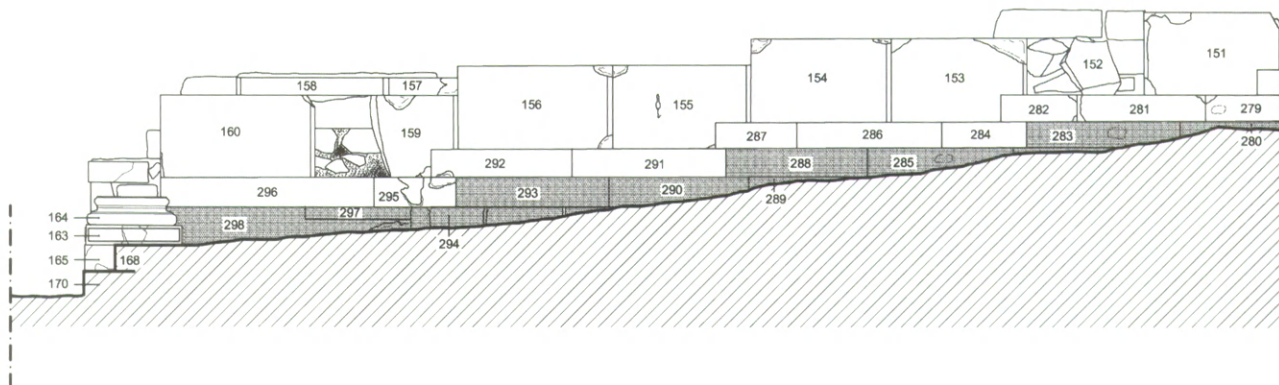
A

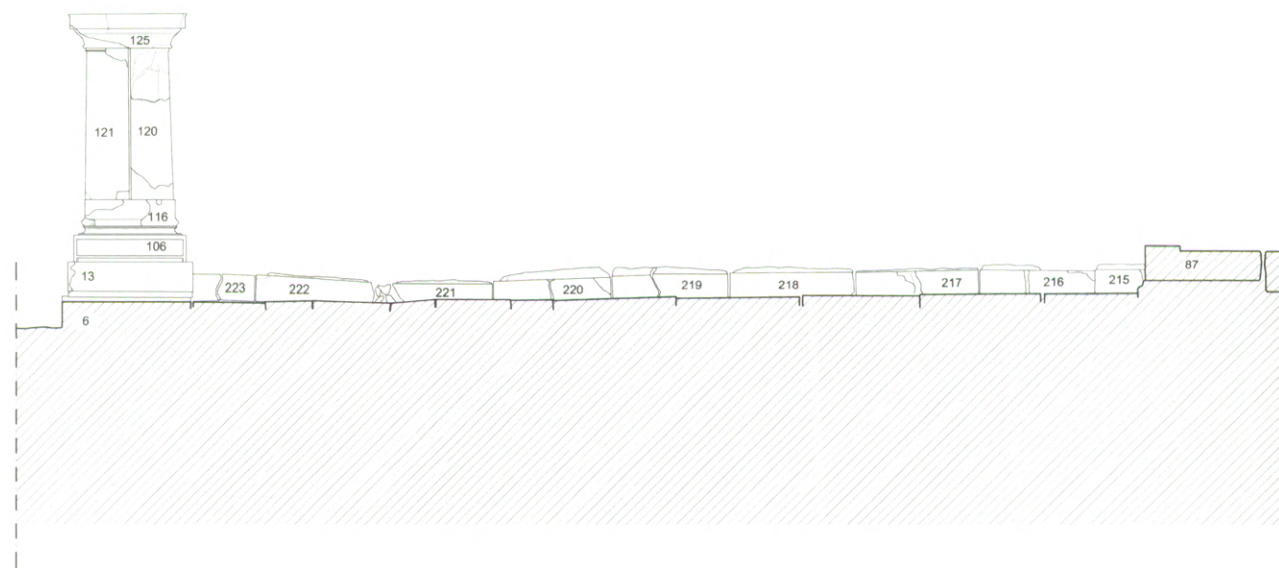
B

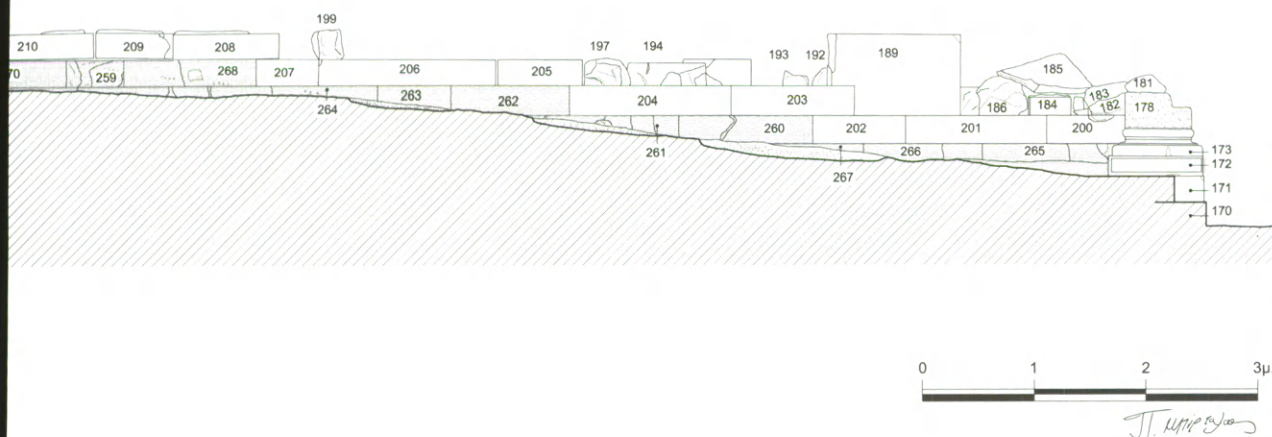
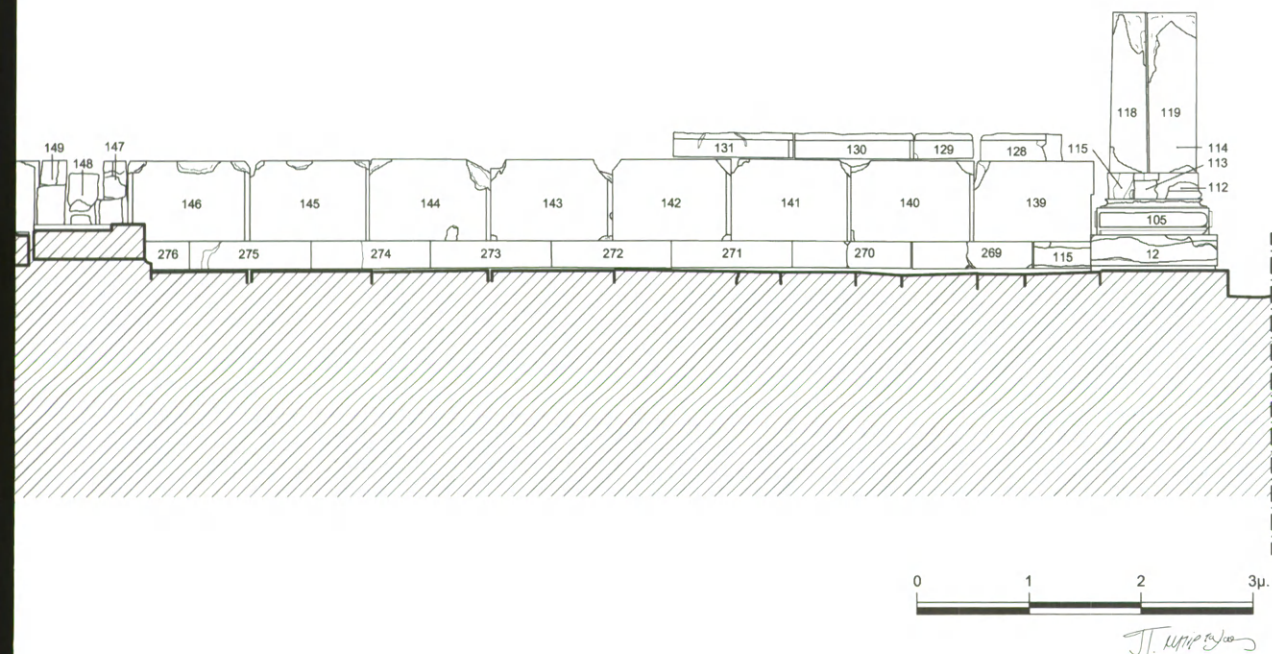
A. Κατά μήκος τομή A-A πρὸς τὰ βόρεια τοῦ Προπύλου. B. Κατά μήκος τομή B-B πρὸς τὰ νότια τοῦ Προπύλου.

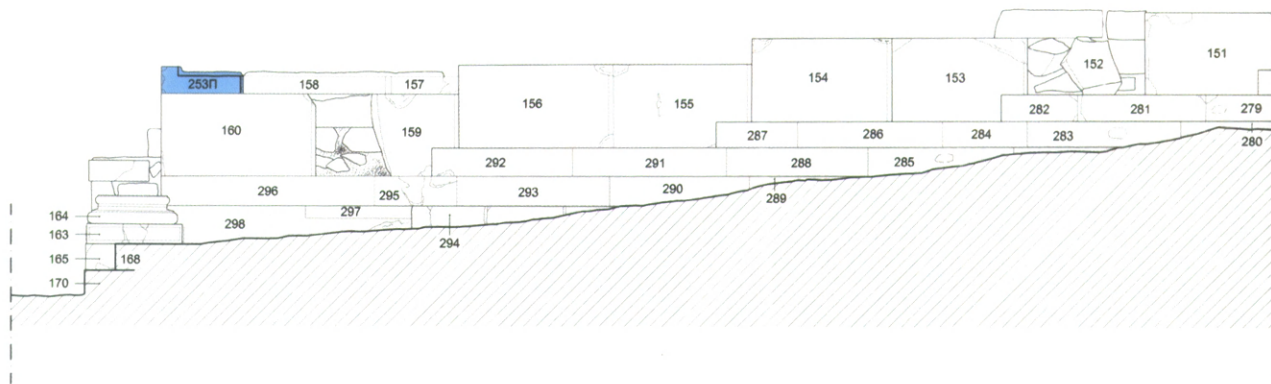
A

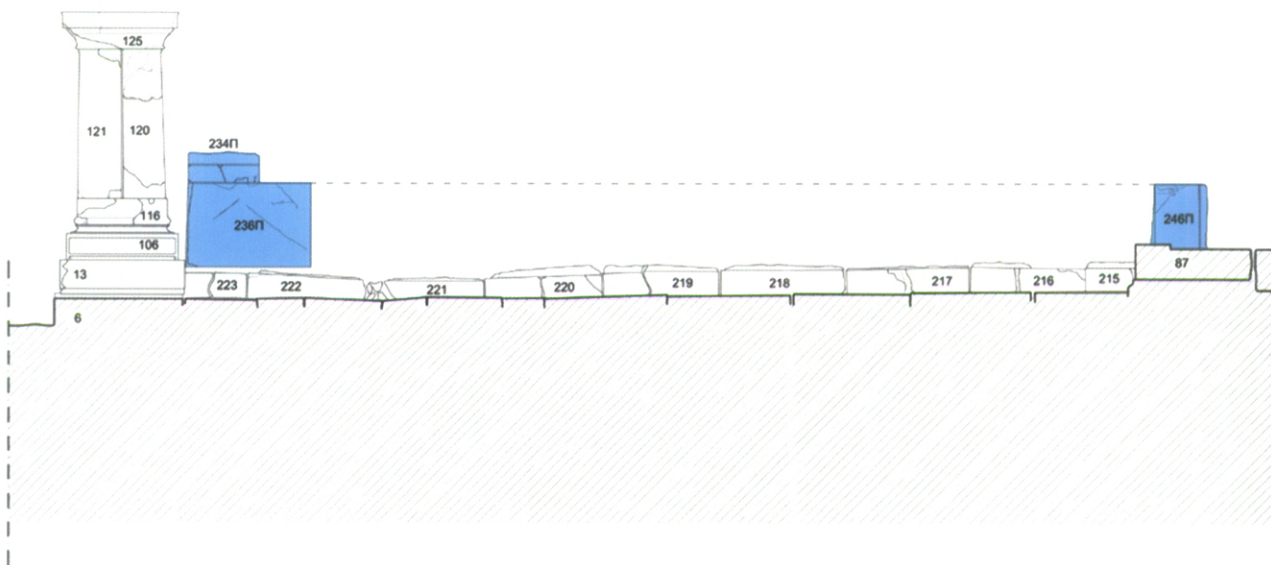
B

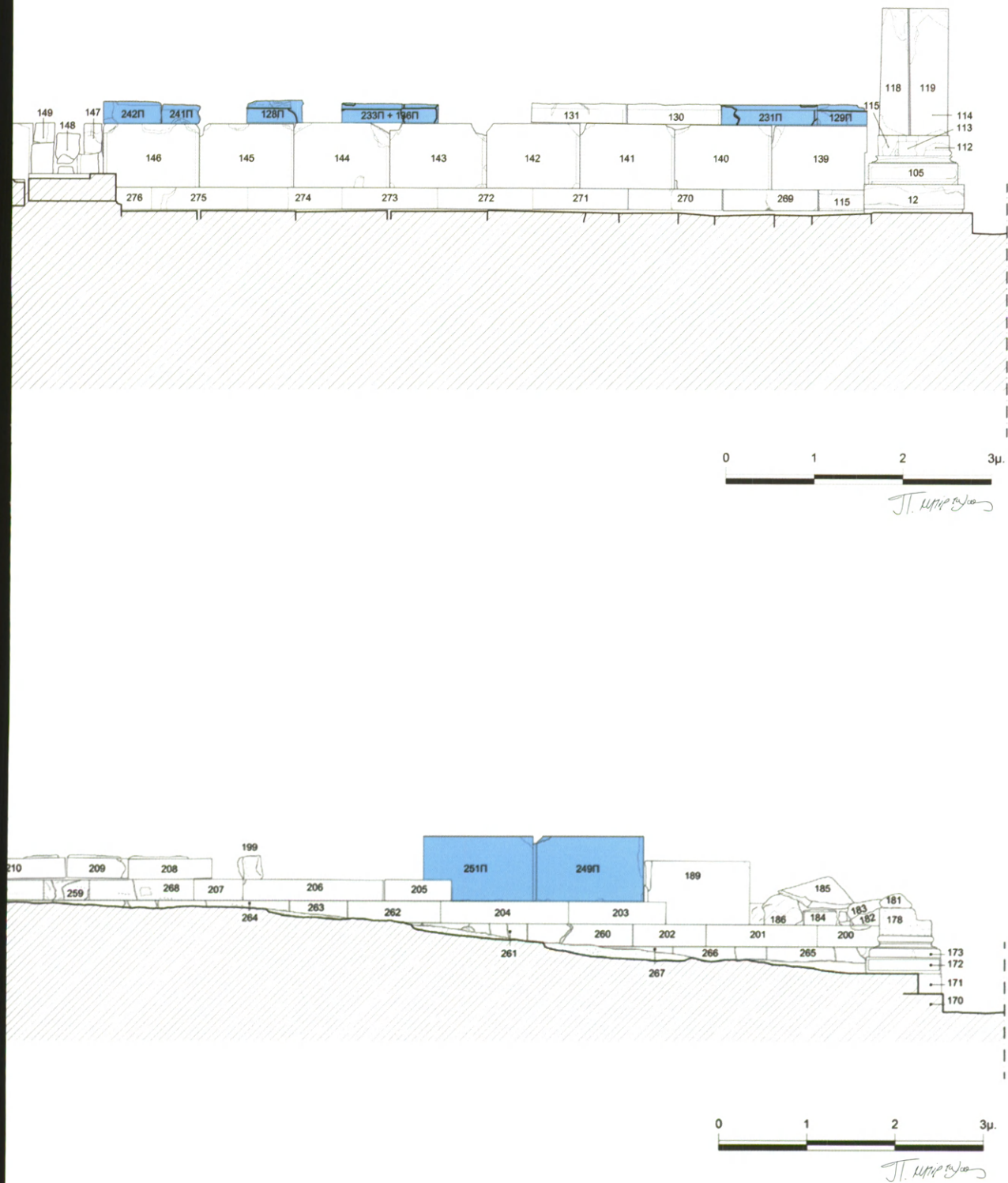
Α. Αρίθμηση αρχιτεκτονικών μελών βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. Β. Αρίθμηση αρχιτεκτονικών μελών νότιου τοίχου τοῦ Προπύλου.

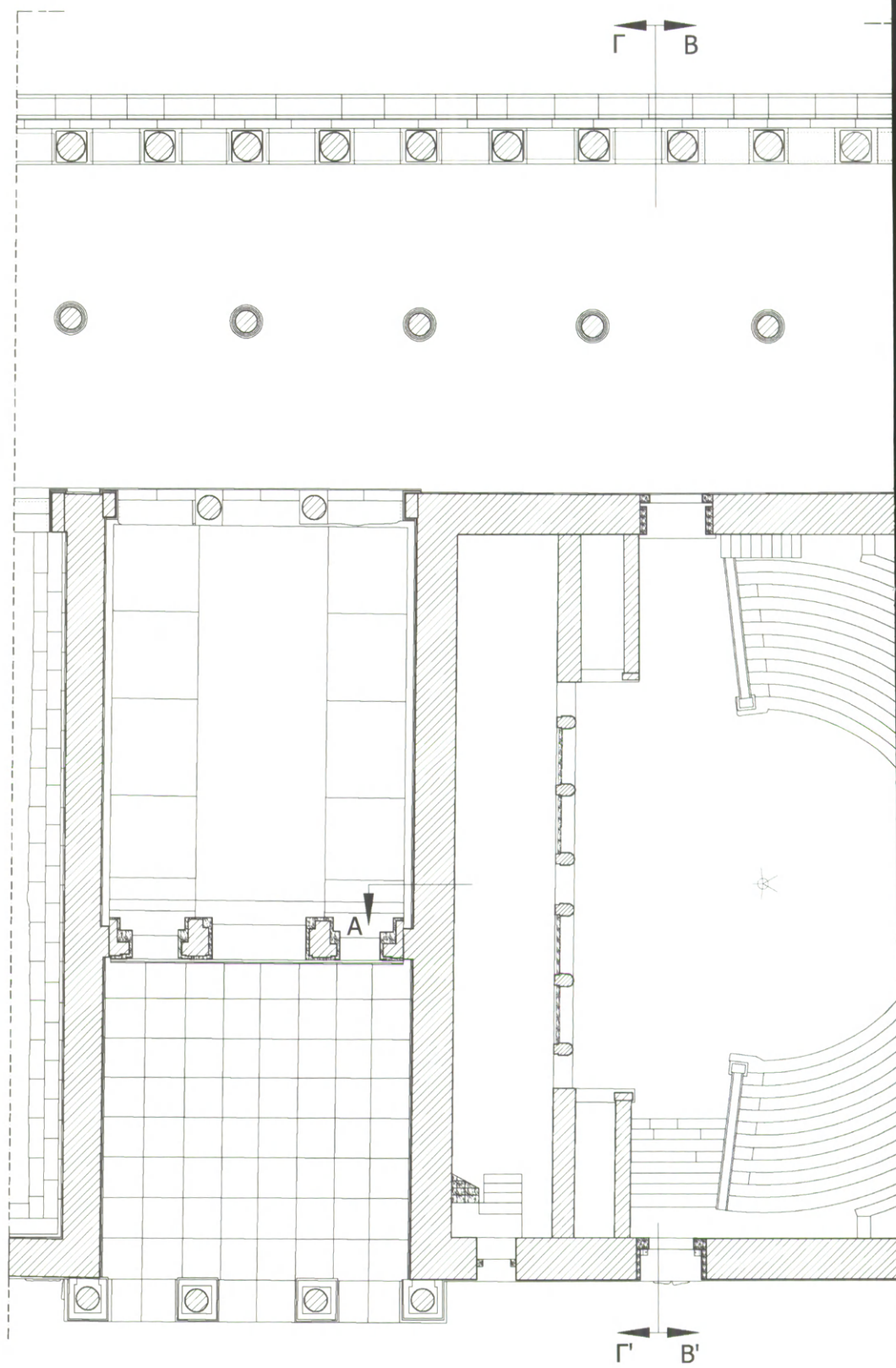
A

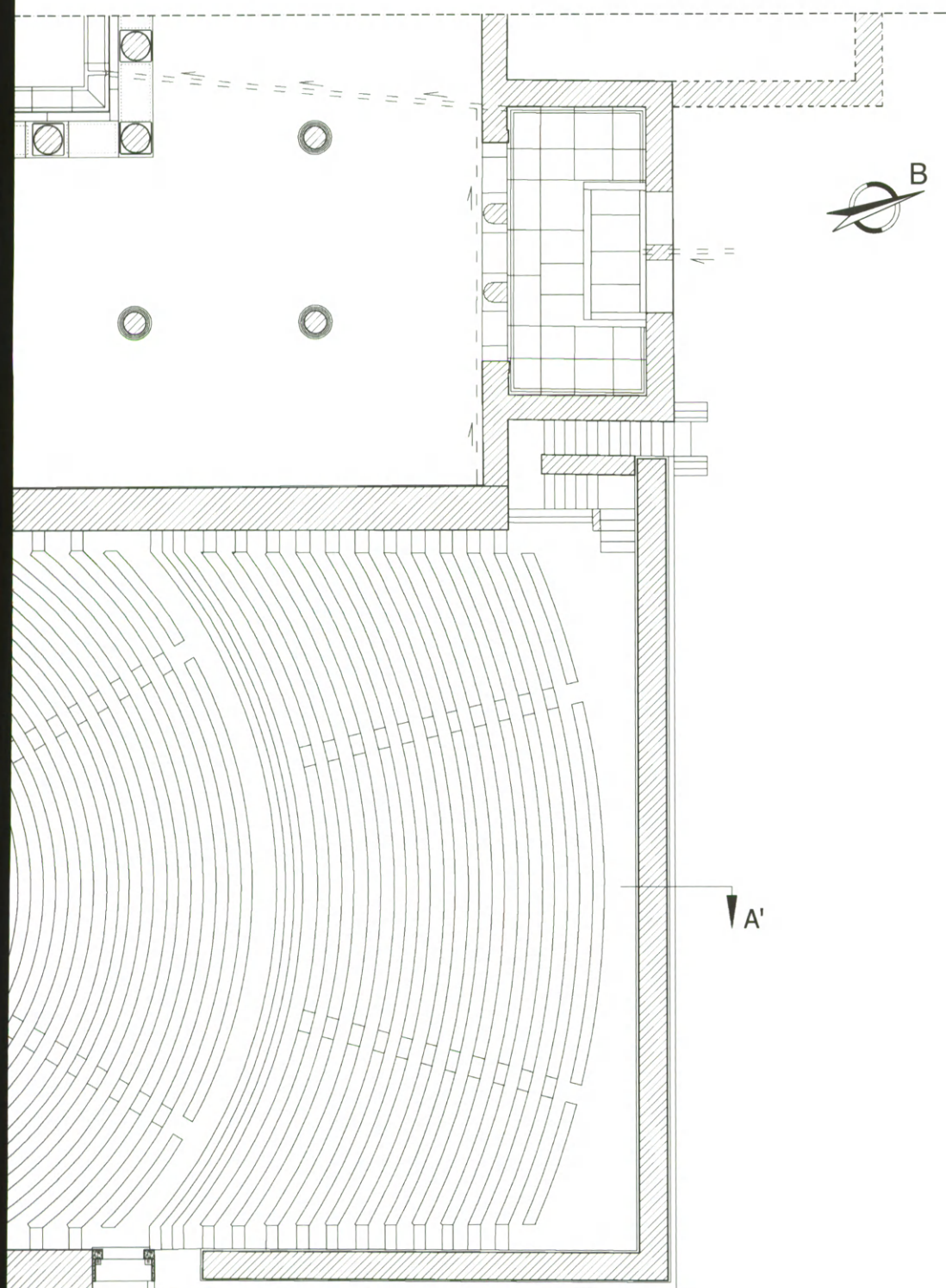

B

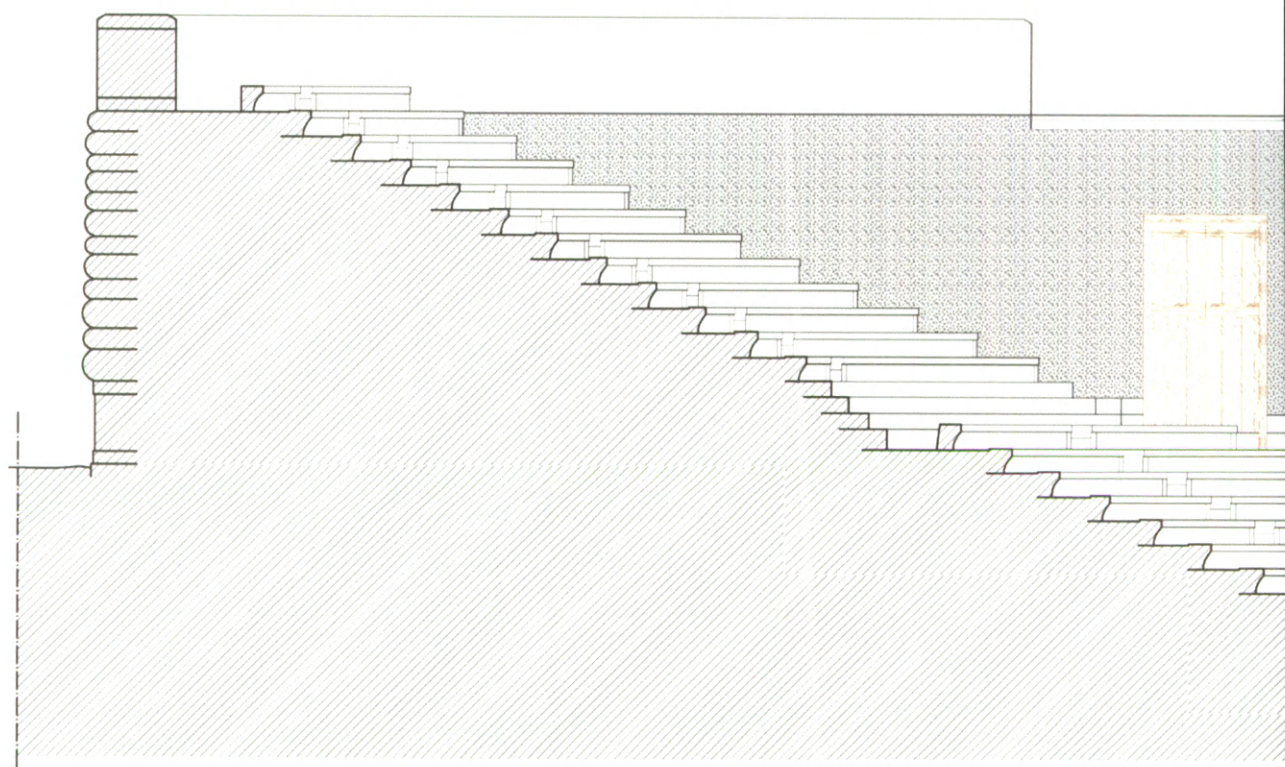
Α. Εύρεση της θέσης των διάσπαρτων αρχιτεκτονικῶν μελῶν στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Προπύλου καὶ τοῦ δεύτερου ἀπὸ τὰ βόρεια πεσοῦ. Β. Εύρεση της θέσης των διάσπαρτων αρχιτεκτονικῶν μελῶν στὸν νότιο τοῖχο τοῦ Προπύλου.

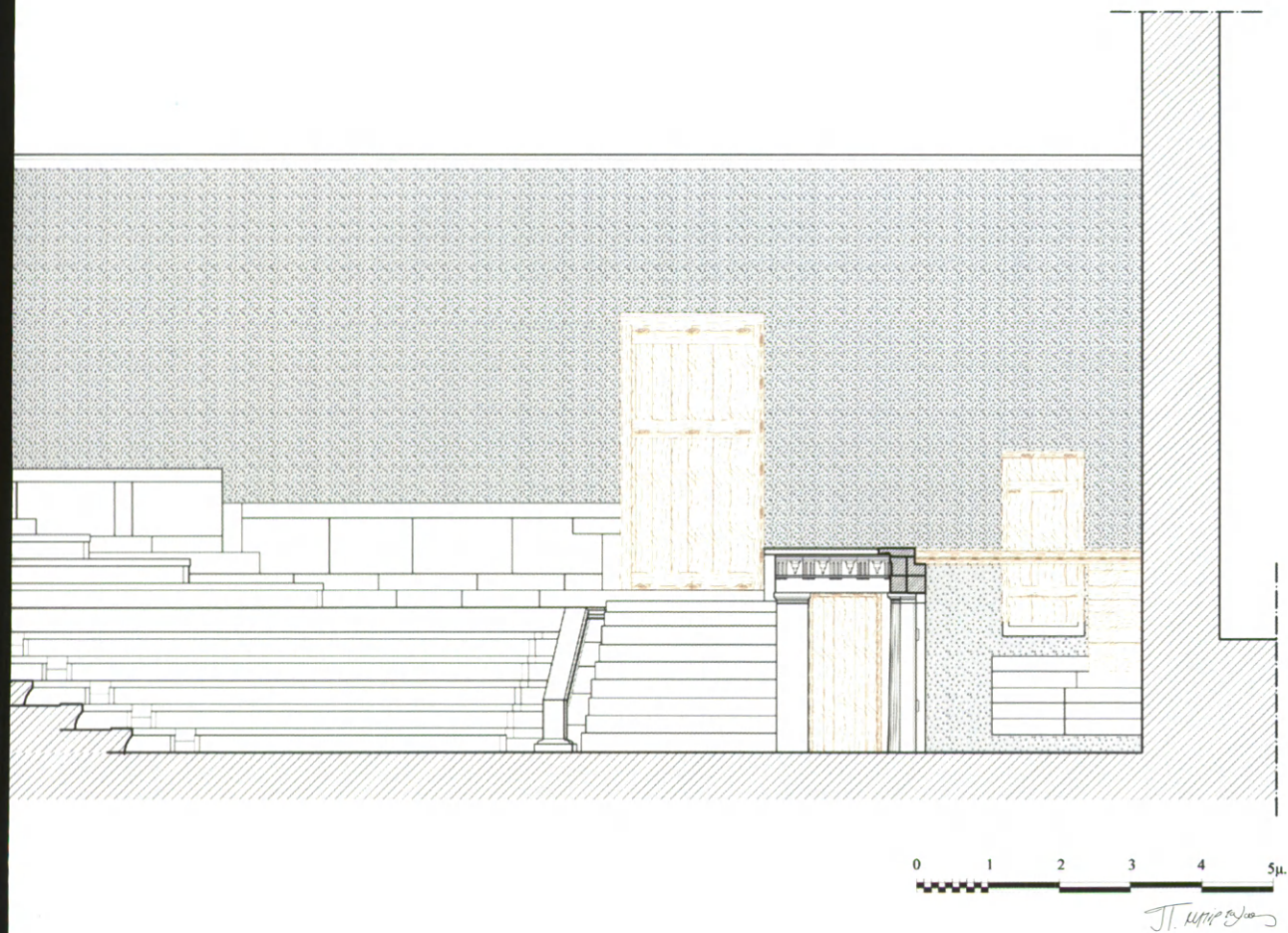

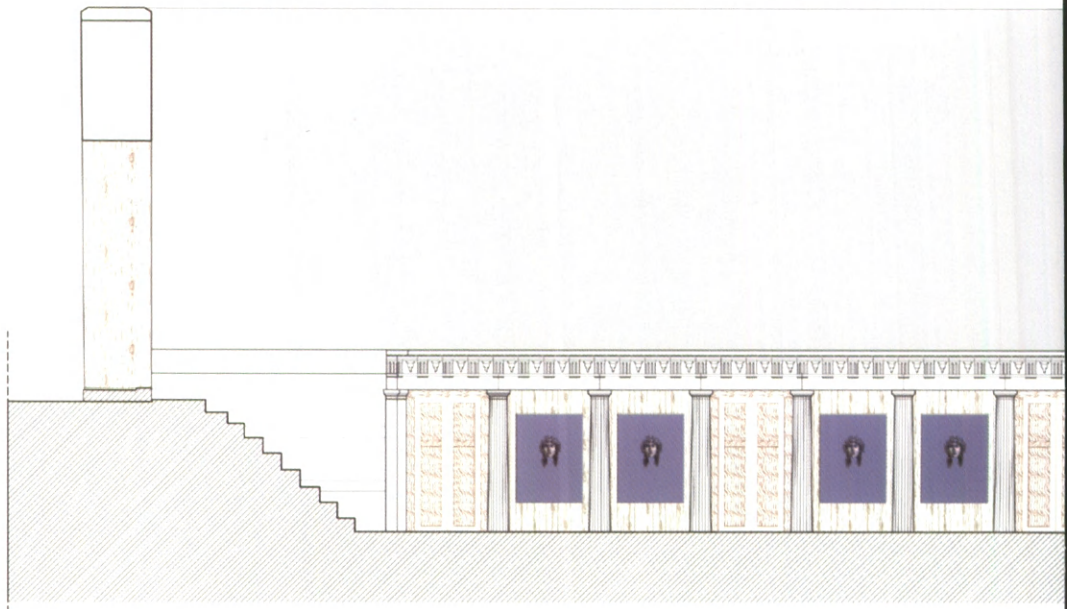
0 1 2 3 4 5μ.
 J. Μηνόπουλος

Ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Προπύλου.

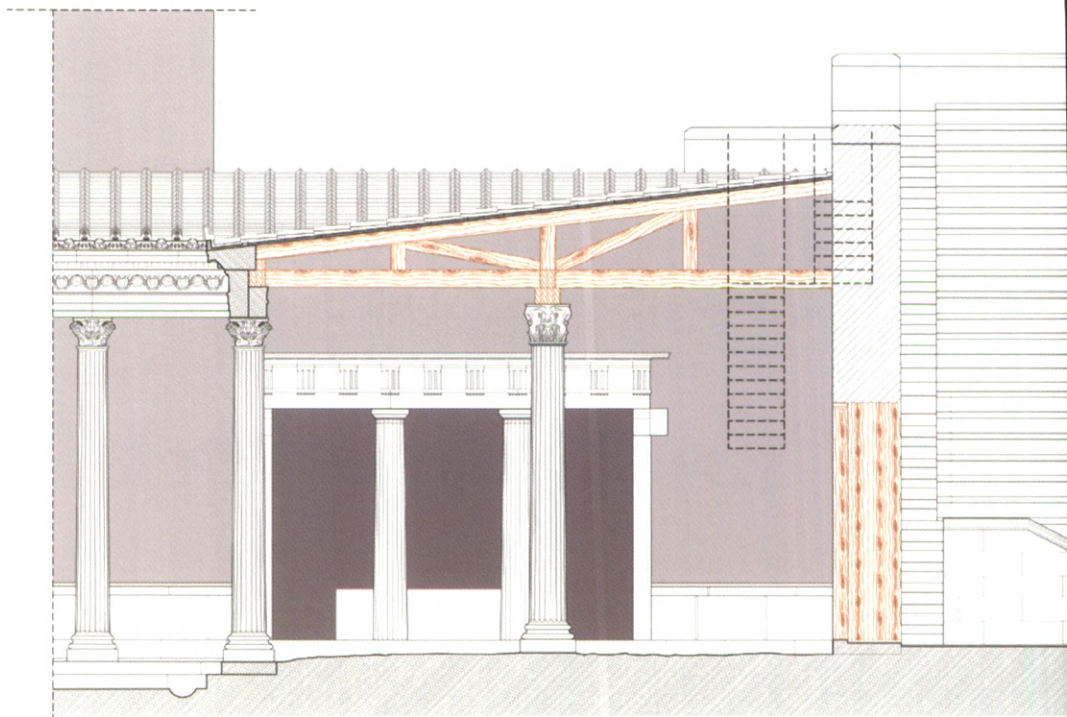

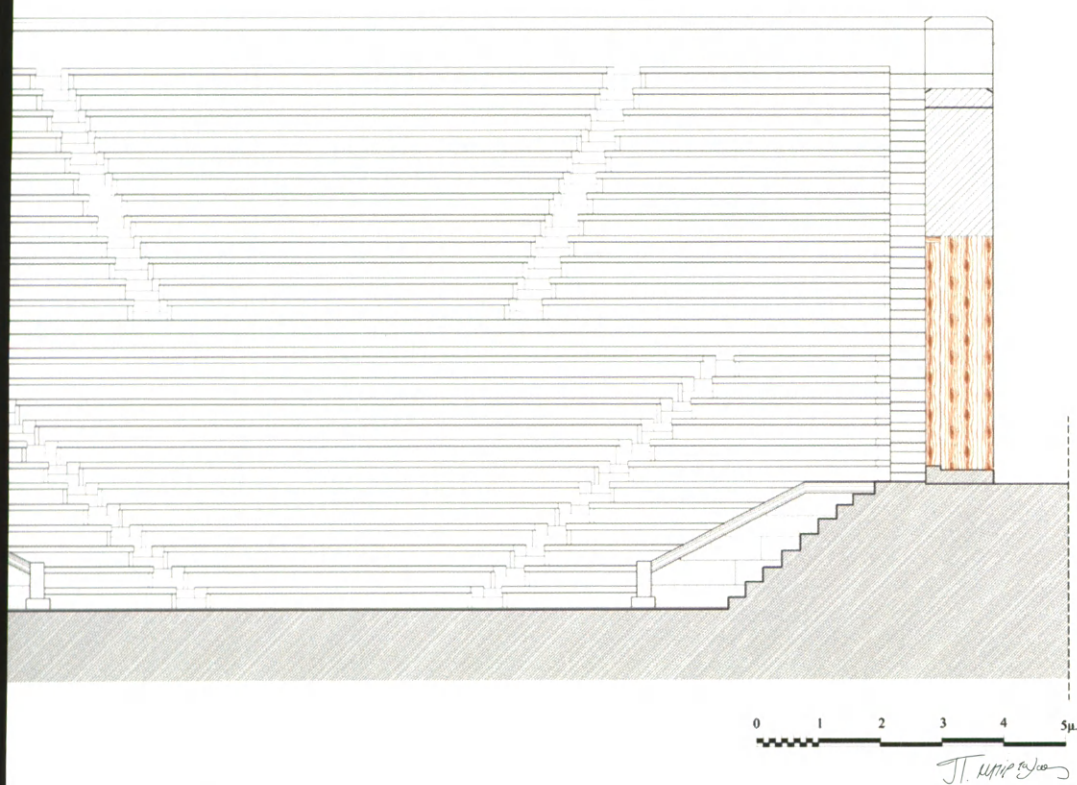
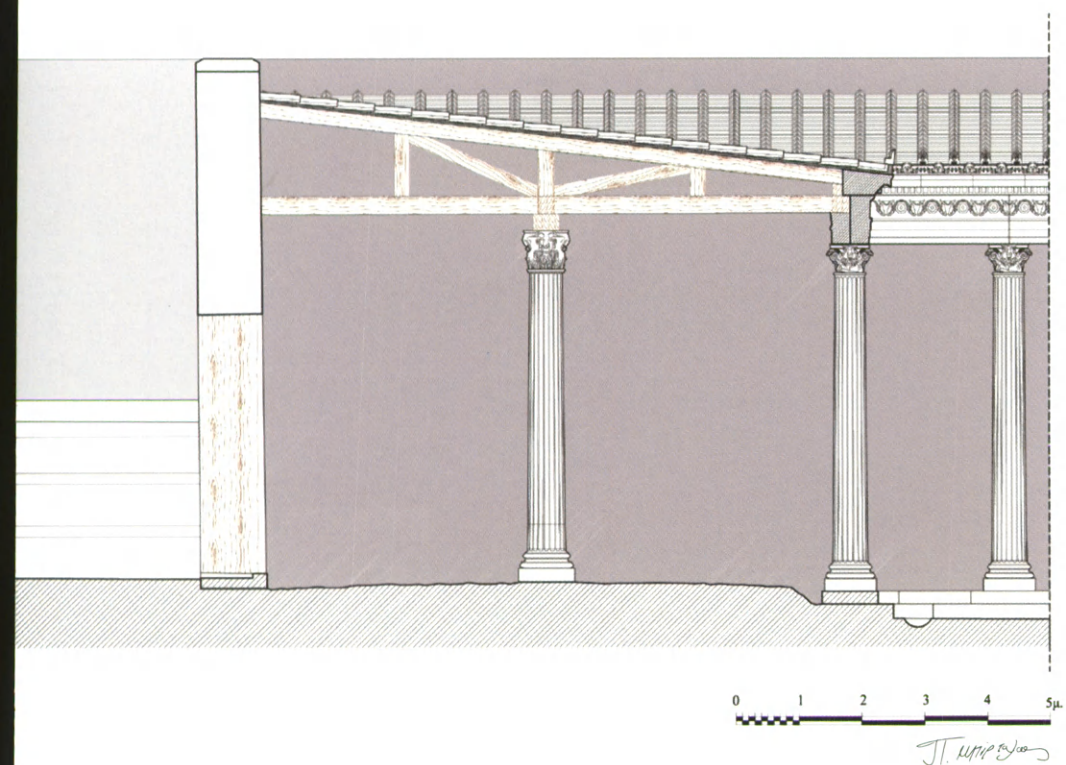
Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Ὁδείου σὲ κατὰ μῆκος τομὴ A-A πρὸς τὰ ἀνατολικά.

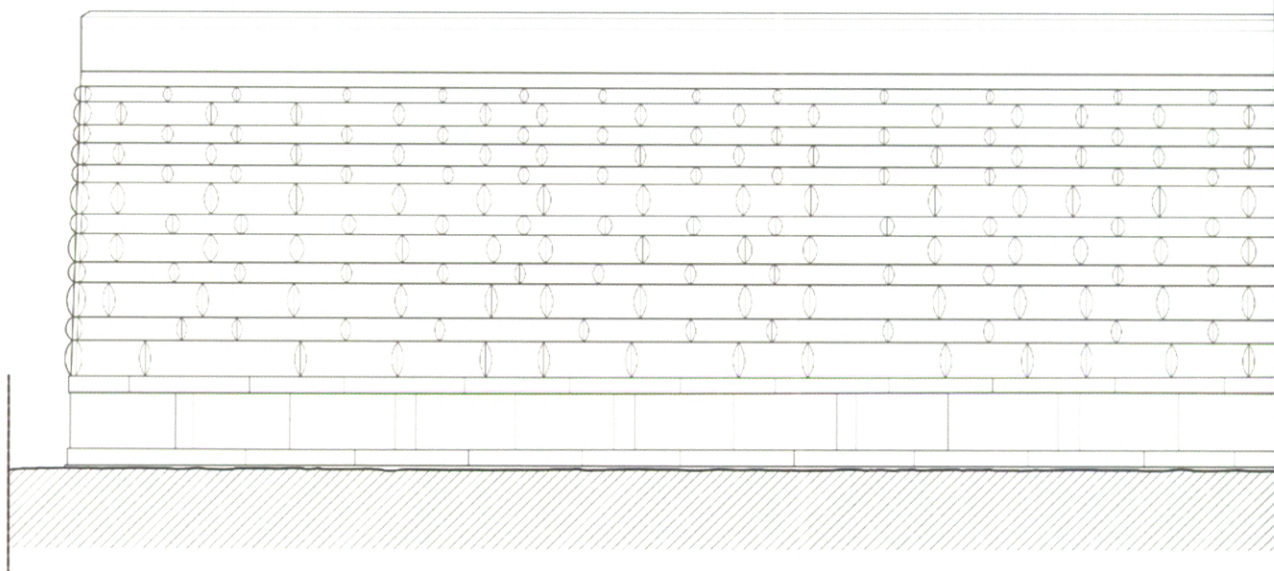
A

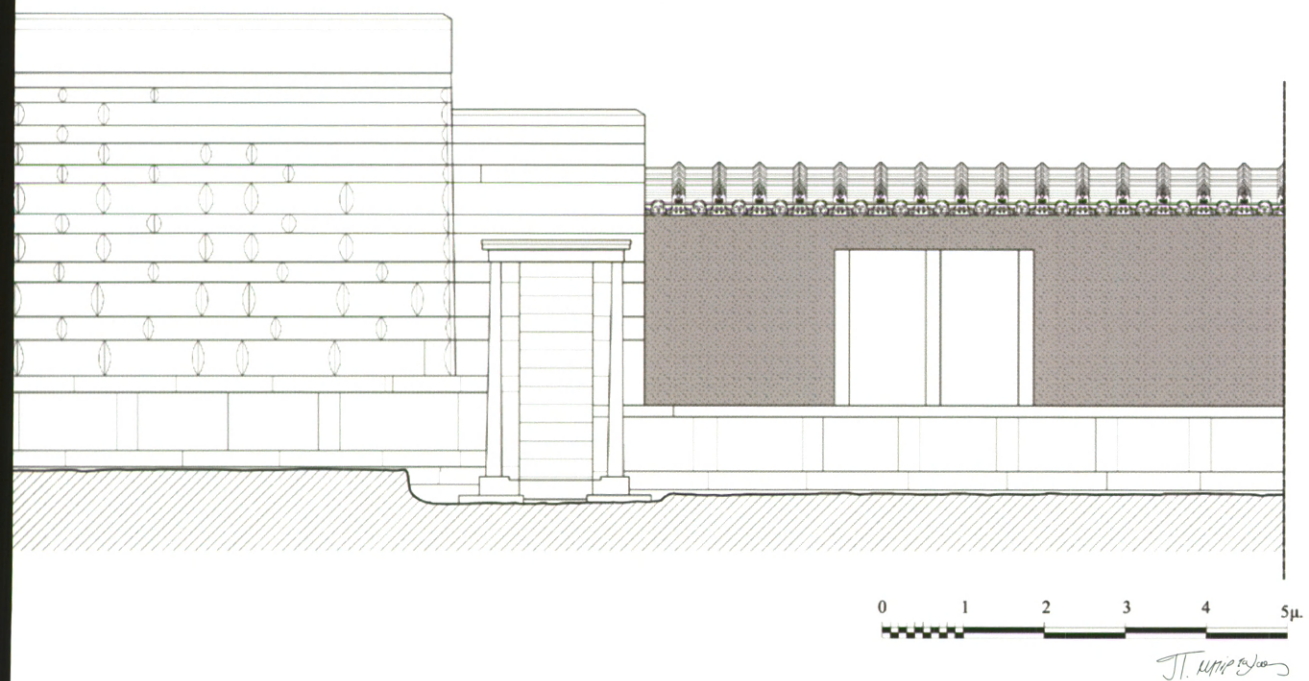

B

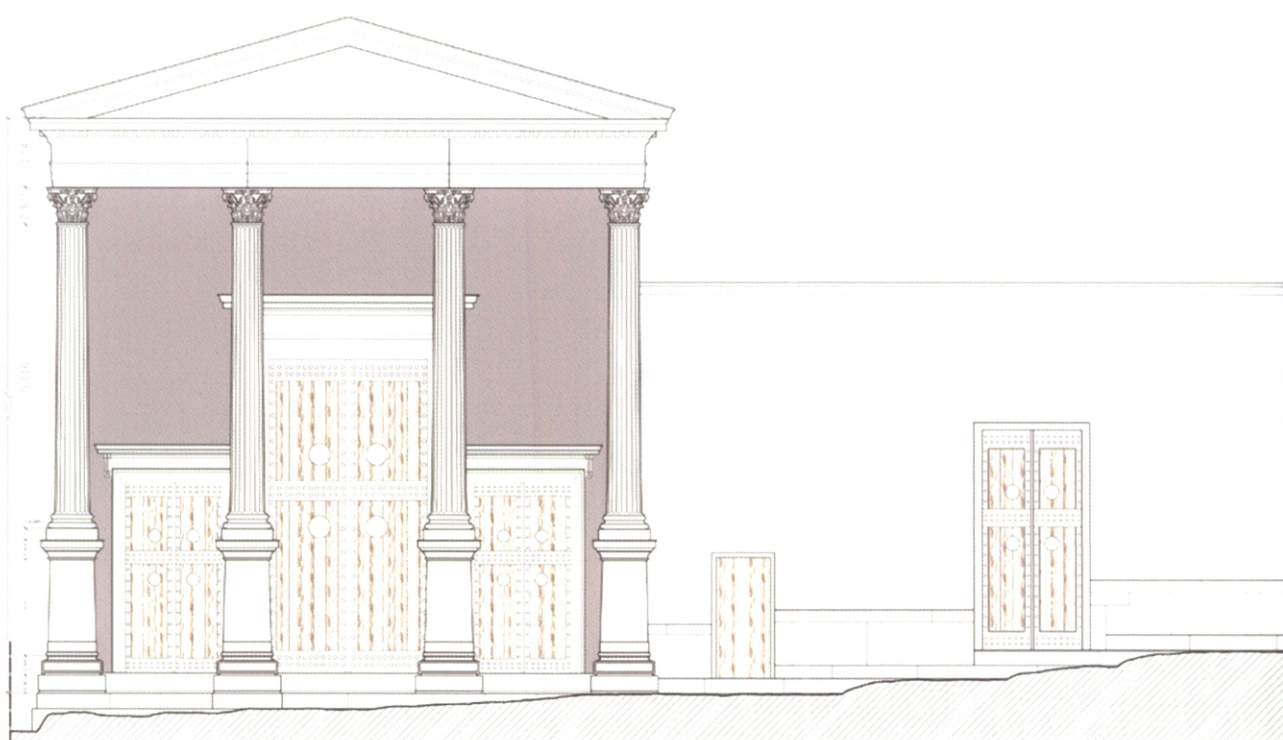

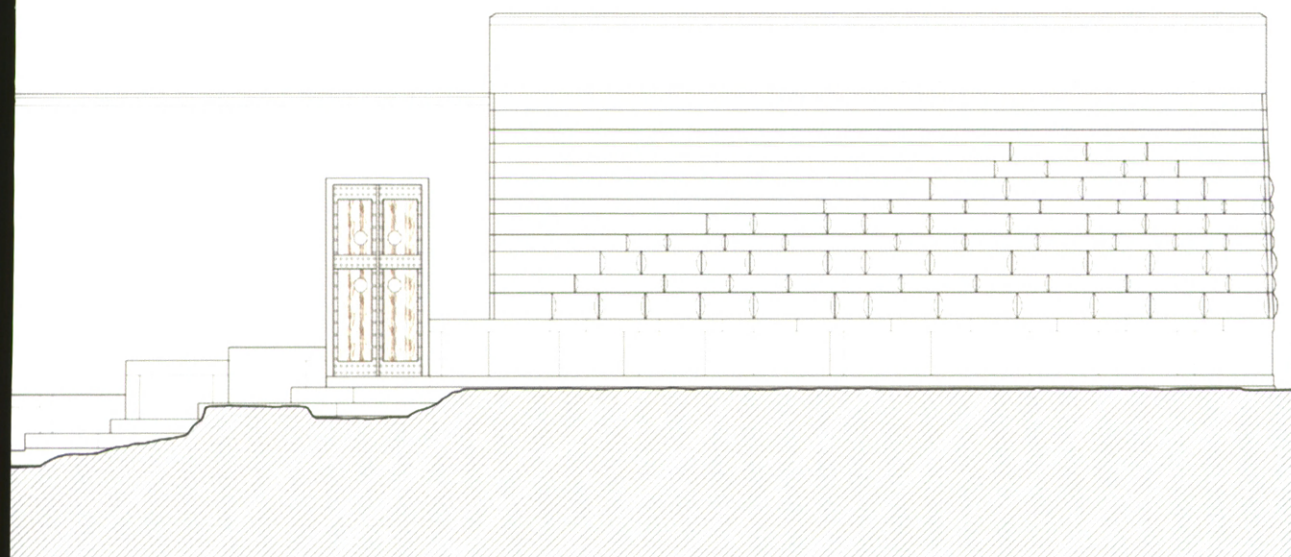
Α. Αναπαράσταση της ανωδομής του Ώδείου σὲ ἐγκάρσια τομὴ πρὸς τὰ νότια. Β. Αναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τοῦ Ώδείου σὲ ἐγκάρσια τομὴ πρὸς τὰ βόρεια.

Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῆς βόρειας ὀψης τοῦ Ὡδείου καὶ τοῦ Οἴκου (H).

J. Murphy

Ἀναπαράσταση τῆς ἀνωδομῆς τῆς ἀνατολικῆς ὀψης τοῦ Ὡδείου καὶ τοῦ Προπύλου.

ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Ἀποψη τοῦ χώρου τῆς σκηνῆς τοῦ Ὡδείου καὶ τοῦ Προπύλου (ΠΑΕ 1909). β. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Προπύλου καὶ οἱ δύο ἐνδιάμεσοι πεσσοί (ΑΑΕ 1909).

α. Ἀνατολική πλακόστρωτη αἴθουσα τοῦ Προπύλου μετὰ τοὺς καθαρισμοὺς καὶ ἀποχωματώσεις (ΠΑΕ 1909). β. Ἀποψη τοῦ νότιου πέρατος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ὁδείου καὶ τῆς ἀντίστοιχης κρηπίδας τοῦ Προπύλου (ΠΑΕ 1909).

Ὁ χώρος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς καὶ τῆς δυτικῆς παρόδου τοῦ Ὡδείου (ΑΑΕ 1925).

ΠΙΝΑΞ 4

α. Ανατολική πάροδος τοῦ Ὁδείου (ΠΑΕ 1925). β. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ κοίλου (ΠΑΕ 1925).

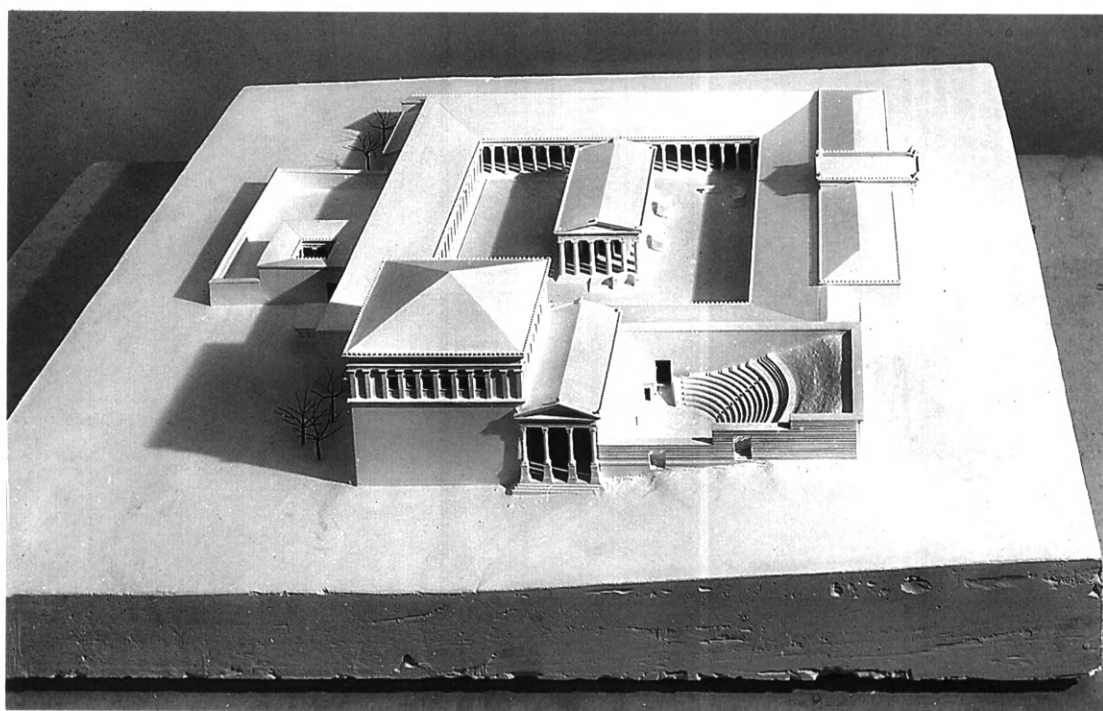
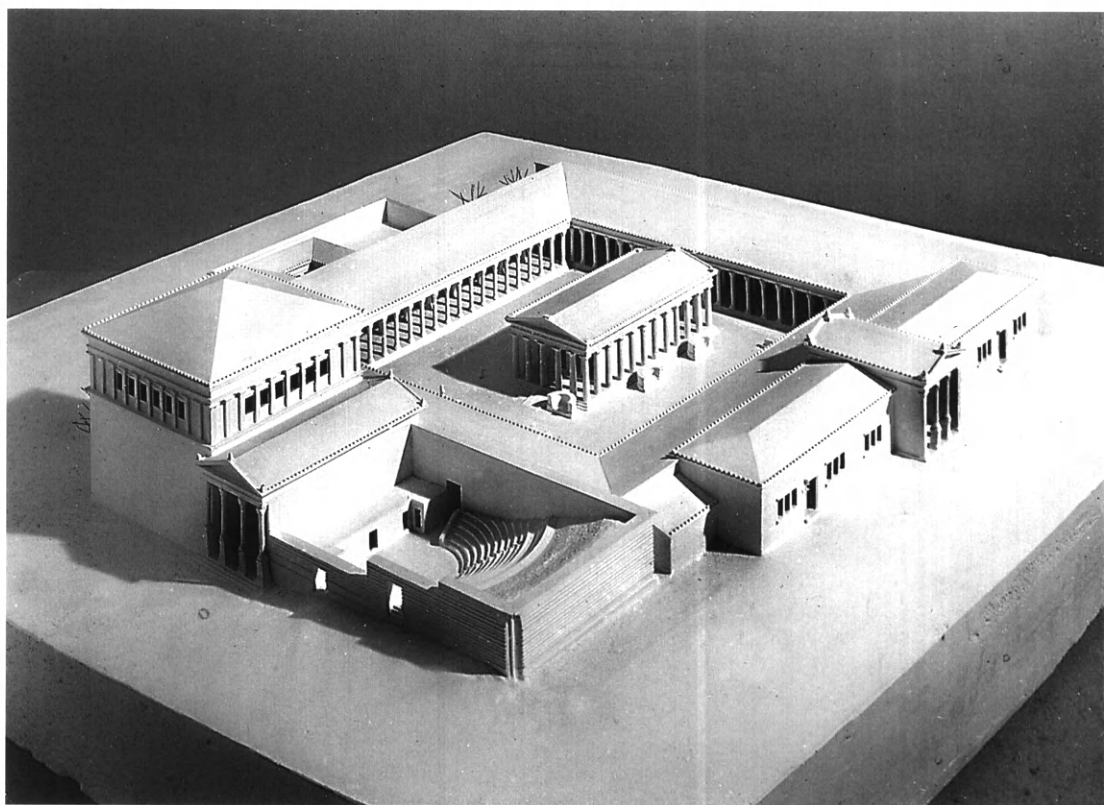
α. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ κοίλου καὶ ἄποψη τῆς δυτικῆς παρόδου (ΑΑΕ 1925). β. Δυτικὸ τμήμα τοῦ κοίλου (ΑΑΕ 1925).

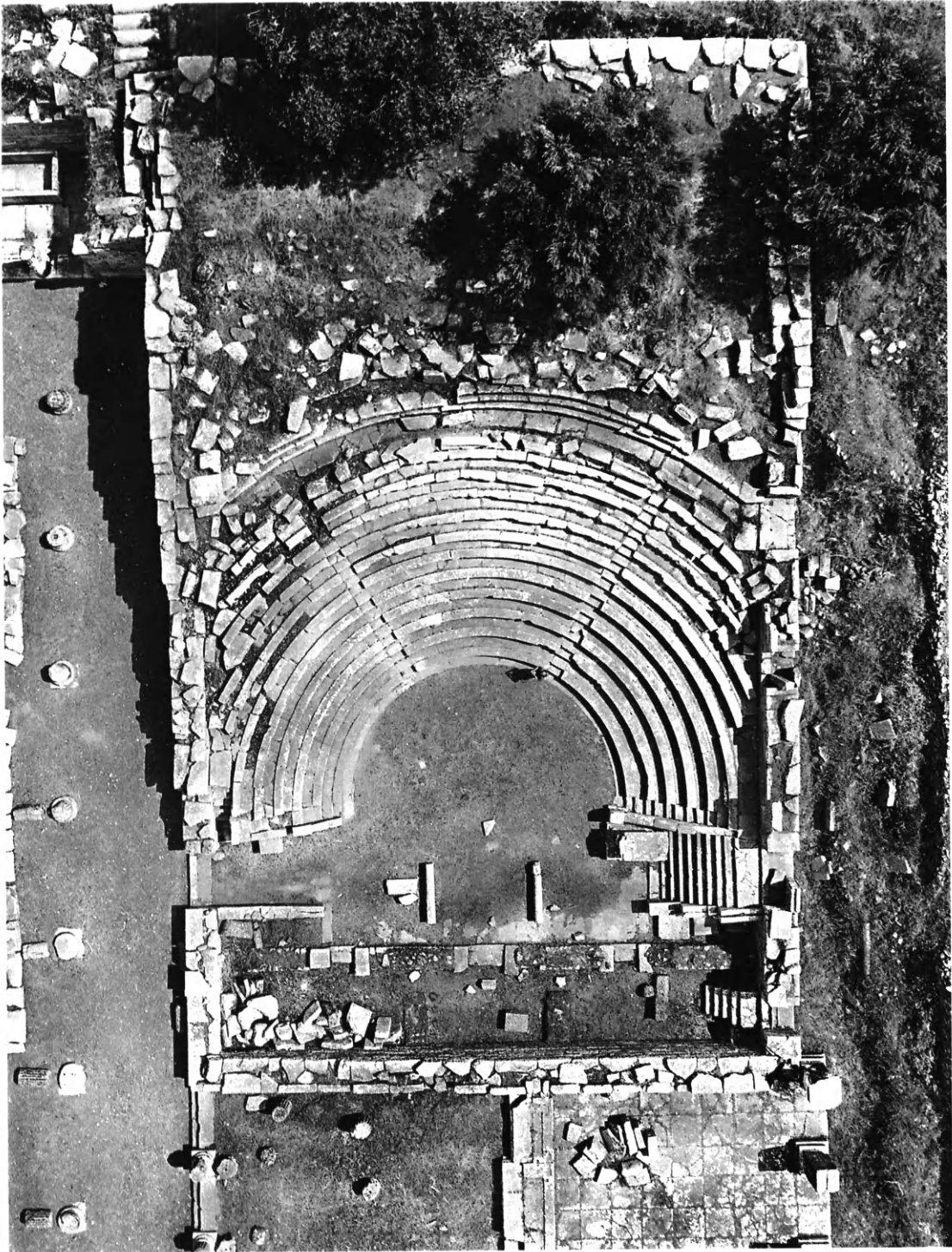
α. Ἀποψη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ βαθμιδωτοῦ καμπύλου ἀναλήμματος (ΠΙΔΕ 1925). β. Βορειοανατολική γωνία τοῦ Ὡδείου (ΑΑΕ 1925).

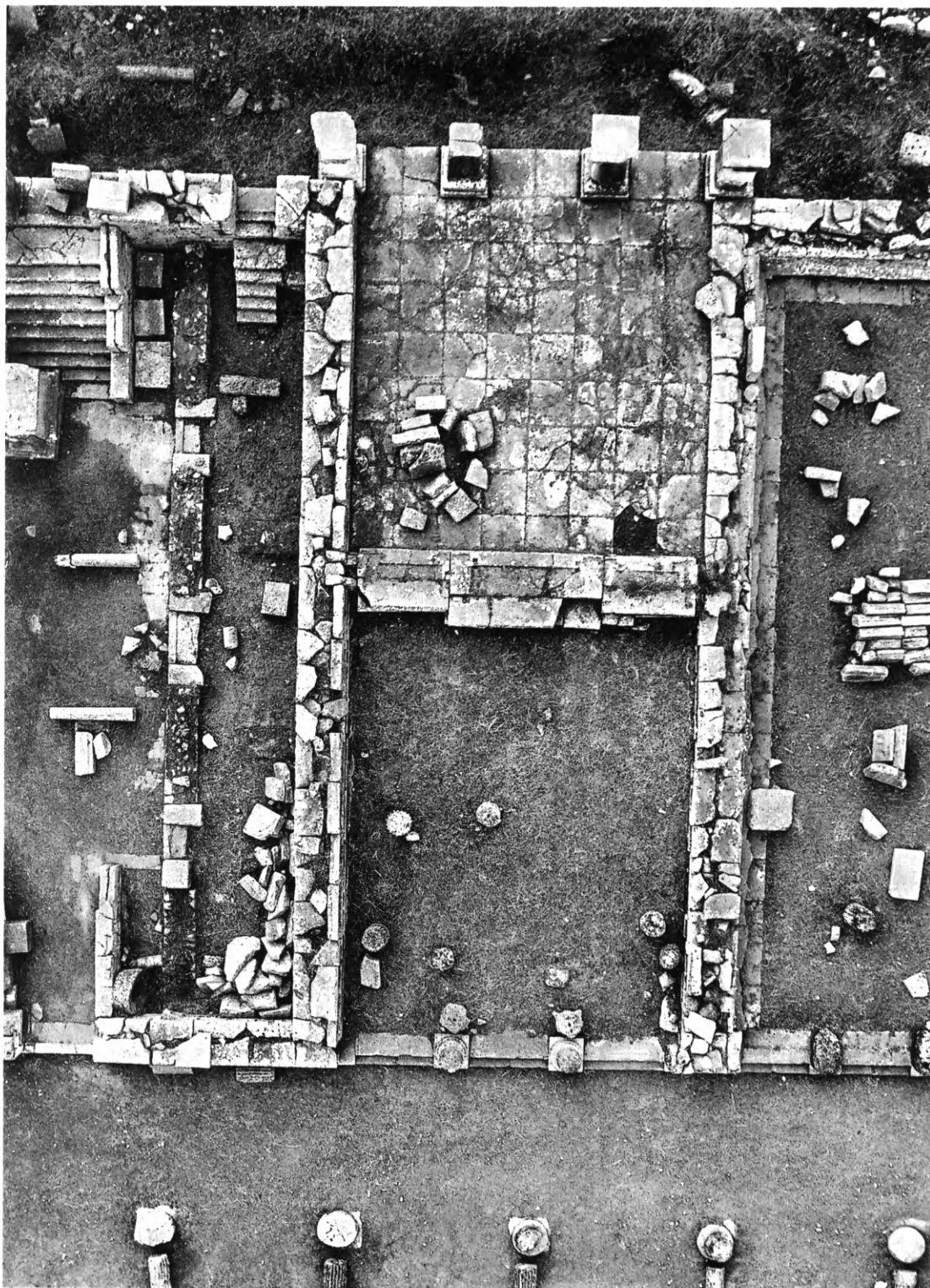
α. Ἡ μικρὴ κλίμακα στὴ ΝΔ γωνία τοῦ κοίλου (ΠΙΑΕ 1925). β. Ἀποψη τοῦ δυτικοῦ ἀναλημμα-
τικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου (ΑΑΕ 1925).

α-β. Τὸ γύψινο πρόπλασμα τοῦ Ἀσκληπιείου: α. Ἀπὸ ΒΑ. β. Ἀπὸ τὰ ἀνατολικά (ΠΑΕ 1974).

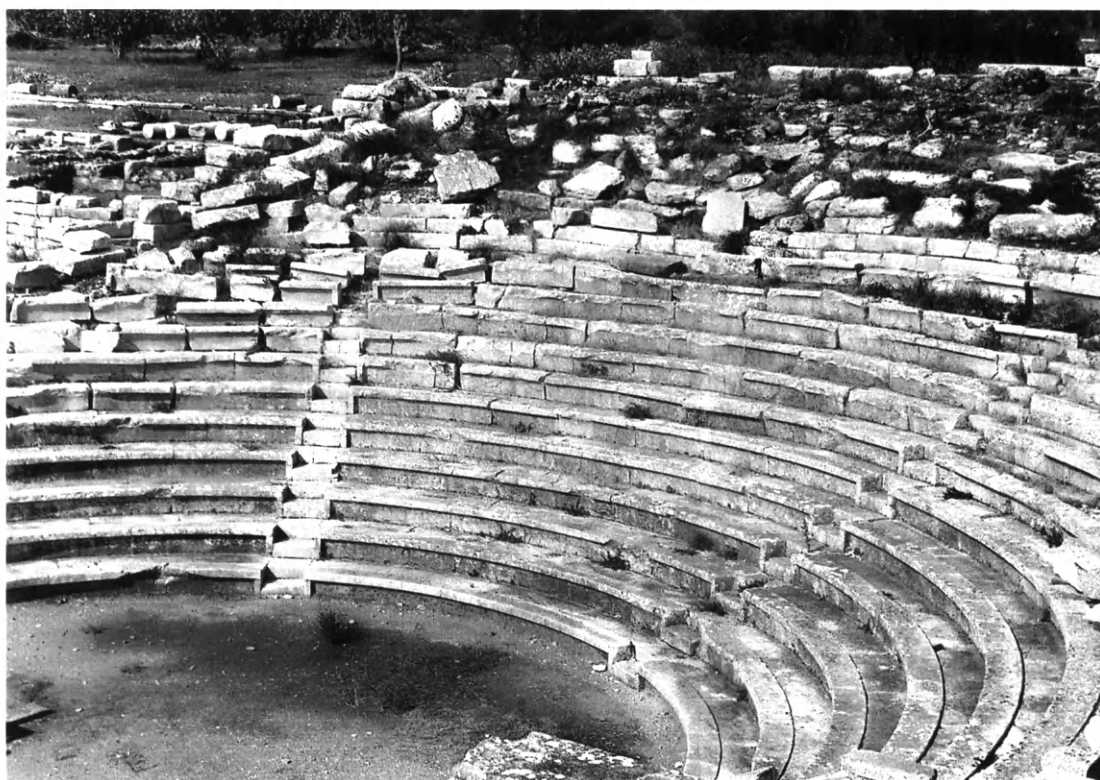
Άεροφωτογραφία τοῦ Ὁδείου καὶ τμήματος τοῦ Προπύλου (ΠΑΕ 1975).

Άεροφωτογραφία τοῦ Προπύλου (ΠΑΕ 1975).

Ἀνατολικὸ πέρασ τοῦ ἀναλήμματος τῆς βόρειας στοᾶς τοῦ ἱεροῦ καὶ σύνδεσή του μὲ τὸ δυτικόν.

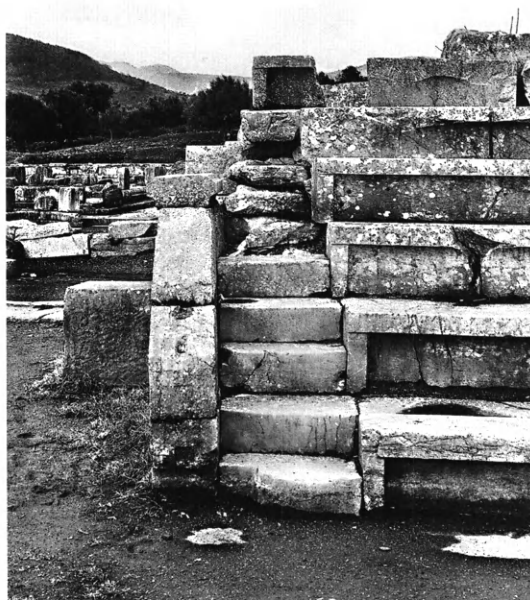
α-β. Ἡ κερκίδα Π τοῦ νόπου κοίλου: α. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὰ ΝΑ. β. Ἀποψη ἀπὸ τὰ ΝΔ.

α-β. Η κερκίδα ΙΙΙ τοῦ νόπου κοίλου: α. Γενική ἄποψη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά, β. Γενική ἄποψη ἀπὸ τὰ ΝΑ.

α. Ἡ μεγάλη ἀνατολική κλίμακα τοῦ νότιου κοίλου. β. Ὑποψη τῆς μεγάλης ἀνατολικῆς κλίμακας τοῦ νότιου κοίλου.

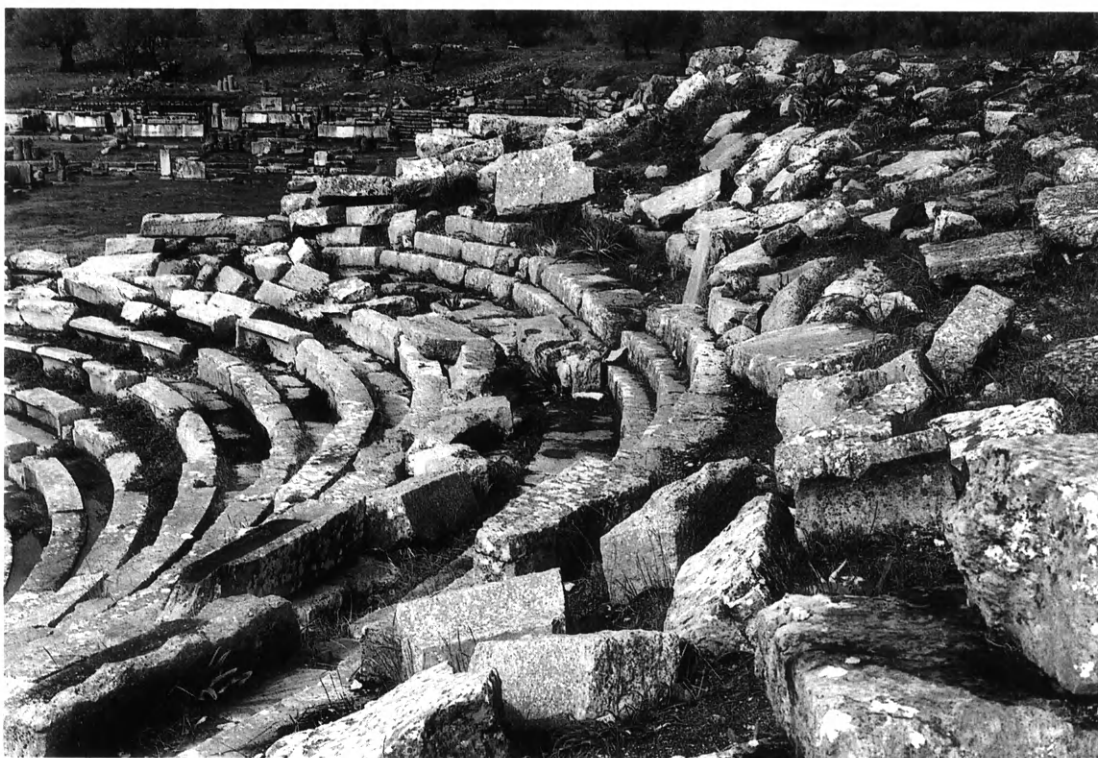
α. Άποψη τῆς μεγάλης δυτικῆς κλίμακας τοῦ νότιου κοίλου. β. Ἡ μικρὴ κλίμακα τῆς δυτικῆς κερκίδας (III) τοῦ νότιου τμήματος τοῦ κοίλου.

Ἀνατολική πάροδος καὶ ἡ μικρὴ κλίμακα τῆς ἀντίστοιχης κερκίδας (I).

α. Η επιμήκης λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1305) τοῦ μικροῦ δυτικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοι-
λου. β. Τμήμα κυματοφόρου στέψεως ἀπὸ τὰ μικρὰ ἀναλήμματα τοῦ κοιλου.

α. Γενική άποψη τοῦ διαζώματος καὶ τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ κοίλου. β. Ἡ ἀνατολική εἴσοδος τοῦ διαζώματος.

Άποψη τοῦ χώρου μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα τῆς σκηνῆς.

α. Τὸ βόρειο πέρας τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου. β. Τὸ βόρειο πέρας τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος (στὰ δεξιὰ διακρίνονται οἱ δύο δοκοθήκες τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς).

α. Οἱ τρεῖς ἀνώτερες σωζόμενες βαθμίδες τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. Ὅψη τῆς μικρῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας μετὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

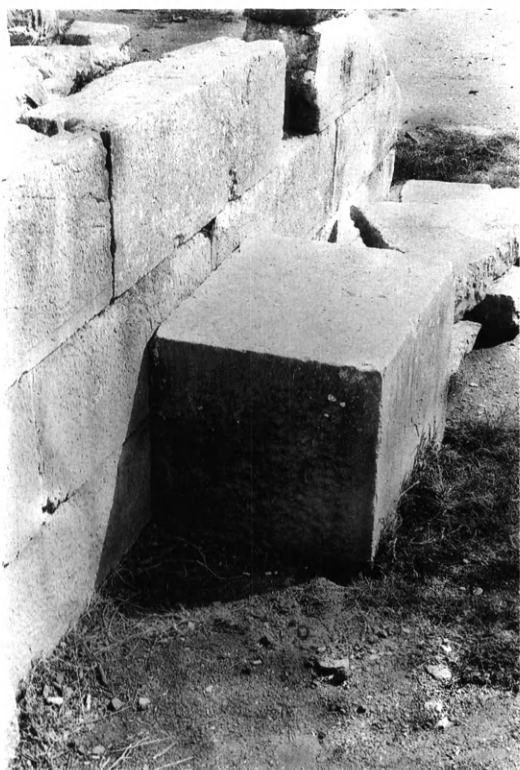
α. Κυματοφόρος στέψη (αὔξ. ἀρ. 1287) τοῦ προστώου. β. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1286) τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ οἴκου Η.

α. Περίοπτη παραστάδα (αὔξ. ἀρ. 1302) ἐνδεχομένως ἀπὸ τὸν χώρο τοῦ ἀνώτερου διαζώματος καὶ τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. Στέψη (αὔξ. ἀρ. 1303) τῶν τοίχων τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας.

α. Στέψη (αὔξ. ἀρ. 1304) τῶν τοίχων τοῦ χώρου τῆς ἐπικαμποῦς κλίμακας. β. Ἡ ἀνάποδα ἐγκιβωτισμένη κυματοφόρος βάση βάθρου στοῦ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας μετὰ τὴν ἀποκάλυψή της (αὔξ. ἀρ. 643).

α. Κορμός κολουρης πυραμοειδοῦς μορφῆς βάθρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644). β. Ὁ κορμός τοῦ βάθρου ἀγάλματος (αὔξ. ἀρ. 644) πάνω στὴν κυματοφόρο βάση (αὔξ. ἀρ. 643).

α. Τμήμα τοῦ πρόσθιου ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ ἴδιου τοίχου.

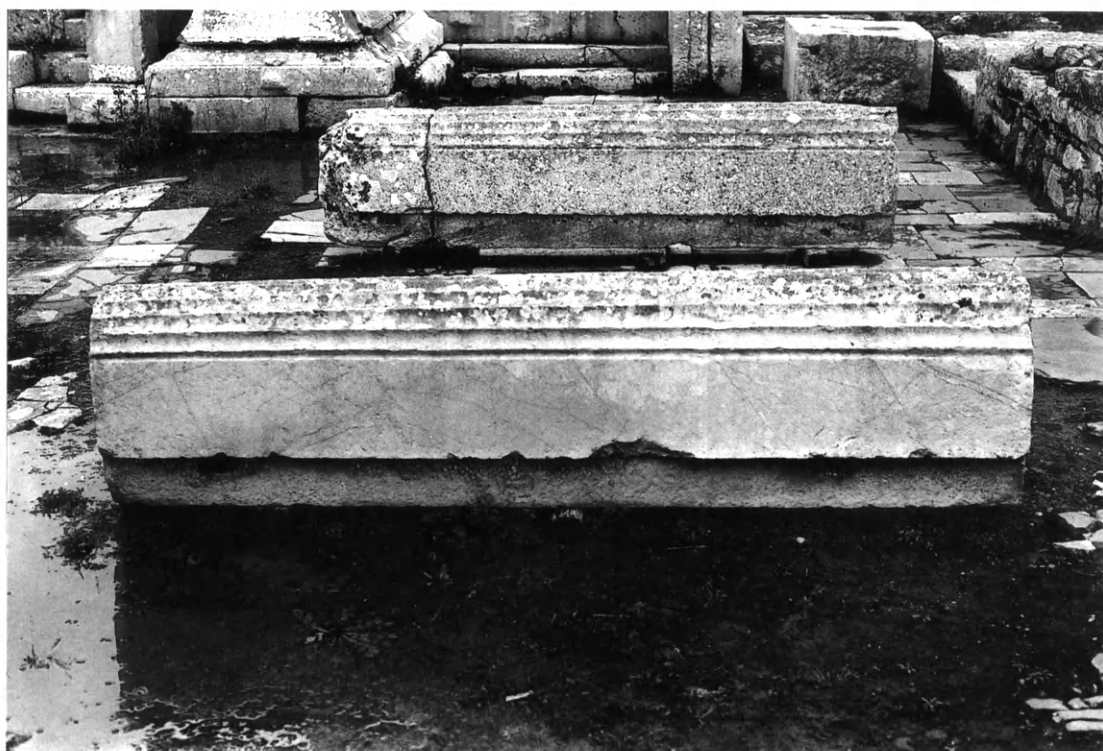
α. Ανατολικό τμήμα τοῦ πρόσθιου ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Λεπτομέρεια τοῦ ἴδιου τοίχου (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρῆση, τμήμα πλίνθου ἀπὸ τὴς ἐξωτερικῆς κιονοστοιχίας τῶν στοᾶν).

α. Λεπτομέρεια τοῦ πρόσθιου ὑστερορρωμαϊκοῦ τοίχου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήση, ὅπως τμῆμα λίθινου στρωτήρα στέγης τῶν στοῶν). β. Λεπτομέρεια τοῦ ἴδιου τοίχου (διακρίνονται ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήση).

α. Έσωτερική παρειά τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς σκηνῆς. β. Ἀποψη τῆς ἀνατολικῆς παρόδου καὶ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

α-β. Οἱ δύο δωρικοὶ ἡμικίονες (αὔξ. ἀρ. 677, 678) στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας: α. ᾠδὴ ἀπὸ Α. β. ᾠδὴ ἀπὸ Δ.

α. Τμήμα κορμού δωρικού ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 679) στὸν χώρο τῆς ὀρχήστρας. β. Κάτω τμήμα κορμοῦ δωρικοῦ ἡμικίονα (αὔξ. ἀρ. 808).

α. Κάτω τμήμα κορμού δωρικού ημικίονα (αὔξ. ἀρ. 1300). β. Κάτω τμήμα κορμού δωρικού ημικίονα (αὔξ. ἀρ. 1301).

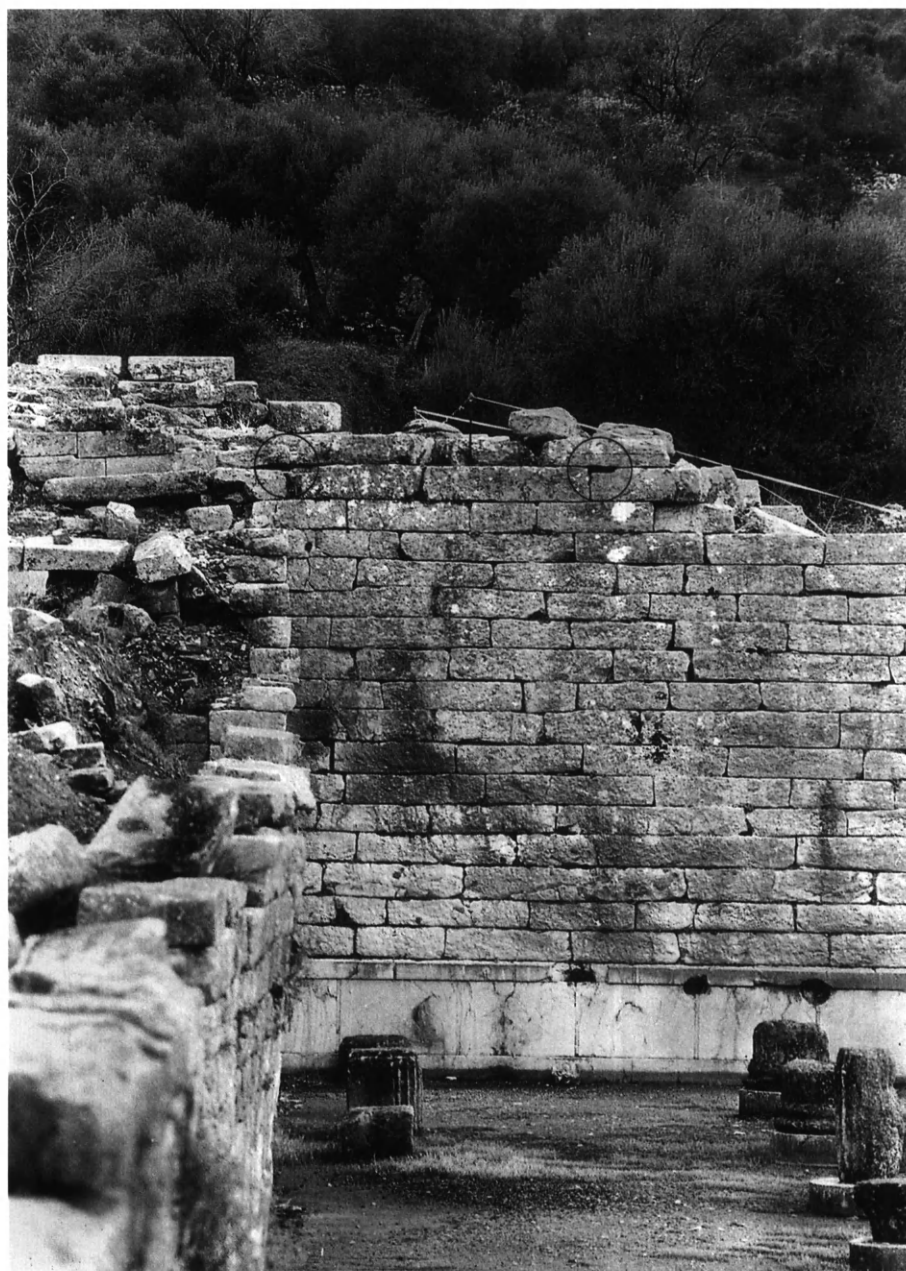
α. Δωρικό κιονόκρανο-ἐπίκρανο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς τοῦ Ὠδείου (αὔξ. ἀρ. 688). β. Συμφυῆς τρίγλυφο με μετόπη ἀπὸ τὸν θριγκὸ τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς (αὔξ. ἀρ. 689).

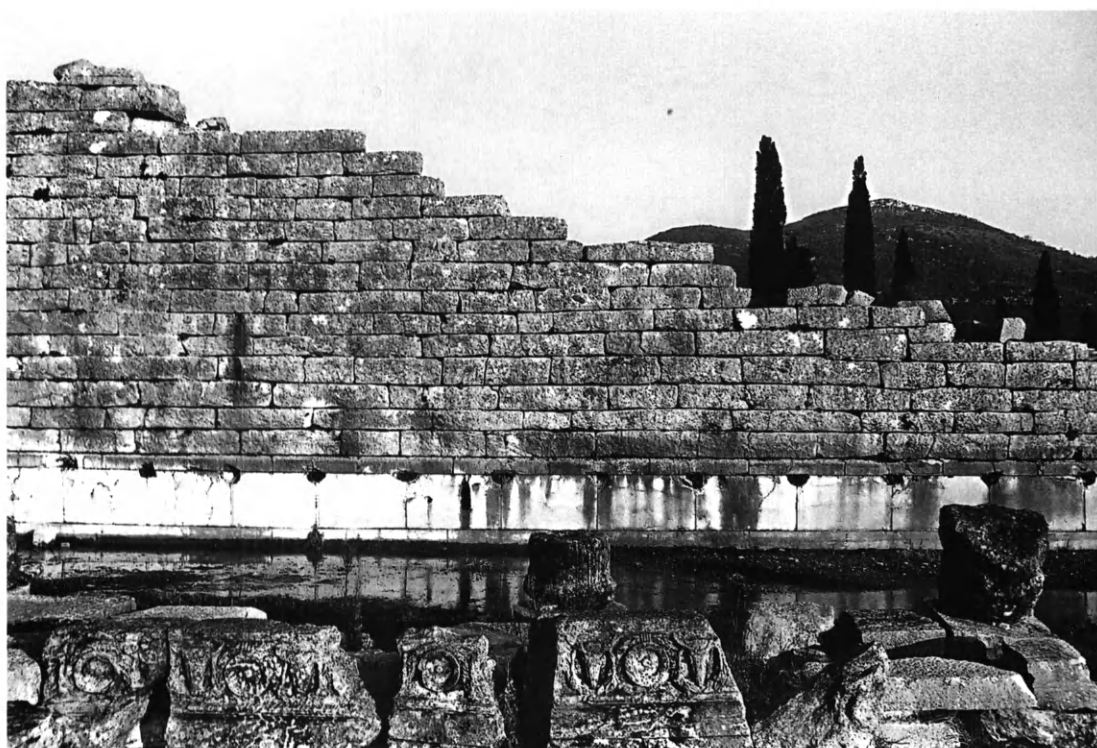
α. Λεπτομέρεια της βάσης του πλατύσκαλου της μικρής κλίμακας στο κτίσμα της σκηνής. β. Όψη της μικρής κλίμακας του κτίσματος της σκηνής.

α. Όψη τῶν λαξευμένων σὲ μεταγενέστερη περίοδο λιθοπλίνθων στὴν ἀνατολική εἴσοδο τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς. β. Λεπτομέρεια τοῦ κατωφλιοῦ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς.

Τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου (διακρίνονται οἱ δύο δοκοθήκες τῆς στέγης τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς τοῦ ἱεροῦ).

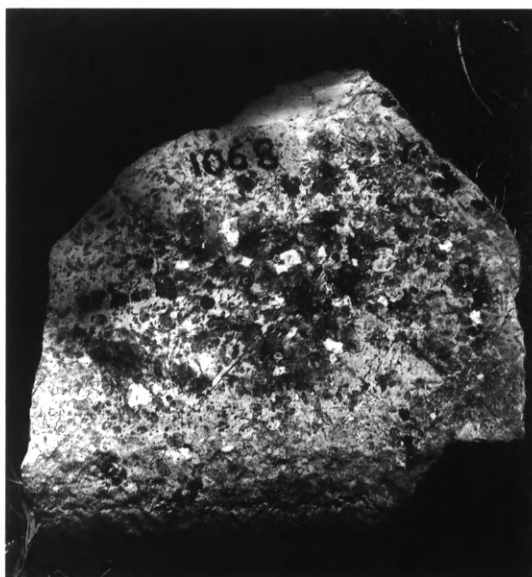
α. Τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου. β. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ Ὁδείου.

α. Τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς δυτικῆς παρόδου. β. Ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ βόρειου ἀναλημματικοῦ τοίχου.

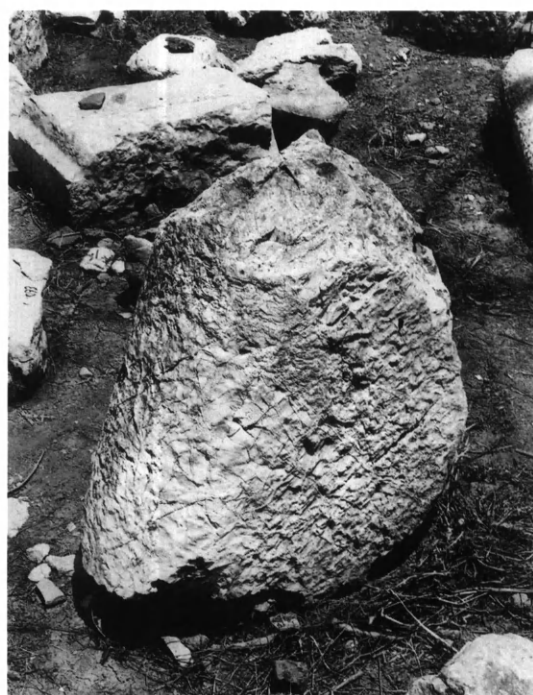
α. Κεντρικὸ τμήμα τοῦ βόρειου ἀναλημματικοῦ τοίχου. β. Δυτικὸ τμήμα τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου.

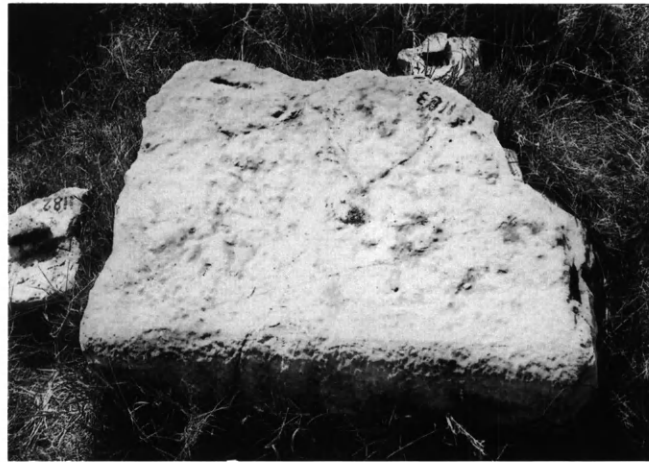
α-γ. Δυτικό πέρας βόρειου αναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1112). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1068). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1069).

α-γ. Δυτικό πέρας βόρειου αναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1284). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1077). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1084).

α-γ. Δυτικὸ πέρας βόρειου ἀναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1285). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1098). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1076).

α-δ. Δυτικὸ πέρασ βόρειου ἀναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1267). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1183). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1262). δ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 719).

α-γ. Δυτικὸ πέρας βόρειου ἀναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1271). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 981). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 707).

α-γ. Δυτικὸ πέρας βόρειου ἀναλήμματος: α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 705). β. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 701). γ. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 702).

α. Γενική άποψη τοῦ βόρειου ἀναλήμματος καὶ τὸ ἀντίστοιχο πέρασ τοῦ ἀνατολικοῦ. β. Τὸ βόρειο ἀναλημματικὸ τμήμα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου.

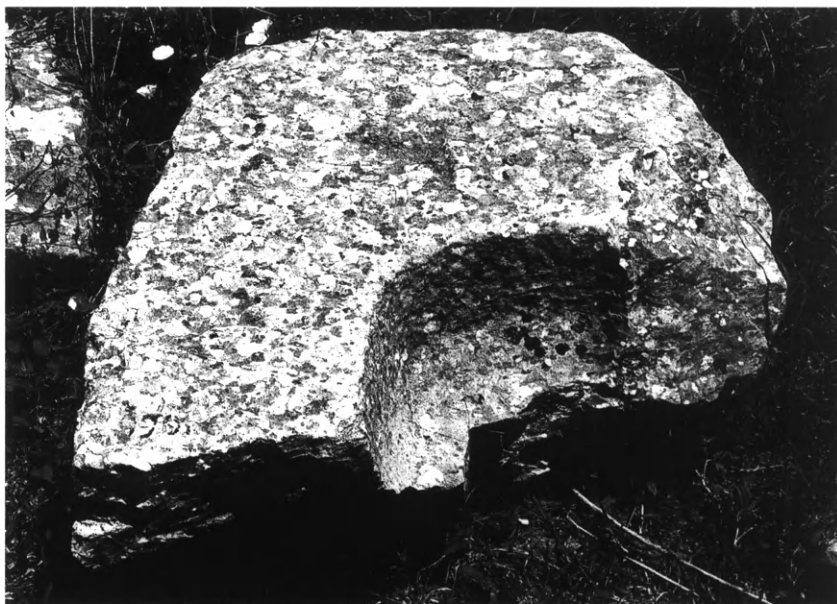
α. Κεντρικό τμήμα του ανατολικού τοίχου. β. Νότιο πέρας του ανατολικού τοίχου.

α. Νότιο πέρας τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήματος τοῦ Ὁδείου (διακρίνεται ἡ μικρὴ εἴσοδος τοῦ κτίσματος τῆς σκηνῆς). β. Ὁρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 1307).

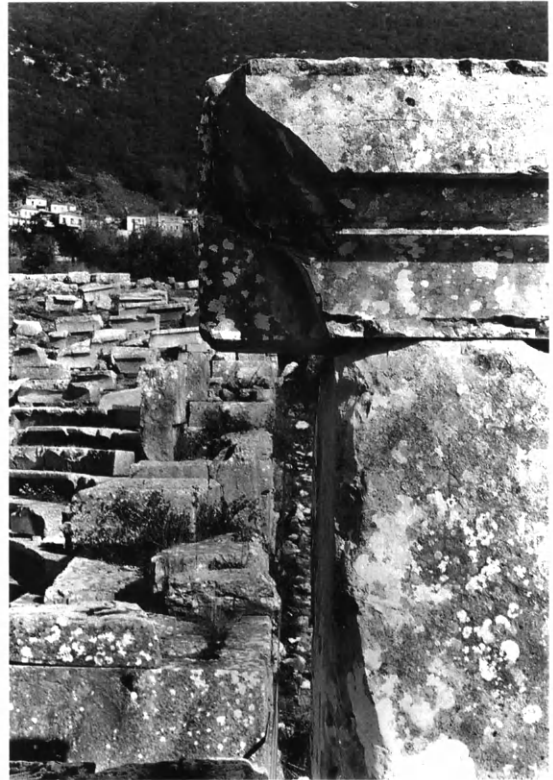
α-β. Έσωτ. παρειὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ὡδείου: α. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1309).
β. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 1308) ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ παρειὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου
τοῦ Ὡδείου.

α. Λιθόπλινθος (αὔξ. ἀρ. 1066) μετὰ τὴν σφαιρικὴν κοιλότητα. β. Ἀνατολικὴ ὄψη τοῦ Προπύλου.

Πρόσθια ὄψη τοῦ βόρειου πεσσού.

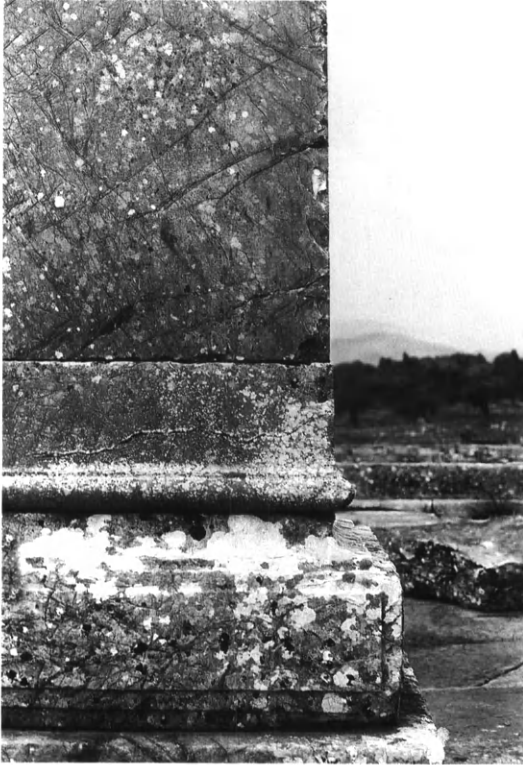
α. Βόρειος πεσσός από τὰ νοτιοδυτικά. β. Λεπτομέρεια τῆς νότιας ὀψης τῆς ἀνωδομῆς τοῦ βόρειου πεσσού. γ. Λεπτομέρεια τοῦ τελευταίου πρὸς τὰ ἀνατολικά ὀρθοστάτη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. δ. Λεπτομέρεια τῆς πρώτης καὶ δεύτερης βαθμίδας τοῦ δεύτερου (ἀπὸ τὰ βόρεια) πεσσού.

α. Όψη τοῦ δεύτερου πεσοοῦ, ἀπὸ Α πρὶν τις ἐργασίες ἀναστήλωσης. β. Όψη τοῦ νότιου πεσοοῦ, ἀπὸ Α. γ. Λεπτομέρεια τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ νότιου πεσοοῦ.

α. Νόπος πεσσός από τὰ ΒΔ. β. Ἀνατολική ὄψη τοῦ βόρειου πεσσού, λεπτομέρεια. γ. Τμήμα τῆς δυτικῆς ὄψης τοῦ νότιου πεσσού.

α-β. Ανατολική ὄψη τοῦ νότιου πεσσοῦ, λεπτομέρειες. γ. Βόρεια ὄψη τοῦ τρίτου πεσσοῦ, λεπτομέ-
ρεια. δ. Πρόσθιο τμήμα τῆς ἀνωδομῆς τοῦ νότιου πεσσοῦ.

α. Όψη τοῦ τρίτου πεσοῦ, ἀπὸ Α. β. Ἀνατολική ὄψη τοῦ τρίτου πεσοῦ, λεπτομέρεια. γ. Βόρεια ὄψη τοῦ τρίτου πεσοῦ, λεπτομέρεια.

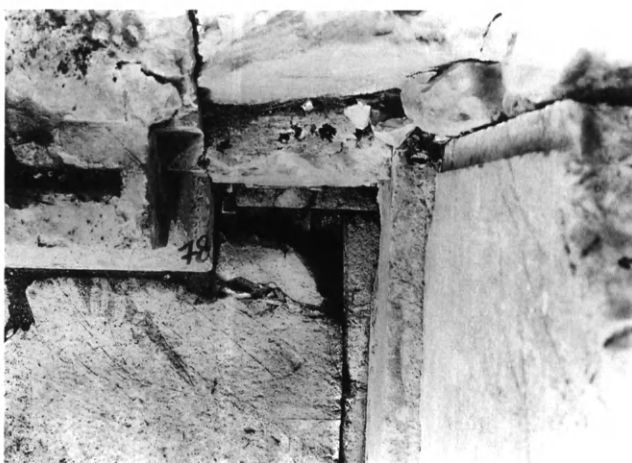
α. Δυτική ὄψη τοῦ ἐπικράνου τοῦ νότιου πεσσοῦ, λεπτομέρεια. β. Ὁ θραυσμένος σὲ δύο τμήματα μονόλιθος κορμὸς ἰωνικοῦ κίονα (αὔξ. ἀρ. 262Π+263Π) στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ.

α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου καὶ ζωφόρου (αὔξ. ἀρ. 254Π) ἐναποθετημένο στὸν ἀνατολικὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο τοῦ Ὁδείου. β. Ἀποψη τῆς πρόσθιας ὄψης τοῦ ἴδιου μέλους (αὔξ. ἀρ. 254Π) στὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο μετὰ τὴ μεταφορὰ του.

α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου μὲ ζωφόρο (αὔξ. ἀρ. 260) ἐναποθετημένο στὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς ἀνατολικῆς παρόδου. β. Ἀποψη τῆς πρόσθιας ὄψης τοῦ ἴδιου μέλους (αὔξ. ἀρ. 260) στὸ ἀνατολικὸ Πρόπυλο μετὰ τὴ μεταφορὰ του.

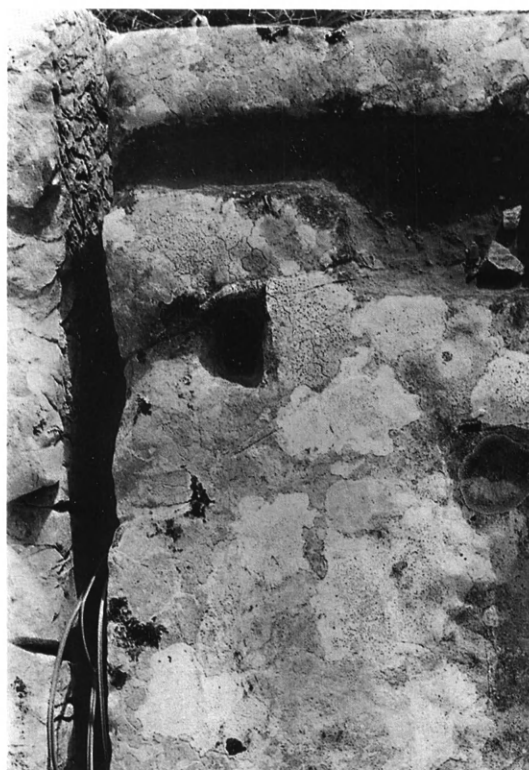
α. Τμήμα συμφυοῦς ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου με ζωφόρο (αὔξ. ἀρ. 264) στὰ ΝΑ τοῦ Συνεδρίου. β-δ. Ἀνατολικὴ αἴθουσα τοῦ Προτύλου: β. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου. γ. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὴ νότια παρειὰ τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ. δ. Λεπτομέρεια τοῦ δαπέδου σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὴ βόρεια παρειὰ τοῦ μεγάλου κατωφλιοῦ.

α-γ. Μεγάλο κεντρικό κατώφλι: α-β. Λεπτομέρειες πάνω επιφάνειας. γ. Λεπτομέρεια απόληξης και έπαφής τοῦ βόρειου κατωφλιοῦ με τὸν ἀντίστοιχο τοῖχο τοῦ Προπύλου.

α-β. Βόρειο κατώφλι: α-β. Λεπτομέρειες πάνω επιφάνειας. γ. Νότιο πέρας άνωδομής αντίστοιχου κατώφλιού.

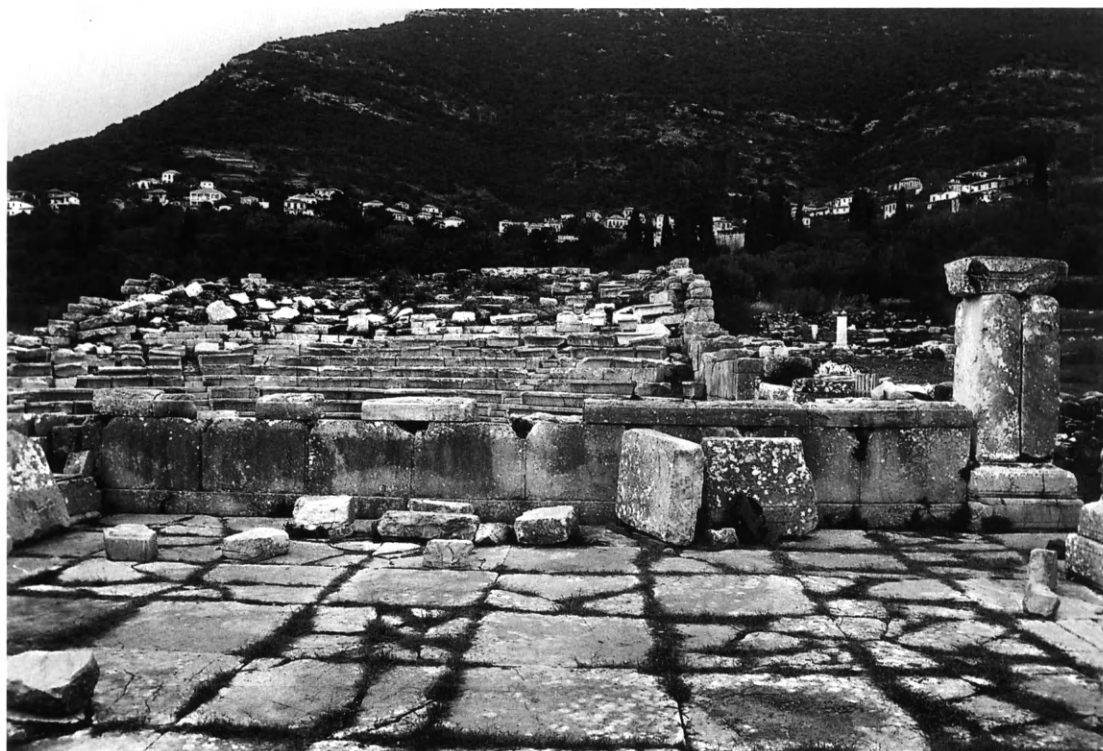
α-β. Νότιο κατώφλι, λεπτομέρειες πάνω επιφάνειας.

α-β. Λεπτομέρειες της κρηπίδας της δυτικής όψης του Προπύλου. α. Βόρειο τμήμα. β. Νότιο τμήμα.

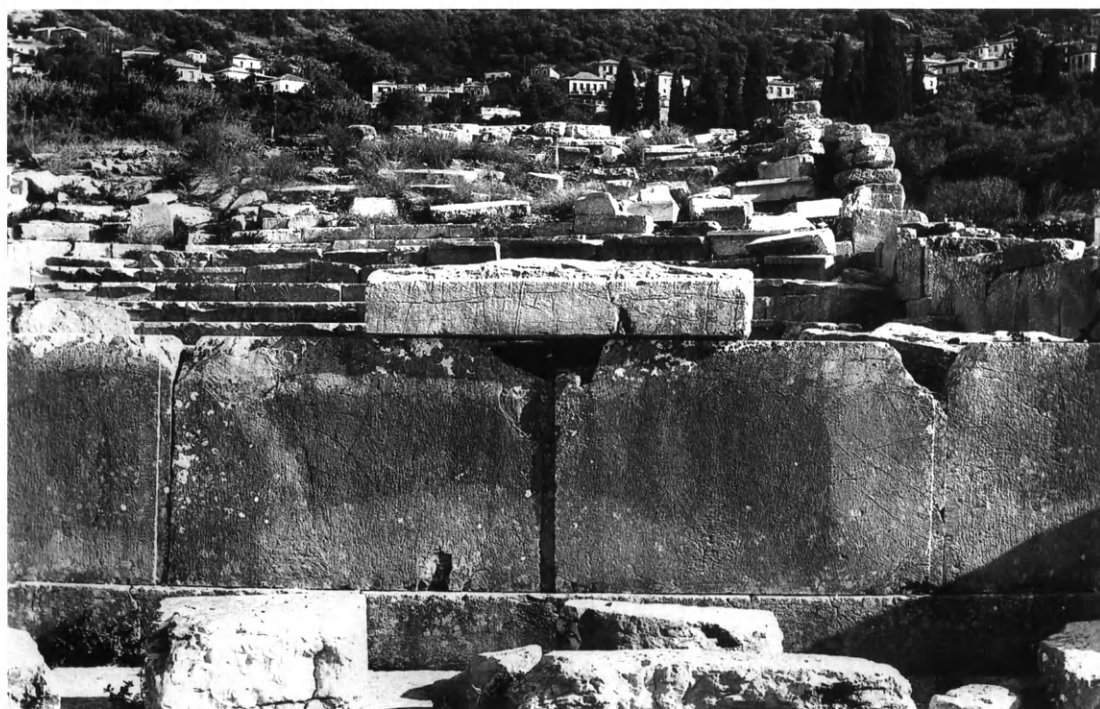
α-β. Λεπτομέρειες τῆς κρηπίδας τῆς δυτικῆς ὁψης τοῦ Προπύλου, κεντρικὸ τμήμα.

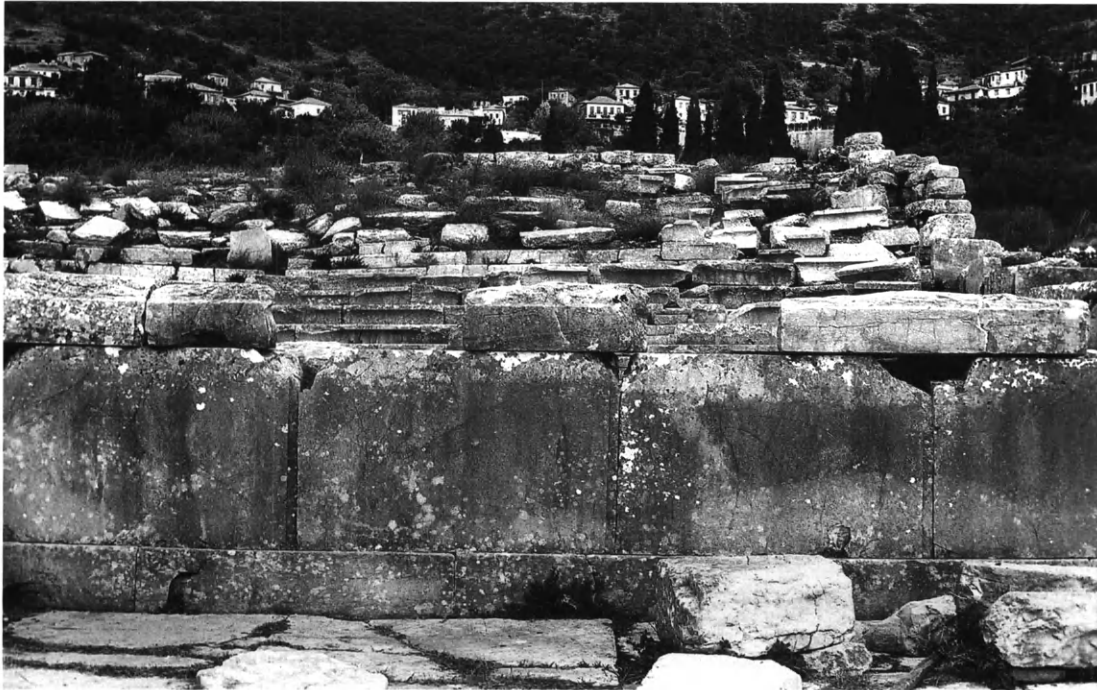
α. Γενική ἄποψη τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου, μετὰ τὴν ἀναστηλωτικὴ ἐπέμβαση. β. Λεπτομέρεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου.

α. Δυτικό πέρας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου. β. Γωνιακή στέψη ὀρθοστατῶν (αὐξ. ἀρ. 129Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της σὴν ἀρχικὴ της θέση.

α-β. Στέψεις ὀρθοστατῶν (αὕξ, ἀρ. 231Π, β. αὕξ, ἀρ. 136Π+233Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή
τους στὴν ἀρχικὴ τους θέση.

α. Τμήμα στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 128Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή της στὴν ἀρχικὴ της θέσιν. β. Μικρὸ πλευρικὸν τμήμα (αὔξ. ἀρ. 241Π) καὶ ἐνιαῖο μέλος στέψης ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 242).

α-β. Δυτικό τμήμα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου: α. Γενικὴ ἄποψη. β. Λεπτομέρεια.

α-β. Λεπτομέρειες τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Προπύλου.

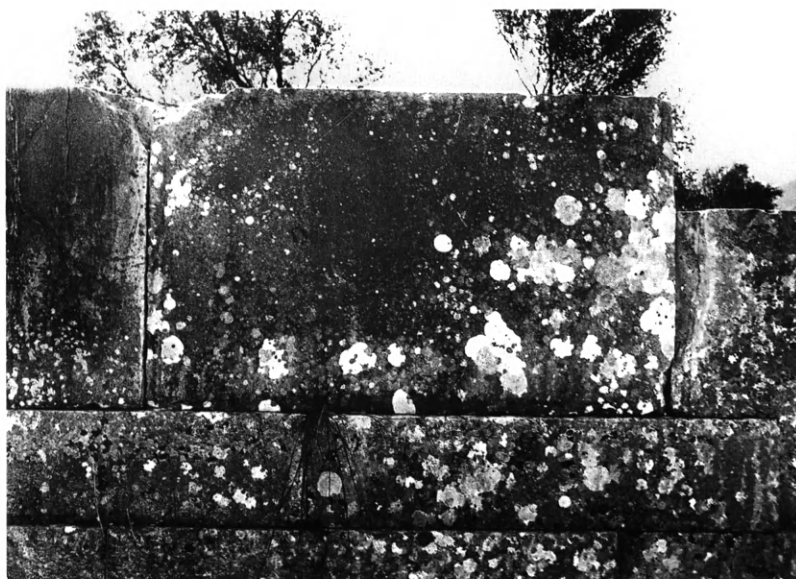
α. Στέψη ὀρθοστατῶν (αὔξ. ἀρ. 253Π). β. Γενικὴ ἄποψη τῶν βάσεων τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ νότιου τοῖχου τοῦ Προπύλου.

α. Γωνιακὸς ὀρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 236Π) καὶ ἀντίστοιχη στέψη (αὔξ. ἀρ. 234Π). β. Διάτονος ὀρθοστάτης (αὔξ. ἀρ. 246Π).

α-β. Δυτικό τμήμα τοῦ νότιου τοῖχου τοῦ Προπύλου: α. Γενικὴ ἄποψη. β. Λεπτομέρεια.

α-β. Ὀρθοστάτες (αὐξ. ἀρ. 249Π, β. αὐξ. ἀρ. 251Π) μετὰ τὴν ἐπανατοποθέτησή τους στὴν ἀρχική τους θέση.

α. Βόρειο τμήμα συμφυοῦς καταέπου γείσου καὶ κεράμωσης κορινθιακοῦ τύπου ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τῆς δυτικῆς ὀψης τοῦ Προπύλου (αὐξ. ἀρ. 265). β. Μεγάλο θραῦσμα πώρινου γείσου τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ.

α. Χαρακτηριστικά τμήματα πόρινου συμφυοῦς ἐπιστυλίου μὲ ζωφόρο τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ.
β. Ἀντιθήματα τῶν στοῶν τοῦ ἱεροῦ ἐναποθετημένα σὸν χώρο τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς.

*α. Πώρινο κορινθιακὸ κιονόκρανο ἐναποθετημένον στὴν ἀνατολική στοά. β. Πώρινο κορινθιακὸ
κιονόκρανο ἐναποθετημένον στὴ βόρεια στοὰ τοῦ ἱεροῦ.*

α-β. Πώρινα κορινθιακά κιονόκρανα έναποθετημένα στο έσωτερικό του ανατολικού Προπύλου.

α-β. Πώρινα κορινθιακά κιονόκρανα στη δυτική στοά του ἱεροῦ.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΜΕΣΣΗΝΗ
ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΠΡΟΠΥΛΟ
ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΠΙΡΤΑΧΑ
ΑΡ. 255 ΤΗΣ «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ»
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2008
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»
ΛΕΟΝΤΙΟΥ 9 - ΑΘΗΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ
ΕΛΕΟΝΩΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ ΚΟΝΤΟΥ
